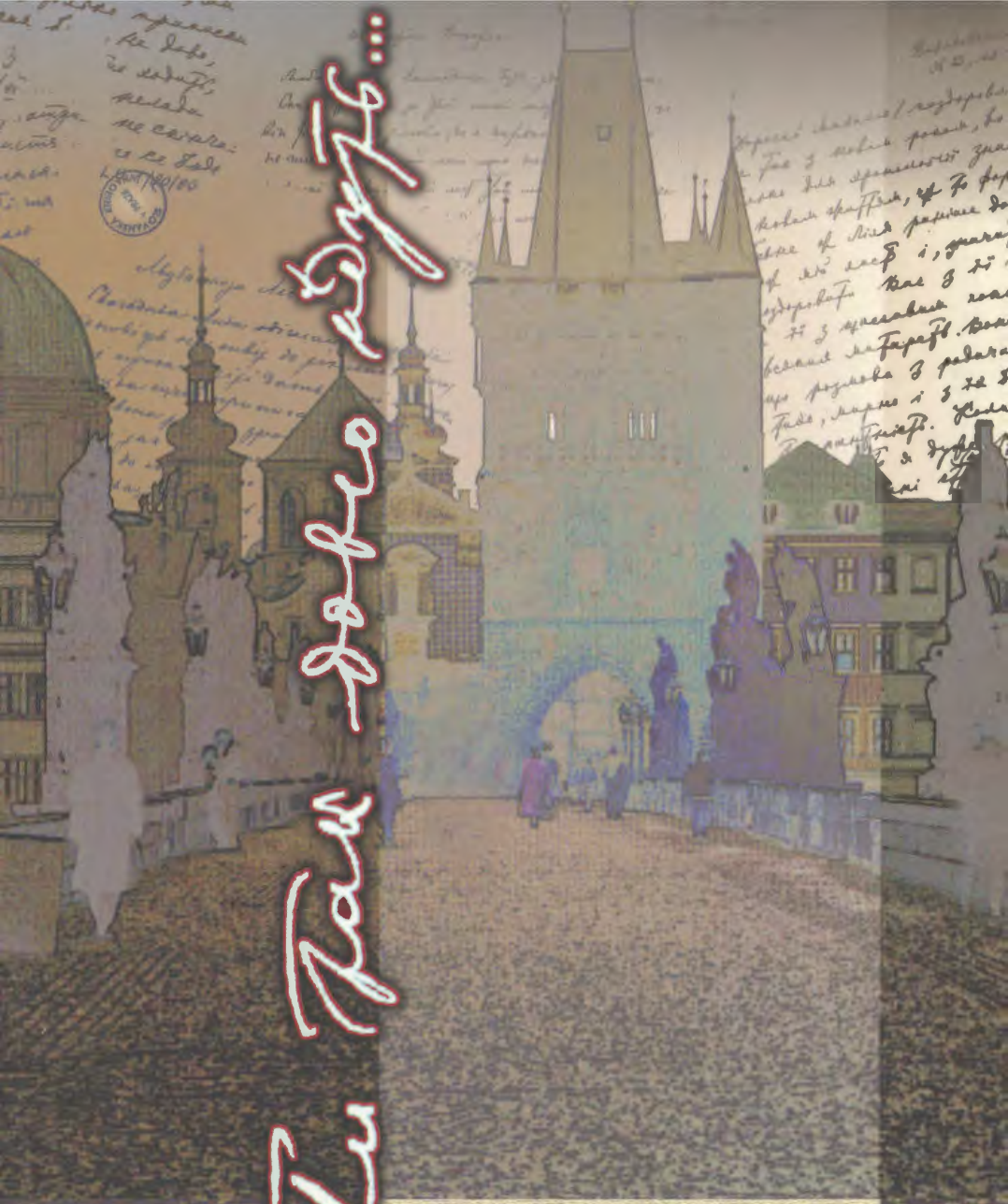

Лист Пак довго йдуть...

Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі

diasporiana.org.ua

Люблю мої Лесю і Микуню, сегодня рано
ми цілком добре добралися до Праги,
порядкам лише втомилися,
врешті ж добре маємося.
Завтра певне наймемо
квартиру
і тоді
я вам
напишу
свою адресу. Пишіть, як мам ви,
що у вас. Я часто писатиму.
Бувайте здорові. Вітайте всіх ро-
дичів і знаємих. Цілую вас обох дуже міцно.
Ваша Ліля.

Л. Фролер

Л. Фролер

Лодзь 13.IV 40 р.

Завтра, най ищу. [illegible]

Дивізія Д. Орештайна в Болонці

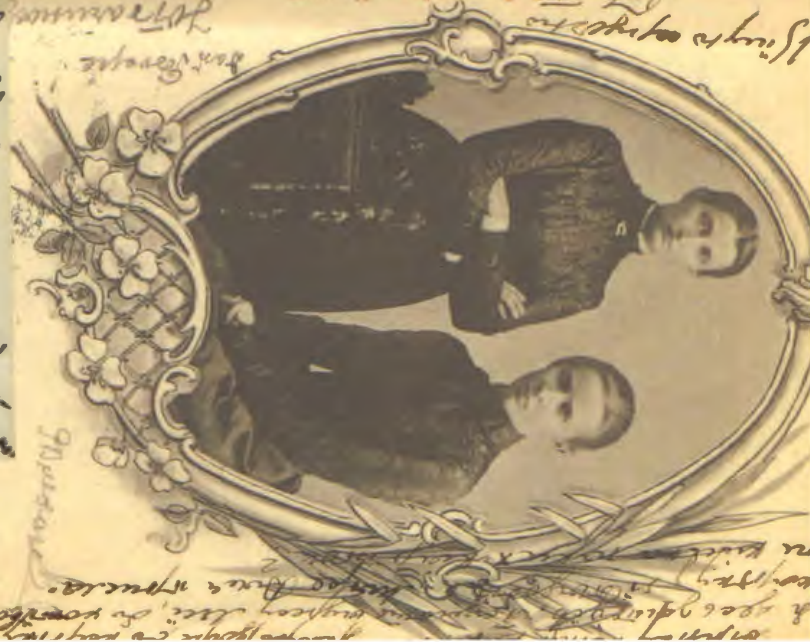

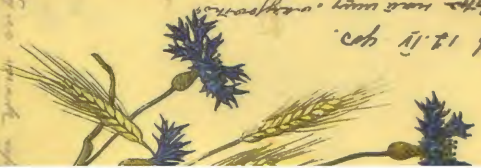

Листи мої довго йдуть...

Знадоби архіву
Лесі Українки
в Слов'янській бібліотеці
у Празі

ВИДАННЯ
СОЮЗУ УКРАЇНОК АМЕРИКИ

Спонсор доктор Іванна Ратич

ЛИСТИ ТАК ДОВГО ЙДУТЬ...

Знадоби архіву Лесі Українки в Слов'янській бібліотеці у Празі

Нью-Йорк
2002

ЛИСТИ ТАК ДОВГО ЙДУТЬ...ЗНАДОБИ АРХіВУ ЛЕСі УКРАЇНКИ В СЛОВ'ЦНСЬКіЙ БіБЛіОТЕЦі У ПРАЗі/Упорядкування, передмова та примітки Світлани Кочерги, післямова Оксани Сліпушко.–Нью-Йорк: «», 2002, 308 с.

Редактор Ірена Чабан

Художник Віктор Виноградов

Архів Лесі Українки та її родини, віднайдений нещодавно у Слов'янській бібліотеці в Празі, донедавна вважався втраченим. У ньому зберігається понад тисячу кореспонденцій, з яких більшість досі не публікувалася. Книга, видана завдяки ініціативі та фінансуванню Союзу Українок Америки, вводить в науковий обіг повний текст 184 листів, які складають п'ять розділів: "Листи Лесі Українки", "Листи до Лесі Українки від родичів", "Кореспонденції приятелів та знайомих до Лесі Українки", "Із родинного листування Косачів", "Із листування Кривинюків з найближчим оточенням". Наведена епістолярна спадщина охоплює 1888-1945 роки. Запропонована добірка дозволяє побачити в новому світлі Лесю Українку, Олену Пчілку, Ольгу Косач-Кривинюк та інших адресантів і адресатів.

ПЕРЕДМОВА

Листи так довго йдуть, хто зна, впору чи не впору прийдуть, в якому настрою хто буде їх читати.

Леся Українка

Листи, які ви маєте можливість прочитати, відкривши цю книгу, йшли до нас ціле століття. Адресовані вони переважно рідним і близьким людям, але я переконана, що і сьогодні читатимуть ці листи ті, хто певною мірою вважає для себе Лесю Українку не просто хрестоматійною письменницею з далекої епохи, а дорогою ЛЮДИНОЮ, яка з юних літ давала нам незабутні уроки моральних і естетичних вартостей. Її образний світ глибоко вкоренився у свідомість кожного українця і, безсумнівно, продовжує так чи інакше впливати на формування переконань наступних поколінь.

Так, Леся Українка – потужний духовний світоч, проміння якого допомагають пробиратися з темряви нашому народу в його історичній ході. Але разом з тим це і особистість, інтерес до якої ніколи не ослабне, тому існує розмаїтий за відтінками спектр інтерпретацій її суспільних поглядів, особистісних оцінок, інтимних почуттів. Врешті, Леся Українка – це і земна жінка, з плоті і крові, до того ж приречена на повсякчасне змагання з недугою. Віддаляючись від неї у часі, ми все-таки намагаємось наблизитись до її світу, осягнути його, хоча цей рух ніколи не буває лише поступальним, він не виключає і тривалі блукання манівцями. Там, де бракує істинного знання, нерідко допомагає домисел, інтуїція, але вони ж так само здатні вводити нас в оману. Тому такий важливий для нащадків кожний зафіксований факт, кожний документ, що стосується будь-якої видатної постаті. І особливе місце тут належить листам – пожовклим світлинам миттєвостей, що зупинились.

Завдяки своєчасним турботам та винятковій самовідданості сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк збереглось чимало листів поетеси та її родини, однак далеко не всі з них опубліковані. Прикро визнавати, але й ті, що побачили світ в унікальній праці О. Косач-Кривинюк "Леся Українка. Хронологія життя і творчости", не завжди доступні навіть науковцям. Свого часу це раритетне видання було суворо заборо-

нено ввозити в Україну, і недремне око так званої Країни Рад сумлінно пильнувало, щоб ця "крамола" не попала в руки найдопитливіших, оскільки, мабуть, заздалегідь прорахували потенціал її негативного впливу на схематично-оптимістичний світогляд "будівників комунізму".

Проте і за кордоном безцінний сімейний архів Косачів не знайшов надійного притулку. Досі для науковців залишалось загадкою, куди поділись численні листи Лесі Українки, насамперед до Михайла Кривинюка, які зберегла Ольга Косач-Кривинюк. Глибока певність у тому, що вони знайдуться, ніколи не покидала натхненну дослідницю рукописів Лесі Українки Ларису Мірошниченко. "Де ж вони, оригінали унікальних епістолярних текстів?"[1] – запитує вона у своїй монографії, що побачила світ минулого року, вибудовуючи переконливу низку припущень.

І таємниця відкрилась, причому, як це часто буває, зовсім випадково (хоч не секрет, що закономірне подекуди ховається за маскою випадковості).

Рукописи Лесі Українки були знайдені у славнозвісному празькому Климентинумі – Слов'янській бібліотеці при Національній бібліотеці Чехії, яку справедливо можна назвати одним з найвеличніших у світі храмів Книги. Їх виявила у своїх безкінечних пошуках дослідниця Анастасія Копшивова, що, як невтомний сталкер, проникає за численні стелажі з друкованими фоліантами, шукаючи там невідомість, яка подекуди розщедрюється на подібні скарби. Сталось це в один з її "експедиційних" днів 1998 року. І незабаром першою зойкнула над знахідкою доктор Марія Няхайова, співробітниця Слов'янської бібліотеки при Національній бібліотеці Чеської республіки. Зойкнула вона не тому, що офіційно відає в фондах бібліотеки українськими виданнями: її оцінку знахідки як фахівця на мить випередила стрімким поривом душа – душа української поетеси і перекладача Марусі Няхай, що діткнулась до Лесиної поезії ще в дитячі роки. А відтак почалась кропітка робота над тим, щоб вдруге народжені дорогоцінні рукописи вже ніколи не зникли у прірві забуття.

Майже півстоліття назад, ймовірно, хтось заховав ці потьмянілі від часу аркуші, намагаючись їх врятувати. То був складний час повоєнного лихоліття. Напевно, Ольга Косач-Кривинюк вирішила, що в Музеї Визвольної боротьби Украї-

[1] Мірошниченко Лариса. Над рукописами Лесі Українки. Нариси з психології творчості та текстології. – К., 2001. – С. 22.

ни у Празі архів її родини збережеться якнайкраще. Однак у лютому 1945 року музей потерпів від бомбардування, а остаточного зруйнування він зазнав після початків господарювання на чеській землі "визволителів". Згодом частина фондів музею була вивезена до Москви, частина майна передана Слов'янській бібліотеці, але очевидці розповідають і про варварське знищення архівів, книг тощо. Саме тоді – випадково – дещиця унікальних документів, раритетних видань розпорошились межи людьми, серед яких були і такі, що вбачали в списаних паперах тільки малокорисну макулатуру. На щастя, знаходились і такі, хто усвідомлював вартість музейної колекції, а водночас і небезпеку її переховування за нового режиму. Тому, мабуть, листи Лесі Українки та її родини ніхто не привласнив, але й не викинув. Вони затаїлись у криївці, щоб колись повернутись у спадок нащадкам.

Доктор Марія Няхайова зробила все, щоб звістка про знахідку в Слов'янській бібліотеці почала пульсувати у світовому потоці інформації. Не забарилась і жива реакція наукового світу. Першими проявили інтерес до архіву співробітники Вільного Українського Університету, за ними – Канадського інституту українських студій. Завдяки фінансової підтримки останнього почав реалізовуватись проект "Архів Лесі Українки" (автор Марія Няхайова). І напрочуд швидко ще один зойк душі зіграв важливу роль у тому, що нині листи Лесі Українки та її родини стають надбанням широкого кола дослідників життя і творчості Лесі Українки та шанувальників поетеси.

...У травні 2001 року разом з доктором Миколою Шафовалом та його дружиною Тетяною до Праги приїхала доктор Іванна Ратич. Тут на кожному кроці її чатували спогади про батька, який свого часу викладав у Празі, та асоціації далекого дитинства. Не оминуло поважне товариство і Климентинум, оскільки подружжя Шафовалів з Мюнхену і доктор Іванна Ратич вже давно підтримують контакти з Слов'янською бібліотекою. І виявилось, що в стінах старовинного книжного собору Праги гостю зі Сполучених Штатів Америки чекало чи не найбільше потрясіння – автографи Лесі Українки, до яких вона змогла доторкнутись власноруч.

Тоді ж блискавично прийшло рішення – посприяти публікації оригіналів. Цю ідею почесної членки Союзу Українок Америки Іванни Ратич відразу підхопили її посестри. Негайно був створений комітет у складі Почесної голови Союзу

Українок Америки Іванни Ратич, голови Союзу Українок Америки Ірини Куровицької та редактора журналу «Наше життя» Ірени Чабан. Комітет оперативно розробив проект "Епістолярна спадщина Лесі Українки та її родини". На його здійснення сама Іванна Ратич подарувала 10 тисяч доларів.

Кажуть, що празькому архіву рукописів Лесі Українки та її родини пощастило, позаяк сотні документів не меншої ваги залишаються під замком своїх солідних номерів у різних фондосховищах і десятиліттями чекають шляхетних видавців. Але і тут я вбачаю закономірність. Союз Українок – так зветься громадське об'єднання, що самовіддано прислужилось науці, – це союз тих, хто наділений іскрами вогню великого серця Лесі Українки.

Хочеться сподіватись, що завдяки спільним зусиллям науковців, громадських діячів, меценатів, музейних працівників найближчим часом відкриються таємниці ще не одного архіву. Причому переконана, що такими відкритями нас ще не раз здивує Прага.

Україна з давніх-давен пов'язана з Чехією міцними узами. Їх не можна не помітити в перипетіях історії, дифузії культур, а також на прикладі численних людських доль. Особливим магнітом приваблює до себе період пореволюційної еміграції, коли українська культура та освіта, пересаджена на чеський ґрунт, зуміла дати неабиякі плоди у різних сферах, особливо у письменстві. Цей феномен і досі ще не вивчений всебічно. Опинившись у Празі, не можна не згадати, що по старовинних вулицях цього міста ходили Олександр Олесь і Євген Маланюк, Олена Теліга і Оксана Лятуринська. Тут вони заходили у затишні кав'ярні, вслухались у передзвін соборів, піднімались до закличного граду, і їхні кроки по празькій бруківці і досі відлунюють у віршах, якими по праву пишається українська література.

Прага займає важливе місце і на карті мандрівок Лесі Українки. Дарма, що вона була тут один раз і недовго, сюди знову і знову поверталась – у мандрівках серця, оскільки тут жили чи не найближчі для поетеси люди: названий брат Михайло Кривинюк, до якого пізніше приєдналась дружина – Лесина сестра Ольга.

Зі своїм майбутнім швагером Михайлом Кривинюком Леся Українка познайомилась 1896 року. Майже відразу вони відчули суголосність пошуків та переконань, і відчуття духової спорідненості не було миттєвим спалахом, а супроводжувало їх

все життя. З висоти сьогодення світла постать Михайла Кривинюка особливо контрастно вимальовується на чорному тлі епохи, яка була безжалісною до його чистоти і благородства. Активний учасник українського соціал-демократичного руху, зв'язківець, кореспондент, видавець, перекладач – ось основні сфери діяльності Кривинюка. Хоч він постійно продовжував і надалі шукати того шляху, де міг би бути максимально корисним своєму народу, тому здебільшого причисляв себе до симпатиків УСД та РУП, виконував їхні доручення і прохання, але існував ними неокультивований, в якості "дикого". Однак цього було досить, щоб не уникнути шпіцрутенів царських, а пізніше сталінських сатрапів.

1903 року Михайло Кривинюк приїхав до Праги, щоб навчатись там в політехнічному інституті, оскільки арешт і ув'язнення 1896 року, а відтак репутація "неблагонадійного" не дозволили йому отримати вищу освіту на батьківщині. Повертаючись з Сан-Ремо, Леся Українка вирішила заїхати до свого побратима разом з сестрою Оксаною, яка на ту пору подорожувала по Європі і склала їй товариство у досить виснажливій дорозі до Цюріху на консультацію. Ольга Петрівна Драгоманова-Косач, яка намагалась (не без хвилюваня) стежити за пересуванням доньок європейськими маршрутами, щиро втішалась можливості Лесі та Оксани побачити місто, яке справило на неї колись незабутнє враження. У листі до Михайла Кривинюка Ольга Драгоманова-Косач писала: "Наші десь біля Вас загубилися, т. є. Леся і Оксана; першою звісткою була якась одкритка од Окс[ани] (з видом на Рейн[ський] водоп[ад]), що їдуть в Мюнх[ен]. Там у які[й]сь комбінації може буть ще Прага, Відень, Чернівці, граніца. [...] З певностю можна думать, що будуть у Празі. Задержіть їх довше у Празі (коли Вам з того буде не дуже велика перешкода); Прага стоїть того, щоб в ній довше бути треба, щоб конечне побули у Пражськ[ому] музею. Та ще нехай конечне почують у Празі церковні співи, – дуже інтересні. Хотіла б я, однак, щоб Леся не дуже й збилась, отже, це можливо, коли не дуже малий час буть у Празі". Проте Лесині наміри – зупинитись в Кривинюка не більше, ніж на 1-2 дні, позаяк він готувався до іспитів, – не дозволяли накреслювати широку культурну програму. До того ж настрій поетеси був пригнічений звісткою про арешт сестри Ольги у Петербурзі, що викликало посилення симптомів туберкульозу.

15 травня Леся Українка відправила телеграму Михайлу

Кривинюкові: "Приїжджаємо в п'ятницю о пів десятої вечора". Михайло, який так довго і наполегливо запрошував Лесю до Праги, мабуть, зустрів гостей на вокзалі, а звідти вони попрямували у його тимчасову квартиру. Якраз тоді Михайло Кривинюк винаймав помешкання за адресою: вулиця "На Боїшті", 12. Цей будинок, розташований не так далеко від центру, зберігся до нашого часу. Неважко уявити, що саме в ньому в ту весняну ніч допізна світилося одне вікно. Забувши про втому, Леся Українка охоче говорила зі своїм братом про все, що хвилювало обох, жадібно вислуховувала новини, насамперед про Лілю, яка в той час, можливо, чекала світанку на тюремних нарах у холодному Петербурзі.

А потім був ранок в залитій сонцем Празі, яка гостинно запрошувала на свої вулиці і площі. Переконана, що старовинна урочиста архітектура міста не могла не відгукнутись в уяві поетеси мотивом вимріяної в дитинстві симфонії. Пам'ятаєте рядки Лесі Українки?

У дитячі любі роки,
Коли так душа бажала
Незвичайного, дивного,
Я любила вік лицарства...

То ж ось він, цей вік лицарства, зупинений в лініях і оздобленні архітектурних споруд! Ймовірно, пройшовши, ледь накульгучи, по Карловому мосту, Леся зупинила свій уважний погляд не на постатях визначних святих, а на скульптурі вірного рицаря, який надійно оберігає їхній спокій над Влтавою, не чекаючи ніякої винагороди. І навіть захоплено-вдячні погляди перехожих не так часто летять в його бік, оскільки далеко не кожен зуміє вирізнити силует рицаря, трохи схованого за вишикуваним рядом барокових шедеврів. Чи не таке місце у житті поетеси посів її швагер: для дослідників – завжди на другому плані, але у найскладніші миттєвості випробувань долі Лесі Українки саме він, лицар Кривинюк, опинявся поряд з нею?

Так промайнуло ще кілька днів у Празі, наповнених новими враженнями, духмяністю весни та запаморочливістю спілкування, якого так бракувало їй місяцями вимушеного усамітнення. Телеграма, отримана від матері, трохи вгамувала тривогу Лесі Українки. Олена Пчілка повідомляла, що в Прагу їй відправлені гроші і, що найважливіше, останні новини про Лілю: її повернення з Петербурга чекають наступного тижня.

18 травня, вже подумки готуючись в подальшу дорогу, Леся Українка написала короткий лист до сестри Ольги:

"Любая Лілея! Ми думаєм, що ти вже дома, тож вітаєм тебе. Оце ми всі три швендяли по Празі. Оксана і Михайло ще підуть, а я посиджу. Пиши мені до Чернівець [...]
Будь здорова і весела!

Леся"[2]

...Більше поетесі не довелось безтурботно "швендяти" у зачаклованому місті віку лицарства[3].

...І листів з Праги від Лесі Українки більше ніколи ніхто не отримає. Однак скільки їх ще не один рік линутиме туди через широкі простори, перетинаючи бар'єри кордонів, – до Михайла Кривинюка. І від самої поетеси, і від членів її великої родини...

1904 року Ольга Косач отримує диплом випускниці Жіночого медичного інституту в Петербурзі і, подолавши останню перешкоду перед жаданим сімейним затишком, переїжджає до чоловіка в Прагу. Відтак кореспонденцій, що надходили на празькі адреси Михайла Кривинюка, збільшується. Молоде подружжя потроху обладнує своє сімейне гніздо на чеській землі, "нахиляється" до мови, яка так нагадує українську. Михайло Кривинюк навчається в політехніці і заробляє на прожиття викладанням російської мови та літератури, водночас не припиняє свої контакти з політичними однодумцями, виступаючи у найрізноманітніших якостях будителя свідомості співвітчизників. Ольга ходить на роботу в поліклініку, а у вільний час залюбки знайомиться з визначними пам'ятками Праги та її околиць. Поступово Косач-Кривинюки обростають друзями і знайомими, завжди бажані вони були в родині професора Івана Горбачевського, родом з Поділля, який зробив стрімку кар'єру в Празі як науковець-біохімік, а 1902-1903 року йому довірили очолювати знаменитий Карлів університет.

Однак туга за рідним краєм спонукала і Ольгу, і Михайла особливо дбайливо плести епістолярне мереживо, що поєдну-

---

[2] Леся Українка. Зібрання творів у дванадцяти томах. Т. 12. – К., 1979. – С. 72.

[3] 1906 року такі прогулянки по Празі в колі близьких людей мали неабиякі шанси повторитись, але, як повідомляла в одному зі своїх листів Оксана Косач, Леся Українка побоялась "переїзду такого втомного, як до Праги, та ще при неприспособленості заграничних вагонів до зимового холоду".

вало Прагу з багатьма містами, де проживали їхні родичі і друзі. Про свою ностальгію Михайло Кривинюк зізнавався у листі до Олени Пчілки, яка йому відповідала 8 травня 1905 року: "Співчуваю вам у вашому пориванню в свою сторону; справді, в тому є щось органічне, – якщо людину починає тягти хоть би й з далеко кращого в „свою сторону". І, мабуть, розчулена відвертістю зятя, цей лист вона закінчує словами: "Чуть не подписалась – „Мама".

Як правило, щороку, дочекавшись канікул, Ольга та Михайло приїжджали до рідних, - немов птахи, що квапляться з вирію. А восени повертались вже до звичного празького трибу життя. 8 грудня 1905 року в сім'ї Кривинюків народився син Михайло. Ця подія відразу стала центром уваги і хвилювання всіх щасливих родичів. В уяві дідуся Петра Антоновича Косача постійно виникає по-шевченківськи зворушлива картина: молода матір над колискою дитини, і йому навіть вчувається, як вона наспівує немовляті старовинну українську потішку: „А ти, малий Боре, заховайся добре, бо я хортів маю, на тебе пускаю!" "Чеський Бобрик" – так нерідко називали маленького продовжувача славного роду Косачів-Драгоманових. А після перших сказаних слів він уже отримує "окремий" лист від Лесі Українки, оригінал якого зберігся в Чеському національному архіві: під зображенням граціозного кошеняти на поштовій листівці поетеса написала: "Тау"[4]! А може вже "киця"?"

Перші слова, перші кроки сина... Як не оповити Ользі Косач-Кривинюк Прагу в своїх майбутніх згадках серпанком справжнього щастя, на яке була така скупа суворо-сіра дійсність "раю" по-совєтськи? І до цього острівка теплих споминів вона виривається у здибленому від вибухів 1944 році. У Празі на ту пору жила Оксана Косач, в одруженні Шимановська, яка з юних літ не раз гостювала в старшої сестри і, напевно, ще тоді підсвідомо відчула це місто своїм, де згодом і поселилась. Ольга Косач-Кривинюк, уже літня і до краю втомлена пережитим, приїжджає в місто своєї молодості не лише з маленьким вузликом надій. Мов дорогоцінну реліквію, привозить вона з собою частину родинного архіву і те, чому присвятила половину свого життя – рукопис книги, у якій з фанатичною скрупульозністю простежує крок за кроком життєвий шлях Лесі Українки, поставивши за мету пролити світло правди на постать

[4] Так малий Михайлик Кривинюк, навчаючись говорити, називав кішку.

великої доньки українського народу, яку студіюватиме ще не одне покоління літературознавців.

І тут, в помешканні сестри на вулиці Ломніцького, Ольга Косач-Кривинюк продовжує уточнювати і вивіряти текст книги, якої їй так і не довелось побачити[5]. На жаль, будинок в Празі, де сестри Лесі Українки з тривогою очікували закінчення другої світової війни, не зберігся, але, як і раніше, стоїть там костел Святого Панкратія, якого, либонь, вони повсякчас бачили за своїм вікном і під дзвони якого, власне, завершувалась подвижницька праця Ольги Косач-Кривинюк над унікальною книгою про сестру.

З не меншою самовіддачею Ольга Петрівна намагалась зібрати воєдино залишки їхньої великої колись родини, розкиданої війною. Так Прага 1944-1945 років стає омріяною землею обітованною для рідних Лесі Українки. Сюди пориваються молодший син Ольги Косач-Кривинюк Василь, сестра Ізидора Косач-Борисова з донькою Олесею та її дітьми. Дитячими устами маленьких Олі та Мішуні, які вивчали азбуку багатоликості світу по таборах для переміщених, чи не найточніше висловлене те, що на ту пору значило для всіх з роду Борисових-Косачів це чеське місто. У одному з листів до сестер Ізидора Петрівна, розповідаючи про внуків, пише: "У дітей наших здебільшого плани на майбутнє починаються з того, "як ми приїдемо до Праги..."

Однак, не судилось... Скільки листів написано, скільки передумано, переговорено з порадниками, що ретельно вишуковувались серед знайомих, скільки порогів можновладців оббито!.. Проте перешкоди стоять перед усіма їхніми намірами нездоланним муром.

Війна завершилась, але з нею не скінчились блукання і розгубленість перед прийдешнім Лесиних сестер. У листопаді 1945 року в німецькому містечку Авґсбурзі тихо згасла свічка життя Ольги Косач-Кривинюк. Через чотири роки Ізидора Косач-Борисова покинула Європу, емігрувавши через табори ДіПі до США. І тільки Оксана залишилася в Празі, де прожила довге життя і знайшла вічний спокій 1975 року.

І ніхто не міг знати, що в празькому Климентинумі, за стелажами з вишикуваними книгами, сховані манускрипти, між рядками яких залишались нетлінними миттєвості радості і

---

[5] Книга Ольги Косач-Кривинюк "Леся Ураїнка. Хронологія життя і творчости" була видана Українською Вільною академією Наук у США 1970 року.

смутку Лесі Українки та її родини. Сміх дітей, турботи батьків, дискусії поетеси та її приятелів – все раптом оживає, коли починаєш читати лист за листом, і здається, ніби жива душа вібрує в них лініями почерку.

Запропонована нами добірка листів дозволяє насамперед зблизька, без посередницьких трактатів, побачити сімейне коло Косачів. На думку Михайлини Коцюбинської, родинне листування є надзвичайно інформативним для дослідників, це "своєрідний замкнений світ зі своєю мовою, своїми святощами, своїм духовним кліматом [...]. Зі своїми самозрозумілими для членів спільноти реаліями, натяками, фантомами спільних спогадів, складним психологічним мереживом стосунків".[6] В українському епістолярії зразком такого письмового спілкування вважають листи Лесі Українки та її рідних, збережена частина яких значною мірою невідома широкому загалу.

Сподіваємось, що "празьке" доповнення до вже відомих публікацій дозволить читачам відчути атмосферу родинного гнізда поетеси. Звісно, в стосунках між рідними бували конфлікти, непорозуміння, протиріччя, затамовані образи, що, як пише Леся Українка, "в щирій, нормальній родині не повинно бути". Однак саме тому, що їхня родина власне була "щирою, нормальною", вимоглива поетеса болісно сприймала кожний виняток зі звичного, кожну фальшиву ноту, яка часом порушувала гармонію взаємної любові, поваги поглядів одне одного, турботливості, яка характеризує цю велику, дружню сім'ю.

Оскільки листи самої Лесі Українки – в архіві Слов'янської бібліотеки їх нараховується 73 – побачили світ у "Хронології", то ми подаємо тільки чотири з них. Слід наголосити, що ці листи вперше публікуються без значних вилучень, зроблених Ольгою Косач-Кривинюк. Основний масив книги складають кореспонденції до Лесі Українки, листування родини. Але за допомогою цих листів ми не просто поринаємо в замкнутий родинний світець Косачів. Очима близьких Лесі Українки людей ми бачимо панораму цілого світу, епохи, з її різнобарв'ям і багатоголоссям. Домінантними в часовому просторі цієї добірки є, принаймні, чотири зрізи: кінець XIX століття, сповнений затишку, залитий рожевим відблиском молодості, інтимності; початок XX століття, що розпочався революційними подіями, ренесансними настроями, бурхливою діяльністю в царині "української справи", але водночас і вкрапленням

[6] Михайлина Коцюбинська. "Зафіксоване і нетлінне". Роздуми про епістолярну творчість. – К., 2001. – С. 68.

дисгармонії, що гострими лезами проникала з невідомості майбуття, втратами надій; виокремлюються і 20-ті роки минулого століття, що стали плацдармом експерименту побудови ковчегу по-більшовицьки (показовим є папір, на якому написані збережені в архіві листи того часу – брудно-сірий, грубий, і навіть такого не знаходилось вдосталь); і, врешті, 40-і роки з густою суґестією безпорадності людини перед маховиком війни, розкрученого невтоленою спрагою володіння просторами бузувірів, що опинились на тронах влади.

Отож, площини "світця" і світу створюють два концентри листування, спільним центром яких є, безперечно, постать Лесі Українки.

Її – любили, причому не тільки родичі. Привабливість особистості поетеси полонила обширне коло її знайомих. У одному зі своїх листів Людмила Драгоманова зазначає: "...що казати, не тільки ми полюбили тебе, - всі, хто тільки пізнав тебе, адже відносяться з великою до тебе любов'ю".

До неї тягнулись люди різного віку, різного особистісного масштабу, різних інтересів. Майже одночасно Леся Українка отримувала листи від своєї подруги Маргарити Комарової і письменника та громадського діяча Михайла Павлика. Перші – написані на рожевому поштовому папері, сповнені захопленими театральними враженнями та обережними дівочими зізнаннями, від яких віє фіалковою наївністю і напівдитячою розгубленістю перед життєвими дорогами. Другі – з проблемами загальнонаціональної ваги, за якими постає образ адресанта, виснаженого багаторічною інтенсивною діяльністю на грані людських можливостей, який вже підводить підсумки прожитого і шукає навколо молоді сили, котрим би міг передати свій важкий молот каменяра.

За Лесю турбувались. Думки рідних линули до неї, де б вона не була. Михайло Косач у листі до сестри Ольги пише: "Мені просто серце болить за неї, як здумаю собі, що вона сама собі між стінами німими бідує..." Скільки зітхань, побажань, молитов за її здоров'я ви знайдете в цій добірці!.. Хто зна, чи не завдяки їм поетеса долала найважчі випробування, коли, здавалось, її життя трималось на одній волосинці! Чи не берегло її на цій грішній землі батьківське замовляння "Будь здорова і Богові мила!". Недарма Ольга Косач-Кривинюк з усією властивою їй щирістю писала до сестри: "Коли б то ти була здорова. Господи, як я сього тобі бажаю, невже таки таке сильне бажання нічого не може зробити?"

Разом з тим, незважаючи на недугу поетеси, для багатьох вона була насамперед уособленням сили духу, в ній вбачали те рідкісне поєднання кришталю і криці, яке дозволяє особистості обернутись в еталон Людяності. Тому від неї чекали порад, співчуття, допомоги. Їй скаржились на власні біди, подекуди виправдовували власну слабкодухість несприятливими обставинами, що кожному здавались по-особливому драматичними, забуваючи, який хрест несе на собі ця тендітна жінка. Нерідко звертались з проханнями і дорученнями, а то й вимагали різнобічної діяльності, що до снаги лише натурам винятковим, хоч тим самим необачно штовхали її на жертовне зречення Поезії, чого вона не могла допустити.

Окрім поетичного хисту, Леся Українка володіла ще одним дивовижним даром – випрямляти людей, піднімати їх над плесом буденності, і тому так дорожили спілкуванням з нею, що нерідко набирало форму саме листування, позаяк поетеса була приречена на безкінечні мандри в пошуках підсоння. Листи Лесі Українки випромінювали, за словами Маргарити Комарової, "світло і тепло", спонукали численних її кореспондентів, передусім молодих, по-новому осмислювати своє призначення у житті і відчувати відповідальність перед ним. Саме в юному віці таке гостре і болісне відчуття незатребованості того, що Марія Биковська у своєму листі називає "ЩОСЬ – у душі". І Леся, немов казкова фея, здатна була, появившись на горизонті, оживляти оте таємниче, але, на жаль, таке нетривке "ЩОСЬ" – поглядом, словом у вірші, рядком у листі...

Енергетика "світла і тепла" є суттєвою прикметою низки інших листів, що публікуються у цьому виданні. За всіма ними, короткими і довгими, діловими і сповідальними, – більш чи менш рельєфно окреслюються силуети авторів. Звісно, про більшість з них допитливому читачеві чимало відомо, але штрихи, нюанси, зашифровані скорописом рядків і заховані між ними, вельми важливі для вивчення найближчого оточення поетеси. Ось динамічні образи матері і батька: від їхніх турбот про малесеньких дітей – до народження внуків, від бурхливого самоствердження в зрілому віці – до згасання в старості. Нероздільні в сприйнятті дітей, але такі різні за характерами і у вияві своєї любові. "... для папи ми люде, – пише сестрі Ользі Михайло, – а для мами ми завше будем діти." Але і любов Олени Пчілки до дітей, яку часто, принаймні в кулуарах літературознавців, називають деспотичною, стає зрозумілішою і людянішою крізь епістолярну призму. Як заува-

жує Михайло, хоч йому з сестрами нерідко було боляче від надмірної опіки та вимогливої любові матері, проте "і їй самій, може, втроє больніше приходиться". Не можна сумніватися лише в головному: в щирості материнського прагнення передати в спадок дітям свою пристрасну любов до України і в такому ж її гарячому бажанні бачити їх щасливими на рідній землі.

Кожен з шести дітей Косачів – цвіт надій батьків, їх невсипущих піклувань, що були немарними. Яким повнокровним виринає з добірки родинного листування образ старшого брата Лесі Українки – Михайла! Його діяльна натура і широкі наукові інтереси ще тільки набирали свого розгону, що так нагло обірвала несподівана смерть у 1903 році. Не стало перспективного вченого, що міг би стати славою України, а сестри Косачівни вмить втратили свого ласкавого, турботливого янгола-охоронця, без якого світ вже ніколи не вигравати-ме для них всіма барвами райдуги. Та хіба тільки про рідних турбувався Михайло? Завжди напрочуд щирий, відкритий, він не терпів штучності, байдужості, цікавився усіма знайомими, зокрема колодяженцями, і замислювався над способом хоч трохи змінити на краще їхній уклад життя, врешті, щасливий у своїй сім'ї, здатен був перейматися сумними очима приятельки юності. Михайло Косач відкривається нам палким прихильником жіночої емансипації. Його міркування про одруження, адресовані сестрі Ользі, не зайве і тепер знати кожній молодій людині. Ось одна з порад, яка нині, через століття, вже сприймається аксіомою: "Економічна незалежність і свій зарібок для жінки ще важніше, ніж для чоловіка, бо як не як, а часто просто в силу сугестії окола чоловік прибирає собі тону і замахів господаря в хаті, і тілько незалежність жінки зводить той тон до minimum'a".

Втім, своєю духовною незалежністю сестри Косач нерідко дивували і самого Михайла, і батьків, і друзів родини. Всі вони намагались здобути вищу освіту, що на ту пору для жінки в Росії було не так легко. Але вони не здавались, цілеспрямовано йшли до мети, перетинали кордони, відкидали табу. На збережених Слов'янською бібліотекою конвертах і листівках з архіву Лесі Українки – марки різних країн, поштові штемпелі багатьох європейських міст. Серед них і листівки з Льєжа (Бельгія), де навчалась Оксана Косач в політехнічному інституті. І хоч була вона до листування не схильна, все ж збереглось чимало її, переважно коротких, повідомлень, які дозволя-

ють додати нові штрихи до портрету найзагадковішої з сестер Лесі Українки. Наділена неабиякими здібностями до музики і образотворчого мистецтва, жадібна до нових вражень, Оксана відзначалась своєрідністю суджень і оцінок, критичним поглядом на навколишні події. Рідних і знайомих вона характеризує здебільшого з незлобливою іронією, а будь-які правила комільфо послідовно відкидає. Всі ці риси, прикмети, безперечно є фамільною вдачею Косачів, у більшій чи меншій мірі вони притаманні всім братам і сестрам великої родини.

Одну з таких спільних рис характеру Косачів визначила наймолодша сестра Ізидора – "не тратити гумору за скрутних обставин". На її долю цих скрутних обставин випало більше, ніж досить. З празького архіву ми довідуємося сповна про поневіряння Ізидори Косач з донькою і внуками 1944 та на початку 1945 років у таборах для переміщених. Але ще страшніше відлунюють в її тогочасних листах згадки про перебування в сталінських таборах. "Двадцять чотири роки "райського життя" - так називає вона смугу панування в Україні більшовицької системи між двома світовими війнами. І важливим тоді було не тільки зберегти життя, але й світогляд – від розтління, що вдавалось далеко не кожному навіть з продовжувачів роду Драгоманових-Косачів. Ізидора ж залишилась вірною засадам, на яких трималась їхня сім'я, в міру сил захищала від кумачевих окрас чисте ім'я Лесі Українки, дбала про спорудження родиною пам'ятника на могилі славетної сестри, рішуче захищаючи це святе місце від загребущих "брудних рук".

З документальних фрагментів архіву життєвий шлях Ізидори вимальовується найбільш розгорнено. Ми бачимо її і немовлям Бомбалом у матері на руках, і жвавим Дроздиком з пригорщею малини в руках, і експресивною чарівною юнкою, зафіксованою пером Людмили Старицької, і врешті бабусею, яка вчить свого внука на чужій землі з гідністю декламувати "Мово рідна...", коли приголомшений світ прислухався тільки до мови бомбардувальників. Навіть проекцію в майбутнє наймолодшої сестри Лесі Українки можна вивести з її короткої дописки до листа матері Клименту Квітці від 29.11.1923 р. Дізнавшись про наміри швагера, пригніченого свавіллям нової влади, поїхати за океан, вона не без гумору зізнається: "Знаєш, в мені сидить якась „авантуристка", бо відомость, що ти можеш опинитись в Америці (таке саме писала нам і Оксана про себе) мені здається дуже цікавою. Я просто аж заздрю,

що у вас се може бути не тільки мрія, але й дійсність". А через чверть століття Америка стане дійсністю Ізидори, до останнього подиху. І лише в спогадах виринатимуть зелена Волинь, зболено-біла Мордовія, чорний Авґсбурґ, де вона проводжала в останню дорогу любу сестру Ольгу.

Завдяки листам празького архіву яскраве світло падає на постать Ольги Косач-Кривинюк, яка у своїх роботах про Лесю Українку постійно намагалась залишатись в тіні. "Ретельна" Ольга, якій ніколи не бракувало старанності в навчанні, стає таким же сумлінним біографом старшої сестри. Задля дорогих людей вона здатна була творити неймовірне, хоча ніколи не відступалась від своїх переконань. Принципова максималістка. Талановита перекладачка. Однак в самооцінці надзвичайно скромна. "...я зовсім середній, сірий чоловік,– пише вона в одному з листів до Лесі, – і зовсім не слід журитись тим, що й діла мої середні-сірі. Я й не журюся сама. От за тебе, за Кльоню [Квітку] журюсь, і коли б могла зробити так, щоб ви були здорові і легко та ясно могли робити те, що ви можете по своїй здібності зробити, то була б не знати яка щаслива". У цих щирих словах – автопортрет особистості виняткової краси. Її життя – у постійних тривогах за близьких, а душа – у нестримних поривах до них. І літери характерного для неї округлого почерку інколи в листі сприймаються як ноти, що передають схвильовану, трепетну музичну партію, де рефреном повторюється проникливий мотив: *листи йдуть так довго...*

І все-таки приходять. Відкрийте їх, бо вони адресовані і нам. Позаяк і про нас думала Ольга Косач-Кривинюк у настороженій Празі 1944 року, коли писала: "Господи, як я тужу за всіми і за всім на батьківщині..."

Світлана Кочерга

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ

Листи, включені до цього видання, розміщені за хронологією в п'ятьох розділах. Дати подаються за автографом. У випадку визначення дати за поштовим штемпелем, за допомогою поміток Ольги Косач-Кривинюк на оригіналі і т. п., вона вказується в квадратових дужках.

Непрочитані місця в рукописних оригіналах, нерозбірливі або пошкоджені, позначені таким чином: [нрзб.] або [пошк.]. Незначні пропуски тексту позначаються трьома крапками у фігурних дужках. Розкриті упорядником авторські скорочення та уточнення в тексті листів подаються в квадратових дужках. Підкреслення окремих слів відповідають автографу. Під зірочкою подаються авторські доповнення до тексту листа.

Документи, писані українською або російською мовами, подаються мовою оригіналу. Авторські особливості правопису в основному зберігаються.

Упорядник висловлює щиру подяку за допомогу над опрацюванням автографів доктору ***МаріїНяхайовій****, співробітнику Слов'янської бібліотеки при Національній бібліотеці Чеської республіки, та кандидату філологічних наук* ***ЛарисіПетрівні Мірошниченко****, співробітнику Відділу рукописів Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України.*

Листи Лесі Українки

ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

[23.09.1901][2]

Дорогий брате!

Винна я перед Вами, що не писала досі, та вже простіть "по велицей милости своей", тим більше, що листа закритого я тільки вчора ввечері отримала, а остатню коресп[ондентку] позавчора, на першу не було так що й відповідати. Приємно, що Ваші справи починають вже набиратись якогось виразнішого характеру, але становище з "жіночою медициною" зовсім неприємне.[3] **Доречі, з жіночою медициною: я вже нічого не розберу, — то папа казав (писав, властиве), що він не може утримувати Лілі[4] за границею, хоч вона і бажає туди, а тепер каже, що то вона сама вважає „выходизмедиц[инского] Институтаипереселениеза границу равносильным оставлению медицины вообще"... Тут ужехіба Ліля поможе розібратись. (Писала вона в остатньому листі, що мається незле, тілько горло часом поболює та очі трохи томляться, а це приїхала на днях Щербань[5], то казала, що у Лілі таки не трохи очі болять, а так, що не раз зовсім читати й писати заважають, що лікар органічної порчі не бачить, але й сказати напевне не може, чі то від анемії, чі від нервів) У всякім разі, се дуже прикро, боюсь, коли б вона серйозно не розхитала собі здоров'ятею медициною, тоді буде ні собі, ні людям. Сьогодня пишу їй експортацію, побачу, що вона відповість. Без міри досадно, що вона так погано провела літо, і досадно теж, що наші винуватять в цьому всіх і все, окрім самих себе — невже справді вони щиро не бачать своєї вини? Чи тілько не хотять признатись?.. Ну, та що вже протеговорити, все одно не поможеш.** Буду говорити про діло.

Я думаю дати аполог "Просвіті", як люди радять, а ініціяли автора — "(У)країнець (С)вого (Д)ому" можуть все-таки стояти під заголовком своїм порядком, а як "Просв[іта]" має гроші на видання, то і owszem, бо мої на доріжці не валяються. І[ван] М[атвійович Стешенко][6] каже, що Старосольський[7] може, коли хоче, умістити його хрію в своїй часописі, а коли не хоче (може йому вже не на часі), то чи не прийме теж "Просвіта" (нехай лиш там не змішають псевдонімів та не підпишуть і його Українцем; мені колись так трапилось, що мене Чайченком [псевдонім Бориса Грінченка] підписали). Запитайте там Сімовича[8], що він робить з моїми віршами і чи не час гроші посилати. Нехай Г[анкевич][9] не балакає дурниць, я йому виразно казала про відбитку не тільки

"Над морем"[10], то він забув, а якби був ласкав обізватись до мене хоч раз за все літо, то я б йому нагадала. Я стою на своєму, що зо мною він обійшовся зовсім не по-європейськи і не по джентельменськи, тож нехай його хто хоче оправдує, а я не прощаю і діла з ним більше ніколи ніякого мати не хочу (йому, запевне, від того ні тепло, ні холодно, але то я вже для власної сатисфакції пишу), коли б дав Бог хоч тепер якось розв'язатись. Що набор розкинутий, то пусте, річ така невелика, що передрук не повинен дорого коштувати, але нехай не моняються, бо й так вже пізно, нехай зараз же беруться за передрук. Як на мене, то я б інтерпеляцій ніяких не ждала, бо то довга казка при галицьких нравах, а послала б передрукувати (без пропусків, звісно) на Бук[овину], де прокураторія незалежна від галицької і ліберальніша. Не я сама так думаю; зрештою, Вам зблизька, може, видніше, чи варто, чи ні, надіятись на інтерпеляції (а що, коли прокураторія поставить на своєму і без пропусків не позволить?). Г[анкевич] каже мені (через Ф[ранка]), що нерозбірність почерку манускриптів заставила його покласти їх під сукно, – се чиста "безличність"! То не міг він додивитись зараз же до почерку? Або хоч за ціле літо? Чого ж гнітив досі і мовчав, як забитий? Фу, злість бере!!!

Оце вже треба кінчати, бо 11 хутко, значить, спати пора. Думаю, що мій лист не дуже то консенквентний, бо писаний під папині розмови увесь час (тільки тепер сама в хаті лишилась), **розмови про мамині будови і т. п. Вам добре відоме...** Однак я напосілась таки написати листа тепер, бо завтра може не бути часу: кінчаю приладжувати реферат для вечора Літерат[урного] общ[ества] (26, в середу), що, власне я уряджую "ко всеобщему удовольствию" (яка mania grandiosa! га?); крім того, маю масу листів на черзі і так деяких практичних справ, а се мені, непрактичній людині, найгірша біда.

Сьогодні Оксана [сестра], Рада [Драгоманова] і Дора [сестра] цілий день просиділи на пріютській льотереї – видавали виграни! A propos, чи льотерея "Бояна" вдалась? Не казав Вам хтонебудь?

Як-небудь при нагоді (навмисне йти не варт) розпитайте там в Тов[аристві ім. Тараса Шевченка] (у Белея, чи Беднарського[11], чи Гнатюка[12], чи кому о том ведать надлежит), як там іде продаж моїх перекладів "Книги пісень" і віршів "На крилах пісень", – чи маю я надію за те який ґрейцар отримати? Цікаво теж, – так для статистики, бо гроші мені за те не належать, – скільки розійшлось моїх "Дум і мрій", може, дуже мало, то все одно, не соромтесь повідомити. Тільки все це при нагоді, а клопоту собі з тим не завдавайте, бо Ви і так зайняті.

Скажіть моєму шановному другові, що я його просьб не забуваю і все зроблю, що в моїй силі, зрештою може писати до мене, коли хоче про що нагадати. Дуже рада, що він Вам сподобався, я його люблю над усіх галичан. Привітайте його від мене і від його приятелів.

Ну, бувайте здорові! Напишіть, як далі пішли Ваші діла, а я не лінуватимусь відповідати. Спільним знайомим моє вітання.

Стискаю Вашу руку і здоровлю усім гараздом.

Ваша сестра Леся

---

[1] Лист опублікований з вилученням фрагменту у книзі Ольги Косач-Кривинюк «Леся Українка. Хронологія життя і творчости» (Нью-Йорк, 1970) на сторінках 566-567. Без вилучення подається вперше за автографом: LU1/17/00. Далі зазначатимемо: *Хронологія*. Лист написаний з Києва до Львова, адресований на ім'я В. Гнатюка.
Кривинюк Михайло Васильович (1871-1944) – названий брат поетеси; активний учасник українського соціал-демократичного руху кінця XIX-поч. XX ст.; чоловік сестри Лесі Українки Ольги; у сталінські часи був репресований у сфальсикованій справі СВУ.

[2] Тут: дата зазначається за *Хронологією*, оскільки в автографі відсутня.

[3] Мова йде про навчання Ольги Косач, сестри Лесі Українки.

[4] Ліля – родинне наймення Ольги (1877-1945), тоді студентки Жіночого медичного інституту в Петербурзі.

[5] Щербань Настасія Кирилівна – товаришка Ольги Косач по навчанню в інституті.

[6] Стешенко Іван Матвійович (1873-1918) – історик, літератор, педагог, громадський діяч. У 1917 р. – член уряду УНР. Чоловік Оксани Старицької.

[7] Старосольський Володимир (1878-1942) – учасник студентського руху в Галичині, у1901 році – редактор журналу "Молода Україна".

[8] Сімович Василь Іванович (1880-1943) – український літературно-громадський діяч, видавець збірки поетеси "Відгуки", автор спогадів про Лесю Українку.

[9] Ганкевич Микола (1869-1939) – один із засновників Української Соціал-Демократичної партії в Галичині, редактор газети "Воля" (1900-1907).

[10] Встановлена Лесею Українкою в листах умовна назва її перекладу праці Дікштейна "Хто з чого жиє".

[11] Беднарський К. – керівник друкарні Товариства ім. Шевченка.

[12] Гнатюк Володимир Михайлович (1871-1926) – український фольклорист і етнограф. З 1898 р. – секретар Наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка.

ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

26.01.1902

Дорогий Брате!

Де в чому Ви несправедливі до мене в Вашому листі. Я не мучу своєї ноги нічим навмисне і свідомо, а просто, проходячи просторінь коло Вашої вілли (просторінь кроків у 30), послизнулась і впала, се могло і в хаті статись на переході від порога до стола. Винна скоріше тут моя нога, що я через неї часто трачу рівновагу. Несправедливі і в тому, що підозріваєте мене в претенсії, ніби мої слова можуть мати рішучу вагу – я не з тим їх писала, щоб вчинити якусь "пресію", а просто – моєї думки питають (або, принаймні, не цураються її знати), то я вимовляю її, а Вам про неї написала так собі, між іншим. І теж без жадної претенсії. А коли Вас то подражнило, то вибачайте, я справді не мала заміру сказати щось прикрого для Вас. Взагалі такого заміру щодо Вас у мене ніколи не буває, так що Ви можете завжди вважати, коли Вам що здасться прикрим, що то просто помилка стилю або навіть "жіноча логіка", коли хочете, але ніяк не свідомий замір завдати прикрість.

Вашу раду, не працювати для "М[олодої] У[країни]"[2] спеціяльно, приймаю на особливу увагу і зовсім не відношусь до неї (як і взагалі до братерських порад) індиферентно.

Отримую досить часто листи з дому, але остатніми часами мені не все в них подобається. Родина моя (і старші, й молодші) тратять час, силу і нерви на речі, що зовсім неварті теї трати, і поводяться з гігієною, як дикі варвари. Я не втерпіла і послала їм сьогодні дуже енергійну "ноту"; знов таки не маю претенсії, щоб та "нота" мала вплив на дальший хід справ, але разом з тим не бачу, для чого маю мовчати. Вони всі вічно сварять мене, що ніби я не вважаю на своє здоров'я. **Мающе одну „ноту" спеціяльно Лілі написати, але не хочу так „з маху", нехай завтра. Ті фактичні „контраданси" в нашій родині мене не простодорозпачу доводять. Ліля досі далеко одважніше розрубувала всякі гордієві вузли (а їх таки у нас немало буває!), а тепер і вона в „вичікуючу політику" вдарилась. Може, се політика й практична, та не для всяких натур – Ліля вона, безперечно, не по натурі. Сеневідноситьсядоподорожі у Львів[3], ятак, взагалі: Ліляскаржиться, щоїї „ніпрощонепитають", що, значить, „ї ї справами не інтересуються" і рішає, що – ну, нехай, буду мовчати. Старші, навпаки, ображаються її мовчанням, дума-**

ють, що вона не хоче по щирости говорити[4], і так рішають – ну, нехай, будеммовчати. Простоажзлістьбере! Чистоякийсь водевіль. Правдукажучи, рукасвербитьвилаятивлистіобидві сторони, аленатакихпросторахневипадаєписатипідпершим вражінням, отже, пождудозавтра. Яненадіюсьнасвоюкрасномовність чи „впливовість“, а просто виражу „взгляды на нечто“...

Перейду до спокійної теми: погода і моє здоров'я. Погода дуже добра: місяць не було дощу (сніг тут не в звичаї), часом буває вітер і то недовго. Вчора був дощ (злива), а перед тим два дні сиве небо, отже, було трошки холодніше (всього 12° R), а сьогодні (26/I) було знов літо (+ 22° R) і таке надзвичайно прозоре повітря, що навіть і тут всі дивувались. Мені здалося, що у мене раптом зір міцніший став, так я сьогодні далеко і виразно бачила всі контури гір, далекі вілли і кораблі на морі. Сьогодні я цілий день до заходу сонця пробула надворі і то ще було жаль до хати йти.

Здоров'я моє, відповідно погоді, дуже порядне. Про ногу нема що й казати, давно вже не болить. Кашель часом з'являється з мало значним підвищенням t°, але ті напади хутко зникають, і бувають не часто, не раз цілий тиждень буває так, що я ні разу не кашляну. Перед двома тижнями я важилась, то будто проти ваги після приїзду (минулий раз я важилась в перший же день по приїзді) прибутку на 1 кіло. Се ж немало! Лікар знаходить, що і стан в легких поправився, менше скрипу і рипу, отже, він сподівається, що я тут зовсім солідно поправлюсь.

Приємно, що земляки навідуються. Я звідси приятелям не писала "оказіями", роздумала.

"Ділом"[4] я не очарована, але й не розчарована: я ж його давно знаю, а тепер воно навіть трошки поправилось (релятивно, звісно). Все таки, при корективі "Волі"[5], воно дає інформації про справи з "рідного поля".

Ну, бувайте здорові, ще другий раз поговоримо. Стискаю міцно Вашу руку.

Л.Косач

P.S. Томаш[івському][6] я писала, що Л[юдмила] М[ихайлівна Драгоманова], може, сплутала чиєсь назвисько з його (Том.), і що, впрочім, вона більш була недовольна на Тр[уша Івана], ніж на його невідомого кореспондента, і на той факт, що в її діла мішаються сторонні люди.

---

[1] Лист опублікований з вилученнями фрагментів: *Хронологія*. – С.591-

593, де датований за новим стилем. Без вилучень подається вперше за автографом: LU1/29/00. Лист написаний з Сан-Ремо до Львова.

[2] "Молода Україна" – перший український щомісячний студентский журнал. Виходив у Львові 1900-1902 рр.

[3] 1902 року Ольга відвідала Михайла Кривинюка у Львові, де він навчався у Львівській політехніці.

[4] Йдеться про наміри Ольги побратися з Михайлом Кривинюком.

[5] "Діло" – українська газета. Виходила у Львові з 1880 по 1939 рік.

[6] "Воля" – орган УСДП, двотижневик, виходив у Львові.

[7] Томашівський Степан (1875-1930) – історик, публіцист, політик.

ДО ОЛЬГИ КОСАЧ (СЕСТРИ)[1]

28.01.1902

Лілея моя дорогая!

Давно вже я збираюсь написати тобі сього листа і чогось одваги не стає. Боюся, що, може, тобі се здасться непрошеним посередництвом, але ж ти говориш мені про свої справи, то й я одважусь сказати все, що можу. **Мене страшно, до краю гризе і гнітитьваша„тактікамовчання". Господи,щозафатумнепорозуміннятанещиростивісить наднашоюродиною! Ізвідки сянещаснатрадіція? Хтоїйдавпочаток?.. Ну,тащодумати проте,може,хочтеперякимгероїчнимзусиллямможнабуде поправитисправу,внестинормальнунотувсейненормальний, натягнений стан речей. Я тобі подам факти, може, тобі невідомі. Тидумаєш,щозтобоюмовчатьчерезте,„щонецікаво питати". Тим часом я знаю, що їм дуже цікаво, а чому не питаються, на те різні причини. Ще літом, коли тілько що, післяпростихтаодвертихрозмоввстановиласьотаваша„тактікамовчання",мамаписаламені:„розмовипрошлюбзатихли,Ліляніcловомнезгада,колиіяктомаєбути,ну,авжеж миїїнебудемопхатисиломіцьдошлюбу"(навожунедословно,ботутсьоголистанема,алесмислбувтакий). Отже,значить,вонавважає,щорозпитувать,–товсеодно,щонатякати: а чому ж ти вже не йдеш? Т[ьотя] Єля казала мені, що мама скілька днів плакала і ридала по кутках, поки наважиласьвимовититобісвоєбажанняпроформальневінчання[2]. Та воначастовсімговоритьщо-небудьпротебе,атобісамійбоїтьсясказать,тактакийсамакаже:яїїбоюсь,бовонаменіщось різкескаже. Зновжейпапаобіжаєтьсянап[ана]Крив[иню-**

ка], що він досі сам ні слова не казав про ваші плани, а сам папа зновтакинеодважуєтьсяговорити, бо се вийде, „що він свою дочку нав'язує чи випихає". Може се й дуже чудно на наш погляд, можна зсимрахуватись чи не вважати, як хочеш, але ж тілько бачиш, що тут діло зовсім не в браку цікавости.

Через те саме папа не сміє предложить якусь поміч п. Крив[инюкові], бо не знає, в яких відносинах вважає себе сам п. Крив[инюк] щодо папи, чи вважає за родича, чи за чужого, чи за „неизвестное зло". Про твою подоріж за кордон, коли я заговорила з папою, приїхавши восени, то він сказав: „Чего ты настаиваешь на этом переселении, когда Лиля сама вовсе этого не хочет? Она сама считает оставление Петербурга равносильным оставлению медицины". Я вже не знаю, через що він так думає. Тепер ще в остатньому листі своєму до мене він пише, що, дивлячись на тебе, він жалує, чому і ти, і п. Крив[инюк] не покинули зовсім науки та не поженились, ніж маєте отак жити. А разом з тим боїться твого „заговаривания" про гостину до Львова, бо ти, мовляв, там ще більше втомишся і, не відпочивши, знов попадеш в Петербургську лямку. Мамі ж знов твоя видержка здається просто холодностью до п. Крив[инюка], і вона перед т[ьотею] Єлею нарікала, що ти будеш нещасна, бо йдеш не з любови, а з жалости. До всього ж і вона, і папа дуже ображаються, що і ти, і п. Крив[инюк] мовчите і не говорите їм нічого і рішають подібно ж, як ти: їй нецікаво знати нашу думку, ну, добре ж, будемо мовчати.

Може, се недобре, що я тобі розказую те, чого мені не доручали казати, і, може, навіть не хотіли б, щоб я казала. Через се я ніяк не могла зважитись писати сього листа, і так трудно було мені написати все попереднє. Але ж я не могла инакше. Ну, як же так, склавши руки і заціпивши зуби, ждати, чим скінчиться ота взаємна „тактіка мовчання"? Мені на такі ситуації навіть в театрі тяжко дивитись, а то ж терпіти їх мовчки в своїй родині! Ти, може, скажеш, що я й сама цілими роками мовчу. Але то инакше. В моїх історіях особистих мені ніхто не міг ні помогти, ні пошкодити, вони з мене починались і на мені кінчались і нікого крім мене не мучили, власне, поки я про них мовчала. Я і не починала про них говорити, а коли приходив час, просто і на ділі, хоч не на словах, виявляла, як я маю поступити. **І се була крайність, і се в щирій нормальній родині не повинно бути (при нормальних відносинах, напр[иклад], з тобою я таки й не так поводжуся), але ж то, як кажу, тілько мене гнітило. У тебе инакше, бо тут зачеплена і друга, дорога тобі людина, та й всі мучаться тією „тактікою". Так нащо ж, нащо ж, кому вона потрібна? Покиньте її! Ти молодша, здо-**

ровшадухом,одважніша,меншепокаліченажиттям,може,тобі і легше буде взяти на себе ініціативу. А коли хотіла б, та не можеш, то, коли позволиш, я її на себе візьму. Коли б я дома була[3], між вами тепер, я, певне б, не витримала і, не питаючись, вмішалась, та в листі до папи навіть вже зроблений початок, дуже здалека, але ж з такої далечі і в листах то дуже трудно. Листи так довго йдуть, хто зна, впору чи не впору прийдуть, в якому настрою хто буде їх читати. Писане слово таке грубе, категоричне, без відтінків, його "тону" не чутно... От і тепер пишу і боюся, чи не зачепила тебе чим, чи не образила, чи так ти мене розумієш. Може, тобі се просто "наставлением" якимсь покажеться. Але ж ні. Правда, ні? Ти не думаєш так про мене? Ти ж чуєш, правда, серцем чуєш, як писався сей лист. О, коли б ти все знала! Я три ночі думала і передумувала про се, ох, мене так гнітить думка, що ти, моя "щаслива", тепер не почуваєш себе щасливою, а власне, коли б і почувати, як не тепер? **І куди йдуть молодісили, молодепочуття? На тактікумовчання, напедантичнувидержку! І, прости, колисенеправда, алеменіспадало надумку, чінедлятоготипровадилате, яктисаманазивала, „божевільне" життя в Петербурзі, не давала собі ні їсти, ні спатиметушнею, і тепер в Києві метушишся і добиваєшсвою силу, щобзадуритисебеітимпомогтивитриматиі „тактіку", і видержку. Але коли так, то се не видержка, коли так, то краще вже просто не видержати, бо хіба ж не все одно, від чого покинути науку, для чоловіка чі для того, що анемія та істеріянедадутьскінчити. Вжеліпше, по-мойому, длячоловіка, бо хоч одній людині була б якась втіха, а так ні собі, ні людям. Тиколисьписала, щодорожишмоєюдумкоюпротвої поступки. Так от моя думка: коли видержка, коли одвага, то нехайбудедокінця. „Претерпевшийдоконцаспасенбудет". Коли видержка для науки, то треба не тілько скінчити курс медицини, але і потім працювати на її полі. Нащо ж той курс инакше? Колибратинасебедваобов'язки: замужньоїжінкиі лікаря, то треба узброїтись для них, зберегти свою силу, не тратитьїїмарненатактікиізадурювання, зробитивсе, щоод тебезалежить, щобунормуватисвоївідносини, щобврівноважитисьхочтрохи, недаватисебешарпатидаремне, ісерйозно вважатинасвоєздоров'я, зробитивсе, щовідтебезалежить, щобстатиздоровою, здібноюдонормальноїпрацілюдиною.**

Ти, може, знов скажеш, що коли не послухала [нрзб.], то мене і тим більше не послухаєш. Але ти слухай не [нрзб.] і не мене, а сумління і логіки; коли вони заснули, то збуди їх.

Ох, прости, простименісейрізкийтон! Нетактребагово-

на ділі, хоч не на словах, виявляла, як я маю поступати. У се була крайність, і се в щирій нормальній родині не повинно бути (при нормальних відносинах, напр., з тобою я таки й не так поводжуся), але ж то, як кажу, тілько мене гнітило. У тебе ж, инакше, бо тут зачеплена і друга, дорога тобі людина, тай всі мучаться тією „тактікою". Так нащо ж, нащо ж, кому вона потрібна? Покиньте її! Ти молодша, здоровша духом, одважніша, менше покалічена життям, може тобі лехше буде взяти на себе ініціативу. А коли хотіла б та не можеш, то, коли позволиш, я її на себе візьму. Коли б я була дома, між вами тепер, я певне б не витримала і, не питаючись, вмішалась (та в листі до папи навіть

вже зроблений початок (дуже здалека), але
ж з такої далечі і в лис-
тах то дуже трудно. Листи
так довго йдуть, хто зна,
в пору чи не в пору прийдуть,
в якому настрою хто буде
їх читати. (Писане слово
таке грубе, категорічне,
без відтінків, його „тону"
не чутно...) От і тепер пишу
і боюся, чі не зачепила
тебе чим, чі не образила,
чі так ти мене зрозумієш.
Може тобі се все просто „на-
ставленієм" якимсь покаже-ться.
Але ж ні, правда ні? Ти не
думаєш так про мене? Ти
ж чуєш, правда, серцем чуєш,
як писався сей лист. О, колиб
ти все знала! Я три ночі ду-
мала і передумувала про се,
ох, мене так гнітить думка,
що ти, моя „щаслива", тепер

ритиінетакяпочуваю.Ні,япочуваю,щояговорюправду, тількияїїпочуваюнерізкодотебе. Ти розумієш? Я ж тебе люблю, в тім все діло. Я не пекти тебе хочу, я б сама за тебе в огонь пішла. **Ітепер,колихочеш,підувв„огонь“,вперший огонь„обсужденій“нановотого,щовжеобсуждалосяраз.Я несміюробититогобезтвогодозволу,бонеможуsauvertoi malgrйtois[4],ічерезтепитаютебе.** Я не говорю до тебе згори вниз, не читаю нотації, бо я тямлю, що сама не стояла ніколи на висоті того ідеалу, на який тобі вказую, на який вказує сумління і логіка. Я дуже далека від того ідеалу, але я намагаюсь до нього, – якби не намагалась, не сиділа б я тут тепер, а знайшла б щось таке, що помогло б мені скоріше спалити себе. Спалити з ентузіязмом, з безсонними ночами, з поривами творчости. Але я думаю, що не маю права на се. Я, інвалід, недобиток, не маю права добити себе. Що ж казати тобі про тебе?..

Ой, Лілеєнько, як шкода, що ми весь сей час не бачились і тепер мусимо тільки писати... От я вже втомилась, мушу кінчати, і взагалі, невдоволена з сього листа. Але пошлю його, бо кращого все одно не напишу, а мовчати не можу. Ти прости мені все, що тут є безладного і недоладного, у мене зовсім душа була не на місці, коли се писалось, і думки розбігались... Тепер я спокійніша, може того, що вже втомлена... Ти мені напиши по щирості, як ти прийняла сей лист і чи він тобі до чого придався (власне, ті факти, що я тобі подаю). Коли прийдеться написати що прикре. То все таки напиши, не бійся мене вразити чи засмутити до краю. Тільки не треба між нами тії політики мовчання, ради всього, що тобі дороге, не треба! Я не через те питаю в тебе правди, що мені "цікаво" знати про тебе, се слово тут не до речі, мені треба знати про тебе, я не можу не знати. Ти ж моя сестра, не тільки по крові, ти ж мій друг!... Лілія моя білая, giglio d'oro!

П[ан]Крив[инюк]писавменінедавно,дужездержано,але почуваєтьсясмутокпідтоювидержкою.Яйомувідповідалаі призналась,щонапишутобісьоголиста(неписалавдеталях, прощо).

...Про своє здоров'я і т. і. пишу Раді завтра, а тепер вже годі. Цілую тебе і обіймаю міцно і... Ну, вже не знаю...

Твоя Леся

---

[1] Лист опублікований з вилученнями фрагментів: *Хронологія.* – С. 593-594, де датований за новим стилем. Без вилучень подається вперше за автографом: LU1/30/00.

[2] Конфлікт полягав у відмові Ольги Косач та Михайла Кривинюка брати церковний шлюб.

[3] Леся Українка на ту пору перебувала в Сан-Ремо.
[4] Врятувати тебе всупереч твоїй власній волі *(фр.)*.
[5] Золота лілея *(італ.)*.

ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

09.02.1902

Дорогий брате!

Се ж таки справді у Вас був надто нервовий настрій, коли Ви могли подумати, що я хотіла Вам щось прикре чи насмішкувате сказати. **Слово „водевіль“, правда, взагалі було недоречне, але я його абсолютно не відносила до Вас, а сказала його з великого жалю, що завдали мені на той час київські обставини; то було сказано в таку хвилину, коли мені самій було далеко не до жартів, бо серце страшно рвалося. Мені жаль було за Лілю і досадно за Вас, що Ви попалися ні за що ні про що в техронічне шарпання нервів, що зветься нашими родинними відносинами. В своєму листі я, було, на сю тему багато написала, та потім знищила, боячись, коли б то ще більше не розстроїло Вас, а тепер бачу, що я даремно то зробила, бо, може, й Ви ліпше зрозуміли мене і не мали б хоч про ти мене жалю.** Я не знаю, чому се часто виходить так, що на мене ображаються люди власне тоді, коли я до них іменно “з щирим серцем” звертаюсь, – певне, не вмію я так виражати своїх думок, щоб воно зрозуміло було. А ще писателькою звусь! Чи не краще залишити мені всяке “писательство” і листи в тім числі, як то Ви мені добре радите.... З листів моїх нікому ні потіхи, ні користи не вийшло, а скінчилось тільки на тім, що я нашарпала себе аж до хрипу в легких, безсоння, болю голови і т. д., аж нарешті лікар наказав мені “звернути увагу на свої нерви”, бо від них уже “приливи крови до легких” повстали. Наскілько можливо було, взяла себе в руки, поміг трохи й час – “найкращий лікар”, ну, і якось обійшлось. **Писала мені дядина[2], що Ліля таки має їхати до Львова, – дуже я тому рада. Ліля сама щось мовчить, може, я її чим розсердила в своєму листі. Коли побачитесь, то скажіть їй, що я готова взяти назад все, що могло її вразити прикро в моїх словах, бо я не на те писала, щоб вражати, а коли так вийшло, то се вже моє нещастя, але я з того не винна, бо свідомо не зробила нічого злого.**

Простіть, сьогодні більш нічого не напишу, якось жаль обійняв, аж сльози тиснуться до очей, хоч се вже й сором. Видно, справді, треба "звернуть увагу на мої нерви"...

Вірте ж мені, брате мій, що в мене нема ні одної лихої думки про Вас і що мені теж не до сміху.

Ваша сестра Леся

P.S. "Волю" я тільки раз отримала, тоді, як Вам писала. "Мол[одої] У[країни] не маю зовсім. "Вістника"[3] маю тільки XII книжку за 1901 р.

З моїми грошима нехай буде так, як Ви радите, затримайте їх про запас, може, на що здадуться.

---

[1] Лист опублікований з вилученнями фрагментів: *Хронологія*. – С. 595, де датований за новим стилем. Без вилучень подається вперше за автографом: LU1/31/00.

[2] Драгоманова Людмила Михайлівна – дружина Михайла Петровича Драгоманова.

[3] "Літературно-науковий вістник" – літературно-художній щомісячний журнал, заснований 1898 року Науковим товариством ім. Т.Г.Шевченка.

Листи до Лесі Українки від родичів

ЛИСТИ МАТЕРІ[1]

[весна 1889][2]

Любії мої, дорогії, Маконька[3] і Леся!

Доїхала я чудесно. Було просторо, і я весь час спала, спала страшенно [нрзб.]. Аж під самим Ковелем кондуктор розбудив (чого й зроду не було!).

Коні на вокзалі були, бо якраз я приїхала в той день, що назначила (теж – чого зроду не було!).

Наші всі здорові, зраділи мені страшенно. Нового нічого. Гостинцям дуже раді. Кох[4] тепер так ходить, що у одній руці „мій ніж", а в другій лечко з гадючкою; не знаю, як він буде управлятьcя з зайнятими руками!

Ах, Лесічко, яке горе тяжке! Тут я зовсім була в Києві забула про Лільчину голову[5]. І казала ж Лілі: не давай тепер, бо їду на короткий час, ні [нрзб.]. Пуц[6] каже, що положив у сундук. Якби в кошичок, то попалась би мені на очі, а то в сундуку, – ну, я й забула „на віки"! Будь ласкава, Лесічко, заспокой мене швиденько письмом, що хоть тая голова єсть, а то я все думаю: може, вона викинулась, як ми доставали вещі з сундука ще в Мішиній хаті, або й потім у твоїй. Пошукай зараз.

Повинно було прийти мені письмо од папи, в п'ятницю, то ти, малюнька, возьми його у Анни П., прочитай і купи те, що папа просив: порошку зубного, тілько конечне сірого, хінного [нрзб.] за 15 чи 20 коп.

Та ще прошу купить писаночку Пуцу у Пастухова, таку, що косточки лото всередині (нам тоді показували таку у Пастухова, як я купувала з гадючкою лечко); треба торгуватись, – просили 50 копійок.

А що то ще з тими жилками[7] буде?! Як я могла забутись за них? Тепер навіть була у [нрзб.], а певне ж там вони єсть. Чи не можна купить ще ту удочку? (4 кавальчики „жилок" треба. Вже можна б зробити се для Осипа, бо він дуже упадав за папою, під час тої слабості). Звичайно, можна було б не присилать, а привезти, як будеш їхать сюди, – ото тільки купити. Як я могла забутись? От що значить не записать всіх потреб. Гроші можна взять у Зеїчка[8]. Думаю, що порошок, і яйце Ліліне, і удочки з жилок повинні стоїти рубель з копійками; можна взять із Зеїних (5 рублів з 10-ти, та ще пані Раш[евська][9] малася дати Зеї рубля здачі).

Ти, Зеїчко, купи собі шнурок голубого намиста, як купуватимеш рукавички. Попросиш Шуру [Судовщикову] піти з тобою.

Підіть уже всі троє з Макою і купіть отсі речі, що просимо. Там, може, де і про направлення кукол спитаєте (колись такий молодик був на Фундукл[еєвській] улиці, коло театра драм[атичного], близько колегії).

До Ковалевських[10], Зеїчко, не іди пішки. Взагалі, багато пішки не ходи. Тілько з масажу можеш іти пішки.

Цілую вас тисячу разів, моїх дорогих авторів!

Ваша мама О. К.

---

[1] Косач Ольга Петрівна, у дівоцтві Драгоманова (1849-1930) – етнограф, мистецтвознавець, фольклорист, видавець, письменниця (літературний псевдонім Олена Пчілка).

[2] Автограф: LU2/1/00.

[3] Родинне звертання до брата Лесі Українки Михайла.

[4] Родинне звертання до брата Лесі Українки Миколи.

[5] Йдеться про частину ляльки, яку треба було полагодити.

[6] Родинне наймення сестри Лесі Українки Ольги.

[7] Йдеться про риболовецьке оснащення.

[8] Родинне наймення Лесі Українки.

[9] В березні 1889 року Леся Українка жила в Києві у Єлизавети Олександрівни Рашевської (вул. Тарасівська, 7).

[10] Подружжя Ковалевських Миколи Васильовича та Марії Павлівни і їхня донька Ганна (Галя) були близькими друзями родини Косачів.

16.[07.1889][1]

Пишу тобі 16-го, одержавши твій лист до Пуца [Ольги Косач]. Дивно мені, чом ти не згадуєш про мій лист, посланий тобі за день до одісланого Пуцового листа, – там я питала тебе де про що по пунктах. Питала, чи п'єш кумис і т. д. Ну, та, може, ще напишеш. (А, може, ти не даєш нічого почтальйону, то він не всі листи віддає?)

Чом не встроїтесь у пані Прих[одькової][2] так, щоб хто носив вам обід од Коронеллі (про якогось можливого хлопця говорив тобі грек)? Та чому не їздиш конем залізним до ванни? Тобі недобре багато ходить. Гаразд, що тебе хутко пустять у натуральний лиман! Се перемога!

У нас тут новини такі: корнеє лихо таки не обійшло й панського дому і зачепило, як ти думаєш – кого? Бідного малого Дроздика[3]! Зачепило його не жартами, удар і висипка були страшенні, куди Пуцові кори колишні! А ще до того я налякалася: поїхала до Кулькіна розпитатися, що взагалі робити дітям при

сильному корові, аж якраз у Кульк[іна] в коридорі молодиця із Скулина з дитиною, котра осліпла од кору. Звичайно, я зараз почала думать, що і Дробішці[3] буде те саме, бо у неї страшенно були вражені очі запаленням (такі були червоні, як в огні). Однак страх був даремний, – Бомбал[3] уже поправляється, сьогодня вже сидить, плям зовсім мало і очам не загрожує ніяке небезпеченство. (Тая дитина теж вийде з сліпоти, як каже Кулькін)

Отож 4 дні носилися ми з Бомбалом день і ніч, – та й тепер він „предпочитає" бути на чиїх руках, ніж сидіть самосидно (при тім, звичайно, чим більше свіжости рук, тим догодніше!). Кулькін приїздив сюди, от так даремнісінько (тільки 3 р. пропало за візит!), розказував мені багато смішного про московську славу професора Захарьїна. Каже, що в клініці, як Захарьїн приходить, повинна настать така тиша, „як у зачарованому світі": кожне повинно зостаться на тому місці, де було в момент прихода Захарьїна: хто стояв, хай стоїть, хто йшло, хай спиниться серед хати на кроку; навіть часи зараз припиняють всюди, щоб не цокали й не ворушились!! (щоб не робили, бач, прикрости!) От се так хвастощ і розпуста, ще „почіще" Рінекової[4]!

Говорили ми потім про різні лікарські звичаї; я й кажу про те свинство, що инші славутці (як Косінський і Афан[асьєв]) беруть уперед гроші, коли ще не сказано ні одного слова в прийомній. А Кулькін каже: „Ну, що ж... Все одно, як в опері: платите ж ви вперед і тільки за білет, ще нічого не почувши, – та й не бачите тут нічого дивного!". Хороше?!

Ну, та цур їм!

Одвізши Кулькіна, Мака зайшов до Карташ[евських][5] і потрапив там на хрестини свого одноіменця, новонарожденного Михайла. Хрестила Познерша і Володя (стояв за якогось дядіньку). Гостей прошених не було, але дехто з „своїх" таки був; трапились якраз і посредніки з Владимира [Волинського], між ними посреднік Боровиков, з своєю кна-кною[6] – київським студентом, котрий оказався знакомим нашій кна-кні, бо єсть тим самим „білим поетом", котрого Мака, було, часом згадує. – що читав якісь свої вірші на роковинах (тілько Мака забував його назвісько). Так отся біла кна-кна, молодий Боровиков, казала нашій багато якихось то їх новин (бо вона пізніше виїхала з Києва), а про себе казала, що мається перекладати Гаршина щось таке і Міцкевича кримські сонети (excusez du peu![7]). Тепер думка у нас притягти й сю кна-кну.

Бачиш ти, з учорашнього дня у нас із нашою кна-кною [Михайлом Косачем] новий проект – видати (і навіть не в далекім часі!) волинський збірник, написаний самими живущими на Во-

лині. Облічуємо сили: ну, ми всі, потім in spe[8] – Зюня [Василь Дмитрович Завілейський], Маня [Биковська], Боровиков, Жданов, Бернадський (письмовод Іржикевича), ну і ще, може, хто... Сегодня обсуждали ми з Макою назву збірника. Маячать такі: „Здобуток Волині", „Волинські жнива", „Волинська Україна", „Волинський скарб". Чи не хороше, га?.. У всякім разі, коли твору ще нема ні одного, то назвів для збірника вже єсть багато!..

Лист твій до Маки, з "Самсоном", прийшов. "Самсон" піде на днях до Чернігова кна-кні Дорошевській. До речі, казала мені Ботвінишина, якась панна, що бачила в одному польському журналі переклад твоїх віршів „Два геніуша" з передмовою, в котрій дуже хвалили нову „bardzo utalentovana"[9] українську поетку Лесю Українку, себто Зеїчка. „О!" – скажу я, як голова, піднявши палець...

Ну, будь мені здорова! Не скучай, перебувай хвилю лічебної нудоти з повагою „повищого духу"! Та вже ж пак нудного часу зостається не так багато, – а там ще й ми над'їдемо.

Послала тобі почтою пальтічко і чесучову матроску, пошиту по модному журналу. Вже в ній не повинно буть жарко. Тясомку, звичайно, треба підперезать вище, кругом пояса, і потім все обсмикать гарненько.

Ну, будь здоровий і навіть веселий!

---

[1] Автограф: LU2/1/00. Лист написаний в Одесу.

[2] Тесленко-Приходько Олена Антонівна (1845-1926) – сестра Петра Косача, тітка Лесі Українки; на ту пору перебувала в Одесі.

[3] Дроздик, Дробишка, Бомбал (в дитинстві) – родинне наймення сестри Лесі Українки Ізидори.

[4] Рінек – професор, який лікував Лесю Українку.

[5] Карташевські – відома на Волині родина, яка приятелювала з Косачами.

[6] Мова йде про Боровика Віталія Гавриловича. Кна-кна – жартівливе наймення юнаків, прийняте в родині Косачів.

[7] Тут вже вибачайте (*фр.*)

[8] У сподіваннях (*лат.*)

[9] Дуже талановиту (*польськ.*)

17.09.1891[1]

Ах, любий мій Зеїчку, яка то шкода, що люде не можуть роздвоюватися або й розтроюватися, подобно первісним звіринам!

Ледве я забрала свою фізичну істоту всю з Шаби, пересунулася ціла на инше, ще й таке далеке місце Колодяжне, як мене знов

обгортають такі турботи за тебе, що я знов хотіла б гнатись через волинські ліси, через степи й моря – до тебе, щоб стерегти тебе! І те думаю, і те думаю, і знов навіть боюся „всех“ їх! Алебі ж навіть боюся, щоб тебе не було „затягнено в жито“, або в ті страшенні очерети! Чі ж не можна туди затягнути людину?! Та й обідрати, чі забити, чі що схотіти зробити, під той же самий нібито „розповідаючий“ гомін очеретів?! Ну, пригадую собі, що ти умовилась ходити купаться з тою до якої міри землячкою. Але що з того! „всех“ боюсь“!.. Справді, стережися й ти! А на човні, сохрани бог, ні з ким не важся їхати нікуди. Хто їх там знає їх порядки, якими способами спроваджують і тепер з-під одеських водяних сторін так багато жіночих молодих істот у Туреччину. А що се не міф, то про те єсть найпевніші навіть газетні відомості. Ой, стережися, Зейку менший та молодший, стережися! А ти тепер ще й подобу восточну маєш[2]. Єй-богу, я страшенно боюся, щоб тебе або в очерети не затягли, або куди водою не справили. Без жартів боюся сего!

Уже на наші сторони християнські тихі, а й то позиває один будищанський батько колод[яжненсько]го хлопця за те, що напав на його маленьку дочку в лісі, як вона ходила за ягодами; ледве вона од його вирвалася, але тепер досі слабує з переляку. Ну, а то ж то у вас там, у тій акерманській стороні! Прошу на бога, майся на осторозі!

Маргариту[3], якщо приїде, теж стережи, далеко не одбивайтесь. Ламати очерет на [нрзб.] проси ліпше пуців [тобто хлопчиків Ліліного віку], саме їх занятіє.

Та чі стережешся ти холодної води, купання? (Теж дуже боюсь, щоб не застудилася!) Чі стережешся їди? Папа думає-боїться, щоб виноградний сок не пороз'їдав кишок (що ніби-то в кишках довго тримаються якісь язвочки чи стружки і що взагалі „брюшнотіфозний яд“ дуже довго тримається в тілі, хоч нібито й непримітно). Бог його зна, як воно там, а тільки ти стережися, то ліпше буде!

Як ти там з виноградом? Чі добрий виноград постачає тобі лавочник? По чому тепер? Не мішало б справлятися часом на базарі, бо, може, ще й подешевшає.

Вчора, 16-го, в п'ятницю, папа послав тобі з Ковеля гроші, 25 р. Цікаво, коли ти получиш їх? Якщо в ожиданні їх не стане тих, що лишилися у тебе, то можеш із господарями не зосчитуватися за молоко й за инше, потім віддаси. І з лавочником за виноград можеш умовитися, щоб розщитав за 10 днів, чи як. Уже й найбільше може пройти днів 10, поки прийдуть гроші (прецінь же вони не

йтимуть у Шабу через Сімферополь!!). Тілько як ти їх забереш із Акермана?!

Посилаю тобі всі листи, що повернулись із Євпаторії сюди (почтарі євпаторійські самі знали через ті телеграми, звідки ти). Дещо запізнене, але все ж цікаве. За дядька [Драгоманова] дуже не турбуйся, ми вже мали пізнішу звістку[4], тепер від його самого, що вже йому поліпшало. Може бути, що безгласіє зовсім не від розширення аорти, а просто з простуди. Пам'ятаєш, як у мене в Києві було? Ну, тут, може, сильніший ступінь, – аж вже коли проходить, то може й зовсім пройти. Правда, що воно одразу лякає слабого і всіх инших, але яка слабість не лякає! Хіба вугри не лякають, однак коли проходять, то ще не велике лихо.

Постарайся хутенько одписать дядькові, бо хоть він і поздоровшав, а все ж, видно, скучає, як всяка людина, що живе хоть у найліпшій місцевості, але не по своєму вибору, і, взагалі, живе без волі, під режимом лікарів (тобі про се нема що казать!.. річ надто звісна).

З Макою якась невпорана година. Ні з Дерпта, ні звідки нема звісток[5], а сроки проходять, та й, взагалі, ніщо не може буть рішене; і документи невідомо де. Мака писав Славінській[6], щоб довідалась про документи в унів[ерситеті], одповіді нема. Може, головної нема в Києві, або, може, через те мовчить, що очікувані від нього переклади...

Коректури дальшої мені не було. А тоді ми послали їм з Євпаторії 1-го августа.

Діти наші здорові. Петрусеві [синові І. Франка] теж поліпшало {...}. Ні, таки порода в людині перше всього! Як хто дурного заводу, то хоть єму що – дурноверхе буде. Справедливо п. Франко спогадує раз-у-раз марність курсів для його супруги, котра, власне, не може бути путнею подругою, а тілько найнеудобнішою супругою – не через що инше, як через свою природу, чай навіть має велику охоту бути подругою. Але найщирішу правду каже наша (здається, волинська навіть) приказка: „натуру тяжко одмінити". Колись я прочитала се у Номиса, і тепер пакі і пакі переконуюсь, яка се велика правда!

---

[1] Автограф: LU2/1/00. Лист написаний в Шабо, незабаром після повернення звідти Олени Пчілки. Закінчення листа втрачено.

[2] З Євпаторії в Шабо Леся Українка приїхала засмагла, з остриженим волоссям (після тифу), яке прикривала чадрою.

[3] Комарова Маргарита Михайлівна – подруга Лесі Українки.

[4] Про небезпечний діагноз Драгоманову Лесю Українку першим повідомив у своєму листі Михайло Павлик.

[5] Мова йде про перехід з Київського університету.

[6] Славинський Максим Антонович – приятель старших дітей подружжя Косачів.

[06.04.1899][1]

Милії мої!

Ваша одкриточка до папи получилась, конечно, при мені, бо вона прийшла сегодня – в вівтор[ок], 6-го, а я приїхала в Київ в неділю в 11 час. утра (про те вам писала). Папа виїхав вчора вночі, т. є. з понед[ілка] на вторн[ик], в Умань і ще кудись по командировці губернатора.

Вчора послав вам папа гроші; із них ви зараз дайте панні Блом[2] 269 марок, – то буде до тих счотів, котрі були зведені ще при мені. Скажіть, щоб вони дали вам слідуючі счоти і пришліть нам.

Страх як я радуюсь, що Зеїсочка звели таки з постелі! Ще сама собі не вірю! Тілько скажу, як папа: „Коли б не форсіровали!"

Ну, спішуся умістить тут найпотрібніше. Зараз їду до Тарле[3]; Орися в гімназії, буде тілько завтра, на екзамен її [нрзб] оддам пальто[4] і узнаю адрес Лавін[ської – Славинського Максима].

Хлопці-гімн[азисти][5] учаться порядочно, головка Дори – золотая!

Мама

---

[1] Автограф: LU2/2/00. Лист відправлений в Берлін Лесі Українці та Ользі Косач, яка, змінивши матір, доглядала за сестрою після операції.

[2] Власниця пансіонату в Берліні, де лікувалась Леся Українка.

[3] Тарле Євген Вікторович (1875-1955) – гімназійний вчитель історії Ольги Косач.

[4] Мова йде про передачу з Берліна Орисі (Ірині) Антонович, дочці В.Б.Антоновича, подрузі Лесі та Ольги.

[5] Мова йде про Миколу Косача та Світозара Драгоманова.

[травень 1905][1]

Христос воскрес, любая Зея!

Поздоровляю з новим оповід[анням] Винниченка, що було напечатано в апр[ельській] книжці "Кіевск[ой] Стар[ины]"[2]. Дуже забавне.

Мама

Х[ристос] В[оскрес]! Цілую тебе дуже, дуже!..

П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/2/00. Поштова листівка прийшла в Тифліс 25.04.1905. У кінці дописка батька.

[2] У квітневому числі "Київської старовини" за 1905 рік було опубліковано оповідання Володимира Винниченка "Мнимый господин".

02.10.1912[1]

Люба Лесічка!

Посилаю тобі гроші, про которі я писала в останньому листі. Сподіваюся, що ти їх получила.

Особливого нічого не сталося за ці дні. Ото тільки що часом чужі драмки прикро устрявають у життя. Напр[иклад], у п. Гнат[а Хоткевича] був роман з однією панею галічанкою. Вона приїздила сюди. Тепер його покинула, вернулась до своїх синів (старший уже студент 2-го курсу). Тут огорченіє. Приятелів у п. Гната, опріч нас, – мало... А чим розважити?

Приїхала Михаличка [Михальо Кривинюк – син Ольги Косач], – все така сама, хоч і підросла. Тут і Микось – член Управи і господар, і наш орендатор. Став ще довший, бо дуже худий, – не знаю чого. Коли б перестав курить!

Напиши, як маєшся. Всім поклон! Посилаю і узори: 1 приш[лю] тобі, а 2-й Феокт[исті] Сем[енів]ні[2], – вона ж рукодільниця, то може і їй придадуться.

Цілую дуже.

Мама

---

[1] Автограф: LU2/2/00. Лист написаний на відрізному купоні грошового переказу.

[2] Карпова Феоктиста Семенівна – названа мати чоловіка Лесі Українки Климента Квітки.

20.06.1913[1]

Так! „Быть может, лестная надежда,
Укажет будущий невежда
На мой прославленный портрет!...“

Оце такі папірці для листів видали полтавці (нова крамниця,

така як київський „Час“ у Києві). Я, бувши в Полтаві, купила – і оце пишу тобі на такому.

Багато, дуже багато треба було б писать (хіба списати цілу „волову шкуру“), щоб розказати все, що тобі було б цікаво знать, і про мої подорожі, й про всякі справи. Ото хіба найголовніше скажу, – хоч коротенько.

Я кидаю Київ і переїжджаю в Зелений Гай, – не на літо тільки, а зовсім; уже й від київської домівки відмовилась. Декретовано й підписано.

А „Р[ідний] край“[2]?

І „Р[ідний] край“ з „Мол[одою] Укр[аїною][3]“ теж беру в Гай і буду друкувати у Гадячі, в земській друкарні, що друкує „Гад[яцьку] газету“. Чому ні? Аби тільки полт[авський] губернатор пустив у свою губернію. Маються деякі шанси на се.

Як саме дійшла до такої зваги, про те довго писать... Отак сиділа в Гаю тиждень – і надумала. Так буде краще для всього і для всіх, – і для мене теж. У Київ буду приїздить по потребі, так, як було давніш.

У Гадячі була мені лиха пригода: знов я тяжко впала на ту ж ногу: візник перекинувся з фаетоном на мостовій у Гадячі, на Полт[вській] улиці, і мене викинув геть на дорогу. Насилу встала, нога була так довго в синяках, але нічого не зломилось. Ото „щастя“ тій нозі!..

В Полтаві багато приємних ознак, – таки кудись у товщу українського тіла проточується українство. Книгарня укр[аїнська] в Полтаві прекрасно торгує – і виданнями, й виробами, – йде без дефіциту, навіть з добрим прибутком. Залу під час Шевч[енківського] вечора (в тому Просвітит[ельському] Зданії імені Гоголя) брали з бою цілі гурти якихсь міщан, селян. Десь вони взялись!..

В Гаю, оце як поїду, в самім початку іюля, буду жить я, п. Петруненко[4] (він уже затроєний наскілько, що не міг би покинуть „Рідн[ий] кр[ай]“, п. Жебуньов[5] (літом), та ще приїде Наташа [дружина Миколи Косача] з Юрчиком [сином] та Оксана [Косач] з Оксанулею [дочкою], як се мале зовсім видужа, – все слабує у Лілі інфлуєнцою. Може, й „молніепутная“ Дора-„ука“ приїде (хоч не обіцяє). Багато возні буде з переїздом і взагалі я ще не знаю, як те все обійдеться.

Петруненковому генію влаштування всяких справ – матиметься велике поле до попасу! Внизу житимуть (у нижн[ьому] етажі) якісь дачнії істоти. Нехай.

Сподіваюсь, що ти вже получила давно ті гроші, 55 р., що я послала.

Євшанової[6] рецензії ніякої в листі не було. Той лист прийшов розпорений (се тепер часто бува), через те я його перечитала, бо боялась, – що там таке може бути! Отже, прочитала там, що нібито шлеться й рецензія, і зараз же сказала П[етруненко]ві: а де ж це рецензія та? Перевернули, оглянули весь пакет – і ніде рец[ензії] не знайшли. Або її не вклали назад, або Євш[ан] забувся сам її вложити. І се ж буває. Не гаразд, що він так просторо пише ті „титули" та псевдоніми. Про се вже говорилося. Та, по правді сказати, ще краще, якби він і зовсім не писав. Дуже чіпляються за всяку дурницю.

Говорила з С[іри]м[7]. Каже, що за адвоката[8] належить 237 р. і що він (за виключенням тих 100 р.) на днях вишле 137 р. Присягався. Книжку тобі вже послав (каже).

Тут гостює Рада[9] [Драгоманова], з усіма дітьми. Жила у мене, поки в Л[юдмили] Мих[айлівни Драгоманової] була інфлуенца. Тепер у мами. Страшенно капризні діти її, якось мов хворобливо!

Швидко ще напишу, а тепер кінчаю, бо біжу сюди й туди.

Ще: видавець каже, що він би хотів перше видати, осібно, саму „Лісову пісню", окремою книжкою! Пита, скільки схоче автор, як осібно, саму „Пісню"? Знов якийсь свинячий викрут. От, створіння!..

„Лісову пісню", кажуть, вже таки готує дирекція Сад[овського] на осінній сезон. Тоді буде добре. Ставитимуть і другі; буде добрий авт[орський] зарібок.

Цілую всіх.

Мама

---

[1] Автограф: LU2/1/00. Лист написаний на поштовому папері з портретом Лесі Українки. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*. – С. 875-876.

[2] "Рідний край" – політично-економічний і літературний тижневик, що відбивав настрої української радикальної інтелігенції. З 1907 по 1910 рр. часопис виходив за ведення Олени Пчілки.

[3] "Молода Україна" – дитячий додаток до "Рідного краю", що почав виходити з 1908 р.

[4] Петруненко Федір Петрович (1879-?) – український поет і перекладач.

[5] Жебуньов Леонід Миколайович (1851-1914) – літератор, громадськийдіяч, близький знайомий родини Косачів.

[6] Євшан Микола (1889-1919) – відомий літературний критик.

[7] Сірий Юрій (Тищенко, 1880-1953) – український публіцист, критик, видавець.

[8] Ідеться про драму "Адвокат Мартіян".

[9] Драгоманова-Труш Аріадна Михайлівна – двоюрідна сестра Лесі Українки.

ЛИСТИ БАТЬКА[1]

29.06.1889[2]
в Колодяжном под каштаном в 2 часа дня

Мы только что получили 2-ое твое письмо, милая Лесичка, а т. к. я после обеда еду в город, чтобы повидать Приходькову и через нее передать тебе денег и що поручит мама, то и пишу тебе.

Не считаючи вагонного мгновения в Шепетовке, я так давно тебя видел, что ты успела уже возмужать, судя по тому „якою зробилась великою писателькою", и хоть я жалкую, що ты за все время до меня ни слова не написала, але для твого здоровья бажав бы, щоб ты свои писанья, – улит, твор и таке инше, – низвела до минимума. По-моему, и серьезных докторов мнение: всякое писанье вредит успехам лечения, а тебе больше всего следует думать, чтобы выздороветь совсем. И поверь мне, раз будешь здорова, наверстаешь свое, а всякие начинания кна-кон не только от тебя не уйдут, но ты их обгонишь, как обогнала, наприклад, твоя мама. Посчитай же еще, сколько ще юных заміров останутся „в надіях", то и не думай про них, а надолужуй лиманом, бо він тепер в сему году, и щогода им пользоваться не по нашим средствам.

Да, вони, ці средства, так мене прикрутили, що не знаю, як-то до тебе поїде Міша і Ліля. Очі теж бережи, як і время, бо од сонця, соленой пыли и соленой воды им дуже може пошкодити, як і від мелкого (як твое) писання.

От продовольствие устраивай себе получше и на это денег не жалей, в соленой ванне, хорошей еде, сухом воздухе – вся твоя поправка! Про неї ж ми всі більше усего дбаємо і бога благаємо.

Скуку выкинь за борт. Це така персона, котру кожен носит з собою, коли не уміє викинути; і як її пестувати, то розбереться гірше, як чирка. Замість її зазови із-за лиманної хвилі бодрость духа, і хай він буде у тебе мощний, як море, і світліше од хвилі в тиху погожу добу!

Лиман мені часто сниться. Як би охочо я прокупався в ньому б літо, то б, може, й колені перестали боліти, та ба...

Комарові[3], Смолію, Андрієвському мой низький поклон.

Наші всі здорові. До Міші наїзжав Пашкевич, юноша длінний і тихий-тихий. Каже, що сестрі [тобто Лесі] писав на тому тижні.

Почали жито жати, але Окс[ана] з Лілею і снопа не зжали. Косимо траву, в чім упражняються і кна-кни. Купаються у Любитівському озері, дуже висохшем. Маму одолеває малина, чорная

смородина і страшенна жара. Обідаємо і п'ємо чай під каштаном, де і Дрозденя краде малину і чорная ягоди.

Всі тебе цілують, Бажають здоров'я і всего найкращого.

Твой П.Косач

Бережись простудитись. Гадюк не бойся, вони в нашему кліматі при докторах не опасны.

Была у меня Маня Быковская[4] и упрекала тебя за молчание. Ей не везет: обещавший место Коленко умер, а милые родители разводят таке, що обох слід би посадить в сумашедший дом.

---

[1] Косач Петро Антонович (1841-1909) – випускник Київського університету Святого Володимира, юрист за фахом, дійсний статський радник.

[2] Автограф: LU2/3/00. Лист написаний в Одесу, де Леся Українка проходила курс кліматичного лікування на Хаджибейському лимані.

[3] Комаров Михайло Федорович (1844-1913) – визначний український бібліограф, критик, фольклорист, перекладач, громадський діяч. Сім'я Михайла Комарова мешкала в Одесі, протягом тривалого часу підтримувала дружні стосунки з родиною Косачів.

[5] Биковська Марія Михайлівна – приятелька Лесі Українки.

24.06.1891[1]

Посылаю тебе, милая Лесичка [*пропуск*] рублей, ввиду того, что с 10 июля тебе снова придется платить за квартиру и стол. Если ты пробудешь до конца нового месяца, то после 20 июля я снова тебе вышлю денег, сколько ты напишешь, дивлячись, когда решишь окончить купанья и куды далі поїхати. Теперки ж більше грошей нема і роботи літні їх багато потребують.

Хоча я писав тобі упреки за молчаніє, але тепер, дознавшися, з якими ви пригодами їхали, знімаю їх, тільки прохаю – пиши частіш і Маку заставляй писати. Пожалуйста, пишіте!

Тут у нас дощі і дощі. Конюшину склали таки в скирду, але й то підгнившую і погано висохшую, а 65 коп вже скілька днів під дощем. Як таке літо буде, то і убрать нічого не удасться.

Ліліно возвращеніє мене дуже здивувало[2], а проте я дуже доволен: понявши неможливість свого положенія, зараз же здалася на вертаньє додому, не пручаючись перемогти природи. У цего полуціпляти зробились заїди в углах губ і дуже пристали до горобця, погано тільки, що болять.

Не дивлячись на дощі, тут доволі тепло, і всі наші купаються по два рази в сажавке, а Патя [Ізидора Косач] в ванні. Всі вони здорові і веселі.

Д. Колодяжно 24 Іюня 1891 г.

Посылаю тебѣ, милая Лесичка, рублей, въ виду того, что съ 10 Іюля тебѣ снова придется платить за квартиру и столъ. Если ты пробудешь до конца новаго мѣсяца, то послѣ 20 Іюля я снова тебѣ вышлю денегъ, сколько ты напишешь, дівлячись когда рѣшишь окончить купанья и куды дані поіхати. Теперьки-жъ більши грошей нема и работы літні ихъ богато порібують.

Хоча я писавъ тобі упреки за молчаніе, але теперь, дознавшися зі якими Вы пригодами іхали, знимаю ихъ

Удивительно мнѣ, что мама и Лилія выдержали бурю на мори и не були больны. Але обідві дуже боялися!
Поклонись відъ мене п. Красовской.
Алек. Ал. Андріевскій рекомендовалъ мнѣ да хорошаго его знакомаго въ Евпаторіи Инспек. прошмназіи Доброва и казавъ, що якъ бы тобі, чи Миши що тамъ понадобилось — то его именемъ можете обертатись до сего чоловіка.
Обними да мене Мишу и будьте обое здорови и Богові милы.
Пишите и пишите! Да не забувай описувати якъ самы ты прочуваешься и що боль въ нозі чи полегшаетця?
Цілую тебе и достались твій

П. Косачъ

Із Галичини, хоча у нас і гостюють галичани [сім'я І.Франка], окрім газет, вістей нема, бо пісем щось то галичани не получають. Діти їх всі поправляються, і вже мамі приходиться обороняти од цих героїв Патьку. Од тьоток вести самые неутешные: Єля [Олена Антонівна Тесленко-Приходько] боїться ходящего по Мглину тіфа і сидить там ожидать якихось телеграм мужа, а Саша[3] возиться с больним мужем і не має рубля дома.

Удивительно мне, что мама і Ліля видержали бурю на морі і не були больні. Але обидві дуже боялися.

Поклонись від мене п. Красовской[4]. Алек. Ал. Андріевскій рекомендовал мне за хорошего єго знакомого в Євпаторії Інспект[ора] Прогімназії Доброва і казав, що якби тобі чи Міші що там понадобилось, то єго іменем можете обертатись до сего чоловіка. Обніми за мене Мішу і будьте обоє здорові і Богові милі. Пишіте и пишіте. Да не забувайте описувати, як саме ти почуваєшся і що боль в ногі, чи полишається?

Цілую тебе і зостаюсь

Твій П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/3/00. Лист написаний в Євпаторію, де Леся Українка проходила курс оздоровлення.

[2] Ліля повернулась додому через погане самопочуття в Євпаторії.

[3] Косач Олександра Антонівна, в одруженні Шимановська, – сестра Петра Косача, тітка Лесі Українки.

[4] Влітку 1891 р. Леся Українка лікувалась в Євпаторії разом з сім'єю Красовських, знайомими Косачів.

16.08.1891[1]

В Ковеле пишу тебе, милая моя Лесичка, бо мама сказала тільки перед выездом моим сюди, що в тебе мало грошей. Посилаю 25 р., бо перед 20 зовсім нема їх.

Дуже я радий, що ти поздоровіла. Але як писав тобі і мамі (письмо послав в Шабу без указанія дома, но ти, мабуть, получила?) бережись, моє серденько, ще який час, а там будеш наверстивать потерянное на Шабских виноградах и стерлядях.

Мы все здоровы. Мама уже отдохнула от дороги. Миша все еще не решил, куда ему поехать: в Дерпт или Варшаву? [2] Но до понеділка это решится и он выедет или останется дома.

Тебе есть письма от дядька, Верзілова[3] – черніговского декаденса, редактора Лукича[4] і ще якесь. Всі їх вишле тебе мама не далее как завтра. Она уж одно письмо тебе писала.

Будь же, гулічка, здорова і Богу мила.
Цілую тебе дуже.

П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/3/00. Лист написаний в Шабу, куди Леся переїхала після оздоровлення в Євпаторії, яке перервало захворювання тифом.

[2] Мова йде про перехід з Київського університету.

[3] Верзилов Аркадій Васильович – приятель старших дітей Косачів.

[4] Лукич Василь – псевдонім Левицького Володимира Лукича (1856-1938), тоді редактора журналу "Зоря".

21.05.1897[1]
Ковель

Полагая, что мама выехала в Гадяч, шлю Дорино послание по твоему, милая Лесичка, адресу! Доруся до того гуля, что едва собралась на эти строки, зато киевские платьечка требуют перестановки крючкив. Оксаночка тоже поправляется, пильно хазяйнуе, гра на рояле, доставленном из Любитова и водворенном на прежнее место, шажком шпацируе на цатки [верхи на коні], и бере солены ванны. За Миколу вона дуже стурбована, и вы его якмога заспокоюйте, щоб не волновался из-за пустяка[2], – хоча и свинячого, – и не унывал от первого жизненного огорчения. Если что неожиданного случится при перепроверке, то телеграфируй мені, зараз же приїду і постараюсь, щоб безрукій котузі відрубали хвістка, бо воно того варто.

Тетя Еля пише, що буде сюди 23-го мая и даже предлагает не заезжая в Колод[яжное] ехать к тебе и далее... [3]

Ну, разумеется, я ее здесь задержу який час, поки буде від тебе лист і указаніє, коли їхати їй до тебе і як ти себе почуваєш. Бо коли тобі тре помогати ходить, то і я поїду, щоб одной тьоті не було через силу. Напиши зараз же усе дощенто! Да дивись, не стісняйся ні мною, ні єю, бо больному гріх ретіроватись.

Чи готове платье? Чи не треба чого взяти звідсі? І т[аке] інше.

Поздравляю тебе з премією за розказ[4], рад успіху! Когда ретельна Ліля могтиме приїхать сюди? Хай вона не згублює здоров'я[5].

У нас гостює тьотя Саша, много розказує про Ригу и Дорпат і тамошню нашу родню [сім'ю Михайла Косача], вам всім уклоняєтся.

Коли мама обіцяла вернутись із Гадяча?

На бога, бережи себе і побольше пітайся. Бажаю вам усім всего найкращого, а найбільше здоров'я.

Твой П.Косач

Передай это, Лесичка, письмо маме немедленно, как только она вернется, и попроси отвечать скорее. А буде ей некогда, то пусть скажет тебе, что написать, а сама после напишет подробно. Дело в том, что на письмо Ивана Петровича [Драгоманова] надо отвечать скоро и решительно, купим ли его отцовское имение за 15.000 руб. или нет. Проволочки испортят дело.

---

[1] Автограф: LU2/3/00.

[2] Микола Косач не здав іспит, навчаючись в четвертій Київській гімназії.

[3] Олена Тесленко-Приходько збиралась супроводжувати Лесю Українку в її поїздці на південний берег Криму.

[4] Оповідання Лесі Українки "Голосні струни" було відзначене премією Київського літературно-артистичного товариства.

[5] Ольга Косач закінчувала сьомий клас Київської жіночої гімназії А.Дучинської.

22.09.1907[1]

Милая Лесичка!

Пришли, пожалуйста, пополнее доверенность с твоей новой фамилией[2] в Луцк до востребования. Надо она будет 1-го октября, когда я совершу купчую[3]. Немцы вже были и просили быть аккуратны, т. к. в них уже деньги сложены.

Лиля и Михайло тебя целуют, я тоже. Всего тебе наилучшего.

Твой П.Косач

P.S. Квитке поклон.

---

[1] Автограф: LU2/4/00. Лист написаний в Ялту.

[2] 25.07.1907 Леся Українка взяла шлюб з Климентом Васильовичем Квіткою і змінила прізвище.

[3] Мова йде про продаж земельної ділянки в Торчині, що була записана на Лесине ім'я.

12.11.1907[1]

Не писал к тебе, милая Леся, бо болезнь загнала было в Киев, где хотя бачив от тебя письмо, да молчал. Теперь, с переменой

режима на вегетарианство, мне получшало, и я пишу тебе, чтобы решить, как быть с деньгами. А то я сам их растрачу: он уже послал 500 р. Лиле в залог за Кривинюка[2].

Я так гадаю: сделать гарненько счет (я еще так недавно ниякого счета не мог бы сделать!) и выслать тебе через государственный банк или местное казначейство. При этом удержат с тебя все.

Фамилии писать правильно, а не так, как ты кому поручаешь во время болезни. Если же ты хочешь положить деньги на большой %, – то можешь отдать их 6¾ % в уплату по Колодяжному или Мглину, но об этом сделать сделку. Тогда я их отправлю в уплату по этим займам. Пиши, как думаешь.

Лиля вообразила, что у меня был легкий удар и настаивала, чтобы выходил в отставку, но ведь этим не пособишь. Я вижу, что у меня все тот же склероз, и так взглянули доктора. Посадили на каши, диету, и тому подобное, и вот я вижу, что дело идет хорошо. Думал взять отпуск месяца на два да ехать к тебе, но вот, вижу, и этого не надо. Теперь сижу один в Колодяжном, бо Лиля убежала от скарлатины, и ничего себе: кончаю хозяйственный год, починаю заготовлять шурки – из лесу; скучаю, но что же делать? Уже й на охоту нельзя ходить, так что же делать. Потянем, сколько можем!

Немедлено пиши мне. Я хочу разделаться с грошами. Поклон мой Квитци. Всего вам хорошего! Целую тебя крепко, найкрепко.

Твой П.Косач

P.S. Чем ты сама была больна? Чи, може, й теперь болеешь?

---

[1] Автограф: LU2/4/00. Лист написаний в Ялту.

[2] 10.09.1907 року Михайла Кривинюка арештували за нелегальну діяльність. У листопаді Ольга Косач внесла заставу за чоловіка.

17.12.1907[1]

Милая Леся!

Получила ли ты 8000 руб[лей]? Мой банк что-то сбриндил: сначала объявил, что денег нет, а затем через несколько дней, что выслал сам и часть через Киев-банк или Житомирский. Пожалуйста, напиши, как они тебе доставили деньги?

Твое письмо я получил. Оксана теперь здесь и зудит консерваторией в Москве. Не знаю, как это будет. Мне что-то это вперед не нравится [нрзб.]. В единости это затычка, чтобы не жить дома, хоть я предлагаю побыть около меня.

Теперь поджидаем Дору, которая хочет быть здесь на праздник, т. е. опять на несколько дней.

Прислал зем[ельный] банк свои розсчеты, но я еще их не посмотрел и посылаю.

Всего тебе и Клене [Клименту Квітці] хорошего! Целую тебя дуже.

Твой папа.

---

[1] Автограф: LU2/4/00. Лист написаний в Ялту.

02.01.1908[1]

Поздравляю тебя, милая Леся, с новым годом и желаю всего наилучшего, что только ты сама захочешь!

Твое письмо я получил и очень доволен, что деньги таки долезли до тебя. После 15-го и остальные долезут, бо на это число назначен процесс Мих[аила] Васильевича в Житом[ире]. Если бы ему минуло добре!

Праздники прошли дуже хороше: приезжал Трегубов[2], Микось с Наташею [дружина Миколи], Оксана и Дора с адъютантом поляков, и Тоска[3]. Все были веселы, два раза устраивали елку, раз для колодяж[енцев], а под новый год для себя.

Не знаю, как наши киевляне проводили праздники, от них что-то писем не было. Перед святом Лиля подала прошение на сель[ского] врача в здешний, Тагочинский участок, да вот не знаю, пройдет ли, М[ихаила] В[асильевича Кривинюка] процесс может пошкодить. А то была бы от меня в 15 в[ерстах], Михайло [син Лілі] же часто околачивался. Но я еще не потерял надежды.

Здоровье мое после Киева лучше, проте все же что-то да есть неладного, и притом тогда, когда не ждешь.

Это ты хорошо делаешь, что Кв[итку] не пускаешь в Симферополь[4]. Я бы не пустил его и всю весну. А экзамен на нотариуса – пуста формальность. Назначат, если захочат!

Только что принесли твое новогоднее письмо. Спасибо! Я очень недоволен твоей решительностью насчет операции[5]! В 1-х почек не вырезывают, хиба одну. Но хто его знает, яка болит... А при том всякая операция со внутренними органами опасна. Лучше без нея.

Оксана все говорит о Московской консерватории, и мне это не нравится.

Целую тебя крепко. Будь здорова и щаслива.

П.Косач

P.S. Раз ты будешь больна, я не приеду к вам. Если же все будет хорошо, то, по всей вероятности, весною приеду. Так и скажи своим диагностам. Да пожалуйста, не рискуй для них ничем!

---

[1] Автограф: LU2/4/00.

[2] Трегубов Єлисей Купріянович (1849-1920) – український літературно-громадський діяч, педагог, близький приятель П. А. Косача.

[3] Шимановський Антон Борисович – двоюрідний брат Лесі Українки.

[4] Мова йде про службу Климента Квітки в Сімферопольському суді.

[5] Восени 1908 року ялтинський лікар Тамбурер знайшов у Лесі Українки захворювання туберкульозом нирок і виникла потреба хірургічного втручання.

06.08.1908[1]

Письмо твое, милая Леся, я получил и был очень обрадован твоему и Клени здоровью, и тому, что вы снова в Ялте! Желаю, чтобы побыли там дольше и, не трогаясь на Кавказ, утвердили там же К[леню] в какой-нибудь должности. Ведь он уже давно в [нрзб.].

Ко мне на лето собрались: Микось с Наташею [дружиною], Оксана и Дора. Наконец последние 2½ недели пробыла здесь с нами и мама. Это мне все же было развлечение и я охотнее глотал йод и лекарства. Однако главная моя болезнь (старость и склероз) не проходят, и я вже с ними начинаю мириться, как с необходимым злом, хоть и жестоким. Лиля с Михайлом не приехала, все боится Штакельберга[2].

Лето мы мали дождевое, поганое для уборки превосходного урожая. И выходит – осталися недовольны.

Ехать я никуда не собираюсь, т. к. вижу, что и здесь ничего себе, а, главное, – от старости и склероза не уйдешь. Стараюсь здесь обставиться как лучше, не ем мяса, ни кофе, никаких закусок, налегая на рыбу (и наскучает же!), да и на родных курчаткачат, которых и наплодили целый сад.

Од Оксаны – голова болит: вона хоче ехать в С[анкт-]П[етер]Б[ург], в консерваторию, и чтобы в следующем году снова браться до Льежа[3]; и т. д. Ничего не понимаю. Уверяет, что в нея неврастения и т. п.

За тебя я радый, коли тебе не придется в Каир. Вот Кавказ – это загвоздка; если бы я на сент[ябрь] поехал к тебе, то можу не

застать в Ялте, а это вже бог зна що. Що ж предстоит на сезон? Чи стоит рыпаться? Може, и винограду не буде? И фрукты уйдут? Напиши, пожалуйста, що и как. А тут горы, нетри, которых я теперь не могу преодолевать...

Хотелось бы посмотреть, как Кленя судит, и как ты хозяйнуешь, да ба... все тревоги, и дома не без дела, вот тут и разсуди.

Целую тебя дуже, дуже и бажаю тебе и Клене всего хорошего.

Твой П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/4/00.

[2] Штакельберґ – волинський губернатор, який не затвердив Ольгу Косач на посаді лікаря в Тагачині.

[3] У Льєжі Оксана Косач навчалась в політехнічному інституті.

ЛИСТИ БРАТА МИХАЙЛА[1]

05.11.1889[2]

Любії мама і Леся!

Одповідаю перш усего на запитання, котрі були у послідньому листі від тебе, мамо. Стан мій грошовий досить добрий, папа прислав 15 руб. – і цего з мене таки вистачить. Славинський тепер не в Антоновича, а живе особно на власній квартирі, на Жилянській вулиці, і ходить кудись на урок. Щодо літературних справ[3], то недавно ми встановили, щоби усі давали по 25 к. на місяць до скарбони громадської, після заладити бібліотеку свою, до котрої попросити у усіх авторів по примірнику їх творів, у дарунок нашій гром[адській] бібліотеці. З таким проханням я найперш звертаюсь до тебе, мамо, чи не могла б ти подарувати по примірникові усіх своїх виданих творів, а рівночасно і написати до Кобр[инської Н. І.] щоби вона чи тобі, чи нам вислала один примірник альманаха жіночого[4]? Дуже ми подякували б тобі за цеє все. Думаю напосістися на „Зорю“ [журнал], щоби вона висилала нам задурно хоч по одному свому примірнику, бо адже ми їй задурно шлемо свої твори.

Наважилися перекласти і дали перекладати чей найліпші сучасні твори російської, польської і, коли можна, то і інших літератур. Гаршина да Короленка перекласти цілком, Мачтета дещо, Родзевічувни, коли б спромога до року все (2 романи), Ожешкової „Хам“ та і дрібні речі, Поля Бурже „Учень“ – „Le disciple“ і т. п.

Для цього ми тепер ревно шукаєм перекладачів і запрошуєм їх до спільної праці. Най Леся пошукає таких в Одесі, я думаю, там найлегше знайти таких для чужих мов, себто франц[узької], італ[ійської] та англійської. Чи не взявся б хто перекласти „Le disciple"? Щодо русских, то з Гаршина, здається, перекладена тілько „4 дні" і більш нічого; з Короленка єсть [нрзб.], „Великодні ночі", „Ліс шумить", „Ночью". З Мачтета „Біла панна", „Сон [нрзб.]" та „Один в полі воїн" – ось і все. Поле ще широке зостається до орання і роботи не забракне, аби хотіли робити.

Напиши, з якого уступного ти давала на комісію книгарям свої книжки. Бачив я тут недавно підстаршого хлопця Сікорського[5], він тепер учителем недалеко Голендр у селі, там у нього єсть при школі зладена бібліотечка, і він дуже мене прохав, зобачивши твої книжки у мене, подарувати йому по одній; не маючи на те твого дозволу, я не дав, хоч і думав, що йому би було дати. Напиши, пожалуйста, чи можна йому послати, чи ні. [нрзб.] мені хоча й би два примірники наших перекладів з Гоголя. В октябрьской книжці „Русской мысли" дуже розхвалено книжку Guyau – „L'art au point de vue sociologique"[6], якби чи її перекласти, чи, принаймні, діслати її зміст у „Зорю", книга ся дуже славного напрямку, і познайомитись з змістом хоч і не пошкодить нашим письмовцям. Збірка київська помалу складається і просить о яко найбільше надання прози. Тут задумали ще одну річ – видати календар-альманах, з українською белетристикою, етнографічними історичними нарисами різних часток України. О надсиланні творів просять усіх, хто тілько пише по-українському. Наша плеяда ж просить о надсиланні молодими українськими письмовцями своїх творів до нас у Київ, звідки вони зараз же будуть пересилаться у „Зорю" чи куди волять автори; це ми своєю метою [поставили] прибрати „Зорю" до рук українських, щоб за всяке нехтування нами могли її наказати затриманням досилу творів. Тоді як тепер вона, що хоче, то і робить з нами при нашій спорадичності. Зрештою, ще зобачим, як там буде. У Києві новин ніяких нема, крім тих, які я писав у своєму письмі до Лесі. Хіба ось: на гробі Лашкевича був вінок з надписом:

„Молоді українці редакторові „Київської Старини". Як що буде нового, зараз напишу. А тим часом до зобачення. Цілую тебе і Лесю.

Твій Миша

---

[1] Косач Михайло Петрович (1869-1903) – випускник Дерптського університету, фізик, метеоролог, викладач Харківського університету; в

студентські роки член товариства "Плеяда", у літературі виступав як прозаїк і перекладач під псевдонімом Михайло Обачний.

[2] Автограф: LU1/74/00. Лист написаний з Києва. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*. – С. 91-92.

[3] Йдеться про справи гуртка "Плеяда молодих українських літераторів".

[4] "Перший вінок" – український літературно-художній альманах (Львів, 1887), виданий Наталією Кобринською та Оленою Пчілкою.

[5] Сікорський Григорій Григорович (1871-1939) – один з братів Сікорських, яких друзі називали "Голотою".

[6] "Мистецтво з точки зору соціології" (*фр.*).

23.02.1897[1]

Мій любий та милий Зеїчку!

Не гнівайся на мене, моя мила, що так довго я тобі не писав, страх як це було мені сором і досадно не писати, але й писати чи краще послати листа без грошей якось було стидно. От і зволікалося з листом. Оце надскочили такі гроші, що їх можна послати, бо своїх кримових[2] грошей тратити я не хтів. Оце ж посилаю свій довг, передай його і перепроситься, може, що так запізнився. Шкода се мені дуже, але що ж робити. Краще пізно, ніж ніколи. Оце з моєї душі камінь, а з пера неписання скотилось, то ж тепер можу й буду multum et saepe[3] писати; тим паче, що тематів зібралося чимало.

Дістав я оце недавно од папи листа, написаного з Колодяжного зараз по приїзді з Києва. З нього я довідався і про твоє, зозулятко, здоров'я, що Сапежко[4] був мало біди не наробив тими двома шприцами, а нинькі воно на добре вийшло, так що зовсім гаразд діло іде, що ти можеш і спати на боці, і нога не так болить, і що на Великдень збираєшся у Крим. Чому не за границю? Хоча за теперішніх часах за границю трохи страшно їхати, бо того і жди, що навесні заревуть по Європі гармати, – гляди, щоб і на Чорному морі не загула луна. Може, ми Цареград братимемо, а, може, нас знову під яким Севастополем битимуть, хто його знає, але я цього вельми боюсь.

Єсть бо знаменія времені; хоча й би те, що в Петербурзькій медико-хірург[ічній] Академії випуск студентів назначено на кінець марта, – що буває (такий ранній випуск) тілько, як таки добре на війну збираються. Що чувати про це в Києві? Маючи родича в великих панах військових, можна б дещицю прочути. Здається мені, що як розтануть сніги на [нрзб.] та зазеленіє планина висока, то вкриють Македонію чехи різні і знімуться греки

разом з балканськими слов'янами турка бити. Коли б то добре набили! Що ти думаєш про теє? Чи не писали тобі часом з Софії, які у них чутки.

Не думаю, щоб так, тілько на гульню приїздив Олександр Сербський до Фердінанда у гостину: напевне, вмовлялися, як його разом турка бити та Македонію ділити.

Наші газети тепер повні крітськими справами. Петербурзька преса веде себе не хороше, а що вже „Нове время", то вже дійсно „Помиї", як охрестив його Щедрін. Просто „Орган блістательної [нрзб.]", а не петербурзької бюрократії. Шкода, я зовсім не знаю настрою провінціальної печаті, але думаю, що вона така паскудна теж, як „Нове время". На моє здання, тепер Росія мусить, повинна забрати Босфор, що б там не сталося з того; це її довг перед Україною і всім полуднем, – з момента Переяславської Ради вона зобов'язалася це зробити і по цей день не виповнила. Тепер настав останній час, час ліквідації турецької спадщини, і як там держави і дипломатія не старайся, а Туреччина здихає і розпадається на кавалочки і розлізеться, хоч там що хоч. Коли культурна Польща не вдержалась, так куди дикому турчину втриматись.

A propos, чи не нагадує тобі часом теперішнє застосування Європи до турка стану речей по середині XVIII ст., коли усім було байдуже, що там Польща не вправляла з козаками та гайдамаками, коли Росія підтримала щонайретроградніший уряд в Польщі, коли російські гармати гриміли по Гайдамаках в 1730-х роках, як нинькі вони гремлять по крітянах, коли Запоріжжю не давали вмішуватись в правобережні справи, як тепера не дають Греції, – і як тоді самі спільники пізніших розділів Польщі про них і в думці не покидали, так і тепер дипломатія і слухати не хоче про хоч маленьке ущерблення Туреччини. Аналогія так і проситься. Чи не написати її до „Жизні юга"? Що се таке ся "Жизнь"? Чи не єсть зметаморфозована „По морю і суше", чи, може, щось зовсім інше – по сотрудниках судя, мусить бути щось добре, а тим часом статті всі пахнуть одним пером, себто значить: сотруднікі за статті гроші не беруть, а, значить, пишуть, як мокре горить, і бідний редактор, як той Боб Сойєр у „Піквіку", звивається. Я її дістаю оце регулярно, звідки вона мене знає, – не відаю, чи не через „Море і сушу"? Чи приймаєте ти й мама у ній уділ? Як взагалі ваші уліти [вірші] маються і поводяться? Як поживає Київське літературне товариство[5]? Ось хутчій зводили б земство на нашім боці, то б то Київ угору пішов. Політехнікум і Земство – ось чого Києву ще бракує, щоб бути справжнім культурним центром, а то він досі якийсь однобокий.

Пиши, моя люба, про себе, як ти маєшся. Проси маму й Лілю писати. Чом вони не пишуть? Що я не писав, то це ще причина. Мої справи добре йдуть, здоров'я як не може бути, наука теж нічого, експерименти трохи підводять, ну але на те вони експерименти, все одно що полювання: стріляєш, стріляєш, а часом нічого не влучиш. Ну, час кінчати. До побачення, моє любе, дороге.

Міцно тебе цілую.

Твій Міша.

Поцілуй за мене маму, Лілю і усю братію. Статкуй і поправляйся.

---

[1] Автограф: LU1/74/00. Лист написаний з Дерпту. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*. – С. 377.

[2] Йдеться про гроші, які Михайло Косач збирав для поїздки в Крим, яку він здійснив з сім'єю влітку 1897 року.

[3] Багато і часто (*лат.*).

[4] Сапєжко Кирило Михайлович (1857-1928) – київський лікар, у якого лікувалась Леся Українка.

[5] В січні 1897 року Олена Пчілка повідомила в листі до Михайла про вступ Лесі Українки до Літературно-артистичного товариства.

02.04.1898[1]

Христос воскрес!

Мої Любі Зеїчку, Ліля і Оксануль!

З роковим днем Великодня будьте здорові на стороні чужій, в країні бусурменській, в землі [нрзб.], над морем синім. Як то вам святкується та пробувається? Як твоє, Зея, здоров'я миле, яка тобі пільга од ліків водяних? Чув я про них багато доброго, сподіваюсь, що й тобі вони на пользу будуть. Де то ти своїх гостей умістила і як ви там [нрзб.], чи добра погода (сподіваюсь, гарна, бо коли у нас тута погода таки добра, то що мусить бути в Криму, – досі вже троянди цвітуть та конвалія). Як їхали і як доїхалось меншому посестрію? Певне, їхали на Байдари, а не морем. Як то вам обом сподобалась ця сухопутна дорога? Взагалі цей шматок од Джанкоя до самого Севастополя чудовий і цікавий. Ну та й южнобережне шоссе теж чогось то стоїть. Я на Байдарах не був, але був на Георгії[2], це, кажуть, похоже одно на друге. То ж на мою думку, мало єсть видовищ, як це, щоб захоплювало душу і врізувалось в пам'ять. Оце около 8 літ, як я був на Георгії, але й по цей [час] живо пам'ятаю усе чисто до дрібниць. Хороше і дуже хороше!

Якщо за новими враженнями та балачкою знайдете час, то напишіть мені, як ся маєте, що робите і як себе почуваєте. А як

доїхали, то непремінно напишіть, бо світ воно неблизький, а сторона Halb-Asien, чи коли не Ganz-Asien[3]. Ergo[4] напишіть.

Вибачай, Зеїку, що не послав тобі оттиска з своєї статті в „Научному обозрении" надрукованої, але я її і сам не маю, як дістану, то зразу ж пришлю. А propos статті, чи читала ти Толстого про искусство? Я її сам не читав, але Шура[5] читала і розказувала. Ото, господи, наколотив він там горох з капустою, просто не приведи Боже. Просто квінтесенція толстовської „десницы и шуйцы"[6], мовляв Михайловський. Просто і злість, і досада бере, що оце другий великий писатель на то нещасне искусство нападає та й од своїх творів одрікається. Перший Гоголь, другий Толстой. Але хто його знає, я чогось у щирість повну Толстого не вірю. А чи не нагадує тобі ця історія з толстовським нападанням на культуру, науку і іскусство байки Крилова про певне звіря „под дубом вековым, желудей накушавшись досыта?" Пане голово? Що ви на це скажете?

Недавно прочитали ми книгу вельми цікаву, – називається „Дневник толстовца", певного Ільїна. А єсть вона найлюбіша критика Толстого, його моралі, а також покійника Ге. Надто достається Ге. Коли вона єсть в Ялті, ця книжка, то конечне прочитай і тому якомусь толстовцю дай прочитати. Між іншим, там єсть дуже дражний вираз, що, мовляв, Ге і Толстой жестом толстовства „попереводили"* своє добро, маєтки і гроші на жінок і за їх спідницями проповідували проти особистої власності, хочуть нічого не мати, ні про що не дбати etc., etc. Одне можу сказати, що пошесть „толстовства" істотно ослабла, а з часом зовсім згине, я думаю. І все-таки в конець кінців видно, що він великий пан, знає тільки пустопорожню аристократію та робочого мужика, а інтелігентної роботящої маси буржуазії та пролетаріату, професіональних робітників зовсім не знає і знать не хоче. А щодо розуміння суспільних стосунків, то устарів він на яких 20 літ, коли не більше. Ну, да бог з ним, краще про що інше.

От як матимеш час та хоч малий вільний гріш, то зніміться утрьох та мені карточку пришліть, та й вам воно буде приятно таку мати. Карточку племінниці вашої Євці[7]– позюмочки – реп'яшка посилаю ненаклеєну, дайте її тут якому фотографу наклеїти. Про Шурині новини не пишу, нехай вона сама напише. У мене їх нема, принаймні, добрих. Оце на провідному тижні точно наконець почну свій магістерський екзамен, почну з фізики, та й боюсь її страх як, і сам не знаю чого. Якщо добре піде, то зараз почну старатись об політехнікумі та Києві. Ачей що й з того вийде.

В кінці апреля – в початку мая я, певне, буду в Києві. К тому

часу тут діло виясниться, і якщо все гаразд буде, почати з [нрзб.] балачку.

Чому ти, Ліля, нічого не написала, що мама сердиться, чи пак, обіжається, на мене, що я не прислав телеграми про народження Євці. Недобре це вийшло дуже, бо мама, знати, дедалі то все більше та більше розтравлювала, ну а тепер дійшло до того, що і я сам не знаю, чи що вийде з того листа їй, чи ні. Коли б я раніше відав, то, може, воно далося б куди раніше і швидче залагодити усе непорозуміння. То вже, будь ласка, другий [раз] пиши зараз, як що-небудь таке скоїться. Та ще моя сердечна рада: не заводься ти тепер з мамою у спори при обстоюванні своєї самостійності, бо нічого спорами не докажеш. Тілько сама наприкришся та й мамі тяжко буде, а краще, як кажуть черніговці, „перемовчать", та зробити посвоєму, коли не можна інакше зробити. У нас все-таки нерви молодші та еластичніші, у мами ж вони геть не можуть витримати того, що наші, і так швидко забутись вона не може якої-небудь фрази. Не думай, моя лілея, що я тобі які нотації чи що читати хочу, або „пробирати", – зовсім ні, просто мені дуже шкода і маму, і тебе, і дуже мені серце болить за усю ту стадію [нрзб.], яку ти тепер переходиш, і хочеться мені, щоб вона з можливо меншим болем для тебе й для мами пройшла. І це тим більше, що я так чи інакше, а в певному етапі винен.

* ат як знаєш – московські купці, як збираються банкрутувати, то „переводять" свої доми на жінку та на діти.

---

[1] Автограф: LU1/74/00. Лист написаний з Дерпту до Ялти, де на ту пору в Лесі Українки гостювали сестри Ольга та Оксана. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*. – С. 437-438. Кінець листа втрачено.

[2] Мис Фіолент, на якому розташований Георгіївський монастир.

[3] Напів-Азія, чи коли не ціла Азія.

[4] Значить (*лат.*)

[5] Судовщикова-Косач Олександра Євгенівна (1867-1924) – дружина Михайла Косача. В літературі відома як прозаїк під псевдонімом Грицько Григоренко.

[6] Правої і лівої руки.

[7] Донька Михайла та Олександри Косачів Євгенія.

ЛИСТИ СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

26.[01.1899][2]

Любая моя, дорогая, рідная Лесічко!

Тільки що получилась телеграма, що операція скінчена і, Господи, які ми всі раді! Бажаю тобі, моя славная, швидко-швидко поправлятись і бути здоровою, щасливою і веселою завше, завше. 26-те число таке особливе в моєму житті: 26-го я родилась, а сегодняшня, 26-ого, телеграма теж наче вдруге мене на світ народила. Голубонько моя, як я рада за тебе! Ми як тільки получили телеграму, то такий крик счинили, що на всю Назарівську улицю, мабуть, чути було. Діти пустилися в пляс, і ми з тьотею Сашею, хоч і солідні нібито особи, за ними теж.

Хотіла було послати телеграму, але побоялась, що мама подумає, що у нас сталось що-небудь погане, і перелякається. У нас же все гаразд, як не може буть, всі здорові, вчаться нічого собі і взагалі статкують. Тьотя Саша ще у нас, але завтра вже поїде, бо з Уманя вже начинаються листовні „мам!", „мам!" присилатись[3]. Папу вже утвердили[4], і він на сих днях приїде сюди зовсім. В Києві нічогісінько нового, тихо і глухо. Знайомі тільки часто заходять сі дні, бо все про тебе розпитуються, як і що.

Я записалась в воскресну школу учителькою і вже раз була на уроці. Дали мені трьох учеників, зовсім неграмотних і страх розмаїтих: волиняка, сільського якогось дядька, хлопчину літ одинадцяти і хлопця вже дорослого, якогось слюсаря чи що. Між ними спільного тільки і є, що якась надзвичайна пильність до науки, вони з такою увагою і просто „благоговением внимают" кожному моєму слову, що аж мені ніяково робиться. Страх цікаво заніматись в сій школі, бо такі там все розмаїті люде і така охота у них всіх учитись, що якось страх весело робиться. Програма теж досить обширна. Занімається там ще скілька моїх соучениць, і панна Пашкевич, і ще багато панночок, а ученики все мужчини, бо се мужська школа. Устроюється вечір в пользу воскресних школ, то всім учителькам треба було розвозити білети, і я з одною соученицею розвозила. І коли б ти знала, скільки сміху і курйозів з тим розвозінням (т. є. розносінням, бо хоч і говориться для типу [нрзб.] „розвозить", ми преспокойно ходимо) було, то страх, аж колись розкажу, то побачиш.

Це у мене тільки й є регулярних заняттів, що по неділях в школі три години та з Дорою, а весь остальний час я читаю собі дещо і вже таки щодня займаюсь німецькою і французькою мо-

вою. Перекладаю Атта Троля і Доде, і діло іде нічого собі. Якось мало де буваю, щось нема охоти великої. Аж уже піду на „свій" вечір" (себто в пользу школи) і на бенефіс Багрова[5]. Тося [Шимановський] був у нього (знаєш, Тося приїхав з слідуючим поїздом після того, що ви виїхали, і страх жалкував, що не захопив вас. Він чисто задурився од тої маси картин, що бачив, і в Москві вже було думав, що заслаб, як надивився на картини Верещагіна і Репіна), і тьотя теж. Він передає страшенні подяки за рушник і за вірші мамі, і всякі поклони і вітання і каже, що ніколи так страшенно не боявся, як на вечорі Котляревського, однак все-таки дуже просить, щоб його кликали, як буде ще який вечір, бо він має велику охоту читати по-українськи. Мається прийти до нас в гості, і Оксана вже тепер з сего приводу амітується страшенно, хоч і каже, що їй нібито все одно.

З Серг[ієм] Конст[антиновичем Мержинським][6] ми обмінялись любезними листами. Тут звільняють місце в управлінні жел[ізних] дорог, і так вийшло, що я могла кого-небудь на нього рекомендувати, аж я і подумала, що він захоче, але він, як оказалось, має краще далеко місце в Мінську і не захотів переходити сюди. Але вже написав мені такого любезного листа, що вже просто любезніше і уявити собі не можна, не дай Господи, так і розпадається. Пише він, що получив од тебе лист з Берліна.

Як то там ви рішите, скілько мама пробуде з тобою і коли то я до тебе поїду, та й чи поїду взагалі, а страх би мені хтілось тепер побачити та побути з тобою і хоч чим-небудь помогти, щоб тобі було веселіш лежати. Міша, мабуть, вже швидко поїде додому. Як то ще йому Берлін здався, нехай напише мені. Кістяковська[7] писала Орисі [Антонович], вона турбується, що ви у неї не були і все питає, що то значить.

Ну, будь здорова, любий мій Зеїсочок, дорогий, славний і милий. Бажаю тобі ще раз швидко поправлятись, і ще ніколи мені так не хтілось, щоб моє бажання збулось, як тепер. Буду тобі писати часто. Цілую тебе, моя ти рідная, без ліку багато, багато раз.

Твоя Ліля

---

[1] Косач Ольга Петрівна, в одруженні Кривинюк (1877-1945) – сестра Лесі Українки, за фахом лікар; в літературі виступала під псевдонімом Олеся Зірка, перекладач; берегиня сімейного архіву Косачів, внесла значний вклад в українське літературознавство як біограф Лесі Українки.

[2] Автограф: LU1/77/00. Лист написаний в Берлін, де в клініці Бергмана Лесі Українці було зроблено операцію. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*. – С. 468-469.

[3] Листи від синів.

[4] Мова йде про призначення П.А.Косача членом Київської губерніальної управи в селянських справах.

[5] Багров Микола Федорович (1864-?) – актор і антрепренер.

[6] Мержинський Сергій Костянтинович (1870-1901) – друг Лесі Українки, учасник соціал-демократичних гуртків.

[7] Тітка Орисі Антонович, яка жила в Берліні.

01.[02.]1899[1]

Любая моя золотая Лесічко!

Хоч і нема у нас нічого нового і цікавого, але мені так хотілось би тебе бачити і говорити з тобою, що вже хоч листом хочеться трохи з тобою поговорити. З маминих листів ми хоч і на три дні назад, а все ж досить добре уявляємо собі, як ти маєшся, моє голубеє. Чому то мама не пише, скільки тобі лежать треба буде? Чи то Бергман[2] не сказав сього? Чи, може, це й не можна тепер сего опріділити? Хтілось би мені знати теж, чи поїду я до тебе, чи ні. В Києві у нас все гаразд, всі ми здорові і благополучні. Діти вчаться і ганяють надворі, бо у нас уже страшенна теплота. Я собі все почищую більш і потрохи хату, але мало, не так, як бувало. Все ждем – не дождемся папи. Таке свинство, губернатор йому давно прислав телеграму з повіншованням, що папа назначений, а бумаги про перевод не шлють та й не шлють, отак зо дня на день і папа, і ми чекаємо і ніяк дочекатись не можемо. Страх досадно.

Тьотя Саша вже поїхала до своїх в Умань. От, знаєш, швидкі наші тьотенька і дяденька [нрзб.], як я була у них, то це й думки про се не було, а тепер вже Петр[о] Вас[ильович Тесленко-Приходько][3] пише, що вони свій дом вже продали і тільки ще не можуть рішити, що їм купить за ті гроші, чи знов дом, чи вже іменіє. Щось надзвичайно просто.

Тільки що заходив доктор Левицький[4], його вже випустили з клініки, і він ходить туди тільки для перев'язок, т. є. промивань, через сі перев'язки він з Києва не виїздить, а то міг би, бо вже на одному оці все зробилось як слід, т. є. [нрзб.] катаракта (розійтись же вона має сама, а тільки вже коли не розійдеться за скілька місяців, то здійматимуть), другого ж тепер не будуть зачіпати, бо тоді [нрзб.] йому прийшлось який час не бачить на обидва ока, так що до осені йому не будуть нічого робить, а осінню, коли перше око зовсім видужає, то робитимуть операцію на другому, а коли ні, то раніш знімуть катаракту на першому, а тоді й друге різатимуть. Тепер у нього одне око зав'язане, то він ним і не бачить все одно, так що йому, бідняці, прийдеться все робить од-

ним оком, а се, мабуть, дуже мішатиме йому в роботі, однак він страх рветься в [нрзб.], бо [нрзб.] робота стоїть, і се його мучить. Жінка його пише, що начебто поправляється. Гр[аф] Паскевич вже поїхав в своє заточеніє і, заходячись прощатись, казав, що ми з ним, мабуть, зустрінемось в Петербурзі, бо він хоче зідрати гроші з свого старого і поїхати туди для усовершенствованія. Я його питала, що то буде, як чума знов розпочнеться і його потребують, а він каже, що вже не потребують, коли він виїде з Києва, себто не знайдуть. Мені здається, що йому вже хочеться, щоб єго не знайшли. Сестра його буде заніматись в воскресній школі, що одкривається в Китаєві, і се значить – буде щонеділі туди тягатися на конях. В весняну пору се не весьма приятно, бо дорога туди не із самих луччих.

Мої заняття в школі йдуть добре досить, бо такої ретельності, як у моїх учеників, то трудно знайти. От ще кажуть, що у людей нема охоти до учіння. У них просто таке бажання вивчитись, що аж трудно собі уявити, іменно страстне, все тільки повторюють, що вже як вивчаться читати, то й не знаю що мені за те зроблять.

[нрзб.] не буду тепер більш писати, бо досить пізно, а я хочу сегодня одправити лист. Скоро знов напишу тобі, моєму злотисто-голубому, дорогому і любому. Всі знайомі страх тебе вітають, діти цілують, і я теж – міцно-міцно, дуже-дуже.

Будь здорова і поцілуй маму і Мішу міцно.

Твоя Ліля

Будь ласка, скажи мамі адрес Деріжанова[5], щоб вона мені написала.

Люба, мила Лесю!

Дуже ми всі і я раді, що ти добре маєшся, бо можна сподіватись, що тобі не дуже довго прийдеться лежать і ти скоро приїдеш до нас. От тільки, певно, тобі скучно лежать. Чи можеш ти читать тепер? Як би я, так уже б, напевно, читала, „Фрегат Палладу“ або „Піквікський клуб“, бо я читаю його не по порядку, а там, де розгорнеться. [нрзб.] мій уже все рідшає, і я прочитала половину. Мама думає, що я того так довго читаю, що скучно, але зовсім ні, мені інтересно, да тілько скучно слова шукать у словарі.

Що ж тобі написать про нашу жизнь? Я кожний день таскаюсь у гімназію, і чогось тепер уже так наскучило туди ходить, що страх! Да ще тепер у нас починається саме „епоха письменних“, як у нас називають, і треба багацько заниматись. От і тепер мені треба учить для „Кулини“, та послезавтра Людовіка XIV-го і стрілецький бунт, бо буде письменний. Ще й треба написать сочи-

неніє: „О пользе путешествий“. Слава Богу вже не „Старосветские помещики“ і не „Недоросль“.

Недавно ми були на вечорі в пользу воскресної школи, де Ліля. Було довольно скучновато, особенно, як співав хор студентів, а він співав багато і не дуже от усе добре. Багров тоже там читав і питався у Доманицького[6], чи приїхала мама. Цілую тебе дуже, дуже, моя мила, папютка, колеба.

Будь здорова! Поцілуй маму.

Я пишу чернилом, що Микосеві подарував „один ученік“, той самий, що йому все дарує.

---

[1] Автограф: LU1/77/00. У кінці листа дописка Оксани Косач.

[2] Бергман Ернст (1836-1907) – німецький хірург, професор Берлінського університету, який 1899 року оперував Лесю Українку.

[3] Тесленко-Приходько Петро Васильович – чоловік тітки Лесі Українки Олени Антонівни Тесленко-Приходько, в дівоцтві Косач.

[4] Левицький Модест Петрович (1866-1932) – ковельський повітовий лікар, письменник, композитор; Леся Українка провідувала його в лікарні перед від'їздом в Берлін.

[5] Дерижанов Мартирос Сергійович (1870-1900)– ялтинський лікар.

[6] Доманицький Василь Миколайович (1877-1910) – український філолог, історик, фольклорист, бібліограф.

18.05.1905[1]

Любая Лесічко!

Що ж ти мені не пишеш? Я вже аж турбуюсь твоїм мовчанням, не лише огорчаюсь. Ми 15-го іюня нов[ого] ст[илю] виїздимо звідсі і їдемо, нікуди не заїжджаючи, через границю просто в Колодяжне, де мають бути тоді всі наші, і, побувши який час там, перекочовуємо разом зо всіма в Гай, куди тим часом, сподіваюсь, приїдеш ти, а згодом і Оксана. Маємося ми цілком добре. Я все так же ходжу в клініку. В Празі вже починає робитись гаряче і прикро, а через те ще більше тягне в Вязьму. Бувай здорова. Вітай од мене Кльоню, Ф[еоктисту] С[еменівну] і Марусю[2].

Пиши. Міцно тебе цілую.

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU1/77/00. Лист написаний на поштовій листівці, відправлений з Праги в Тифліс.

[2] Дочка Карпової Феоктисти Семенівни.

27.09.[1905][1]

Любії мої Лесю і Микуню[2]!

Сьогодня рано ми цілком добре добрались до Праги, порядком лише втомилися, врешті ж добре маємося. Завтра, певне, наймемо квартиру, і тоді я вам напишу свою адресу. Пишіть, як там ви, що у вас. Я часто писатиму. Бувайте здорові. Вітайте всіх родичів і знайомих. Цілую вас обох дуже міцно.

Ваша Ліля

---

[1] Автограф: LU1/77/00.

[2] Микуня – родинне звертання до молодшого брата Лесі Українки Миколи Косача.

16.01.1908[1]

Любая Лесічко!

Сьогодня вночі отримала од Кр[ивинюка] телеграму: „Оправдан“[2]. І сьогодня я ж отримала з Ковеля уведомленіє, що „по вольному найму допускаюсь к временному исправлению должности Тагачинского участкового врача“ і через те повинна „немедленно“ туди їхати.

Написала папі, питаючи, що значить „по вольному найму“, „временно“ і „немедленно“. Поки не отримаю одповіді і ради їхати в Тагачин на таких умовах, то не поїду. То зовсім нецікаво тарабанитись, устроюватись, а через скілька місяців вибиратись, коли губернатор не утвердить.

Хтіла б я знати, як твої справи, бо не поїду в Тагачин і тоді теж, коли треба буде до тебе їхать, а коли треба буде, то я конче хочу їхать до тебе. Пожалуйста, пам'ятай се. У нас все гаразд. Бувай здорова. Міцно цілую тебе і Кльоню [Квітку].

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU1/77/00. Лист написаний в Ялту.

[2] Мова йде про звільненя Михайла Кривинюка з-під арешту.

[08.05.1910][1]

Христос воскрес!

Любая Лесічко, я на другий день свят їду в Петерб[ург] на Пироговський з'їзд на тиждень, потім буду в Києві, доки ти приїдеш, а потім, мабуть, поїду на літо в Колод[яжне] з Михальом [сином]. Мама і Дора теж будуть в Києві після свят, а на свята в Колод[яжному]. Мих[айло] Вас[ильович] вже тут, на 4-й день свят почне ходить на службу, в банк. Михась, звичайне, могтиме приїхать сюди зобачитись.

Міцно цілую тебе.

Твоя Ліля

Кохана Зея! Христос воскрес! Цілую дуже. Гроші висилаю. Коли б можна було побачитись у Києві?

М. Кривинюк

---

[1] Автограф: LU1/77/00. У кінці листа дописка Михайла Кривинюка. Листівка відправлена в Гелуан (Єгипет).

02.09.1912[1]

Любая моя Лесічко!

Позавчора явилися ми з Михальом в Київ, застали всіх і все в доброму стані. Оказалося, що якраз на сих днях був тут і в Ковелі дядя Гриша[2] і вніс значну частину грошей за Пасіку[3], так що всі наші мають повну змогу і охоту послати тобі свої довги і пайки. Рівночасно з сим листом посилаю тобі 380 р. (200 р. од Доруні і 180 р. Микосевий довг), мама збирається йти на почту, щоб послати тобі своїх 200 р. – вона чомусь хоче послати їх окремо і сама. Я, грішним ділом, научена гірким досвідом, завше відношусь підозренно до таких маминих самостійних виступів, і через те ти мені конче напиши, чи отримаєш гроші од мами, бо як ні, то я пошлю тобі своїх ще 200 р. замість сих маминих.

Вчора приїхав Микось, і тато привіз сі гроші, але виїхав він з Ковеля несподівано і через те не поговоривши з Оксаною, що тепер в Колодяжному, тому й не знаю, чи Оксана пошле тобі свій довг, чи ні тепер. Вона має бути тут через скілька день, тоді спитаю у неї, чи пошле вона, чи ні, якщо ні, то я пошлю за неї. Отже, на сих днях ти матимеш всю суму, потрібну для поїздки в Каїр, мені здається, що коли б ти якомога швидше виїхала, то се було б

найкраще, бо тепер ще Дарданели одкриті і їхати можна вільно. А, може, через якийсь час через ту прокляту війну ще й закриють Дарданели. Тобі вже досі, певне, написала господиня Тевфіка[4] і ти знаєш свою адресу в Гелуані, то напиши її, бо як ти швидко поїдеш, то Оксанині гроші, може, прийдеться вже посилати туди, чи на банк, чи просто тобі в пансіон. Було б добре, коли б ти там пробула можливо довше (якнайраніш поїхавши і якнайпізніш вернувшись), якщо для сього тобі треба буде весною ще на місяць грошей, то я ж зовсім легко можу тобі їх прислать.

Оксана задержалась в Колод[яжному], бо її дівчина [дочка Оксаночка] заслабла з дороги животом, але вже поправляється, і на сих днях вона приїде сюди, а звідси, мабуть, поїде зо мною до мене. Дора має приїхати сюди 17-го на скілька день, як Борисов[5] поїде на якусь виставу сільськогосподарську]. Микось приїхав вчора рано, а увечері хтів їхати назад, але я його не пустила і сьогодня цілий день не випускаю з хати, бо він зовсім слабий: десь там їздив в літньому пальті і захопив лихорадку знов, то я його пою хною та аспірином і не пускаю, але сьогодня то вже, мабуть, вирветься і поїде. Каже, що в ноябрі він з Володею [Просяниченком] збирається подорожувати з якоюсь господарською метою і тоді приїде до мене і до Дори.

В сіренькому домикові в Колодяжному вже одкрилась школа. Наташа [дружина Миколи Косача] навчилась ткати на кроснах і тче якісь рушники. Дав би бог, щоб хоч чим-небудь зайнялася. Михайло сі два дні поспіль з нами, а сьогодня вже пішов у банк[6]. З родичів бачили лише дядину [Людмилу Драгоманову] і Зорю [її син]. Дядина дуже журиться Болгарією [війною], бо там і Ваня [зять Драгоманової], і Міка [внук] вже взяті в москалі, і за Ваню то ще не так страшно, а за Міку то таки страшно, бо піде ж в самі бойовиська. Справді, жаль хлопця. Тьотя Єля ще не вернулась з-за кордону, а тьотя Саша тепер з Оксаною в Колодяжому.

Погода і тут мерзенна, і я дуже боюсь, що і у вас така і тобі се погано. Їдь, любая, швидше на тепло та сонце та поправляйся.

Бувай здорова, всі тебе вітають.

Моє вітання Ф[еоктисті] С[еменівні] і Марусі. Міцно тебе і Кльоню цілую.

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU1/77/00.

[2] Косач Григорій Антонович (1843-?) – брат батька Лесі Українки.

[3] Маєток діда Лесі Українки Косача Антона Григоровича, який Григорій Антонович купував у родичів-спадкоємців.

[4] Господиня вілли "Тевфік" – Ельфір Хуторська.
[5] Борисов Юрій Григорович – чоловік сестри Лесі Українки Дори.
[6] З 1912 року Михайло Кривинюк працював у Волзьско-Камскому банку в Києві.

27.09.[1912][1]

Любая Лесічко!

Страшенно поспішаюсь і через те напишу лише скілька слів. Рівночасно з сим листом посилаю тобі 200 р., про які ти пишеш. Але се не Оксанин довг, а просто те, що я тепер одразу маю і можу послать, бо я ж з Оксаною ще не говорила і не знаю, може ж вона ще й сама тепер тобі знать і захоче оддать свій довг. Позавтрьому я їду до Києва, там якнайшвидше все вже рішуче виясню з грошима і напишу тобі, як і що, і, може, зараз же пошлю тобі гроші, щоб ти могла не гаючись виїздить до Єгипту. Се було б найкраще, коли б ти якомога швидше виїхала. З Києва я швиденько напишу тобі вже точно, скільки і коли пришлю тобі грошей.

В нас погода препогана: вогко і холодно. Якщо і у вас таке, то добре було б тобі швидше втікати.

Поки я справлюсь написати з Києва, то, може, вже ти отримаєш одповідь з Єгипту і вже все буде готово для твого од'їзду.

Бувай здорова, любая. Міцно тебе і Кльоню цілую.

Твоя Ліля

[1] Автограф: LU1/77/00.

[12.10.1912][1]

Любая моя Лесічка!

Твої листи до мами і до мене, очевидно, розминулися з моїм до тебе і з грошима. Досі ти їх отримала і, може, вже збираєшся їхати. Може, вже й виїдеш, доки мій лист дійде. Через те я й спішуся зараз же тобі написати, оце тільки що отримала твого листа.

Окрім тих грошей, що вже послала тобі (од Дори і Микося), маю ще для тебе 100 р., пересланих Оксаною (другі 100 р. невідомо мені коли вона думає тобі оддать, бо сама вона ще в Колодяжному, а гроші передала через тьотю Сашу [Косач-Шимановську] без лис-

та). Але не зважаюся посилати їх тобі в Кутаїс, бо боюсь вже не захопити тебе там, а пошлю вже краще в Гелуан. Ти собі й не думай про оддавання мені тих 200 р., що я послала з Катеринославу, бо вони у мене були зовсім вільні і мені непотрібні, то для чого ж їх мені оддавать, пожалуста, не думай про се, бо се мені було б дуже прикро. Хіба ти не дала б мені, коли б ти мала, а я потребувала? Хіба б ти хтіла, щоб я тобі оддавала, коли б сі гроші були тобі не потрібні? Я ж запевняю тебе (я, здається, ще ніколи тобі не брехала), що вони мені не потрібні. Одним словом, нема що й говорити про се.

Я думаю, що Оксана нешвидко оддасть тобі другі 100 р., а через те я замість неї пришлю тобі їх теж вже в Гелуан, і, мабуть, в січні або лютім. Так само, коли б тобі не стало грошей, щоб прожити можливо довше в Гелуані, то конче напиши мені, і я могтиму послати тобі на той час, на який буде треба. Гляди, щоб ти се моє прохання виконала, бо інакше завдаси мені великого жалю.

Тільки що отрималася книжка „Літературного Вісника", і там видруковано твого „Камінного господаря"[2]. Я вже її розрізала і наладилась його читати, аж отримала твого листа і оце пишу тобі. Отже, не можу сказати, як мені сподобався „Камінний господар", мама ж і Людя [Старицька] казали мені, що їм подобається. Ті рецензії, що ти просиш, постараюся знайти і тобі прислати.

З журналами щось незрозуміле (Мих[айла Кривинюка] нема ще з банку і через те не можу сеї історії вияснити): як я наладилася посилати тобі „Історію", „Світло" і „Укр[аинская] жизнь" з Кам'янки, то Мих[айло], що був тоді там, сказав, що просив вже п. Петруненка послати тобі „Історію" і „Укр[аинскую] жизнь", а через те мені нема вже пощо посилати. „Світло" ж взяв з собою до Києва для того, щоб коли п. П[етрун]енко його прохання не виконав, то послати тобі „Світло" разом з „Укр[аинской] ж[изнью]" і "Історією" з Києва. Я й була певна, що все тобі послано. Тепер я візьму Михайла на дугундер [?] за сю справу. Але вже не знаю, що робити з „Укр[аинской] ж[изнью]" і „Світлом", чи послати їх тобі, чи ні тепер?

Знаєш, я вчуся тепер англійської мови у тої самої місс Новерн-Копейкіної, що й ти вчилась, і навіть у тій самій квартирі на Пироговській вулиці, куди й ти до неї ходила. Вона добре тебе пам'ятає і хвалиться, як то ти добре за три місяці вже говорила і все знала по-англійськи. Уяви собі, вона знаходить, що я дуже способна до англійської мови, і добре вимовляю, і пам'ятаю, і т. д., одним словом, що я достойная твоя сестра. Звичайне, що я стра-

шенно горда з її похвал і хвастаю, бо завше уважала себе порядошним деревом щодо мов.

Я думаю, що їхати тобі в Єгипет в об'їзд зовсім неможливо, бо се й для здорової людини подоріж не з легких. Поки що мабуть ще безпечно їхати через Дарданели, коли б лише ти швидше їхала, се було б з усіх поглядів краще.

Щодо „припрядів", то знаю напевне, що продаються такі „мочеприємники" резинові, що їх можна підв'язувати до себе і тоді довший час можна не ходити нікуди. Коли б ти такої штуки не дістала, то тоді запасись „лігніном" („дерев'яна вата", вживається для перев'язок) і зроби з неї величезну подушку-підв'язку, з нею теж можна довго бути. У тебе ж, мабуть, небагато за один раз мочі виділяється, тільки що часто, то така подушка не дуже промокне за переїзд з Каїру до Гелуану.

Бувай здорова, моя любая. Всі, всі тебе вітають. Я міцно цілую за себе і за Михаля. Не забудь же прислати гелуанську адресу.

Кльоню міцно цілуй. Бувай здорова, дорогая.

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU1/77/00.

[2] Літературно-науковий вісник. – 1912. – Кн. 10.

27.06.[1913][1]

Любая моя, дорогая Лесічка!

Отримала допіро що твого листа і дуже на тебе розсердилася. Як же ж можна тобі так не по-товариськи зо мною поступати? Не тільки не написала, що так дуже потребуєш грошей, а ще навмисне не писала зовсім, щоб про се не проговоритися.

Я ж тобі ще в Гелуан писала, що можу послати тобі грошей, і в Києві казала, що звідси могтиму послать*, а ти якось так на се відповіла, що я вже не зважувалася повторять. Я ж справді можу дать, а коли б ти справді могла, а я потребувала, то я б завше без найменшого вагання взяла од тебе. Через те мені й боляче, що ти од мене вагаєшся брати. Даю тобі слово, що мені се дуже, дуже боляче. Боже мій, що там говорити про гроші, коли їх зовсім можливо мені дати, от коли б я могла щось більше зробити, щоб ти там не розклеювалася, щоб ти була здорова, я б не знати що за се дала.

Любая ти моя, рідная, турбуєшся за моє здоров'є. Та я ще така здорова, що коли б могла, то й тобі б одділила свого здоров'я і на

27/VI

Любая моя, дорогая Лесічко, отримала допіро що твого листа і дуже на тебе розсердилася. Як же ти можна тобі так не по товариськи до мною поступати? Не тільки не написала, що так дуже потребуєш грошей, а ще навмисне не писала зовсім, щоб просе не проговоритися. Я ж тобі ще в Гелуан писала, що можу послати тобі грошей, і в Київі казала, що звідсі могтиму послать(x), а ти якось так на се відповідала, що я вже не зважувалась повторять. Я ж справді можу дать, а коли б ти справді могла, а я по-

x) Тепер посилаю, скільки можу одразу, а швидко ще пошлю, як тільки всю справу сироводити.

нас би обох стало. Справді, я ще дуже здорова, і не так вже й томлюсь, як ти думаєш.

Що ж до того, що каже Кльоня (він думає, що я, може, ображусь за його „сентенції, на які він не має права“: як же я можу ображатись, навпаки, я йому вдячна за високу думку про мене), то я таки справді уважаю, і завжди уважала, себе зовсім середнім, сірим чоловіком, що й діла середні-сірі мусить робити. Не маю ані жадного таланту, ані навіть особливих здібностей до чогось, то чого ж мені чи за мене журитись, що не роблю чогось особливого, вартого слави? Не роблю, бо не можу зробити, не здатна для того, щоб зробити. Хіба ж можна мені рівнятись з Кльонею? Хіба ж я можу що-небудь в якій-небудь царині зробити так, як він міг зробити, напр[иклад], в музиці? Я маю лише щастя здаватись людям чимсь вартіснішим, ніж я є. Але запевняю тебе, що я себе краще знаю, і цілком свідомо кажу, що я зовсім середній, сірий чоловік, і зовсім не слід журитись тим, що й діла мої середні-сірі. Я й не журюся сама. От за тебе, за Кльоню журюсь, і коли б могла зробити так, щоб ви були здорові і легко та ясно могли робити те, що ви можете по своїй здібності зробити, то була б не знати яка щаслива!

Яка то була весь іюнь у вас погода? У нас було так дощовито і холодно, як в октябрі. Якщо і у вас так, то чи не од того тобі погіршало? Тепер у нас вже скілька день ясно і гаряче, коли б і у вас так, то може б ти почувалася краще.

Оксана ще у мене. Рада [Драгоманова-Труш] ще у Києві. Оксана має виїхати на сих днях, а коли приїде Рада, не знаю ще. Мама ще в Києві. М[ихайло Васильович Кривинюк] пише, що вона не дуже то й збирається в Гадяч. Може, то була іґра ума. Дора іюнь була в Колод[яжному], бо Юрій [Борисов] відбував військову службу в Меджибожі. Тепер же вона на Бабово [хуторі] і на сих днях має вернутися разом з Юрієм в Могілев на стале жительство. В початку сентября вона може бути в Києві на якомусь господ[арському] з'їзді, і вона мені пропонує забрати Михаля до себе на той час, як я поїду за кордон. Мабуть, я таки так і зроблю, що пристану на її пропозицію. Михальо дуже хоче до них, бо він же їх обох дуже любить. Та ще все це нешвидко буде, то там побачу, як і що зробить. Я, мабуть, поїду десь в середині сентября. На 29-те і 30-те Мих[айло], може, знов приїде сюди.

Бувай здорова, моя любая, дуже, дуже любая! Коли б то ти була здорова. Господи, як я сього тобі бажаю, невже таки таке сильне бажання нічого не може зробити?

Обіймаю тебе і цілую міцно, і Кльоню теж. Пишіть мені, хоч по два слова, та частіш, а то так неспокійно на душі, як довго не маю од вас звісток.

Цілую тебе ще і ще.

Твоя Ліля

* Тепер посилаю, скільки можу, одразу, а швидко ще пошлю, як тільки вспію спровадити.

[1] Автограф: LU1/77/00.

ЛИСТИ СЕСТРИ ОКСАНИ[1]

24.01.1894[2]

Милая Ліля і Леся!

Дякую вам за книжки і за вазочки, вони мені дуже понравились. Мені подарували цілий туалет. Мама подарувала дзеркало таке саме, як у тебе, Лілю, тілько більше і збоку нарисовані цвіти. Папа подарував щітку і гребішок. Дора подарувала перстеня, такі коробочки, що аж є одна в другу повкладені, і духи, називаються вони „Індійський цвіток". А Микось подарував мені столик, з випиляними бережками і з стрілами. Я вам його нарисую, щоб ви знали, який він[3].

Я в Ковель тепер не їжджу і по-французьки читаю з мамою, а [з] арифметики ми з папою уже дійшли до умноженія.

Тепер у нас усе розтало, так що сковзатися не можна. Ми часто печем вергуни і пончики, і вони нам добре вдаються.

У нас перекрасили залу і перекрашують новий дом, тілько не все, а самі стіни і підлогу.

Я тепер п'ю риб'ячий жир, тілько вже сьогодня на іменини не пила, бо він мені не дуже добрий.

Дора каже, щоб ти, Лілю, прислала сюди мікроскоп. Дора тепер каждий день танцює, а я їй граю на фортеп'яно. Ти, Лесю, не бійся, що я не граю гам, бо я граю.

Порохова[4] у нас уже нема, він розсердився, що йому не дали собаки, та й поїхав додому.

Цілую вас.

Ваша Оксана.

Вам кланяється Амалія[5].

[1] Косач Оксана Петрівна, в одруженні Шимановська (1882-1975) –

сестра Лесі Українки. Тривалий час жила в Празі, де і похована.

[2] Автограф: LU1/78/00. Початок листа прикрашено малюнком гілочки.

[3] В нижній частині аркуша – малюнок стола, кольорова наклейка тощо.

[4] Порохов Микола – троюрідний дядько Лесі Українки з боку батька.

[5] Покоївка Косачів.

15.09.1896[1]

Люба Леся!

Я тобі не писала того, що перше прибирали в хатах, то не було де писати, а потім я ходила то на Хрещатик купувати книжки, то до Лисенків, і все не могла зібратись.

Кату [кицьку] ми довезли добре. Вона їхала дуже спокійно і цілу дорогу спала. На неї всі любовались, і навіть якийсь студент давав їй їсти. Але от тепер вона десь пропала і вже нема її аж два дні. Нам її страшенно жалко, але ми ще надіємося, що, може, вона прийде ще.

Як ми приїхали сюди, то Гамбаров[2] ще спав. Він тепер дуже занімається, бо в него буде екзамен.

В гімназію я вже ходжу цілий тиждень. Перший день був тілько молебень, а в другі дні тілько задавали уроки, але от уже тепер почались настоящі занятія. Мені задають куди менше, ніж у пансіоні, і я тепер дуже рано виучую уроки. У нашому класі тілько 21 уч[ениця], і там єсть куди старші і куди менші дівчата. Одна то така маленька, що зовсім, як Дора, а вже у IV кл[асі]. Я тепер завше снідаю. Часом беру з дому сніданок, а часом купую там, бо там єсть буфет. Я вже знаю фамілії всіх учениць у нашому класі. Лисенки[3] за мною часто заходять, і ми разом йдем у гімназію. У неї за класну даму Орися Антонович. Мені тепер шиють білий фартух, бо в нашу гімназію приїде якийсь товариш міністра і всім гімназисткам треба білії фартухи.

Тут дуже тепло, ції дні то навіть було жарко. Ми тепер каждий день ходим на Хрещатик, все купуєм книжки і різні „чернушачії“[4] вещі.

У Наталки[5] єсть дочка, але ми її ще не бачили, бо Наталка поїхала до свого батька.

У нас вся мебель оббита плахтами, і на вікнах висять замість занавісок вишитії рушники.

До нас скілька разів приходив галичанин Колесса [Філарет]. Гамбаров привіз мені і Лілі брошки-кинжальчики, туфлі і білі шерстяні шляпи, дуже гарні. Дорі він теж привіз жовтії туфлі.

Я тепер сплю з Лілею, Микось у маленькій хаті, а мама в залі. Що там робить Дора? Муся [Лисенко] вже допитувалась про неї. Цілую тебе, папу, і Дору. Мені тепер дуже хочеться спати і я вже скоріше кінчаю. Будь здорова.

---

[1] Автограф: LU1/77/00.

[2] Гамбарашвілі Нестор Георгійович (1871-1966) – студент Київського університету, квартирант Косачів, приятель Лесі Українки.

[3] Діти композитора М.В.Лисенка.

[4] У магазині письмових приладів Чернухи.

[5] Вишинська-Гроздова Наталя Іванівна (1875-1946) – внучка Сікорських, хрещениця Олени Пчілки, приятелька дітей Косачів.

ЛИСТИ БРАТА МИКОЛИ[1]

20.01.1893[2]

Милая Ліля й Леся!

Цілую вас, і Тосю й Пашу[3]. Магазин весь построїли. Тільки гонтарю покрити. Уже клуню почали строїти, і голуб зробив собі гніздо на клуні. Пава зробила гніздо під дровами і знесла чотири яйця, два з'їла і тепер її чуть-чуть було не забили. Приходив жид і хотів мою нагайку купити, а я сказав, щоб він дав десять рублів. У нас уже можна кататися. Катерина, Марися і кухарка[4] каталися, і Катерина учила правити на лижах, і тілько сяде на лижу – і перевернеться.

Микось

---

[1] Микола Петрович Косач (1884-1937) – брат Лесі Українки.

[2] Автограф: LU1/75/00. Внизу напис Ольги Косач-Кривинюк: "Писано було ще в Полонне, папа забув одправить".

[3] Шимановський Павло Борисович – син тітки Лесі Українки Олександри Антонівни Шимановської, брат Антона.

[4] Прислуга Косачів.

[літо] 1893[1]
Четверг, 17 ч.

Милая Леся і Ліля!

Я перше приїду з папою. У нас вже все єсть – ягоди і клубніка. Міша уже до вас [поїхав] вчора, і чуть-чуть я був би з ним поїхав. Носільщики думали, що я поїду, і мама положила вещі в другому класі.

Раз ми пішли по ягоди, взяли великий кувшин, і ще Порохов [Микола] зробив чотири кузобанки [?], і ми принесли повно.

Тепер мені усе шиють [нрзб.]

Ваш Микось

---

[1] Автограф: LU1/75/00.

24.01.1894[1]
Колодяжное

Милая Ліля і Леся!

Поздоровляю вас з новим роком і бажаю вам всього доброго в нім. Леся пише, що вона кланяється Порохові, а він поїхав додому за собак, бо якусь чоловікові оддали. {...} було 3-є щенят. Владик як почув, що будуть оддавати собаченят, і пішов вночі і забрав свого, бо ті собаки ще були маленькі і не могли жити без співку, а Порох хтів два, щоб одного поштальйонові віддати, а другого собі оставити. А папа оддав співку тому чоловікові...

Мама казала, що ми, напевне, приїдем в Київ. Ми з папою учимо арифметику і вже знаєм сложеніє, вичитаніє і умноженіє. Кланяється вам Варка[2].

Ваш Микось Косач

---

[1] Автограф: LU1/75/00. У верхній частині аркуша – малюнок Микося.

[2] Варвара Пиріг, в одруженні Дмитрук, служниця Косачів у Колодяжному.

15.02.1894[1]
Колодяжное

Любая Леся і Ліля!

Чом ви так довго до нас не пишете? Хіба Ліля цілий день читає, що не може написати сюди?

Мені папа купив такого календаря, що здирати бумажки, і він показує, коли сонце сходить і коли заходить. Це письмо я пишу в Ковелі. У Каролки є хлопчик, його назвали Броніславом, на христини його стілько, що страх, гостей приїхало, що не помістилися на одному столі, то поставили два. Пан і пані Приходько будуть учитися у теї француженки, що Оксаночку учить.

Підіть подивіться на ліліпутів і напишете, як вони представляють. Порохов прислав письмо, щоб йому дали місце на желізній дорозі.

Микось Косач

Я просила прислать каталог картин кієвск[их] художн[иків], з одзначками, які на укр[аїнський] сюжет і які гарні по вашій думці. Се мені треба.

[1] Автограф: LU1/75/00. У кінці листа дописка Олени Пчілки.

ЛИСТИ СЕСТРИ ІЗИДОРИ[1]

[08.08.1909][2]

Я так рідко пишу тобі, любая Лесічко, що ти, певне, здивуєшся, получивши цю картку. Мама поїхала в Гай, і за ріжними справами не скоро тобі відпише, а ти турбуватимешся, от я і пишу тобі. Я тепер одна сиджу в Києві (у мене літні практич[ні] заняття в інституті) на новій квартирі. Ліля, Мих[айло] Вас[ильович], Зоря [Світозар Драгоманов], Михалко і Жебуньов живуть вже з місяць в Гаю. Микось з Наташею і їхнім малишом – Юрком – все літо в Колодяжному. Оксана з Тосею весь час за границею, тепер саме коло Лозанни. От як всі розбрелися! Судячи по послідним письмам, всі маються добре.

LU 175180
KNIHOVNA VANSKA V PRAZE

Калодажное 15го Февраля 1894 го

Любая моя и Иля,
чамъ вы такъ довго
до насъ не пышете
хиба Иля цилый
день четае що
не може напыса-
ты сюды мени Папа
Купывъ такого Кале-
ндаря що здыраты
булоажки, и винъ

на Жизный
дорази. Мыкоа
Косач

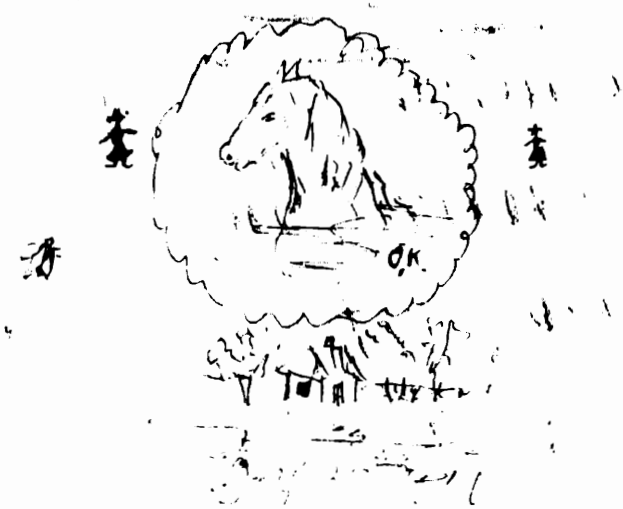

Я прошла прислать казалог кар-
тин кіевск. художн. із обзначками,
які на укр. стор., і які гарні
повашій думці. Се мені треба.

Міцно, міцно тебе цілую і бажаю тобі і Кльоні всього, всього доброго.

Твоя Дора

Наша нова адреса: Маріїнсько-Благовещ[енська] № 115, кв. 3.

[1] Косач Ізидора Петрівна, в одруженні Борисова (1888-1979) – молодша сестра Лесі Українки.

[2] Автограф: LU1/76/00.

11.01.1910[1]

З Новим роком, любая Лесічко! Бажаю тобі здоров'я і всього, всього доброго. Ми з Лілею все надіємся виграть хоть 75 тисяч і тоді поїдемо в Каїр, а поки що все тільки читаємо про Єгипет. Невже це правда, що тамошні (коренные) люде живуть в среднем 100 літ, зостаючись досить міцними і здоровими? Бувай здорова. Цілую тебе міцно. К[льоні] мій привіт.

Дора

Любая моя Лесічко, лишилися ми на свято в Києві, бо Дора і Михальо послабіли інфлуенцою. Тепер вони вже повиздоровлювали, і Михалко такі курбіти вправляє, що куди, але їхати все ж ще без нас не можна, бо у нас тепер дуже великі морози. Я вже цілком здорова, і Фаворський сказав, що мене можна на виставу посилать, такі міцні серце й легкі маю. Я тобі напевно напишу. Бувай здорова, любая! Вітай Кльоню. Міцно тебе цілую.

Твоя Ліля

Дорогая Лесю! Посилаю Вам найсердечніші поздоровлення.

З Катеринослава не міг вам написати, бо все був зайнятий справами Т[оварист]ва[2], нехай їм біс.

Бувайте здорові обоє й поправляйтесь чимдуж.

Ваш М. Кривинюк

[1] Автограф: LU1/76/00. Текст на поштовій листівці видавництва "Українська штука". У кінці листа дописки Ольги Косач-Кривинюк та Михайла Кривинюка.

[2] Ймовірно, йдеться про катеринославську "Просвіту".

[04.12.1910][1]

Любая Лесічко!

Посилаю тобі 160 рублів. Мама через неділю получить свої гроші і тоді вона тоже вишле (1000 рублів). Коли думаєш їхати в Каїр? Напиши (хоть одкритку), як ти маєшся. Чи отримала ти мій лист з Колодяжного, де я писала про те, що вишлю тобі ці гроші не пізніше 5 декабря? Я його просила заказним в Телав.

Ми всі здорові.

Цілую тебе міцно, міцно і бажаю здоров'я і всего найкращого. Привітай від мене Кльоню.

Твоя Дора.

[1] Автограф: LU1/76/00. Лист написаний на відрізному купоні грошового переказу і відправлений в Кутаїсі.

06.01.1912[1]

Любая Лесічко!

Дякую дуже за листа. Гроші, певне, розминулися з цим твоїм листом, бо як я оце була в Колодяжному, то Микось казав, що послав їх уже тобі. Полотно і нитки я вишлю на днях, а дріжчі [нрзб.] з Кишинева.

Поки що цілую міцно і бажаю всього найкращого. Ф[еоктисті] С[еменівні] і Кльоні мій привіт.

Твоя Дора

Цілую! Бувай здорова.

Мама.

Вітаю з Новим роком!

Ю. Борисов

[1] Автограф: LU1/76/00. Листівка відправлена в Хоні Кутаїської губернії. У кінці листа дописки Ольги Драгоманової-Косач та чоловіка Ізидори Юрія Борисова.

18.03.1912[1]

Любая Лесічко!

Лист твій одержала і дякую за нього. Оце через три дні я вже їду на свята звідси. В Києві буду днів за два, а потім (певне, разом з мамою) поїду до Лілі в Кам'янку. Звідти напишу тобі про себе й про всіх наших. Поки ж цілую тебе якнайміцніше і бажаю тобі всього, всього доброго. Бувай здорова.

Твоя Дора.

Привітай від мене Кльоню, Ф[еоктисту] Сем[енівну] і Марусю.

[1] Автограф: LU1/76/00. Листівка відправлена з Кишинева в Кутаїсі.

[16.01.1913][1]

Любая Лесічко!

Твою одкритку отримали. Дуже хочеться мені послати тобі якийсь хороший вид Подолії, та, на жаль, в продажі немає гарних[2]. От я вже сама зніму тутешній Дністр і гори і, коли гарно вийде, то пришлю тобі. Обоє з Юрієм [чоловіком] вітаємо тебе сердечне. Цілую якнайміцніше.

Твоя Дора

[1] Автограф: LU1/76/00. Листівка відправлена в Гелуан (Єгипет).

[2] На листівці фото: "Каменец-Подольский. Вид на Турецкий мост".

[лютий 1913][1]

Вітаю тебе, Гусю[2] моя люба!

У нас теж дуже соняшно та тепло, і коли б не така страшенна грязюка, то було б „пошти", як у Єгипті.

Цілую тебе міцно. Юрко [чоловік] вітає тебе сердечне. Всього найкращого!

Дора

[1] Автограф: LU1/76/00. Листівка відправлена в Гелуан (Єгипет).

[2] Родинне звертання до Лесі Українки.

[01.03.1913][1]

Любая Лесічко!

Цеї камінні фігури, що ти прислала мені на картці, нам з Юрком [чоловіком] здалися дуже подібними до нас, такі ж кругловиді і веселі. Особливо одна – зовсім Юрко, коли б тільки йому таку бороду калачиком причепити. Оце недавно була я в Києві. Там усе гаразд. Мама пише, що збирається іти дивитися, як мають ставити у клубі „Родини" твою мініатюру „Магомет і Айша"[2]. Як знатиму від мами, то напишу тобі, як вони грали. Цілую якнайміцніше. Юрко щиро вітає тебе.

Чому це „хамсінський" час цього року так рано? Я теж учу по самоучителю німецьку мову, але таки гет сама, ні до кого з людей не звертаюсь.

Ще раз цілую.

Дора

---

[1] Автограф: LU1/76/00.

[2] 4 травня 1913 року постановка діалогу "Айша та Мохаммед" була в програмі вечора, влаштованого клубом "Родиною" на честь Лесі Українки.

ЛИСТИ ДЯДИНИ ЛЮДМИЛИ ДРАГОМАНОВОЇ[1]

22.03.1892[2]

Люба моя Лесічко!

Сьогодні Ліда[3] одіслала до тебе одповідь на твій до їх лист, хоч я й прохала її дать мені трошки місця, щоб приписати і мені. Але й вона добре зробила, що одіслала, бо ми як почнемо один другого чекать, то листи не тільки залежуються, а навіть загублюються.

Ти справді маєш резон питать нас, на якій мові балакать тобі з нами. Тепер вже у нас столботвореніє вавілонське, бо навіть діти гублять свою українську мову, не навчившись ще по-болгарськи. По-нашому вони в Ж[еневі] трошки таки говорили, а тепер зовсім забули, та й не диво, бо і з Лідою, як і з нами, такий з'являється феномен, що хочеш сказати по-українськи, а говориш по-болгарськи. Та Ліда хоч добре навчилась по-болгарськи, а ми з Мішею говоримо так, що не дай господи. Ні М[ихайло Драгоманов], ні я нічого не можемо зробити з предлогами, з существительними без склоненія, з глаголами без неопредельонного наклоне-

нія. Та таки з турецькими словами важко справиться. Читать же ми читаєм і майже все розумієм. Воно ще й то багато шкодить нам, що я з М[ихайлом] нікогісенько не бачимо, окрім своїх і доктора, котр[ий] говорить по-російськи. З цим листом я пошлю тобі болгарсько-французький лексикон і мислю, що ти до приїзда свого до нас навчиш по-бол[гарськи], в усякім разі, краще від нас.

Коли тільки ти приїдеш до нас? Коли ми діждемось того щастя?! Тим більше, що об цьому треба добре роздуматись – щоб ні дорога, ні життя у нас не пошкодило твому здоров'ю. Ліда запрошує тебе на осінь та зиму. Це дуже було б приємно, але ж квартира наша така, що зимою треба зачиняти зовсім. [нрзб.] в нашому домі, такому гарному з виду, міститись Ліді в двух хатах, а нам в 4-х малесеньких, із котрих тільки одна хата М[ихайла] (спальня) непроходна. Ліда має проект скористоваться однією із своїх хат, пробивши двері в коридор, і таким способом зробити її непроходну. І це діло зовсім неважке і добре для самої квартири, якби де в другім місті, а тут і хазяїн, і робочі такі, що треба мать [нрзб.] вік, щоб діждаться кінця тому, що розпочнуть (як розпочнуть ще) робить. Весною ж і літом єсть у нас і салон, і кабінет, де можна все-таки жить. Якщо все буде добре, ми виїжджаємо куди-небудь, може, і в Париж, в кінці іюня. Чи не було б краще усього приїхати тобі в началі мая і прибуть до нашого од'їзда? Поміркуй з мамою добре і напиши нам завчасу. З Зорею[4] і Радою я тепер тільки говорю про те, як ти приїдеш.

Мама твоя в останнім листі познайомила нас зо всіма малими своїми. Зоря, розуміється, інтересується більш усього Микосем. Він щось багато вже листів написав Микосю, та тільки так замазував їх чорнилом, що не можна було посилать. Малюнки Микося і Оксани нас зовсім здивували. Справді, хоч печатай в якому-небудь дітському журналі. Хата Оксани має в собі і реальність, і тонкість рисунка. Нехай вчиться малювати, з неї вийде непремінно щось добре. Пришліть нам ще їх малюнків. Зоря наш зовсім нездатний до малювання, як і до всього, він дуже скорий і непосіда. Хлопчик ж він недурний і незлий, тільки як порох: як розсердиться, сам не знає, що робить, така ж і Рада, така ж була і Ліда. Мені все здається, що ти будеш мати на Зорю і Раду добрий вплив і тим заставиш їх здержувати себе. Треба таки сказати, що Зорі гірш, ніж було Раді в його роки, не кажучи вже про Ліду, бо тепер М[ихайло] зовсім не може займатись ними, я теж не маю ні часу, ні думки до цього, а при тім нема здоров'я, я тільки і знаю, що кажу йому: не кричи, не бігай, сиди та вчись. Коли-не-коли трошки порозказую йому що або почитаю. До Мики [сина Лідії] пускати його не можна, бо Мика лякається його, як він почне або

голосно говорити (а він у нас голоси[с]тий), або дуже швидко крутиться коло нього. Знайомих дітей у нас нема, так що він усе один. За те як вирветься коли на улицю, то вже зо всіма уличними хлопцями почне балакать, ні одного не пропусте. Тільки це зовсім не корисні для нього стосунки. Багато я замисл[юююсь] над цим бідним хлопцем. Яка то буде його доля? На йому ще більше, ніж на дівчатах, [нрзб.] свого рідного краю.

Здоров'є дядька мовбито трошки тепер краще. Основна хвороба його погана, що й казать, а все ж таки йому було б легше, якби проклятий Натнагель не сказав йому так зразу і гостро, що його хвороба незлічима. Це страшенно пошкодило дядькові, бо чисто попсувало і без того не дуже кріпкі нерви. Він і всі ми пережили страшенну муку перед началом лекцій[5] восени, коли йому здавалось, що він не зможе кінчить лекції, обірветься. Тоді то він заробив безсонницю, з котрою і досі воює різними медикаментами. Доктор, котрий глядить його, знаходить, що йому далеко краще против осені. А лічиться дядько по методі одного паризького спеціаліста, котрий доказує практикою, що такі болісті вилічуються. Для того треба майже зовсім не двигаться, лежать, держать на аорті фляшку гутаперчеву з холодною водою і приймать йодистий калій. Тільки це дуже затяжне діло, треба лічиться два роки, а од йодистого калія чоловік дуже марніє і спадає з сили, через що не можна приймать його раз у раз без перериву. От і тепер дядько уже не їсть його більш місяця. На цьому тижню почне знову. Живемо надією, вона і поддержує нас.

Вибач, люба моя Лесю, за мову і незграбний лист. Я ніколи не вміла писать листів – Бог не дав мені епістолярного дара, а тепер ще мені і памороки забито, серце тільки хвалить Бога [нрзб.] хоч і болить воно в мене, та все таки єсть. Люблю я вас всіх, моїх милих, [нрзб.] безконечно, і так же мені хочеться побачиться з тобою, поговорить і об других.

Сердечно цілую всіх вас. Будьте здорові.

Твоя Людмила Драгоманова

---

[1] Драгоманова Людмила Михайлівна, у дівоцтві Кучинська (1842-1918). Лист написаний з Софії, де родина Драгоманових жила з 1889 року.

[2] Автограф: LU1/80/00.

[3] Драгоманова-Шишманова Лідія Михайлівна (1866-1937) – старша донька Драгоманових, двоюрідна сестра Лесі Українки.

[4] Драгоманов Світозар Михайлович(1884-1958) – син Драгоманових, двоюрідний брат Лесі Українки.

[5] Михайло Петрович Драгоманов працював на посаді професора Софійського університету.

26.04.1892[1]

Дорогие мои, милые Олечка, Петр Антонович и Леся!

Уже дней с десять, как мы получили письма ваши и [нрзб.] посылку. Рубахи[2] вызвали восторг и удивление. Какие в самом деле рукодельницы ваши девочки! Мои совсем неспособные к таким работам. Лида шьет скоро, справляется с Микиневыми туалетами, вышивает недурно по канве, но шьет прескверно. Рада шьет гораздо лучше, но кропотлива до невозможности, медлительна во всем.

Журнала Рада читает с большим удовольствием и очень благодарит за него. Мы выписываем ей „Journal de la jeunesse"[3]. По-моему, ваш лучше.

Не отвечала я вам так долго потому, что у нас с самых праздников большая суматоха. На третий день Ваня[4] уезжал в Вену, посланный туда правительством для устройства болгарского отдела на Венской выставке музыкальных инструментов. Дней через десять, во время которых шло последнее приготовление костюмов, и Лида уехала в Вену проветриться и показать свои глаза докторам и поправить зубы. Мика теперь на моих руках, и я занята еще более, чем обыкновенно, потому что к моим трем bébés[5] (тато, Рада, Зоря) прибавилось еще одно. Нужно еще благодарить бога, что удалось оставить на время отсутствия Вани и Лиды всех трех наших служанок, а то на Георгов день они все собирались уходить. Это просто чистое наказание эти Георгиевы и Дмитриевы дни. Прислуга нанимается только на полгода, и трудно удержать их дальше, как ни плати, как хорошо не обходись с ними. Для меня, да еще при болезни Миши, это просто мука – только что привыкнет к дому, к привычкам, как опять приучай новую. А я привыкла, чтобы у меня подолгу жили люди и привязывались к нам, а здесь нужно очерстветь, потому что привлекать к себе не успеешь, да и нельзя.

Я не знаю, как бы я счастлива была, если бы можно было достать как-нибудь прислугу из нашей стороны. Да кто только поедет сюда?! Теперь я еще как-нибудь держусь на ногах, а если придется слечь, не знаю, что тогда будут делать мои. В Женеве я оставила bonne', которая была у меня больше, вышла от меня замуж и теперь пишет самые хорошие письма. Будучи у меня, она часто называла меня chère maman[6], так же и в письмах называет меня. Однако я слишком увлеклась вопросом о прислуге, извините, он у меня больное место в моей и так уже невеселой жизни.

Миша [Михайло Драгоманов] все в том положении – то хуже, то лучше, но в общем все уже лучше, хотя он не любит, когда ему

говорят об этом – все боится ухудшения. Нервное состояние, сон также плох. Он принимает настой валериану, я нахожу, что он успокаивает его нервы. И жду с нетерпением, и боюсь времени, когда можно будет уехать в Париж. Главное, боюсь дороги. А на Париж надежда в том отношении, что там придадут бодрости Мише и, наконец, толком расскажут, в каком положении болезнь.

Дети все, слава богу, здоровые. У Зори в последнее время часто были лихорадки и всегда с горловой болью. Климат Софии довольно таки лихорадочный.

Дети крепко целуют всех своих cousin'ов и cousin, а также титку и дядька. Мы с Мишей обнимаем вас всех-всех сильно и без счету [нрзб.] целуем.

Всей душой и сердцем Ваша Л.Д.

Вы спрашиваете, какие печенья приготовляем на Пасху? При неудобствах кухни для них и при моем нездоровье, при беспорядочности прислуги трудно что-нибудь предпринимать. Покупаем просто сдобный хлеб. Да одна наша знакомая прислала Пасху. Вот и все. Мне очень жалко было, потому что здесь [нрзб.]. И я воображаю, сколько радости у вас в семье перед этими праздниками.

---

[1] Автограф: LU1/80/00.

[2] Сорочки для Драгоманових вишивали Леся й Ольга.

[3] "Журнал для молоді" (*фр.*).

[4] Шишманов Іван Дмитрович (1862-1928) – чоловік Лідії Драгоманової.

[5] Малюків (*фр.*).

[6] Дорога мама (*фр.*).

20.09.1896[1]

Дорогая моя Лесичка!

Получила я твое очень для меня грустное письмо уже дней 10 и вот только теперь собралась отвечать. А между тем все это время точно тут была – так много я о тебе думала и все-таки не выбрала минуты сесть написать. Меня это очень гнетило, тем более, что я чувствовала, что вы не напишете мне, не получив ответа.

Что там теперь с тобой? Где ты? Как чувствуешь себя? Все это вопросы, на которые так хочется получить ответы. Будь добра, напиши немедленно по получении этого письма.

Постараюсь в кратких словах дать тебе понять, как я провела время со времени возвращения из Владая. Как только мы возвратились, тотчас я начала приготовлять Зорю к отъезду – нашелся удобный случай отправить его. Через недолго он уехал. С каждым годом мне все труднее и труднее расставаться с ним, и я не буду описывать, в каком состоянии я осталась, когда поезд двинулся. Единственным спасением было заняться приведением своей квартиры и хозяйства в порядок, к чему же я приступила на другой же день. Сколько мне пришлось работать самой, ты можешь судить из того, что я имею теперь прислугу, которая, когда мы уезжали во Владай и я ей приказала положить на воз поливальницу, в которой держу в комнатах воду для умывания, то она спросила, что ей делать с той водой, которая находится в этой поливальнице. Я предпочла оставить ей кухню и хозяйство {...}[2]

...теперь только находятся минуты, когда я могу сесть и раздумать, что я, что со мной?

Не смейся надо мной, Лесичко, теперь я действительно становлюсь ленивой, все меня тяготит, и очень часто хочется покою, покою физического, нравственного и душевного. Сама знаю, что это скверно, но это так.

Рада [донька] немного мне помогает теперь, она приготовляется к конкурсу для поступления в рисовальную школу, но поступит ли она, – это еще под большиим сомнением, так много желающих поступить (школа на 40 человек, а желающих, говорят, более 150) и конкурс будет строгий. В том факт, что я не волнуюсь по этому поводу и вообще смотрю на вещи с точки зрения: „будет, как будет, как может быть", я объясняю себе большим утомлением, граничащим, пожалуй, с легкомыслием. Одно только выводит меня из себя – разлука с Зорей и страх болезни детей. Я писала тебе, что Ш[ишманов Иван – зять] ищет новых жильцов, а пока время уходит, скоро месяц, как квартира пустая. Приходят нанимать, да все люди неподходящие, или квартира им неподходящая. Сегодня очищала от пыли эту половину, авось чистый вид сделает более привлекательными комнаты.

Сегодня Иван [Шишманов] возвратился из Пешта, куда ездил на две недели будто бы отдыхать, а на самом деле заниматься в библиотеке тамошней[3]. Из Пешта он ездил на несколько дней в Вену, как раз в то время, когда Зоря проежал чере нее. И так как спутницам и Зоре пришлось пробыть в Вене целый день, то Ваня и провел один день с Зорей. Я очень этому была рада, Ваня мог рассказать мне, как выглядит Зоря и в каком настроении. И Зоре было очень приятно видеться с Иваном.

Только возвращение Ивана в Софию было очень трудное. Пред-

ставь себе, пять дней назад в Дрездене умер его самый близкий и дорогой друг Матов[4]. Это был действительно прекрасный человек и незаменимый работник.

Когда Лида узнала о этой страшной утрате для Вани, она провела 5 дней в страшном волнении, как подействует на Ваню это известие. И вот сегодня после долгих приготовлений она сообщила ему это. Очень было это тяжело. Я провела у них все после обеда. Жалко мне Ваню, бедного. Это его самый близкий друг и помощник в работах; да кроме того я недовольна его поправлением в путешествии – худ он, как и был [нрзб.]. Ведь он не жил во Владае, наезжал только, и та масса работы, которую он имел в связи с хлопотами по постройке дома, очень отразилась на нем. Он никогда не был так худ. У меня только надежда на то, что когда они, наконец, переедут, устроятся и он, успокоившись, начнет входить в силы. Переезжают они на следующей неделе. Тогда уже, верно, редко будем видеться. Я надеюсь, что они будут заходить ко мне, а я ходить, безусловно, не могу, и ездить тоже.

Смешно сказать, что я еще не видела их дома [нрзб.] я ни у кого не бываю, но, спасибо, люди меня понимают, и Георгиевы, Добровы. M-me [нрзб.] заглядывает ко мне довольно часто.

Мика [внук] здоров и ждет – не дождется, когда переедет в свой дом. Мика со мной очень нежен, ласков, и так это мне дорого, и именно потому, что теперь нет ему никакого баловства с моей стороны, а он, кажется, еще больше, чем прежде, любит меня.

Поцелуй за меня крепко маму, папу, Олесечку и всех других твоих братьев и сестер. Тебя целую бесконечно. Жду твоего письма с нетерпением.

Любящая тебя дядина

Ради бога, напиши мне скорее: я очень беспокоюсь о твоем здоровье. Мне все кажется, что сырое лето в вашем Колодяжном не бывает тебе впрок. Для тебя лучше проводить лето в Гадяче – там сухой климат. Тебе и в Софии было недурно, именно, я думаю, вследствие сухости здешнего климата. Пишу в Колодяжное, но не знаю, там ли ты.

Если Леся в Киеве, то будьте добры, дорогой мой Петр Антонович, напишите мне, как ея здоровье, сейчас по получению этого письма. И вообще пишите мне поподробнее обо всех вас. Вы, вероятно, и не представляете себе, как постоянно я о вас всех думаю и желаю знать чаще, как вы, что делаете.

Крепко целую вас всех.

---

[1] Автограф: LU1/80/00. Лист відправлений в Колодяжне. У кінці листа дописка до Петра Косача.

[2] Йдеться про розподіл побутових обов'язків зі служницею.

[3] З 1894 року Іван Шишманов – професор Софійського університету (літературознавець).

[4] 10.10.1896 Леся Українка писала Л. М. Драгомановій: "Дуже шкода бідного Матова – і чого се так раптово? Шкода мені і Ваню, бо хто знає, чи не більш варто жалувати живих, а не мертвих". [Українка Леся. Зібрання творів у дванадцяти томах.– Т. 10. – К., 1978. – С. 357. Далі зазначатимемо: том, сторінка].

22.01.1897[1]

Дорогое мое, родное дитя Лесичко!

Как то теперь чувствуешь себя, бедная? Очень тяжко было узнать, что ты опять лежишь, тяжко тоже долго не получать от тебя известий. Попроси от меня добрую ко мне Олесю [сестру Лесі Ольгу] написать мне, если тебе неудобно писать лежа, и вообще посвящать меня насколько возможно чаще о ходе твоей болезни. Мы с Радой только и говорили о тебе, воспоминаниям нашим нет конца, да и что говорить, не только мы полюбили тебя, – все, кто только узнал тебя, ведь относятся с большой к тебе любовью. Хоть бы уже весна поскорее пришла, и тепло поправит твое здоровье. Все наши надежды на это, и как горячо мы этого желаем!

Мы все вспоминаем, как хорошо ты чувствовала себя в сухую, хотя и холодную зиму[2]. Этот год и у нас зима чересчур тепла и сыра. У меня все останки зубов болели, пришлось даже вырвать один.

Живем мы более или менее по-прежнему: я в постоянных заботах, Рада в работе. Через неделю у нее полугодичный экзамен, она очень занята и немного опять похудела, а то была даже поправилась – регулярность занятий, сознательная и серьезная работа шла ей впрок и в физическом, и в нравственном отношении. Теперь я жду не дождусь, когда кончатся ея экзамены.

Зоря уже кончил свои, но еще не знает результатов, но думает, что пройдет. Он выпросил у меня денег на цитру, купил ее и собирается учиться на ней. Я не могла отказать ему в этом баловстве, так как он имеет наклонности музыкальные, пусть хоть на цитре выучится играть. Я сама продолжаю понемного рисовать, и, чем дальше, меня все больше уверяют в том, что способности у

меня есть. Да толку в том мало, когда они открылись так поздно, да еще в таком месте, что днем с огнем не найдешь хорошей картины для копирования. А этим, пожалуй, я смогла бы уже кое-что (конечно, немного) зарабатывать.

Лида и Иван так заняты, что почти нигде не бывают, даже и к нам заглядывают редко. А кроме того, грязь ведь страшная, так что и ходить не очень-то удобно.

Поцелуй от меня крепко, крепко маму, Олесю и детей малых. Воображаю, как они все огорчены твоим нездоровьем. Если бы сила желания имела значение, то это письмо застало бы тебя здоровой.

Обнимаю тебя, моя голубка, крепись.

Любящая тебя дядина

---

[1] Автограф: LU1/80/00.

[2] Зиму 1894-1895 років Леся Українка провела в Софії.

ЛИСТИ ДВОЮРІДНОЇ СЕСТРИ ЛІДІЇ ДРАГОМАНОВОЇ-ШИШМАНОВОЇ

[осінь 1896][1]

Дорогая моя Лесичка!

Пишу тебе в нашем новом доме, в своем хорошеньком темно-красном кабинете – будуаре – маленьком салоне (или как хочешь назови его). Мика [син] бегает на улице и заводит знакомство с жандармом, который неусыпно стережет дом военного министра, находящийся напротив нас. Мы еще не совсем устроились, многое не готово по части мебели и утвари, и это меня сильно раздражает. Вообще переборка продолжается уже две недели скоро, и я очень утомлена, тем более что моя газетная работа должна была идти своим чередом, а в суматохе [нрзб.]. Ну, надеюсь, что на той неделе все войдет в норму.

Лесюче моя дорогая, много новостей еще имею я тебе сообщить, веселых и невеселых. Во-первых, наш кружок, и в частности наша семья потерпела жестокую потерю: дорогой наш друг Дмитрий Матов, лучший из болгар, умер один-одинешенек в Дрездене от слабости после операции в животе. Для моего Вани это ужасная, тяжелая потеря. Ты знаешь, что это был лучший его

друг, товарищ по работе. Бедный Ваня ничего не знал о несчастии, находясь в Пеште на выставке, и я ему нанесла этот жестокий удар по приезде [нрзб.].

Другая новость большая – хорошая и грустная, смотря как на нее посмотреть, – это та, что моя Мари Білчева[2] уехала на этой неделе в Женеву и поступит, может быть, в университет. За нее я очень рада, что она оставила нашу гадкую сплетницу Софию, но для меня это очень грустно, т. к. Мари ко мне была очень добра всегда, и я в ней находила une ame-sœur[3]! Я сама настаивала, на ее [нрзб.] туда, а когда пришло время разлуки, мне стало невообразимо жаль, тем более, что в моем новом доме я бы находилась в двадцати шагах от нее.

Твое письмо потерялось у меня во время переборки из одного дома в другой, и я боюсь пропущу ответить на какой-нибудь вопрос, хотя очень внимательно читала и перечитывала письмо. Во-первых, твой сон в руку[4] [нрзб.] предвещает, по моим познаниям, что твоя драма будет иметь большой успех, т. к. говорят, что наоборот сны сбываются. Верь мне.

{...}

Вот тебе pour fini[5] хорошая новость: наша Рада держала и выдержала конкурс в новооткрывающееся рисовальное училище. Я очень за нее довольна. Не знаю только, выдержит ли ее здоровье 6 часов уроков. Правда, ей не придется все время рисовать, т. к. кроме того будут уроки скульптуры и истории искусства.

Ну, Лесюк, дорогой, когда я приеду к вам, то осенью украду тебя и привезу опять в Софию. У меня наверху есть очаровательная светлая комната на юг с видом прекрасным на сады и на Витошу. Я думаю, qu'elle de commode[6]. И нога твоя не будет болеть, ведь в Софии она меньше болела, чем в вашем влажном климате. Целую всех крепко. Мика мечтает о поездке к вам. [нрзб.]

Твоя единственная старшая кузина

Письмо облили чернилами. Pardon! Не успею переписать и посылаю в таком виде.

---

[1] Автограф: LU1/81/00.

[2] Белчева Мара (1868-1937) – болгарська поетеса, подруга Лідії Драгоманової-Шишманової, знайома Лесі Українки.

[3] Подруга (*фр.*).

[4] Сон про провал драми "Блакитна троянда" Леся Українка описала Лідії Драгомановій у листі від 02.10.1896.

[5] На закінчення (*фр.*).

[6] Це зручно (*фр.*).

04.01.1897[1]

Дорогая моя единственная старшая кузина!

Так [как] вы все нас забыли sur Août de ligne[2], это поэтому я не писала тебе на первый день нового года, ибо известно: кто в этот день ругается, тот весь год будет ругаться. А согласись, Лесюк-байбук, что ты вполне заслуживаешь une serieuse réprimànde[3]. Ведь вот уже два месяца, как от вас ни слуху ни духу. Это даже бы меня беспокоило, если б я не знала, что ты никогда не отличалась аккуратностью.

Желаю вам всем в этом новом, как и в будущих годах [нрзб.] здоровье и исполнение заветных желаний; целую вас всех от всего сердца и прошу меньше забывать нас в том новом году. Посылаю вам маленький souvenir, а именно фотографию нашего дома, который, как известно, самое важное событие в нашей жизни этой зимы. Фотографию эту снял случайно один француз, даже незнакомый с нами, которому понравился наш Шале. Когда мы с ним познакомились, то он в первый свой визит сделал нам приятный сюрприз, а именно: принес нам две фотографии нашего дома. Первое окно на улицу, которе открыто, – это моя спальня; второе – столова, и третье – мой кабинет. Наверху прекрасная комната, в которой ты будешь жить, когда приедешь: комната с балконом, пока принадлежит служанкам. Салон и Ванина комната не видны. Они на фотографии замаскированы деревьями. Очень мне интересно знать Ваше мнение о нашем château[4]. Нужно заметить, что он очень веселенький, так как цвет его creme et brique rouge[5] (по краям). Крыша серая с красными и черными узорами [нрзб.]. Мы таки порядочно гордимся нашим домиком, т. к. кто не пройдет мимо, все его рассматривают. Кто знает софийские условия жизни, тот поймет все удовольствия, которое мы испытываем.

Месяц тому назад мы переболели все. Ваня и я даже очень сильно. Виной тому зима, совсем гнилая, сырая и без всякого снегу. Это очень плохо отозвалось на санитарном состоянии Софии, развелись всякие поганые болезни. Прежде всего я захватила ангину, да такую, что думали, что это дифтерия, и Мику увели в третью комнату. Не успела я поправиться, как Ваня, который никогда не болел, разболелся, да так, что за несколько дней стал неузнаваем просто! В городе свирепствовал тиф, и я пережила ужасные минуты, будучи уверенна, что Ваня его захватил. Но оказалось, к счастью, что это лишь ангина с сильным гриппом. Упадок сил, который последовал у Вани, просто привел меня в отчаянье, т. к. теперь видно, как его организм истощен работой. И доктор, и я читали ему нотации и давали наставления, но ты знаешь, как он

непослушен. Мика тоже было захватил лихорадку, но она скоро прошла.

Не знаю, писала ли я тебе, что сестра Вани с тремя детьми и служанкой живет у нас эту зиму. Мика очень доволен своими русскими кузинами. Но они все вместе производят такой [нрзб.].

Я продолжаю заниматься всевозможными вещами и продолжаю мою журнальную работу, которая иногда меня очень утомляет, когда нет спокойствия.

Праздники мы провели довольно весело. У нас была елка. Мика был счастлив присутствием детей – все девочки, он был один кавалер (всего было 7 человек). Мы были два раза на балу. Ваня благоволил нас туда повезти, после долгих ворчаний. Новый год встречали в юнкерском училище. Двор эту зиму в Пловдиве, т. е. приемов никаких не было. На новый год было у меня много гостей, и утомились мы порядочно.

Зима без холоду и не позволяет patiner[6]. Рада и я в отчаянии.

Мама редко бывает у нас, и это мое горе. Но на праздники она бывает, и весь новый год была у нас до 1 ночи. Бедная она, очень бедная, убитая окончательно! И, вероятно, никогда больше не оправится от своего горя.

Рада теперь отдыхает от занятий в школе, где она усердно рисовала по гипсу. В школе она не скучает. Напротив! Ея подруги, кажется, милые девушки. Новостей у нас особенных нет. Разве что у M-me Nesterof родился сын. Она во Франции, возле своей матери.

Надеюсь скоро получить от тебя словечко, дорогое Лесинце.

Целую крепко тетю, дядю и кузин.

Твоя Лида

---

[1] Автограф: LU1/81/00.

[2] Винятковий серпень (*фр.*).

[3] Серйозна догана (*фр.*).

[4] Замок (*фр.*).

[5] Кремовий і цегляно-червоний (*фр.*).

[6] Ковзатися на ковзанах (*фр.*).

08.01.1897[1]

Дорогая Лесичка!

Мы праздновали Иванов день (на который мама пришла с таким лицом, что, по собственному мнению, испугала гостей), когда

тотчас после обеда нам сообщили о приезде дорогого и неожиданного гостя[2]. Бедная мама упала к нему на грудь и рыдала, так что душу раздирала. Тут-то мы и получили отчасти объяснение, почему вы молчали. А ваше молчание и убивало нравственно маму.

Известие о твоей болезни, моя дорогая Леся, огорчило нас ужасно. Я не могу тебя представить больной. Ведь все время твоего пребывания в Софии ты себя чувствовала довольно порядочно, и я надеялась, что все болезни тебя бросили. Мне теперь кажется, что русский климат тебе не годится; вот болгарский, хоть и резкий, но сухой, кажется мне более тебе подходящим. Не забывай, что комната наверху тебя ждет с удовольствием.

К своему предыдущему письму не имею много новостей прибавить. Кроме, пожалуй, описания Иванова дня. Хотя мы официально не принимаем, но гостей была масса. Самый интересный инцидент – это появление Петрова (бывшего министра) и его жены {...}. Устали мы, конечно, как всегда после приемов, но все-таки пошли провести вечер у Георговых[3].

Дома у них не очень-то весело. {...} Я жду – не дождусь конца зимы, чтобы гвардейская культура и ложь развращенной бабенки удалилась из нашей среды[4].

{...}

Целую тебя и желаю тебе скоро оправиться.

Лида

---

[1] Автограф: LU1/81/00.

[2] Мова йде про приїзд Михайла Павлика.

[3] Сім'я сестри Івана Шишманова Мари.

[4] "Гвардійське" виховання Мари не дозволяло Ліді знайти з нею спільну мову. У вилученні йдеться про їхні стосунки.

ЛИСТИ ЧОЛОВІКА КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

26.05.[1903][2]

Приїхав тільки вчора (виїхав [о] 17.10, але в Одесі прийшлося марно просидіти 3 дні). У твоїх ще не був. Пробуду тут до 10-го іюля (15 мушу в Т.[?] бути). Весь час буду в Києві, коли десь іще поїду, то тільки до вас. Привіт п. Ользі [Кобилянській].

Через тиждень з [нрзб.]

[1] Квітка Климент Васильович (1880-1953) – юрист за фахом; музикознавець, фольклорист. З 1907 р. чоловік Лесі Українки.

[2] Автограф: LU3/1/00. Листівка відправлена в Чернівці на адресу Ольги Кобилянської для Лесі Українки. У Чернівці поетеса приїхала з Праги 26.03.1903 і гостювала там тринадцять днів.

[До 25.03.1913][1]

Дорогая моя, если это – та картина, о которой упоминает твой критик Л. П., то я в ней разочарован. Правда, репродукция[2] возмутительная, но и концепция неоригинальная и неглубокомысленная.

Приселковы[3] передавали мне содержание полученного ими вчера твоего письма, и я очень обрадован как его содержанием, так и совпадением его получения с моим приездом.

Погода в Ялте хорошая. Ялта совершенно не растет, и я чувствую себя от первой минуты так, как будто совсем не выезжал отсюда, отношусь к ней так, как тогда перед отъездом – отчасти она надоела, отчасти нельзя не признать некоторых ее достоинств. Интереса к себе и оживление духа, обычного для путешествующих, она не вызывает.

Ив[ан] Клим[ентьевич] очень плох, боится воздуха и ничего не ест. Проводить время с ним в удушливой атмосфере его комнаты, непроветриваемой, опасно, и поэтому я, вероятно, долго здесь не пробуду.

Целую тебя крепко.

[1] Автограф: LU3/1/00. Лист написаний в Гелуан.

[2] На листівці репродукція картини Бекліна "Ігри наяд".

[3] Йдеться про знайомих Лесі Українки в Ялті.

ЛИСТИ ШВАГЕРА МИХАЙЛА КРИВИНЮКА

25.11.1905

Дорогая Лесю!

Напишіть, що там у вас чувати.

Вчора дістали, по 9-денній перерві, – „Киев[ские] Отк[лики]", але з одного числа ми не дуже мудрі. Я боюсь, що могло б статись,

нас забули б повідомити, як усі ви маєтесь? Тому прошу не забувати про нас і повідомляти про все, особливо про самих себе.

Ми маємось досить добре. Усіх здоровлю сердечно.

М.Кривинюк

Послала вам лист 18/XI (ст. ст.). Чи дістали? У нас нічого особливого. Що то там у вас? І цікавлюсь, і турбуюсь. Через це було б добре, коли б ви писали.

Цілую всіх міцно. Бувайте всі здорові.

---

[1] Автограф: LU1/83/00. У кінці листа дописка Ольги Косач-Кривинюк. Листівка відправлена з Праги в Київ.

07.04.1909[1]

Дорога Лесю!

Велике горе нас не минуло. Було зроблене усе можливе, щоб не лише вдержати життя, але й вернути здоров'я Петру Антоновичу. Але все розбите.

В четвер на Великоднім тижні, в 5 г. 5-7 минут по полудні Петро Антонович упокоївся зовсім несподівано для всіх нас. Правда, – остатних 7-10 днів сили замітно опускали Пет[ра] Антоновича, але все ж неможливо було ждати так скоро осудного часу.

З середи на четвер ночувала з П[етром] Ант[оновичем] Ліля. В четвер в 9 г. рано Петро Антонович, як звичайно, випив трохи неповну шклянку молока. В 12 годині Ліля знов хотіла дати молока; здавалось, що П[етро] Ант[онович] хоче пити, але не може. Це нас занепокоїло, так що зараз Оксана пішла до д-ра Косткевича, чи не дав би він чого, щоб П[етро] Ант[онович] міг їсти. Але Косткевич „не виходив". Про Фаворського [лікаря] ми й перше знали, що його „немає в Києві" цілий Великодній тиждень. Пішли тоді до Олександра Г[ригоровича] Черняхівського[2]. Його не застали, але родина сказала, що його пошле, як лиш він прийде додому...

Ми ждали... П[етро] Ант[онович], як звичайно для останніх днів, лежав*. Наблизилась 4 година. Ми збирались обідати, а п. Дора сиділа коло П[етра] Ант[оновича]. І раптом вона вбігає в столову і каже, що з П[етром] Ант[оновичем] щось робиться. Ми усі кинулись до покою П[етра] Ант[оновича] і бачимо, що він якось особливо дихає**; замість плавних рухів грудної клітки були якісь угловаті, раптові. Психічний і вольовий стан П[етра] Ант[оновича] був байдужий, подавлений. У мене – очевидно, у

всіх – сціпило серце й дух заперло. Але щось треба було робити. Скоро приготовили шприца і вприснула Ліля камфору. А тим часом послали за д-ром Козінцевим. Прийшов Козінцев перед 5 годиною. Впустив ще 2 шприци камфори... А за якийсь короткий час, думаємо, зовсім без болі, спокійно, без усяких звичайних чи незвичайних ознак смерти П[етро] Ант[онович] заснув навіки. Дихати перестав, а серце – певне, од камфори – ще якийсь час билось, хоч дуже слабо...

Як я спочатку сказав, в 5-7 минут шостої не стало благородної людини з великою душею. Благородство душі П[етра] Ант[оновича] зосталось до останньої хвилини; тяжка хвороба не подолала того, що робить людину благородною.

Хочу, наскільки можу, описати останні часи – тижні й дні – покійного. Як Ви знаєте, внаслідок хвороби серця у П[етра] Ант[оновича] розвинулася водянка. Ніякі мочегонні ліки не могли погнати мочу, як слід. Хоч П[етро] Ант[онович] весь час мочився, але не в такій кількості, щоб моча не збиралась в тілі. Таким способом, йшло хронічне отруєння тіла досить сильною трутиною. Отже, при слабості серця й зважнілости жил тіло відживлялось слабо; анемія обгострювалась; почалось істощеніє. П[етро] Ант[онович] сильно схуд і обезсилив. Дедалі води збільшувалось в тілі, а разом з тим збільшувалось й трутини. Появились галюцинації. На початку хвороби П[етро] Ант[онович] приймав лікарства, але останніх тижнів 6-7 не захотів нічого заживати; не було способу ані упросити зажити лік, ані обманом його дати. Правда, до самого кінця давали йому [нрзб.] взвар вівса; але се нічого не міняло; процес йшов. Я, зрештою, думаю, що й инші ліки так само були б без пользи, коли б навіть й заживав їх П[етро] Ант[онович], заживав він їх спочатку.

Доки не починались галюцинації, то П[етро] Ант[онович] був такий, як звичайно, лише обезсилений. Галюцинації не були без перерв; спочатку галюцинації лише примішувалися до зовсім свідомої речі; дедалі галюцинації бували частіші, а під кінець знов рідше повторялись. Галюцинації були такі, що не мучили П[етра] Ант[оновича].

Під час слабости, очевидно, як звичайно, П[етро] Ант[онович] дуже журився про родину. Про можливість смерти П[етро] Ант[онович], очевидно, думав, бо одного разу, коли йому було досить погано, але не найгірше, спитався д[октор]ра: „Скажите, д[окто]р! это уже смерть?“ Але д-р заспокоїв П[етра] Ант[оновича]... А потім пройшло досить часу, і П[етрові] Ант[оновичу] було ліпше; отже, він й сам не тільки не припускав такого скорого сумного кінця, як усі ми, а, здається, й не думав про смерть.

Доки не почались галюцінації, то П. Ант. був, такий як звичайно; лише обезсилений. Галюцінації не були без перерв; спочатку галюцінації лише примішувались до зовсім свідомої речі; де далі галюцінації бували частійші, а під кінець знов рідше повторялись. — Галюцінації були такі, що не мучили П. Ант. Під час слабости, очевидно як звичайно, П. Ант. дуже журився про родину. Про можливість смерти П. Ант. очевидно думав, бо одного разу, коли йому було досить погано, але не найгірше, спитався др.: „скажите, др.! Это уже смерть?" Але др. заспокоїв П. Ант.. А потім пройшло досить часу і П. Ант. було ліпше; отже він й сам не тільки не припускав такого скорого сумного кінця, як і усі ми. а здається й не думав про смерть. Слабував П. Ант. на мій рахунок мало не 4½ місяці. Спочатку, коли ще я був в Празі, перебіг слабости був дуже тяжкий. Коло Різдва було дуже значне поліпшення, а з 4 января почалось погасання, повільне але сістематичне. = Припадково сей час був в Київі (тут) Григорій Антонович, а Микося покликали телеграммою з Колодяжного. Поховано П. Ант. побіг небожчика Михайла Петровича.

Що робиться в кожного в душі сказати не можу, се легко й так знати; по виду зовнішньому — ніби заспокоїлись. Хто що думає на далі, — тяжко сказати. Ольга Петровна думає продовжати

Слабував П[етро] Ант[онович], на мій рахунок, мало не 4½ місяці. Спочатку, коли ще я був в Празі, перебіг слабости був дуже тяжкий. Коло Різдва було дуже значне поліпшення, а з 4 января почалось погасання, повільне, але систематичне.

Припадково сей час був тут, в Києві, Григорій Антонович [брат Петра Антоновича], а Микося покликали телеграмою з Колодяжного. Поховано П[етра] Ант[оновича] побіж небожчика Михайла Петровича [Старицького].

Що робиться в кожного в душі, сказати не можу, се легко й так знати; по виду зовнішньому – ніби заспокоїлись. Хто що думає надалі – тяжко сказати. Ольга Петровна думає продовжити „Рідний край" і зістатись в Києві. Микось в Києві до 24.IV, він кінчить школу й хоче хазяйнувати в Колодяжнім. Дора мусить ще бути одну зиму в Києві, щоб скінчити школу. Оксана скоро, певне, поїде до Тосі за кордон, а на літо поїде до Колодяжного. Як вони всі думають урядитись, не знаю. А що робитимемо ми з Лілею – зовсім нічого ще не знаю.

Бувайте здорові обоє; цілую Вашу руку й обнімаю п. Квітку.

Ваш Михайло Кривинюк

* Хоч і довго слабував П[етро] Ант[онович], але у нього не робилось пролежнів, певно, через те, що він до самого кінця часто сідав в крісло.

** Під час усієї слабости повторялось чейнстоковське віддихування.

Моя любая, рідная Лесічко, голубонько! Вмовляти тебе, щоб ти не журилась, не можу, бо й самій така тоска, що аж гризе. Але хочеться все ж написати тобі, щоб ти хоч тим не журилась, що не була тут, як папа слабував. Помогти йому, потішити його ніяк не можна було б, бо він же вже так довго був в напівсвідомому стані. Я теж рада, що папа таки поїхав до тебе в Ялту і ти бачила його[3]. Він теж був дуже задоволений з того, що бачився з тобою.

Найбільше хочеться написати тобі для того, щоб ти знала, що якраз про тебе всі ми думаємо і говоримо дуже часто, через те, що ти так далеко, не з нами тут, і через те тобі ще тяжче, ніж всім нам. Всім нам так було б приємно, коли б могли якось тебе заспокоїти, зменшити твою журбу, пожалувати тебе.

Любая ти моя, дорогая, рідная, коли б хоч знати, що там у вас весна, що ти маєшся краще, що ти хоч трохи спокійна. Сподіваюся, що Кльоня напише нам про се все. Дуже хотілося б мати од вас звістку.

Бувай здорова, моя любая. Як будуть вияснятися мої пляни й

перспективи на будуче, то напишу тобі, а то тепер ще зовсім нічого не уявляю навіть собі, як, що зо мною і моїми Михайлами буде.

Бувай здорова. Поцілуй Кльоню. Обіймаю і цілую тебе міцно.

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU1/83/00. У кінці листа дописка Ольги Косач-Кривинюк.

[2] Черняхівський Олександр Григорович – київський лікар, вчений-гістолог, чоловік Людмили Михайлівни Старицької.

[3] П.А.Косач гостював у Лесі Українки та Климента Квітки в Ялті восени 1908 року.

12.06.1913[1]

Дорогая Лесю!

Гроші – 16 руб. – од Ів[ана] Матв[ійовича Стешенка]; разом з цим посилаю Вам од нього ж "Словника" в ціні „6" руб. Т[аким] способом од нього передаю вам 16+6=22 руб.

Він виїхав з родичами на Кавказ і обіщав написати вам з приводу слів, тобто з чого брати матеріал, бо етнографічний матеріал нібито використаний.

У нас: у Лілі був 2 рази, бо вона була нездорова по операції в носі, по послідним відомостям вона здорова.

Недужа Люд[мила] Михайл[івна] Драгом[анова] – на енфлюенцу; у неї гостює Рада [дочка] з дітьми й п. Шишманів І[ван] Д[митрович – зять].

Була недужа, але вже поправилась, Ол[ьга] Петр[івна Драгоманова-Косач]; й готується до виїзду з Києва до Гадяча на стале.

У Гані Шимановської [дружини Павла Шимановського – двоюрідного брата Лесі Українки] вродилась дівчинка. У Ольги Приходьков[ої – дружини Юрія Тесленка-Приходька] й досі нема ще нічого.

Поки що оця телеграма; маю охоту й замір писати більше, і певне напишу.

Цілую вас і здоровлю разом з п. Квіткою.

М.Кривинюк

---

[1] Автограф: LU1/83/00. Лист написаний на відрізному купоні грошового переказу.

ЛИСТИ БРАТОВОЇ НАТАЛІЇ КОСАЧ[1]

[Кінець серпня 1912][2]

Дорогая моя!

Получила Ваше письмо – очень благодарна Вам за согласие просмотреть мои песни; я их Вам сейчас и посылаю. Посылаю те, которые поются в жнива и весной, до Купала; на ноты у меня еще ничего не переложено, кроме этих 2 мотивов, т. к. здесь у меня нет возможности это сделать, а, главное, я не знаю, стоит ли их перекладывать или нет. В Киеве я просила Ольгу Петровну, но она, очевидно, не хочет помогать в этом и очень скептически относится и к песням, и к мотивам, и ко всему, т. ч. я уж больше и обращаться к ней не буду.

Мотив же, который поют в жнива, Вы, вероятно, знаете, а может быть он даже есть у Вас, поэтому посылаю только слова. Буду с нетерпением ждать Вашей рецензии, Вы лишь напишите, достойны ли они хоть какого-нибудь внимания. Я на них потратила много времени и, пожалуй, и труда, т. к. хотелось записать с возможной точностью и сохранить все характерное, но не знаю, насколько это мне удалось, а потому же не знаю, предпринимать ли дальше что-либо с ними или нет. Меня в записи смущает то, что они, когда поют, то всегда повторяют предыдущую строчку, – надо ли так и записывать или как-нибудь обозначить? Кроме того, каждая фраза начинается с „Ой". Да, впрочем, во всем этом Вы мне сделаете должные указания.

Теперь напишу немного о нас. Живем мы потихоньку. Микось работает по Земским делам, а Володя[3] хозяйничает, а мы с Юрой[4] бездельничаем. Не знаю, писала ли Вам, что у нас совершенно неожиданно был обыск, а месяцем раньше у Володи. Микось раньше хотел выбираться в Г[убернскую] Д[уму], но теперь раздумал. У нас в сереньком домике будет школа с 15 сент[ября], а пока ремонтируется. Летом у нас был ремонт в большом доме, т. ч. изменился его вид – внутренний и внешний. Я как-нибудь сниму и пришлю Вам фотографии дома, построек на том дворе, которые новые и крытые черепицей, замечательного бугая „Заворота" и др[угие] достопримечательности и гордости Микосины.

Я собираюсь на днях ехать в Киев, опять хочу поступить с тем, чтобы окончить Коммерч[еский] Инст[итут], т. к. ему даны права теперь. Юра останется с Володей и Микосем. Из-за этого у нас происходят ужасные недоразумения, т. к. Микось не хочет, чтобы я ехала в Инст[итут], а сидела и хозяйничала в Колодяжном, но, по-моему, не все родятся сельскими хозяевами, и потому каждый

из нас останется при своем. Я уезжаю числа 3-4, т. ч. если Вы соберетесь мне написать после этого, то, пожалуйста, в Киев, в 101 номер.

Всего, всего хорошего. Целуем Вас все.

Наташа

---

[1] Косач Наталія Григорівна, у дівоцтві Дробишева (1890-1974) – дружина Миколи Косача.

[2] Автограф: LU1/83/00. Листівка відправлена в Кутаїсі.

[3] Просяниченко Володимир – товариш Миколи Косача.

[4] Косач Юрій Миколайович – син Миколи та Наталії Косачів.

[06.10.12][1]

Дорогая Леся!

Очень извиняюсь, что до сих пор Вам не ответила. Открытку Вашу я получила в Киеве, потом поехала обратно домой, а теперь опять собираюсь в Киев, т. к. хочу дать уже точный адрес.

Очень благодарна вам, что вы просмотрели мои песни, боялась только, чтобы это не доставило Вам лишнего беспокойства. Как Ваше здоровье? Читали мы в газетах про землетрясение на Кавк[азе]. Не затронуло ли это Ваших мест? Если Вы мне соберетесь написать, то пишите в Колод[яжное], только закрытым, пожалуйста, а то иначе Микось может где-нибудь потерять.

Целуем Вас все крепко.

Наташа

Сейчас у нас Оксана с дочкой и Алекс[андра] Антоновна [Косач-Шимановская].

---

[1] Автограф: LU1/83/00. Лист відправлений в Кутаїсі.

Кореспонденції приятелів і знайомих до Лесі Українки

МАРІЯ БИКОВСЬКА[1]

[14.08.1888]

Голубочко Лесю!

Що це за напасть трапляєься завше з нашим листуванням? Що зачнемо переписуватись, то от-от порветься наша переписка! По чій це волі робиться, я і в толк не візьму. Написала я одвіт на твоє перше письмо до мене, після того, як приїхала додому, і чекаю одвіту. Коли ж бачу – та його нема та й нема. Ну, думаю собі, певне що твоя мама не захотіла, щоб ти зо мною листувалась, певне що невподобалась я їй, як була у вас. Потім думаю, що може-то Леся заслабла, що й не може писати. Тоді пишу до Лілі і прошу написати, що такеє з Лесею, – те само: одвіту нема. Ну тоді я й порішила теж мовчати. Тільки проказала собі: „О, дружба, это ты...“ Та й сиджу потиху, думаю, що нема тепер товаришів – нема та й не буде. Коли Леся так робить, то що ж від других сподіватись треба?

Настав оце іюль, я й пишу до Фанічки, що приїжджай до мене в гості. Вона, бачиш, дуже скучала сама на селі. Багацько нам те стоїло, але все ж приїхала Фанічка. Пробула вона у мене з місяць. Одного дня получаєм ми лист від дядька Фанічки, що був якийсь панич у них і хоче з нею бачитися. Зараз ми догадались, що це, певне, якіїсь свати були, зібрались на другий день і поїхали в Баєв Луцького уєзда. Так і було – той панич тепер уже жених Фанічки і весілля буде 21 ав[густа]. Ми їздимо чуть не щодня в Луцьк за покупками і другими ділами. Треба хутко справлятись, бо до весілля зосталось дуже мало часу.

У прошлу неділю, це було 7 августа, їдемо ми в Луцьк. Я взяла твою сонату Бетховена, щоб через твого папу передать тобі в Колодяжне. Їду до папи – і тут я й узнаю усе, що було для мене цікавого: про тебе і про всіх вас. Насилу-то я дочекалась цього! Коли дивлюсь, але й Міша виходить з другої комнати до мене. Я дуже була рада, що зобачилась з ним. Він дав мені твій адрес, і от я знов хочу починати наше листування. Але скажи по правді мені – може, я нав'язуюсь дуже тобі з своїм дурним листуванням? Я не розсерджуся на тебе за теє і не зроблюсь ворогом твоїм. Не бійся тего! Так скажи ж мені, моя Лесю, по правді, прошу тебе.

А тепер напиши мені про своє життя „на чужій стороні“[2]. Чи добре тобі там і чи помагає тобі лиманська вода? Папа казав, що у тебе там є якіїсь знакомиї[3], – хто ж то такий? Ти, певне, пишеш

багацько тепер, бо перше то я мішала, та й впечатленій мало було, а тепера уже все наоборот. Я б дуже хтіла, щоб ти посвятила мені, бідній, що-небудь з своїх творів – та, певне, не дочекаюсь від тебе того. А, може, я і не стою такого доказательства невещественних отношеній, то і напиши мені просто.

За чимало часу, що ми розстались, я багацько винесла, що і не варто говорити. А як ти прожила, напиши мені. Чи багато написала Шура віршів по-французьки? Лєна теж переводить з руского на український „Рудий граф".

(Коли маєш час і охоту, моя мила Лесю, то прочитай і другий лист, що посилаю разом з цим. Я його писала іще не получивши твого письма).

Про те, що я зраділа усім серцем і душею, получивши твоє письмо, – нема що й казати. Спасибі тобі за то, що стільки охоти написать мені [нрзб.] багацько [нрзб.]. Із цього довгого дружеського письма я бачу, що ти справді славна і розумна дівчина, не така, як другі, інші. Честь і слава тобі, що ти не можеш не возмущатися отзивами об теперішніх баришнях, з котрих є багацько достойних отцов. В цім разі ми зійшлись з тобою, як не можу я зійтись ні з ким іншим. У тебе добра душа і великий розум – це правда, мій друже. Що би я дала, щоб нам бути вкупі! Але не виходить і се діло. Не хоче твоя мама помогти нам. Що б їй стоїло взяти мене замість chere Catherine? Меж ділом ми б разом змогли заніматитсь і іншим чим, що составляє наші інтереси. Занимались би і літературою, до котрої я получила страшенну охоту, хоч не маю ні способностей, ні вигод для неї. І причина цьому – ти, моя Лесю, моя щира, вірна товаришка!

В моїй души було „НЕЧТО", – но оно тліло і більше нічого, а ти зробила, що теє „НЕЧТО" живе, і живе не як-небудь. Але нема волі і тебе! Подумай, може, можна що порадить у цьому разі, т. є. бути вкупі нам з тобою, Лесю моя.

Я пробувала і стіхами переводить, і маю цеє при собі, а не знаю, чи є якій толк в моїх переводах, чи ні. Охоту до української літератури я передала і Лєні[4]; тепера вона переводить „Рудий граф" і одну легенду, досить інтересную.

Ах, Лесю, Лесю, тяжкая моя душа – а терпіти треба! Ти не лякайся – бо то те саме, що й перше було, тільки з другого боку. Проси маму, нехай поможе нам бути в одній хорі, то я їй вік не забуду цього!

Про ту чесну компанію, що зібралась у Почаєв, нема що й писати, бо вона розстроїлась. То були (предполагалась, що будуть) брат названий, Євг. Ан. Сірик, Трефовий собачка, Лєна, я,

мама й ще деякі – та я вже й забула хто, бо давно цеє діло діялось.

Окончіла Лєна довольно хорошо, а робити буде те ж, що й я роблю, – сидіти вдома і сльози лити, що гіркая випала нам доля. Місця не можна знайти ніякого, а батько гонить вон – та й хоть утопися. З батьком і з домашніми я держу себе по-старому – батько проганяє, а я не йду, бо немаю куди. І плачу та й більш нічого. З Варковичами, певне, нічого не буде[5] – бо надоїла мені ця проклята неопредельонность. Мама твоя правду казала, що з довгих історій поганий кінець буває. Але я і жалувати не буду, бо він дуже поганий на вроду. От і все діло з кінцем.

P.S. Тепер же я у Фанічки – приїхала до неї в качестві дружки і після свадьби 24 ав[густа] думаю їхати додому, на муку лютую свою. Питалась і у Луцьку якого місця учительниці, але скрізь одказ і більш нічого. Що далі буде зо мною, я не знаю. Недостаток деятельности просто губить мене. Мислі бувають, і проекти, а зробити, навіть розказати кому, і то нема возможності. З того всього я, певно, піду або в Городище, або в горничнії, бо дуже обридло мені слухати, що я дармоїд у батька. Лєні та ж дорога, може, ще й гірша, бо батько не терпить її більше, чім мене.

Прости, моя мила, прости, моя люба, що пишу такі тобі вещі! Але знаєш – на душі легше, як хоць трохи поділюсь з ким своїм горем та бідою.

Твоя Маруся

Письмо цеє предлагаємая черновка, але не хочу переписувать на чісто, бо думаю, що чи не посмієшся і ти з нього.

---

[1] Автограф: LU1/95/00. Биковська Марія Михайлівна, в одруженні Бєляєва (1871-1930-і) – донька приятеля П. А. Косача по університету нотаріуса Михайла Андрійовича Биковського, з якою Леся Українка познайомилась 1879 року в Луцьку і підтримувала дружні стосунки все життя. Пізніше працювала вчителькою на Волині.

[2] На ту пору Леся Українка перебувала в Одесі.

[3] Родина Комарових.

[4] Молодша сестра Марії Биковської.

[5] Йдеться про заміжжя.

МАРГАРИТА КОМАРОВА[1]

29.01.1889[2]

Трохи не місяць, як відібрала твого листа, люба Лесю, а ніяк не зберусь побалакати з тобою і подякувати за твою щиру ласку до мене, за твого гарного листа, котрий мав багато цікавого, а що мій розкаже, то й сама не знаю.

Перш усього вибачай мені, голубко, що довго не писала, я вже добре знаю, що ти лаєш мене, та й є за що, але якби ти знала, що зо мною діялось в той час.

Бачиш, зразу після свята були назначені в школі поверочні екзамени, котрі скінчились тілько на тім тижні; от і треба було багацько заніматись, тим більш з моїм поганим характером, коли я завше на екзамені так перелякаюсь, що більш половини того, що знаю, або перепутаю, або й зовсім забуду. Вчиш, вчиш, а тут таке неспокійне, таке погане состояніє, що забіжав би куди-небудь од всіх і усього. Тепер же, хвала Богові, все скінчилось добре, получила зо всього по „4“ і відпочиваю душею і тілом.

Найбільш усего погано мені було на екзамені музики: жду поки прийде моя черга, а сама чую, що голова йде кругом, руки, як лед, серце як не розірветься на шматки. От прийшлось мені йти до фортеп'яно; як я сіла, як грала, – не пам'ятаю, тільки чула, як тремтіли руки, як мене всі заспокоювали, а Климов дав напитись води. Навіть коли скінчила, сказали мені, що добре, не могла прийти в себе. Я завше і в гімназії на екзамені страшенно волновалась, але так, як тепер, – ніколи.

Мабуть, тут трошки винен і театр. Ще на свята приїхали Заньковецька, Садовський і др[угі], – пішли ми раз, другий, а далі вже і почалось моє бідування: тягне мене в театр так, що страх, а з другої сторони виглядає грізно екзамен і не дає спокію. Ну що тут на світі Божому робити? Але я все ж пішла кілька разів, та все на драми і розстроїлась ще більше.

Ти бачила Заньковецьку[3]? Боже, як вона чудово грає! Забуваєш весь світ і душею переживаєш все те, що й вона. Скілько живої правди, сили! Її гра чарує, якось западає в душу, неначе щось рідне та миле, як та тиха та маняча мрія, котра затягує чоловіка в даль і примушує все, все забувати. Більш усього подобалась мені „Безталанна“[4]. В послідній дії я не видержала і, здається, не тільки почала плакати, але кричати. Кінця так і не бачила, бо очнулась тим та тоді, як мені почали давати якісь краплі чи що. Потім соромно мені було, що це як якась „нервная барышня“,

але що ж я буду робити, коли не можу. Садовський теж дуже гарно грає, а Саксаганський в деякий ролях зовсім заміняє Кропивницького. Да всі вони гарно грають. Ці два тижня ми ходили трохи не кожний раз, і після кожного спектаклю я ходжу сама не своя і тільки бажаю ще, ще – і так без кінця. Здається, швидко мене відправлять у Київ, в Кирилловський[5], бо зовсім зійду з ума (коли він [нрзб.] у мене був коли-небудь).

Вибачай мені, Лесю, за цей лист, коли ж все забула за театром, от і тепер тілько і гадки, як піду післязавтра на драму Старицького „Не судилось" або „Не так ждалося, як склалося".

Музика моя йде далеко краще, ніж перш; звиклась я вже з школою, але з товариством не звикнусь ніколи. Так часом сумно стане, що нема кого по душі. От і згадаєш Київ, де у мене зосталась люба товаришка, згадуєш другу щиру душу в Колодяжному, та й сумно стане на серці.

Що ж ти поробляєш, Лесю, що тепер пишеш? Все перекладаєш Гейне, або може вже друге? Коли б вже швидше літо, щоб побачитись нам з тобою, побалакати (тепер вже я буду з тобою балакати не тілько очами, але й речами). Будем знов любоватись красою моря[6]; знову гарячими літніми вечорами будеш мені читати свої вірші та думки.

Ну, бувай здорова, моя люба Лесю! Хай Новий рік принесе тобі щастя-долі. Дай Боже, щоб всі твої бажання сповнились в новому році, як того бажає твоя добра душа, котра заслуговує всіх благ!

Поцілуй від мене маму і діток. Наші всі щиро привітають тебе, твого тата і маму. Пиши до мене швидше, може, на цей раз і я буду справніша.

Твоя Рита

P.S. Про те, як для мене пройшли свята, нічого і писати, бо було ні весело, ні сумно, але годинами скоріше сумно. Написала [б] тобі ще, але голова страшенно болить.

---

[1] Комарова Маргарита Михайлівна, в одруженні Сидоренко (1870-1929) – перекладач, засновниця одеського літературного товариства "Молода громада", яке продовжило культурні традиції "Плеяди", одна з доньок відомого українського бібліографа, критика, фольклориста Михайла Федоровича Комарова. Косачі та Комарови дружили сім'ями все життя, особливо приязні стосунки склались у Лесі Українки з Маргаритою Комаровою (познайомилися влітку 1888 року в Одесі).

[2] Автограф: LU1/87/00.

[3] Леся Українка побачила гру Марії Заньковецької і познайомилась з нею особисто пізніше; як і Маргарита Комарова, оцінювала її талант

дуже високо: «Кращої за неї укр[аїнської] артистки я не знаю...” (з листа до матері 21.02.1898 р.: Том 11. – С. 23.).

[4] Драма Івана Карпенка-Карого.

[5] Йдеться про будинок для душевнохворих.

[6] Леся Українка присвятила Маргариті Комаровій поетичний цикл “Подорож до моря”, де, зокрема, є такі рядки: “Там друга в прихильній дівчині// Знайшла я. І моря красу споглядали// Не раз ми при тихій годині” (Т.1. – С. 94).

27.09.1889[1]

Моя люба Леся!

Вибач мені, що я ще не написала до тебе досі; то ніколи, то нападає якесь „неписательное настроение“, як каже Гоголь, то й не зберешся написати. Але ти не думай, що я забула тебе. Ні, щодня я згадую про тебе, і мої сердечні думки завше витають з тобою. Мені іноді буває важко розмовляти з тобою на папері, коли знаєш напевне, що в одвіт на це не побачиш твого любого лиця, не почуєш твого голосу. Як я рада, що вже недалеко та година, коли ти знов освітиш нашу хату, коли знов прилинеш до нас.

Ти прохала, щоб надіслать тобі адрес „Бібліотеки для молодіжі“[2], ось він:

Літературному товариству „Руська бесіда“ в Чернівцях (улиця Петровича, ч. 41)

От тобі і фраза на зразах:

„Все минуче, що поверхнов
Красов ся пишає;
Краса серця цвите вічно,
Щаслив, хто ї має“.

Привези, будь ласкава, свій переклад „Les pauvres jens“ V. Hugo[3]; мені це дуже подобається, і я хочу побачити, як ти переклала. Хоч ти і пишеш, щоб я не дуже радувалась твому приїзду, бо ти засадиш мене ноти писати і сподіваєшся, що й „уліти“ [вірші] підуть, але я з радістю жду твого приїзду і зустріну тебе на вокзалі. Ноти писать буду з великою охотою (коли, звичайно, зумію, на що маю надії), але „уліти“ не підуть – давно і дуже вже міцно застряли на одному місці, хіба яка „сверхъестественная“ сила здвине їх, та й то не підуть, а ледве-ледве поплентаються. Ні, цього і не сподівайся, моя люба Леся. Бачиш, я прийшла до такого вивода, що з мене ніколи нічого путного не буде: „не було змалку, не буде й до останку“, хоч ні, неправда, змалку дещо і було, та розвіяв буйний вітер в полі. Боже, Боже мій, скілько було мрій, надій – і все, все це „кануло в Лету“. Які були надії на музику, з якою

охотою я займалась єю, а скілько було мрій про театр, про сценічне поприще, була велика охота і до лікарства (це була одна з моїх мрій – зробитись доктором, поїхати на село, завести там больницу, завести школу і жити, помогаючи чим можна народові; правда, ти не можеш зрозуміти, як це мрія про театр йшла вмісті з такою мрією? Та чого іще не буває в моїй дурній голові!). Навіть і... „уліти“ трохи сунулись. І нічого, нічого, ні одна з моїх надій не думає сповнитись. Та й... не може.

Лесечко, що мені робити, як зробитися чоловіком? З кожним роком, з кожним днем все менше і менше надій, щоб хоч один із моїх планів збувся. Коли б ти бачила мене ну хоча років з два назад, ти б тепер не пізнала мене, до того я якось опустилась за цей час. І із-за чого? Із-за (мені навіть сором признатись)... глупой „сердечной истории“. Ти сего, мабуть, і не думала, правда? Але воно так. Коли-небудь розкажу, а то й нічого розказувати: коротенька історія про те, як я узнала, як іноді болить серце за другим чоловіком і як тяжко, коли той чоловік окажеться не таким, як гадаєш. Ну от, з того часу мене все стало якось менше інтересувать, менше притягувать до себе, явилась якась замкнутість, холодність до всіх. Коли мені радісно на душі, або знов кішки скребуть – а на лиці все зостається те ж „холодное равнодушие“, мов би мені і нічого; іноді вся душа в тебе перевертається, возмущаюсь чого-небудь – і все це зостається там, на дні душі, а я мов чого соромлюсь, чи що, показати це, виявити, що мені любо і що мені прикро. Тілько і зосталось те, що я так, як перш, люблю думками „возлетать во области заочны“. Іноді думаєш, думаєш, одна думка випереджає другу, одна маняча мрія проноситься за другою – і все це кудись тягне, мане до себе і знов являється таке почуття, що всі ці думки так і зостануться думками, всі оці мрії так і розвіються попелом. І це почуття придушує мов би тяжким камінням всі інші думки, це сознаніє, що ти не будеш ніколи чоловіком, не принесеш нікому добра, що коли чим і наділив Господь Бог, ти все занехаяла, це почуття даве душу, даве до болю серце... Знаєш що, Лесю, я думаю, що коли що-небудь не переверне мого життя, я мушу коли-небудь зійти з ума (коли він у мене коли був), бо іноді як що засяде в голову, то аж голова заболить, і здається, що вона розірветься на шматки.

Моя люба Лесе, вибачай мені: я, певно, тебе замучила своїм листом. Вибачай мені, якось ненарок[ом] і вирвалось це все, сумно, важко стало, от і захотілось побалакати з тобою, може, легше стане.

Пиши скоріш, або ще краще приїзди сама. Моя велика дяка твоїй мамі за „перші діаманти“. Звичайно, я їх беру собі, бо вони мені дуже подобаються.

Ти хочеш збирати гроші, от і я думаю, може, можна буде поїхати у Київ на Різдво. Один урок наймила, вже з тиждень як стала заніматись. Єсть надія ще й другий найти. Школу музикальную таки покинула, буду брати уроки у учителя Рассела, він, кажуть, кращий, ніж Ляглер. Про наш клуб художників (пам'ятаєш, казала тобі про це у Смоленських?[4]) напишу тобі в другий раз, а то боюсь спізнитись на почту.

Цілую тебе міцно, моя люба.

Твоя Рита

Буду тепер заніматись з Расселем, може, Бог дасть приготовитись в консерваторію.

Поцілуй від мене всіх своїх. Наші тебе і всіх щиро привітають.

---

[1] Автограф: LU1/87/00.

[2] У цьому виданні 1890 року Леся Українка опублікувала поезії «Поле» (№2) і «Веснянка» (№4).

[3] Роботу над перекладом поеми В. Гюго "Бідні люди" Леся Українка розпочала в Одесі 1889 року. Перша публікація – журнал "Народ" 1890 року, №№ 10-12.

[4] Приятелі родини Комарових, з якими були знайомі і Косачі.

22.12.[1891][1]

Моя люба, дорогая Леся!

Вітаю тебе з святом, бажаю тобі щастя-долі, всього, чого ти сама собі бажаєш, міцно цілую й пригортаю до серця.

Вибач мені, серденько моє Леся, що я так довго не одписувала тобі, не подумай чого-небудь дурного: мені давно вже хотілось написати до тебе, скілька разів вже сідала за лист, але все мусила кидати. Після інфлуенци я дуже довго не могла зовсім оправитись: страшенна слабість, поганий настрій духа, якесь нервове раздраженіє, одним словом, так себе погано почувала, що не могла і скілька слів написати. Далі прийшлось багато залишатись з Вєрою [сестрою], бо за час мого слабування вона багато пропустила, а мама думала віддати її після Різдва; послідні ж два тижня не було буквально ні одного вечора, щоб хто-небудь у нас не був або щоб ми не були в театрі. Правда, щоб написати листа, можна було б раз не піти в театр, але мені довелось так мало бачити трупу Кропивницького через ту каторжну інфлуенцу, що я не можу тобі одказати тепер; ти ж знаєш, що составляє для мене театр.

Спасибі тобі, моя голубонька, за твої гарні, любі листи; прости,

що я тебе вразила своїми „жалкими словами“, я цього зовсім не хотіла, постараюсь, щоб цього більш ніколи не було, щоб в моїх листах не було ніяких „жалких слів“. О, як би я хотіла, щоб вони хоч трохи походили на твої, де так багато світу і тепла!

Можу порадувати тебе: наша громадка знов побільшала, зразу прибавилось 5 членів. Ілюша Смоленський (ти його, здається, знаєш), ставши студентом, зовсім перемінився: залишив карти, почав читати, закинув свій космополітизм і навіть зібрав круг себе невеличкий кружок студентів-українців. От цей то кружок і примкнув тепер до нас. Мені здається, що цьому можна тільки порадуватись, бо між ними є дуже енергійні люди.

В суботу, два тижні тому назад, ми „праздновали присоединение“, як каже Антін Степанович [Синявський]. Устроїли в складчину літературно-музикальний вечір, на котрий пригласили той кружок і „старих“. Нарозучували багато пісень, папа, Смоленський, і ще двоє з „старих“ читали вірші, Веремієнко і одна панночка проспівали дует „І широкую долину“, я грала дві п'єси; одним словом, програма була дуже разнообразна, хор співав гарно, і вечір пройшов, можна сказати, добре; у мене зосталось саме гарне враження.

Прости, що пишу так безлаберно, але прийшли Смоленські, мені ж хочеться поздоровити тебе з святами, і я пишу уривками. Надіюсь, що хоч Люба [сестра] написала тобі все подробно. Наші студенти пороз'їздились на свята. Євгеній Іванович переїздить зовсім з Одеси. На Новий рік чекай від мене листа, а сьогодня, на превеликий жаль, мені помішали.

Боже мій, яка ж мені шкода, що нам не довелось побачитись тепер.

Вітаю твою любу родину і бажаю всего найкращого.

Постараюсь швидше прислати свої веснянки. А листа Судовщикової[2] не було. Спасибі тобі за рушник, моя дорога. Пиши до мене скоріше, не забувай.

Твоя Рита

Цілую тебе міцно-міцно, моя люба Лесічка.

---

[1] Автограф: LU1/87/00.

[2] Судовщикова Олександра Євгенівна, в одруженні Косач (1867-1924) – подруга Лесі Українки, дружина її брата Михайла. Активний учасник товариства "Плеяда", в літературі виступала під псевдонімом Грицько Григоренко.

20.01.1897[1]

Дорога моя та люба!

Щиро і міцно цілую тебе за те, що так хутко одписала мені, не дивлячись на те, що хвора; мені так радісно було получити від тебе вістку, друже мій дорогий. Хотіла зараз же тобі писати, та якраз на новий рік дівчина моя пішла від мене і я зосталась з двома дітьми без всякої помочі, то ввечері вже така була втомлена, що не до писання. Тепер наняла вже другу, і от зібралась написати тобі, а також разом послати карточки дітвори.

Обидва вийшли дуже добре, дуже похожі, тільки Люся захотіла непремінно надіти Юркові чоботи, і вийшли ноги дуже вже великі, та й плаття якось лягло погано – виходить якась пузатенька фігура. Ну ж це нічого, аби личко вийшло добре. Як бачиш, Ростик краще Люсі, але вона всім подобається своєю грацією і якоюсь ніжністю. Особливо їй добре, коли вона одягнена хлопчиком (страшенно любить одягатись в дядькові убори і більшою частью так і ходе). Так що я вже збиралась шити їй штани і сорочки. Їй би слід було родитись хлопцем, бо й характером більш схожа на хлопця. Не знаю, як буде далі, а поки батькова дочка; так вже він[2] її балує, що страх; і так вона має „непреклонную волю", а тут ще завше находе защіту і потурання у батька, так що іноді я зовсім теряю з нею терпіння. Зате Ростік завше спокійний і веселий. Ця різниця залежить не тільки від того, що різні темпераменти, але і від того, що він далеко здоровіше Люсі і не такий страшенно нервовий, як вона. От тобі і все, що можна таки про їх сказати – дуже ще манюнькі. Люника починає балакать, а Ростик вже сидить і стає на ніжки. Так от, як приїдеш, сама побачиш.

Як я рада, що ти хоч ненадовго заїдеш до нас, і як мені страшенно шкода, що тобі не можна все літо пробути у нас. У мене ще зостається надія на осінь: ти літом, Бог пошле, поправишся і тоді, вертаючись, пробудеш у нас хоч осінь. Чекаю з нетерпінням почути всі твої нові твори. Коли ти мені читаєш, я не вмію виразити тобі як слід свою мисль, як я нахожу те, що чую, які в цьому творі достоїнства або недостатки, але завше вони на мене наганяють на серце якесь тепло, від їх віє тою ж чистотою, тим же добром, як і від їх автора.

Пиши, моя люба, пиши побільше, такі діла не можна ліквідіровати, що ти пишеш. Бог знає що, ти ж і сама знаєш, що це неможлива річ, а між тим ця фраза – „слід би, може, ліквідіровать діла" – так тяжко упала мені на серце, коли я її прочитала. Таке життя, як твоє, занадто рано кінчати, я всією душею вірю, що Бог пошле

тобі і здоров'я, і щастя, що мені і не снилось, а ти ж сама кажеш, що я щаслива.

Коли ж ти збираєшся в подорож до Криму? Коли чекати тебе сюди? Ліля поїде з тобою? Дуже рада буду її побачити, а вже Галя і Вєра [сестри Маргарити Комарової], то тільки тепер і балакають про те, як Ліля приїде. Що Міша? Чому ти ніколи не напишеш мені про його, як йому живеться? Хотілось би і його побачити, та забрався він далеко.

Михайло [чоловік] тепер готовить дисертацію, так що дуже занят. Наші всі здорові, тебе і всіх твоїх цілують, Міша шле привіт. Пиши скоріше і, будь ласка, пришли мені твою карточку, таку, як в „Зорі"[3], вона мені страшенно подобається, прошу тебе.

Обіймаю і цілую тебе гаряче, моя дорога, люба Лесю. Пиши ж швидше, не забувай за мене.

Твоя Рита

---

[1] Автограф: LU1/87/00.

[2] Чоловік Маргарити Комарової – Сидоренко Михайло Дмитрович (1859-1927), професор Новоросійського університету. Маргарита Комарова вийшла заміж влітку 1893 року.

[3] Портрет Лесі Українки був надрукований на першій сторінці журналу "Зоря" у 1896 році (№ 12).

ВАСИЛЬ ЗАВІЛЕЙСЬКИЙ[1]

31.03.1890[2]

Христос воскрес!

Спасибі Вам, шановна Лариссо Петровна, за Ваш ласкавий лист до мене. Я думав вже, що моє оповідання таке, що Ви й писати про нього соромились; тепер я думаю про себе трохи більше, ніж до Вашого листу, бо, далебіч, це моя перша проба, а про честь і совість XIX віку Ви вже зовсім помильні думки маєте, бо вона заховалась не тільки в мені, а має ще багато живих схованок на світі. Своє оповідання я Вам послав з правом різати і поправляти його, як Ви знайдете потрібним, для того простіть мені, що я додам до Ваших уваг свою думку про біографію Соколовського. Вона довга, але довга для того тільки, що я не вмів її написати так, щоб вона читалась легко, але вона потрібна для того, щоб виявити чоловіка, щоб винести, як в'яжеться такий тип з нашим віком, вона

служить матеріалом для історії його морального розвитку, але вся біда в тім, що написана вона сухо та без вияснення технологічних моментів, але на це не стало вдачі, талану письменського, та й знання життя і його психології. Що Тетеря мало в'яжеться з усією подією, я сам бачив, але не хтілось викидати та перероблювати, а він таки справді „сбоку-припёку". Лучче приліпити не удалось, а вивести його на кон хотілось. Робіть з ним, що знаєте, – Ваша воля тепер, а не моя. Про похибки мови й форм я нічого сказати не можу – Ви, мабуть, лучче це й знати можете, Вам і книги в руки, – я писав так, як чув, а чув я всякі мови, розібрати ж критично, яка лучша, яка гірша, не можу, бо зовсім не знаю ніякої граматики української.

Про справу перекладів я Вам можу написати дещо радісного. У нас, бачте, знайшлись люде, що можуть і бажають перекладати з мови німецької, французької, англійської, а також і наших близьких – польської і московської. З польської, правду сказати, попробую тільки я – як удасться, то пришлю Вам „Silny Samson", може, попробую взятись за мови нім[ецьку] і франц[узьку], хоч малу маю надію, чи вийде що з того, бо ці мови я дуже погано знаю. Зате знайшлись деякі люде, що мають дуже гарну мову українську і знають три європейських. Між іншими хоче взятись за цю роботу, може Ви знаєте, М.В.Птіцина (вона київська і Вас знає) – не знаю я зовсім, яка мова у неї, але думаю, що коли береться, то має з чим (не стосуйте цих слів до мене). Пришліть список творів до перекладу – люде візьмуться за роботу. Я ще говорив з Зіньківським (Т. Певний)[3] – він знає фр[анцузьку] і нім[ецьку] мови і, мабуть, не відмовить допомагати: він дуже охочий писати, якщо треба, то до „дядька Трохима" – він зараз і пише. Нас тут навіть дражнять цим, „запрягли, кажуть, „дядька", а самі й нічого не роблять".

Ми тут обходили роковини Шевченка два рази. Раз зібрались у Цвітковського[4], але там „старі" з „молодими" мало не побились за те, що „молоді" не такі полохливі, як „старі". Другі роковини зібрались через місяць після перших в салі Grand Hotel „с разрешения начальства". Це був „вокальный ужин с тостами". Скінчилося тим, що витягли фортепіано і почали танцювати козака і метелицю – навіть старий Цвітковський пустивсь. Хор співав дещо дуже гарно, а дещо погано, добре вийшло „Та й закувала сива зозуля" (не пам'ятаю, чия музика). Навіть достали десь ліру, і їден студ[ент] духовн[ої] акад[емії] виступив з думою.

У нас Кропивницький з трупою. Нема Заньковецької – вона, кажуть, буде „дебютіровать" в Алекс[андринському] театрі. З старих зостались Затиркевич, Кропивницьк[ий], Гай, Потапенко і більш,

здається, нікого. В середу для першого разу іде „Наталка Полтавка“. Побачим!

Зовсім забув сказати, як годиться: Христос воскрес! Але лучше пізно, ніж зовсім ні. Кланяйтесь мамі і всім. Мій лист, мабуть, застане Мішу дома. Чи приїде він в [Інститут] Пут[ей] Сообщ[ений]? Чи були в Києві які непорядки в унів[ерситеті]? Тут були, та ще й добрі. Людей з 800 студентів з унів[ерситету], лісн[ого] інст[ітуту] і технолог[ічного] було забрано. Зоставайтесь щаслива!

Василь Завілейський

Оповідання, будьте ласкаві, підпишіть так, як мене звали в Вашому домі: Панич Василько.

Було б ще дещо Вам написати, але я вже і так розписався – так що й місця не стало, та й зараз лист хочу скінчити і відіслати, а відкладати на завтра не хочу.

---

[1] Завілейський Василь Дмитрович (Зюня) – приятель Лесі Українки та Михайла Косача з дитячих літ, постійний товариш в забавах звягельського періоду. За освітою інженер-хімік. В студентські роки входив до товариства "Плеяда". Лист написаний з Санкт-Петербурга.

[2] Автограф: LU1/97/00. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*.– С. 114-115.

[3] Зіньківський Трохим Абрамович – (1861-1891) – український письменник, перекладач. Закінчив Петербурзьку військово-юридичну академію.

[4] Знайомий Лесі Українки в Санкт-Петербурзі.

26.11.1890[1]

Спасибі Вам, велике спасибі, панно Ларисо, за те, що кинули живе, щире слово українське в кацапщину, де його хіба тоді почуєш, як сам скажеш.

Простіть мені, що довго ждали на мою одповідь, але я не винен. Я, бачте, проїздив три неділі в Москву та в Петербург, а Ваш лист таки довгенько пролежав у мене на столі; не Вам тільки прийшлося довго ждати мого одпису, бо товаришів Вашому листові я застав таки трохи. Будьте ласкаві і залишіть Ваш замір не писати більш до мене, як довго ждатимете на одповідь.

Заразом я достав лист од Вашого дядька[2]. Він і мені нічого про повість не пише. Я думаю так, що він і не думав ніколи її писати, навіть і в ту хвилину, як говорив своє „слово тепле“. Зовсім інакше думав я, бо обіцяв свій переклад щиро і думаю таки й кожуха пошити[3]. Я, бачите, взяв на літо роботу, – написати перегляд провідних думок Вашого шановного дядька, але тепер бачу, що без творів його під рукою це діло неможливе, бо багато можна

прослiпити, а дещо та й своє вліпити замісць Драгомановського. Думаю це діло залишити, бо нічого з нього не вийде. Silnego Samsona почну помалу перекладати, тільки достати його треба, що буде дуже важко, бо тут єсть таки трохи поляків, і інтелігентних поляків. Всякий чінар тут поляк з Литви, Білорусі або Кондресувкі – з України дуже мало. Єсть тут їден мій колега з гімназії – підлісничий – від нього часом і українське слово почуєш, але це не розмова українська, а слово тількі, вирване з пісні або прислів'я якого, воно тільки дратує, бо розпалює бажання.

Про переклади з Пітера я не можу сказати, що вони лиш „слово тепле", бо Михайлові вже в Києві показував їден початий переклад Щедріна, а тепер, як я був в Пітері, дехто розпитував, куди посилати переклади. Не сподіваюсь, правда, багато, але, думаю, хоч крихточка вродить з тих розпитів.

Хоч Ви мені й хвалитесь своїм здоров'ям, але я таки гадаю собі, що Ви погано справляєтесь, що пора би Вам вже до козачка братись, а не то що шкандибати на милиці. Мабуть, Ви не дуже-то бажаєте позбутись її, що вона так до Вас привикла? Але я таки думаю, що Ви не зрослись з нею і що таки можете, хоч й не зараз, то трохи згодом, підпалити єю грубу. Дай-то Боже!

Яка велика шкода, що я тоді не заїхав до Вас в Колодяжне хоч на пару годин, бо тепер я дуже непевний, чі удасться мені через рік вирватись з оцієї кацапщини на свою Волинь. У мене така вже погана натура – як бачу кого в клопоті, то якось не можу втерпіти, щоб не встряти з своєю запомогою, а тут якраз й вирвалось таке капосне діло.

Завод, де я служу, так опустився, що й розказати в однім листі не можна. Доволі Вам буде вже сказати про те, що робітники тут живуть не своїм заробітком, бо він такий, що його майже нема, а систематичною крадіжкою з завода. Хазяїн з завода дістає убитки, робочий люд завжди голодний (яка біднота, якби Ви побачили!), а всякі кулаки-приказчики наживаються. Тепер якраз наскочив слушний час для завода, все піде верх дном – робітники будуть мусити жити з зарібка, а не з крадіжки, бо фабрика мусить давати доход, а не убиток, і зарібок мусить стати більшим, а не грошовим, як досі, – Ви не повірите, як я Вам скажу, що тут єсть робітники, що мають жінку й дітей, без землі, з хатою тільки, і дістають на своїх харчах по 3 крб. в місяць. Що то вже за нещасний, деморалізований народ – просто й повірити трудно.

Мої хазяї справді великі пани – сам то князь десь там в Пітері „занимает немое кресло", але брат його – флігель-ад'ютант (тепер їздить з наслідником), батько жінки – государственный секретарь Половцев; словом, пани на всю губу. Щодо типа, то,

правду сказати, вони зовсім без типа. Що за людина сам князь, я Вам докладно сказати не можу, – здається, егоїст таки здоровий, знаєте, з тих „чесних егоїстів", що стараються самі себе задурити так, щоб не бачити свого поступовання з поганого боку. Це людина, що глибоко в речах не роздивляється, а вихопить во всієї своєї діяльності з сучасного стану речей і обставки, і, обмежуючись такими межами, щиро старається не переступати традиційних і для того вже умовних вимагань шаблонної честі.

Жінка його – це людина вже зовсім інша: я ні від кого не чув про неї нічого злого – це справді щира і ідеально добра душа (правда, що нетрудно бути добрим, як нема потреби і нагоди бути злим). Тільки їдно погано, що нема у неї світлого і ясного погляду на життя людське, і для того вона, як і всі люди її кола, дуже поверховна, – вдарилась вона в філантропію, помога бідним з свого села, але тим тільки ширить ще більшу деморалізацію. Не догадується вона, що така вражаюча серце й душу біднота того нещасного люду родиться і росте з стану речей, що поки той робітник мусить красти, то він буде і бідний і деморалізований. Багато б хтілось з нею поговорити, та тілько їдно задержує – що не зрозуміє вона в годину чи дві того, для чого треба чимало часу постійної наукової праці. Приходиться незалежно від такого помічника, що міг би багато помогти, починати своє діло! Вам не може бути так жаль, як мені, бо Ви не знаєте, що то щире золото душа тії пані – це не звичайна філантропка pour passer le temps[4], але людина, що всею душею хоче помогти, тільки не знає як, бо бачить добре, що все добро, що вона робить, якось розпливається, не збирається докупи і не зоставляє в тій бідноті ніякого сліду.

Ну! Але я забалакався – вийшов зовсім із теми, багато наговорив лишнього, багато недоговорив, а лист кінчається, спати пора. Не кидайте мене хоч своїм теплим, щирим словом. Що не договорив – ще колись договорю.

Ваш Панич Василько

Кланяйтесь папі, мамі й всім своїм. Тепер мені можна й не писати таким довгим адресом, а просто ст. Базарная Кеньша (Пенз[енська] Губ[ернія]) В.Д.З[авилейск]ому.

---

[1] Автограф: LU1/97/00. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*. – С. 120-121.

[2] Так називали в колі друзів брата Лесі Українки Михайла.

[3] Наміри Завілейського не підтвердилися реальними діями. "...ошукав мене Зюня – не шле мені жадних перекладів..." (з листа Лесі Українки до брата Михайла 18.05.1890 року: Т.10.– С. 60).

[4] Задля проведення часу (*фр.*).

МИХАЙЛО ПАВЛИК[1]

18.10.1891[2]
Львів

Високоповажна Добродійко!

Справді Ви добрі, коли, не діставши від мене нічогісінько, все таки пишете. Спасибі Вам. Та знайте, що тут моєї вини небагато, бо я таки Вам писав, хоть і небагато, і все посилав по даним адресам – очевидячки, десь уже позастрягало. А згадував я Вас завше, і гірко мені було, що так мусите блукати, шукаючи здоровля, а тепер то ще тяжче. Я ніколи й не думав, щоби я розводив „даремні жалі", як пишете, а нараз навіть дивувався, відки у Вас скілько терплячки, бо доля Ваша справді важка; інша я не знаю, що робила би на Вашім місці, а Ви ще й робите (більше, ніж усяка панночка) і турбуєтесь ділом, та навіть не маєте тої втіхи, щоби бути серед него й бачити єго прояви. Бачучи отак Вас, і дядька [Драгоманова М.П.], і себе, і ще декого, не раз приходиться заплакати над долею, що так мало дала на то щастя, а бодай сили, власне, тим людям, що найбільше бажали би робити й вести до кращого. Та годі, приходиться майже всякий день виривати у неї, щоби сяк-так домотати свій клубок, поки служать руки і світло ще в голові – а там уже чей інші дійдуть тому ладу і поведуть діло далі.

З моїм здоровлям також дуже плохо; був трохи на селі, та здоровля надбав мало; до того й, головне, моя слабість небезпечна. Доктор велів нічогісінько не робити духово, жити по-панськи і все дихати сільським воздухом, а то буде зо мною чим раз грізніш – то як же мені слухати єго ради? Цей рік я коштував повних 500 р. – це така велика сума, що я ввесь єї невартий, та що подію, коли добра їх половина пішла на ліки! Тепер та сума мені виплачена зовсім, а ще прийдеться побороти зо слабістю зо три роки (тобто так, що або переможу, або вона переможе), а до того знов треба жити бодай на тім самім ступні, що торік.

Окрім того, треба 1892 р. непремінно поїхати на купелі і на свіжий воздух minimum на два місяці, і, звісно, гроші на те сам мушу зложити з тих, що мені має йти за працю. Треба ж Вам знати, що я віддав "Н[арод]"[3] партії, чим збувся, правда, клопотів фінансових, але й збувся надії, що мені що-небудь прийде з видавництва. Правда, ухвалено тут призначити мені дещо за редакторство (я й далі веду "Н[арод]"), та я знаю, що цейвох грошей ред[акція] не буде мати, бо не стане навіть на видавництво. Тим то я й обіцяв цей рік служити в редакції задурно, маючи надію, що й

Львів, 18. X. 1891

LV 1789400 (1)
KNIHOVNA VLASTIVĚDNÉ PRAZE

Високоповажна Добродійко.

Справді Ви добрі, коли, не дістав-
ши від мене нічогісінько, все
таки пишете. Спасибі Вам. Та
знайте, що тут моєї вини не
богато, бо я таки Вам писав,
хоть і не богато, і все посилав
по даним адресам — очевидячки
десь усе позастрягало. А згадував
я Вас завше і гірко мені було,
що так мусите блукати, шу-
каючи здоровля, а тепер, то ще
тяжче. Я ніколи й не думав,
щоби Ви розводили „даремні
жалі", як пишете, а нераз навіть
дивувався, відки у Вас тілько
терплячки, бо доля Ваша
справді важка; інша, я не
знаю що робила би на Вашім
місці, а Ви ще й робите
(більше, ніж усяка Ваша

мінімум на два місяці, і звісно, гроші (на те) сам мушу зложити з тих, що мені має йти за працю. Треба ж Вам знати, що я віддав Н. партії — чим збувся, правда, клопотів фінансових, але збувся й надії, що мені що небудь прийде з видавництва. Правда, ухвалено тут, призначити мені дещо за редакторство (я й далі веду Н.) та я знаю, що зайвих грошей ред. не буде мати, бо не стає навіть на видавництво. Тим то я й обіцяв цей рік служити в редакції за дурно, маючи надію, що й на 1892 р. я дістану за працю з У., як торік. Сподіюся, що зглянуться на стан річей, але й те: тепер мені треба точно висилати, що 1/4 року, бо тепер гроші ред.

на 1892 р. я дістану за працю з У[країни], як торік. Сподіваюсь, що зглянуться на стан речей, аж й те: тепер мені треба точно висилати, що ½ року, бо тепер гроші ред[акції] не в моїх руках, зрештою, їх так мало, що й позичити би мені було годі, а де інде також нігде зичити. Тим то тепер усе моє життя залежить від доброї волі й точности тих, що мені платили би за працю. Я прийняв її ще далі тілько в крайній потребі, бачучи, що її ще ніхто без мене не зробить, але я вже заслужив собі відставку і возьму її зараз, як тілько підростуть молодші та зможуть далі вести видавництво. Завважаю, що це для мене найтяжчий рік, 1892 р., – рік найтяжчої боротьби зі слабістю, і що по всім законам я повинен би власне тепер відпочити, та що вдію, коли годі?!

Мені ж і так недовго жити, то хотів би я ще написати дещо такого, чого поки що ніхто інший не напише, а то найперше свої спомини (на що треба немало часу й сили) і т. і. Це ще і помогло би де в чім справі, і було би корисне для історика нашого руху в Галичині, що, правда, має досить документів, та потребує глубшого погляду в саму суть і подробиці життєві...

Та от, я розбалакався про свої дні, а Вам і так важко. Бувайте ж поки що здорові, бажав би я вам зробити якнайбільше, та знаю, що це не так легко, – все ж таки лячно й подумати, аби не було гірше. У нашім стані і це ласка – така наша доля. Єї вже не раз і не два за останні роки бажав „заснуть“ і спочити – доволі вже муки. Та годі, всему буде кінець, аби ще бодай дещо доброго написати. Так і Ви не думайте про конець, а пишіть і шліть – для Вас завше буде місце в “Н[ароді]”[4].

Шлю лист скорше, незабаром інше й потрібні адреси.

Ваш увесь М.Павлик

Ваші листи я дістав усі. Вони для мене дуже дорогі, от хоть би одвертістю.

---

[1] Павлик Михайло Іванович (1853-1915) – український письменник, публіцист, громадський діяч. Перебував у тісних зв'язках з Михайлом Драгомановим та Іваном Франком. З Лесею Українкою познайомився у Львові 1891 року.

[2] Автограф: LU1/89/00. Дата подається в листі за старим стилем.

[3] “Народ” – двотижнева галицька газета, офіційний орган радикалів (1890-1895). Михайло Павлик спочатку виступав видавцем газети, а пізніше був тільки редактором.

[4] Леся Українка опублікувала в “Народі” ряд своїх творів, хоч вважала, що в цьому громадсько-політичному виданні “література зовсім виключена”.

25.10.1891[1]
Львів

Високоповажна добродійко!

Мій попередній листок Ви, мабуть, дістали. Тут дещо доповняю. І так, перше, адреси:

[нрзб.] Kolessa, [нрзб.]
Regim. № 90. Komp. 6 in Jaroslav Galizien (7)

Акад[емічне] Братство. Львів, ул. Собеського, 5

Січовики вже, певно, в Відні – бодай співу їх не чути давно. Деякі дописі, як бачите, вже є – інших треба добиватися.

Тепер щодо жіночої справи. Як, може, знаєте, стрийські жіночі збори ухвалили видати другий альманах і збирати на це гроші. Та таке видавництво ширшій публіці, особливо мужеській, не подобалось. Альманах треба з рік друкувати, а потім буде туго розходитися, як перший ["Перший вінок"], котрого й досі чимало на складі. А видавництво періодичне і скоро піде, хоть би через те, що дешевше, і купить більше жінок коло діла, що тоді мусить піти живіше. Отим-то наші люде й раді попирати жіночу газету, котру думає видавати Олеся Озаркевич (п. Городок). Ми тілько бажали би, щоб діло вів комітет для розмов і праці, як у „Народі". Та вони на те досі не згодились. Супротів того, д. Кобринська [Наталія Іванівна] поставила на нашім з'їзді внесок отворити осібну рубрику для жіночої справи в „Народі". Одно одному не повинно перепиняти і навіть треба, щоби ми доповнювалися й контролювалися. Поки що багато доброго не видно, бо між нашим жіноцтвом справи особисті ще далеко вищі, ніж у нас. І це не диво – відки їм бути інакшим, коли вони й досі замкнені в чотирьох стінах сім'ї або в залі балевій? Та, по-моєму, чей же перемелеться, і рух піде добре. Конечне треба, щоби й Ви забрали в цій справі голос і довели її до ладу. По-нашому, газета жіноча дуже на часі[2]. Альманах – діло далеке й важке, і плодів з него треба чекати хіба за десятки літ, а так усяка бачила би зараз свою працю, і це додавало би їй охоти до дальшої праці.

Писав мені оце дядько [М. Драгоманов]. Не має бути надії, щоби далі міг викладати – прийдеся подати в відставку, а з чого жить? Єму ж тепер загалом заборонено робити і навіть думати про діло. Я не знаю, чи Ви точно знаєте про його слабість, і через те пишу: у него грозить розривом головна жила – аорта. Хоть як гірко писати, але треба сказати, що це така слабість, що з неї нема виходу, і не сегодня-завтра треба ждати найгіршого кінця. Прошу Вас приймити сю звістку спокійно і, по змозі, всю правду заховати в собі. Ми всі плачемо на саму згадку про те, та змінити долю

найпотрібнішого тепер чоловіка ми не в силі. Так само не дайте й дядькові цего знати, коли будете до него писати, – бо він буде гризтися більше. Одно би вам усім знати, що треба загоді старатися впорядкувати усі сімейні справи, щоби потім не захопило неждано. Найліпше було би, якби мама могла поїхати на місце – тілько, по змозі, з повним супокоєм.

Пок[и] що бувайте здорові – бажаю Вам усякого добра. Мамі поклоніться.

Ваш щирий М.Павлик

---

[1] Автограф: LU1/89/00. Дата подається в листі за старим стилем. У *Хронології* послідовність цього і попереднього листа, пов'язаних між собою за змістом, помилкова.

[2] Ідею видання жіночої газети Леся Українка підтримала. У відповіді М. Павлику (2-3.11.1891) вона писала: "Окремий збірник річ тяжка і дуже одірвана, в журналі може бути більше системности і постійности" (Т. 1. – С. 119). Причому наголошувала, що нову газету вбачає "більше літературною, ніж політично-громадською".

АРКАДІЙ ВЕРЗИЛОВ[1]

20-23.08.[1891][2]

Я б Вас вилаяв за остатній лист, та вже помилую через те, що Ви хорі та в нерівному настрої. Як то можна так писати: я наприкряюся своїми довжелезними листами! Видно, що Ви в нерівному настрою, а через те і мнительні. Я не знаю, чому Ви не одержали мого листу від 1-го авг[уста], коли я приїхав в Чернігів. Може, він Вас не застав в Криму, а, може, Ви тоді були хорі і Вам не дали листу. Ну, та це діло минувших дней.

Я, мабуть, буду в Чернігові цілий рік, бо в Київ нема чого їхати, та й грошей у мене зайвих нема на прожиття, а вчитися і тут можна. Правда, всіх книжок нема тут, які потрібні, зато тут спокійніш, менше бігатимеш, більше дома сидітимеш, і взагалі менше всякої розривки, хіба панночки, та й вони розоряються – то на службу, то на уроки, то на курси. Та й се од себе залежить, а в Києві не все од себе залежить: там багацько таких справ, котрі почитаю обов'язковими.

Я тут з 1-го авг[уста]. Поки що з ранку до обіду дома вчусь, по охоті читаю на вечір до пізньої ночі повістей. Мушу признатись, що все більше з панночками, або, ліпше кажучи, з одною. Ну,

та й вона в субб[оту] їде, тоді, може, сидітиму і вечорами дома. Я себе виправдовував тим, що поки стоїть гарна погода, то треба користатися лісом, лугом та річкою, а панночка якраз така попалася, що дуже кохається в цих речах. Так цілий вечір і проїздили на човні або проходили по лісу, балакаючи про всячину.

За літературою я таки сліжу, а од соціально-політичних питань одстав, бо ці панночки щось їми мало цікавляться. Тая, що я з нею гуляв, виправдовується тим, що на літо дала собі спокій з читанням газет і журналів, а через те і мало цікавиться. Прийшлось вірити на слово! А тепер вже й совісно мені становиться, що я за поезією так одстав од політики. Ну, та дасть Бог, надолужу, тим більше, що я колись дуже налягав, то пропуск невеликий буде. Вже, мабуть, кінець поезії, бо не тільки треба самому більше вчитись, а ще й треба уроків шукати, запрягшись у ярмо як слід. Та, праду кажучи, за літо вже й остогидла ця панія. Воно все добре в міру!

Що найбільш мене цікавило літом, так це критика українофільства і росс[ійська] література з публіцист[икою]. Але я про це писав в остатньому листі. Сподіваюсь, що він знайдеться як-небудь, а, може, й знайшовсь, так удруге не хочу писати про те ж саме.

Та годі вже критикувати, треба щось і робити, а найбільше вчитись, хоч би й [у] тих же россіян, вони далеко дальше пішли за нас, в літературі і в науці, а саме головне – в життєвій практиці. Вони вміють теорію при так же прикрих політичних обставинах перевести на практику, приспособити до обставин. От хоч би народна педагогічна література, устройство читалень, наукова література і просвітні товариства в центрах та й багато іншого, а ми тільки плачем, що нас обіжають, та хвалимся своєю мовою та народними святощами. От якби нам інші порядки, показали б ми себе, а тепер що ж – сиди у моря та жди погоди, нема чого й сіпатись! Ніщо без боротьби не дається і ніщо саме не ворушиться. Всякий порядок, коли на бумазі, то нічого не вартий, він реалізується живими людьми, їх стосунками, поняттями, усилієм, практичністю, бажанням і переконанням, енергією і т. д. Вода капає по каплі і то розмиває камінь. А у нас – менше всього уміння, знання, працьовитости і терпеливости (снаги), тому-то й нема у нас нічого. Порядок порядком, а діло ділом. На Бога надійся, а сам не плошай.

Де Миша [Косач]? подайте його адресу. Нашим поклон.

---

[1] Верзилов Аркадій Васильович (1867-1930) – в студентські роки був домашнім учителем Ольги Косач, приятель Михайла Косача та Лесі

Українки, учасник літературного гуртка "Плеяда", "черніговський декадент" (за визначенням Петра Косача).

[2] Автограф: LU1/92/00.

ВІТАЛІЙ БОРОВИК[1]

07.12.1891
м. Полтава

Щире спасибі Вам, шановна панно Ларісо, за Ваш ласкавий лист до мене. І не скажу Вам, як я зрадів, отримавши його, бо з ним укупі я отримав і вибаченьє моєї нечемности щодо Вас, а вона мене таки чимало гризла. Але десь, певно, зла фортуна напосілася таки на наше листування. Ви вже бодай чи не ремствуєте на мене, чом знов так довго не давав Вам відповіді на Ваш лист, і, мабуть, дорікаєте навіть собі, що писали до мене, гевила – наколи ж справді в моїй незвичайній мовчанці нема ані крихти меї власної вини, я тут „чист аки агнець непорочний". Не відписував же я Вам досі просто через те, що не мав до минулого понеділку листу ані від Вас, ані від шановної Вашої матері, і не відав, чи маю вже те вибачення, о яке був прохав в останньому листі до пані Олени [Пчілки]. Ви ж свій лист заадресували в Глинськ, а він надійшов туди, коли мого й духу там вже не було, і ото почав шукати мене, йдучи тим самим шляхом, яким і я подався: з Глинську с[себ]т[о] найсамперше на Хорол, відтіля на Кременчук, аж нарешті того тижня злапав мене таки в Полтаві.

Щиро дякую Вам і за пісню[2]. Її я вже заслав до херсонських братів. Коли в Вас назбирається сих пісень чимало, то варто було б видати книжочку „Братські співи" з нутами, а тоді ся книжочка вкупі з українським святим письмом – якби їх яким побитом перевезти через кордон, – стали б нам дуже в пригоді.

Ви, панно Ларісо, у свому листі натякаєте на якісь неприємності, щосьте мали за переклади; не смію я більше розпитуватися, але сподіваюся, що не за переклади Гейне? А як би-м бажав бачити сю книжочку! Був я влітку і у Києві, ані в кого не міг її побачити. Напишіть, коли Ваша ласка (бо дядько Михайло [брат Лесі Українки] чи ремствує за віщо на мене, чи хто його зна, та ані пари з уст до мене от вже над півроку). Як і що там з нашим виданням „З чужого поля", чи тра таки ще для його перекладів, чи мо вже і не тра, чи випущено вже другу книжочку (що?), а чи мо на першій і зупинилося? Як там наша „Література"[3] та її каса?

Аж нічого не відаю, а так же часом хтів би опинитися в колі колишнього товариства!

Глузуєте, панно Ларісо, з мене, що мене не видко ніде по часописах! Та що ж маю чинити, коли таке житє номада, яким я живу вже другий рік, цілком не сприяє письменству. За цілу зиму я й написав усього, що дві невеличкі статті до „Правди", та дві поезійки, та трохи вже не переклав „Дужий Самсон" Ожешкової. Але хоч у письменстві я за сей час зробив мало, проте не скажу, щоб сього року я був цілком таки нікчемний задля нашого руху, бо зорганізував одну вкраїнську громадку, виявив двох українських письменників, заохотив 3-х чоловік до передплачування „Правди" й „Бібл[іотеки] для молодіжі", звернув одного вкраїнця, відомого вже в московському письменстві яко етнографа й статистика Полтавщини, на вкраїнський шлях і позавтрі засилаю вже його перший твір український до „Правди". От Вам справозданьє меї діяльности сього року – карайте або милуйте. Тепера я пишу „М. Глинськ: статистично-економічний нарис" до „Правди" або до того нового місячника, що має видаватися з нового року.

До кінця сього місяця я ще матиму посаду тут, у земстві, а в студні або опинюся в земстві херсонському, або приїду додому, би шукати собі дещо тут, на Волині, бо, правду кажучи, мене таки дуже тягне додому.

Скажіть, будьте ласкаві, що тепер з Вашим братом? Я чув, буцім-то його спіткала велика пригода: не склав іспита й мусів вийти з всеучилища, чи ж сьому правда? [4] Був би-м теж дуже радий довідатися за високоповажну неньку Вашу та її останні праці, так само як і за праці Вашого дядька.

Чи доводилося Вам читати відповідь Пипінові на його статтю „Особая русская литература" – добродія Баштанного (Нечуя-Левицького), що видана окремою книжечкою „Українство на літературних позвах з Московщиною"? Добре написано; другої відповіді самого д. Огоновського „Моєму критикові" мені бачити не довелося.

У Харкові сього року хлопці лагодяться дуже бучно справляти роковини [Шевченка]: пишуть декілька рефератів (між іншими „Український рух в Харкові"), складають хор. А в Києві не знаю, чи й святкуватимуть? Чи не знаєте, як іде вкраїнський рух на нашій Волині; крім Вашої родини, я маю там тільки ще одного щирого вкраїнця, товариша в Клевані.

Бувайте ж здорові та не хворійте! Найнижчі вклони всенькій

Вашій родині. Якщо но можу в чому Вам здатися, то завжди дуже радий на Ваші услуги.

В.Боровик

Полтава. Статистическое бюро Губернского земства. Віталію Боровику.

P.S. Чи не переклали б Ви „Страту“ з Брайн Проктера: ся поезія повинна Вам добре датися й дуже гарна. Сподіваюся дальше братських пісень.

В. Б.

---

[1] Автограф: LU1/96/00. Фрагменти опубліковані: *Хронологія*. – С. 165-166.

Боровик Віталій Гаврилович, *Біла* (1864-?), – учасник "Плеяди", навчався на природничому факультеті університету Святого Володимира, член товариства "Братство тарасівців".

[2] Серед незнайдених творів Лесі Українки є так звана "Братська пісня", написана для тарасівців.

[3] Пізніша назва гуртка "Плеяда".

[4] 1890 року Михайло Косач за заборгованість був відрахований з математичного відділення Київського університету, але з 1891 року здобуває освіту в Дерптському (Юр'ївському) університеті.

ВІКТОР КРОХМАЛЬ[1]

06.03.1897

Уважаемая Ларисса Петровна!

Прежде всего простите мое долгое молчание. Каковы бы не были причины, вызвавшие его, они не извиняют моей вины, серьезность которой я вполне сознаю. Но покаявшийся да спасется. Берусь за перо с решительным намерением не подавать впредь повода к нареканиям на меня, если, конечно, будет Ваша милость простить меня на сей раз.

Одной из причин моего молчания была не покидавшая меня до самого последнего времени надежда увидеться в недалеком будущем, хоть мимолетно, как с Вами, так и с другими друзьями и товарищами. Лишь новая, на днях обрушившаяся на меня „внезапность“ доказала мне окончательную неуместность означенной надежды. Но для ясности я должен изложить Вам весь внешний ход моего „Вавилонского пленения“, со времени нашей разлуки.

Как Вам известно, уехал я из Киева с уверенностью, основанной на заявлениях Новицкого и других мастеров „сыскного цеха“, что не позже начала ноября дело получит разрешение. Все мои старания позволения выехать из Рогачева до окончания дела остались безутешными и сопровождались спартански-лаконически ответом: "просьбу такого-то оставить без последствий“. Затем в ноябре были мною частным образом наведены справки в Петербурге, причем было сообщено, что решение вынесли – будет в начале декабря. В декабре снова справки и ответ, что дело окончится, безусловно, не позже начала февраля. И вот на днях я, вместо ожидаемого приговора (нужно заметить при этом, что я имею основания предполагать, что в особенно далекие места мне прогуляться не придется), получил частным образом известие, что в деле появилось осложнение, грядущее надолго затянуть окончание его!

Признаюсь, что эта „внезапность“ совершенно ошеломила меня. Нужно самому прожить более или менее долгое время в положении „прикрепленного к земле“ в захолустном уездном городишке, лишенном культурных людей, с атмосферой, насквозь пропитанной „служительскими понятиями“, „служительскими“ словами, чтобы понять весь ужас подавляющего и опустошающего нравственного угнетения, производимого этой тяжелой атмосферой. Вырваться из неё, куда бы то ни было, но только бы вырваться, – на этом желании сосредотачиваются все помыслы вынужденного насильственно дышать этой нестерпимой атмосферой. Для меня всякий исход представлялся выигрышем уже потому, что я оставил бы Рогачев. Отсюда понятно и нетерпение, с каким ожидал я решение дела, нетерпение, так жестоко обманутое внезапным осложнением. Это последнее, насколько известно, состоит в появлении какого-то нового дознания, в котором фигурирую и я. До комизма великолепно это „правосудие“, допускающее возможность возбуждения и ведения дела не только без опроса, но даже и без ведома о том обвиняемого!

Но для меня лично забавного здесь мало: эта „новость“ может отразиться не только замедлением, но, пожалуй, и ухудшением моего положения. Я, впрочем, об этом новом своем „преступлении“ не имею никакого представления и буду Вам очень признателен, если получу от Вас посильное объяснение[2]. В Киеве, как мне известно, разнесся слух, что меня ссылают будто бы на 2 года в Архангельскую губернию. Очевидно, что слух этот стоит в связи с полученным мною известием, и поэтому там знают, вероятно, что это la „новое дознание“, и насколько касается оно меня.

Простите, что я говорю столько о себе. Положение мое служит

для меня до некоторой степени оправданием. Отсутствие внешних впечатлений и острота испытываемой удрученности поневоле заставляет следовать пословице: „у кого что болит, тот о том и говорит". Ваша „неволя", как ни тяжела и грустна она, по крайней мере хоть нравственной энергии не отняла у Вас: Вы если и не чувствуете себя теперь „мечом и пламенем", то все-таки думаете об этом; ну а я этакие горделивые мысли без остатку все растерял: душу бы живу унести из этой передряги – и за то спасибо. А утерянное будем уже собирать потом.

Впрочем, о Вашей „неволе" Вы писали мне так давно (к моему стыду), что теперь, быть может, Вы и думать об этом забыли. Был бы очень рад узнать от Вас, что опасения Ваши по поводу болезни оказались преувеличенными.

Сергей [Френкель][3] на днях сообщил мне в виде слуха о смерти Анны Николаевны. Неужели это правда?[4]

Что поделывает наш „дід"?[5]

Прошу передать мой привет Вашей матери и сестре, а также Николаю Васильевичу [Кривинюку], Вере Григорьевне[6], Павлу Лукичу[7].

С нетерпением жду Вашего письма.

Всей душой Ваш В.Крохмаль

---

[1] Автограф: LU1/93/00. Крохмаль Віктор – активний учасник соціал-демократичного руху. 1897 року був заарештований в справі "Союзної ради київських студентських організацій і земляцтв". Після тривалого розслідування засланий на Урал (1898). Другий арешт В.Крохмаля у Києві 1902 року спричинив жандармський нагляд за Лесею Українкою.

[2] В описі речей, знайдених у В.Крохмаля на квартирі при арешті 1902 року, є згадка про лист-відповідь поетеси від 14.03.1897 року.

[3] Френкель Сергій – студент Київського університету, учасник гуртка "Плеяда".

[4] Мова йде про самогубство Галі Ковалевської-Деген.

[5] Йдеться про М.В.Ковалевського, за Ольгою Косач-Кривинюк, або ж (що переконливіше) про Я. Г. Френкеля, за Л. І. Міщенко.

[6] Крижанівська-Тучапська Віра Григорівна (1866-?) – учасниця соціал-демократичного руху на Україні, знайома Лесі Українки.

[7] Тучапський Павло Лукич (1869-1922) – чоловік В.Г.Крижанівської-Тучапської, учасник соціал-демократичного руху на Україні, знайомий Лесі Українки.

МАКСИМ СЛАВИНСЬКИЙ[1]

11.03.1897

Щирий друже!

Мій лист був повний ліризму і мав дуже мало фактичних звісток, та, правду кажучи, тоді й рахунки мої всі спочили з великим питанням, і душа моя стояла не так добре звістному нам „пригніченому стані". Кепська то річ – „пригнічений стан"!? І руки робляться чогось нерухомі, і думки стають такі важкі, наче на кожній з них по сто пудів ваги лягло. Ну, та не про те я хтів сьогодня балакати у своєму листі. Я записався „помощником присяжного поверенного" у Измайлова, – людини мало звісної, але чесного і освіченого юриста; зробив я це для ока людського, для „званія", бо званіє „літератор" – тут щось таке, чого навіть в поліцейських участках не приписують. Грошей мені же помощника [нрзб.], але зробити це треба було.

Тепер сижу, жду друку в моїх „малих" редакціях для того, щоб постукатись в великі; страху в мене нема ніякого, але єсть досить неприємне почуття, бо, що там не казати, як там не говорити, а я для них людина з улиці, та ще до того така, що хоче сісти коли не між ними, то хоч коло них, а в літературі, як і у всякому иншому колі, не дуже то охоче дають місця новому товаришу.

Познайомився я за цей час де з ким з літературних діячів; між ними єсть деякі цікаві, деякі досить смішні люде, – наприклад, єсть один поет, чуло і гарно пише, але – фарбує лисину чорною фарбою! Він мене страшенне здивував: 29-ий рік живу на світі і не чув, щоб можна було лисину фарбувати!

З українців мало кого бачив, може, через те, що я їх тут не розшукував; сьогодня у них вечеринка в пам'ять Шевченка; я було хтів туди піти, та не моя сила там бути: білет коштує 5 карбованців.

Була тут така історія. Якусь курсистку вхопили за політичні справи; вона не винесла тюрми, облила себе керосином і спалилася. Всякого званія студенти і курсистки прочули цю історію і назначили по ній панахиду в Казанському соборі (на Невському); зібралось їх 2-3 тисячі. Панахиду їм не служили, а обкружили городовими (цілі сотні їх там було) і ескадроном конних жандармів і любенько одвели в часть. Кончилось, кажуть, нічим – переписали й випустили, навіть не арестували й не вислали нікого. Я всю цю історію бачив: тут все en grand – і студентів збирається тисячі, і участки можуть помістити в собі тисячі.

1877, III, 11.

Щирий друже!

Мій лист був повний зірізму і мав дуже мало фактічних звісток, та, правду кажучи, тоді й рахунки мої всі стояли з великим питанням, і душа моя стояла на так добре звістному нам „пригніченому стані". Кепська то річ „пригнічений стан!" Руки робляться чогось нерухомі, і думки стають такі важкі, наче на кожній з них по сто пудів ваги лягло.

Ну, та не про те я хтів сегодня балакати у своєму листі. Я записався „помощником присяжнаго повѣреннаго у Измайлова, — людини мало звісної, але чесного і освіченного юрісти; зробив я це для ока людського, для „званія", бо званіе „літератора" — тут щось таке, чого, навіть, в поліцейських участках не прописують. Грошей мені те помощни-

Балакають дуже про войну; була звістка, що в Адріанах зруйновали Руське посольство, чи не доведеться мені весною Дарданели побачити?

Хтів я Вас і Вашу маму просити от про що: коли Ви поперепишуєте свої драми, то щоб Ви вислали їх мені, тут разом зробляться дві речі: і перечитаю я їх, і однесу до цензури, і можу їм надоїдати, щоб вони скоріше цензуровали. Таким робом можна обминути Київську цензуру і просто мати діло з Центральним комітетом. Що ж до Retclifa [Гейне] et cetera, то я Вас попрошу, – змініть там, що треба, самі з Ольгою Петровною [матір'ю]; що ж до пропущених стрічок, то я можу надіслати їх, тілько Ви мені напишіть, що пропущено, – ці хиби я наробив, як переписував, я ще в С-ві передивлявся чорний переклад, там єсть усі строчки.

Одібрав сьогодня од Міші [Косача] листа і сьогодня написав йому. Він пише, що Ваше здоров'я краще, і Ви знаєте, як я зрадів, одібравши таку звістку. Може, я зберусь звідси до Міші на Великдень, це вже буде залежати од гонорару.

Дай Вам боже всього доброго, щирий мій друже.

М.Славінський

Ользі Петровні і критику [сестрі Ользі] низенький поклон.

---

[1] Автограф: LU4/14/00. Славинський Максим Антонович (1866-1945) – український перекладач, учасник "Плеяди", друг Лесі Українки, з яким вона познайомилась 1886 року. Разом з М. Славинським Леся Українка перекладала твори Генріха Гайне і підготувала видання: "Книгу пісень" (1892) і "Атта Троль. Ратклiф. Балади" (1903).

ЛЮДМИЛА СТАРИЦЬКА[1]

23.02.1899

Любі і дорогі мої Лесічка і Ольга Петровна!

Оце тільки сьогодня вирвала вільну хвилину, щоб написати вам листа. Трапилась зі мною така пригода. Радіючи своїм жданим канікулам, я стрибала собі, як пташка по тропінке, коли ж раптом одержую од Пастухова 200 карбованців авансом, а разом з тим і телеграму, щоб висилати роман. Можете собі уявити, в який настрій повернула тая телеграма! Що було робити? Тата не було, я ще навіть не починала виробляти плана, бо сподівалась писати далеко пізніш. Вона мене захопила цілком на роздоріжжі, але – „Українки вмирати честно вміють". Я напружила всі свої сили і написала за тиждень 3 фельєтони і ото вислала у Москву; завтра

буду писати далі, а оце сьогодні роблю собі невеликий спочивок, бо так втомилась з тею роботою, що й ну!

Ну ось, „чуть свет – я на ногах и весь у ваших ног". Не буду вам писати про те, як ми всі, ввесь наш парнаський куток, турбувались і чекали звістку про Лесину операцію, краще перекажу вам деякі новини. І, як завжди починають у газетах, почну з телеграм.

Мабуть, вам уже відомо з берлінських часописів про грандіозну забастовку всіх вищих учебних заведеній, яка розпочалась 8 февраля. Скільки живу, ще не бачила днів такої одностайності, яка тепер панує серед нашої молоді, і ніколи ще студенти не тримали себе так коректно, як тепер. Ніяких скандалів, ні бійок, ні гвалту: „На Шибке все спокойно" – проте всі вищі учебні заведенія Росії зачинені, і просвещеніє приостановило свій ход. Мабуть, ви теж знаєте, що Петербурзькі професора подали петицію, в якій вони теж просять, щоб бажання, висловлені студентами, були задовольнені. Да й справді – ті вимоги, які вони виставили, остільки справедливі, що я певна, ні у кого, навіть у самих „благонамеренных граждан" не знайдеться проти них жадного слова. Навіть київські професори висловлюються за оборону студентів, "...Требования студентов вполне исполнительны!"

Єсть уже деякі дуже добрі наслідки цієї стачки. Заборонено государем при розгляді цих безпорядків втручатися жандармам і т. п. Настрій скрізь такий же ясний, веселий, як і те світле веселе небо, що сне тепера над нами; цілком весна і, неначе той пушок весняного цвіту, носяться в повітрі самі сенсаціонні новини. Мабуть, що все дуже побільшено, але не вважаючи на те, всі їм радо вірять. Будь ласка, пришліть мені які-небудь вирізки з газет, коли там написано що-небудь про цей рух у нас.

Тепер, позаяк мій орган присвячений переважно искусству, переходжу до відділа „Театр і музика".

Останньою новиною в Києві в Українському театрі була постановка „Богдана Хмельницького" [п'єса Михайла Старицького]. З цією постановкою наші любі артисти зробили страшенне свинство. Пам'ятаєте, як всі артисти упевняли, що не будуть виставляти "Богдана"? – а на ділі вийшло, що вони навмисно розповсюджували таку чутку, чекаючи, поки тато виїде в Харків, а тим часом готувались до вистави. Але речено бисть, що всяческоє тайноє стане явним, так вийшло і з артистами: мій коротенький носик пронюхав про цю зраду і доложив про це папаші. Тато написав артистам, що просить їх, щоб вони прислали йому екземпляр "Богдана", в якому вигляді вони собираютця його виставляти. Вони вволили нашу волю і прислали нам „варіації на "Богдана Хмельницького" Старицького". В усіх купюрах і переста-

новках виявилось цілком остроуміє наших артистів, коротко мовлячи, скажу вам, що в самому кінці "Богдана" ми з великим подивом побачили ще й великий монолог Богдана „роботи г. Садовского"! Тато написав їм листа. З деякими їх купюрами згодився, а другі дуже просив одмінити, також просив залишити і чудовий остатній монолог Богдана. Саксаганський прислав татові листа, в якому написав, що „Богдан" буде виставлений так, як бажає тато, і тато, цілком заспокоєний, виїхав у Харків. Почались репетиції, дня через три до нас прилітав Вороний[2] і переказував ріжні сенсаціонні новини про надзвичайні затрати, які робить трупа; з кожним днем сума все більшала на сто, на двісті карбованц[ів]. Такі ж самі чутки носились по всьому місту. Білети всі були розкуплені; в кожній ложі сиділо по 10-12 душ.

Чим більше наближався той день, на який призначено було постановку „Богдана", тим більш розгорялось змагання побачити п'єсу. Нарешті за день до спектакля коло наших дверей роздався гучний звонок – і в мою хату влетіла стурбована Дора [Косач] з розтріпаним кругом шапочки волоссям. Не кажучи навіть „Добридень", вона з порога заявила тремтячим розстроєним голосом: „Чи можна мені буде піти з вами в театр, я хоч в куточку стану!" Звісно, таке ходатайство не можна було „отклонить", і ми всі, в количестві „1+°" направились в театр.

Щодо постановки, то "Богдан" був виставлений непогано, але, звісно, і на одну п'яту не наближався до тих чуток, які розповсюджувались в городі. На Садовському були дуже гарні костюми, а також і на головних персонажах, але решта хористів і статистів були одіті в саме історичне рам'я, мабуть, добуте з яких-небудь музеїв. В тих днях, які ще йшли до зборовської битви, це ще можна було з'ясувати бажанням одповідати історичній правді, але з того моменту, коли козаки заявили публіці, що вони „сто двадцять маж обозу захопили" – я вже не знаю чим. Також ми бачили на балі у Богдана турецького посланця, одягнутого у ситцевий халат такого кольору...

Нехай Леся їсть багато, на всі 20 марок, щоб приїхала жирненькая і кругленькая. Цілую вас іще раз[3].

---

[1] Автограф: LU1/90/00. Старицька Людмила Михайлівна, в одруженні Черняхівська (1843-1941) – українська письменниця, донька письменника Михайла Старицького, одна з найближчих подруг Лесі Українки, автор спогадів про неї. Кінець листа втрачено.

[2] Вороний Микола Кіндратович (1871-1942) – український поет, театральний критик, перекладач.

[3] Дописка зроблена на першій сторінці листа.

ФЕДІР МАТУШЕВСЬКИЙ[1]

09.04.1900

Христос воскресе!

Видавництво збірника „Вік“ доручив мені бачиться з Вами, Вп. Ларисо Петровно, і з Ольгою Петровною в справі друкування біографій. Доручення дано було перед самим виїздом з Києва, і я прошу пробачення, що мусив звернуться до Вас в сій справі листом, а не особисто.

В видавництві було спочатку постановлено друкувать біографії всіх поетів, навіть тих, що пишуть під псевдонімом, раз їх псевдоніми розкрито вже. До таких псевдонімів належить і Ваш, і Ольги Петровни [Олени Пчілки]. Се перша причина, з якої видавництво не могло згодиться не друковать Ваших біографій. Друга причина – чисто технічна: „Вік“ друкується; видруковано вже 15-17 аркушів; кожна сторінка, кожний рядок вирахувані; пропустити Ваші біографії – се значить перемінити рахунки, примусить друкаря наново переверстать деякі сторінки і т. д. Зробить се дуже нелегко, і через се видавництво не може не друковать Ваших біографій[2].

З глибоким поважанням до Вас Ф.Матушевський
Сміла

P.S. Незабаром їду до Дорпату і по дорозі буду в Києві. Якщо, може, маєте передать Михайлу Петровичу [Косачу], то приготовте, а я перед від'їздом зайду.

---

[1] Автограф: LU1/98/00. Матушевський Федір Степанович (1871-1919) – український літератор, співробітник "Киевской старины", друг сім'ї Косачів.

[2] В антології "Вік" (Київ, 1900) було опубліковано 12 поезій Лесі Українки. Однак портрет і біографія поетеси, а також Олени Пчілки, у виданні не подано згідно волі авторів.

АНТОН ЛЯХОЦЬКИЙ[1]

[06.06.1903]

Шановна добродійко!

Найперше мушу сказати, що чи була в мене коли-небудь голова, чи ні – це діло прошле, але ж тепер, як тільки т. є., – то вона на місті. Отож, як це треба знати тим, кому приходиться зо мною мати діло.

Найтяжче для мене діло – це писати листи. Руки ще служать і машинальну роботу ще можу робити. Знаючи за собою цю слабість, я давно прошу всіх, з ким приходиться бачитись, і навіть писав про це кілька раз Павликові, щоб найти в Галичині чи де інде людей, котрі б взяли на себе ширити книжки женевського складу. Просив, здаєся, про це й Вас. Отже, ще раз прошу. Сам я ні людей, ні партій, ні редакцій в Галичині не знаю. А люде, котрі знають, як Павлик чи Ви, в цьому мені помогти не хочуть чи ж не можуть. Отже, Ви найдіть таких людей, котрі б згодились мать у себе ці книжки, я ж буду їм висилати всього стільки, скільки чого треба, так, щоб завше кожна книжка була в запасі, а також буду їм висилати замовлення, коли хто обернеться до мене. На це ще в мене голови вистачить.

Коли є змога весь склад переслати до Галіції, то це було б дуже добре, але, здається, це ще небезпечно, бо майже всі ці книжки заборонені австрійською цензурою.

Чого хтіли від мене Старос[ольський] і Сімович – не пам'ятаю, а листи їх, певне, залежались до того, що я їх попалив і тепер не нахожу. Отже, посилаю Вам дві колекції книжок, а Ви пошліть їх, кому що треба, бо у мене і адресів нема.

Щодо гал[ицьких], буков[инських] і Пражських книгарень, котрим варто б послати книжки, – то я таких книгарень не знаю і не зможу мати з ними комерчеських стосунків. Найдіть такого чоловіка, котрий би взяв на себе це діло. Мені ж нехай цей чоловік дасть тільки приказ: вислать туди а туди, те а те.

Мені звісно, що редакція "Освобожденіе" своєї книгарні не має, а здає все книгарні Діца. Редакції звісно, що в женевськім укр[аїнськім] складі є такі книжки, як:

1.Истор[ия] Польщи.
2.18 литъ войны чиновництва съ земством.
3.Письма Кавелина и Тургенева.
4.Письма Бакунина.
5.Вольные сонеты.

6.Вольное слово (№ 37-62).

Коли редакції потрібні ці книжки для отправки в Росії або редакція від себе схоче сдать ці книжки на комісію Діцу, – то я радо готов вислать, але ж тільки вислать і не мати ніяких розговорів з Діцом, бо на ці разговори я не здатний.

От яке Ви знайте звістить кому хочете, що мені можна давать тільки машинальну роботу, що ж до справи, де треба хоч трохи повернути мозком, то тут на мене надія плоха.

Брошурка для товариша в праці[2] давним-давно зложена, і я послав коректуру на адрес, який у мене був. За який час пакет вернула почта назад, бо не найшла по адресу кому віддати пакет. Я не знав, що робити, бо других адресів не мав. На днях мені з Праги прислано малюнок до окладки і на конверті був новий адрес отправителя. Я послав коректуру на новий адрес і жду тепер дальших приказів. Пишуть з Праги, що переписують на біло другу брошурку і скоро пришлють. Не знаю, хто буде читать кор[ектуру] другої брошурки, бо той, хто читає коректу першої брошурки, в Празі ненадовго.

Надіюсь, що Ви найдете кого-небудь (редакцію, товариство чи книгарню), котрі взяли б на себе справу ширення книжок женевського складу в Австрії.

А за сим бувайте здорові.

Кузьма

Кланяйтесь знайомим на Україні.

Коли найдеться місто в брошурках, котрі друкуються і будуть друкуватись, то чи не можна додать в кінці спис тих книжок, котрі маються в женевськім складі? Запитаю про це в Празі. Це ж таки дало б огласку.

---

[1] Ляхоцький Антон Іванович (1853-1918) – політичний емігрант з Росії, видавець нелегальної літератури, друкар. Конспіративне ім'я – Кузьма. Автограф: LU/62/00. У кінці листа дописка Лесі Українки до Михайла Кривинюка, опублікована в *Хронології*. – С. 700.

[2] Ймовірно, для Михайла Кривинюка. У дописці до цього листа, адресованій Кривинюку, Леся Українка просить його зайнятись дорученнями Антона Ляхоцького.

ДМИТРІЄВ МИКОЛА[1]

1905

Високоповажная Лариса Петровна!

В найближчім часі почне виходити в Полтаві часопись політична, економічна і літературно-наукова „Рідний край“[2], раз на тиждень зшитками і ще до того разів 2 на тиждень листками про всі новини. Часопись служитиме для оборони інтересів трудящих людей, для добра і волі в нашому краю. Часопись призначена для людей усякого стану і всякої освіти, отже, має бути зрозумілою і для кожного селянина, а також і для інтелігенції, яка не знає літературної української мови. Через те бажано, щоб усі статті в часописі написані були простою народною мовою, яку чуємо в щоденній селянській розмові і в народних піснях. Газету, писану такою мовою, читатимуть усі письменні люде на Україні, через те надіємося, що „Рідний край“ допоможе вернути нашому народові інтелігенцію і забезпечить національне відродження України.

Просимо Вас, Вп. Добродійко, запомогти нам своєю працею і сповістити нам якнайшвидше, о скільки ми можемо сподіватися від вас літературної помочі.

Нам потрібні, як бачите з програми, статі публіцистичні і наукові, оповідання, вірші, огляди літературні, рецензії, звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови сільських та волосних сходів, селянських спілок, про діяльність адміністрації і т. д.

Відповідь Вашу якнайшвидше просимо надіслати під адресою:

Полтава, ул. Котляревського, книжний магазин Г. Маркевича, до редакції „Рідного краю“.

З великою пошаною до Вас

Ред[актор] М[икола] Дмитрієв
Видавець Г.Маркевич

---

[1] Авторизований машинопис: LU1/102/00. Дмитрієв Микола (1867–1908) – український публіцист, громадсько-культурний діяч, видавець, перший редактор "Рідного краю"(1905-1907).

[2] "Рідний край" – політично-економічний і літературний тижневик, який відбивав настрої і думки радикальної інтелігенції, одне з перших українських видань, відкритих після оголошення нових правил про друк 1905 року.

ІВАН ГОРБАЧЕВСЬКИЙ[1]

09.08.1905

Прошу прийняти сердечну подяку за присланє прекрасних пісень з баж[анн]єм, щоби дальші Ваші твори борзо побачили світ.

Шлю Вам і всім знакомим сердечний привіт.

Горбачевський

---

[1] Автограф: LU4/1/00. Горбачевський Іван Якович (1854-1942) – професор Карлового університету в Празі, 1902-1903 рр. – ректор цього ж навчального закладу.

20.06.1908[1]

Високоповажна добродійко!

Пан Кривинюк післав мені ще на весну працю д[окто]ра Севастіанова[2] в Києві о тілках кровних, щоби єї публікувати. Сю працю я передав спеціалістові, котрий єї переглянув і декуди стилістично поправив. {...}[3]

Дуже прошу вибачити мені, що о цім пишу, але я не знав, до кого з цею справою звернути си. П.Кривинюк писав тоді, що зараз вибираються з Києва на Волинь чи де, і адреса не подав. В надії, що п. добродійка знают д-ра Севастіанова, прошу о ласкаву інтервенцію у него, щоби цю справу вже раз покінчити. Пан автор мусит також написати своє ім'я – я навіть не знаю, чи він так пише си, як я пишу.

---

[1] Автограф: LU4/1/00. Лист написаний з Праги.

[2] Севастіанов – біохімік, знайомий Михайла Кривинюка.

[3] Викладається суть редакційних правок, рекомендації щодо місця друкування тощо.

ВАСИЛЬ СІМОВИЧ[1]

12.02.1907[2]

Дорога товаришко!

Від лет не писали, від лет не бачилися, нічого не знали про себе. От тепер я вернувся з курації – шість місяців був біля Відня в Алянді, „латав“ легкі.

Відвідав п. Ольгу [Кобилянську], згадали про Вас і ну ж слати до Вас карточку...

Я якось прийшов до себе – „погруб“, як каже п. Ольга, але „потупів“, як важу сам. Хороба мене дуже-дуже прибила, дуже підкосила морально. Що чувати коло Вас? Коли до нас заїдете? Може б до мене яку картку написали? Стискаю Вашу руку.

Василь Сімович

Привіт вп. матері і брату.

Хтось когось[3] любит і напише вже напевно довгого листа.

Хтось. Чернівці.

Василь так розписався, що й місця не оставив. Тому лишень щиро здоровлю Вас та питаюсь – „при нагоді“, чи одержали мій лист із Кракова?[4] Я тепер пробуваю в Чернівцях і остану тут аж до осени. Здорові були.

Остап Луцький[5]

---

[1] Автограф: LU1/86/00. Текст листа написаний на поштовій листівці.

[2] Дата вказана після дописки Ольги Кобилянської.

[3] "Хтось" – звертання і самонайменування, прийняте в спілкуванні Лесі Українки та Ольги Кобилянської.

[4] На цей лист Леся Українка відповіла 15.02.1907 року.

[5] Луцький Остап (1883-1938) – український поет, учасник літературного об'єднання "Молода муза".

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА[1]

08.05.1907

Дорогий Хтосічок!

Нині лиш щиро здоровлю – з Hobrein, куди завтра виїжджаю, напишу.

Хтось

„Бануєм“ моцно, що від'їжджає п[ан]на Ольга... На цілих шість неділь їде... Нині останній день її побуту серед нас. Зійшлися востаннє і шлемо Вам щирий, приятельський привіт. Стискаю Вашу руку.

Василь

Василь так розписався, що й місця не стало. Ми Вас так часто згадували, а "Офелію"[2] Вашу перед кількома днями удвійку з Василем так радо-радо читали... Здоровенькі бувайте!

Остап Луцький

Чийогось листа Хтось одержав і з Кимось щиро все в душі ділить. Хтось когось любить.

О. К.

---

[1] Автограф: LU1/86/00. Текст написаний на поштовій листівці. Кобилянська Ольга Юліанівна (1863-1942) – визначна українська письменниця, подруга Лесі Українки. Дописки належать Василю Сімовичу та Остапу Луцькому.

[2] Поезія "Хотіла б я уплисти за водою", входить до циклу Лесі Українки "Ритми".

01.03.1908[1]

Дорогий хтосічок!

Сто раз хтось чорний комусь біленькому за його обширний лист дякує – а ще більше за то, що хтосічок любенький саме так, а не інакше, собі поступив[2], і є тепер п[ане]ю „Квіточкою“. Слава Богу, що суть ще люде на світі, і з ними та свята і велика сила, котру зовемо любовію, і що її ніщо не може вбити. Хтось ще раз когось за [нрзб.] „подружіє“ так любить і цінить [нрзб.] тому, що

він показав себе таким сильним і вольовим. Не менш шанує і цінить [нрзб.] і п[ан]а Квітку.

Нині дорогенький дістане лиш тих кілька словечок, а пізніше обширний лист – це хтось більше і про себе Комусь розкаже. Тепер хтось страх спішиться, щоб здати своє оповідання до друку, а в маю знов вибираюсь в купелі до Німеччини. Та хтось напише, бо хоче конче з кимось сего разу бачитись. Хтось любенький нехай буде щаслив і вже свою дальшу адресу до когось до Чернівців подає. Чиюсь „Касандру" хтось буде незадовго читати. Хтось ще раз когось незмінно дорогого поздоровляє і дякує за листа, і за все, що Хтось перебув і зробив.

Хтось

Хтось аж знов починає вірити в „силу любові".

Ольга Кобилянська

П[ан]а Квітку – хтось щиро здоровить.

---

[1] Автограф: LU1/86/00. Лист відправлений в Ялту.

[2] Мова йде про шлюб Лесі Українки з Климентом Квіткою.

НАТАЛІЯ ДОРОШЕНКО[1]

20.11.1908

Вельмишановна Ларісса Петровна!

Нарешті таки „Блакитна троянда" буде виставлена після нового року, 17 января, в театрі Крамського. П'єса піде не від „Просвіти", а ставиться вона приватним гуртком, але весь чистий прибуток піде на пам'ятник Шевченкові і на „Просвіту".

Режісіровать „Б[лкитну] Т[роянду]" буде колишній режисер Соловцовського театру Машковській, звичайно, за плату. Я від режісьора звертаюсь до Вас, Ларісса Петровна, за дозвілом – у нас мало артистів, так чи не можна б на цей раз обійтись нам без Крицького? А також і дітей не буде у нас на сцені, а розмова буде з ними вестись через вікно, так, ніби вони там у дворі. Сцену божевілля чи можна трохи скоротити?

У нас тепер єсть дуже гарний хор, так що він буде співать „Пливе човен", бо виконавців співочих дуже мало.

Дуже вас прошу, Ларісса Петровна, відповісти мені на ці питання, бо зараз же почнемо репетіції, режісьор має дуже мало часу, так що репетіції тільки на святах можуть бути.[2]

З великою пошаною Н.Дорошенко

---

[1] Автограф: LU1/88/00. Дорошенко Наталія Михайлівна – актриса, дружина історика Дмитра Дорошенка.

[2] П'єса Лесі Українки "Блакитна троянда" за участю Н.Дорошенко в ролі Люби була поставлена 17 січня 1909 року гуртком українських артистів театру Крамського.

ЮРІЙ СІРИЙ[1]

07.08.1911

Високоповажна Ларіса Петровна!

Недавно повернувся з подорожі і одержав через д. Петруненка деякі вказівки щодо видання Ваших творів. Дуже прикро, що не можу задовольнити Вашого бажання і дати на книжці такий загальний заголовок (титул), як Ви того хотіли. Річ в тому, що коли передав п. Петруненко Ваше бажання, то вже було видруковано чотири аркуші, а разом і титулова картка. Заголовок на титуловій картці такий:

1 рядок ЛЕСЯ УКРАЇНКА
2 рядок ТВОРИ
3 рядок (ТОМ ПЕРШИЙ)

Звичайно, том перший розуміється в нашому виданні[2]. Отже, коли ласка Ваша, то хай вже так і лишається, бо робити вирізки і заново друковати і коштує багато, і псує вигляд самої книжки, що друкується, як не як, на гарному дебелому папері. Віньєтки на окладку ще не маю. Художник[3] обіцяв принести її 9/VIII. Як тільки зроблю кліш, зараз пришлю Вам відбитку. Щодо друку "Руфіна [і Прісцілли]" без пропусків у Львівському виданні, то се цілком неможливо і саме через те, що у Львові [нрзб.] не друкується, цілий наклад виходить у Києві, а до Львова все те посилається. У Львові ж друкують тільки окладинку. Річ тут зовсім не в видатках, а в неможливості з технічного боку. Що ж до рукопису, то він буде зберігатись у нас в цілости і по Вашому бажанню звернемо його Вам. Дуже прикро одмовляти Вам в Ва-

шому цілком законному бажанні, але не в нашій силі се зробити. Цензура до найменших дрібниць страшенно чіпляється.

На будуче прошу писати мені безпосереднє на таку адресу: Київ, Паньківська, 9, д. Грушевських.

Н.Ф.Лаврову

З правдивим побажанням Юр. Сірий

---

[1] Автограф: LU1/91/00.

[2] Видання побачило світ на початку жовтня 1911 року.

[3] Малюнок для обкладинки робив художник І.М.Бурячок.

МАРІЯ ПРИСЕЛКОВА[1]

25.08.1911

Многоуважаемая и дорогая Лариса Петровна!

Давно хотела Вам написать, да лето шло очень суетливо. Сначала много времени ушло на ремонт. Управляющий наконец-то соблаговолил привести нашу квартиру в полный порядок. Все это было бы хорошо, если бы позвал и достаточное число рабочих, а пришло их мало. И вот потянулась скучная история; порою мне казалось, что ей и конца не будет.

Семья моя разлетелась в разные стороны. Ник[олай] Алекс[еевич] и Аля вернулись, когда все пришло в норму, а Клодя по временам меня навещала. Одно устроила, пришла забота о другом. Надо было поискать новую прислугу, что в Ялте нелегко сделать. Я очень устала за это лето и мало им воспользовалась, только на неделю уезжала к моим ближним знакомым в Ай-Мысу (около Алушты).

Познакомились мы с Иваном Климентьевичем[2]. По приезде в Ялту он болел; было воспаление легких, но прошло благополучно и не вызвало новых осложнений. На Дарсане[3] врачи ему не посоветовали устраиваться, высок подъем. Первый месяц он прожил на Екатер[ининской] улице; по своему местоположению она соответствовала его требованиям. К сожалению, хозяйка квартиры была темная и мало развитая женщина, что общежитие не делало приятным. Недавно приехала его жена, и они переселились к Гуревич. Полагаю, что у нея будет лучше.

Дня два тому назад проводила Алю в Москву. С тяжелым

чувством каждый раз ее отправляю на север. Тревожит здоровье и еще больше те случайности, которыми стала богата русская жизнь. В сентябре уедет другая, если будет принята. В доме станет совсем тихо и пусто.

А как Вы себя чувствуете? Как Климентий Васильевич? Хорошо ли вам в Кутаисе? Довольны ли климатом и всеми условиями? Где провели лето – в самом городе или на даче? А на зиму какие у вас планы, не думаете ли возвращаться в Гелуан?

Я к Вам с большой просьбой. Вчера была у меня одна дама, у которой сын страдает от болезни почек. Врачи советуют его везти в Египет. И вот – не будуте ли так добры удовлетворить все их вопросы о Гелуани? Она просила сообщить: дорого ли ей обойдется содержание ежемесячно вдвоем с сыном? Сколько стоит помещение, стол? Есть ли там пансионы с полным содержанием, или помещаются в отелях? Не могли бы Вы ей указать такой отель? О Гелуани она ничего не знает, и всякое Ваше указание или сведение для нее было бы очень полезно и помогло бы ей лучше разобраться на новом месте. Она также не представляет, как ехать в Гелуань. Откуда отходят пароходы туда, где брать билет? Какие порты проезжают? Сколько времени уходит на дорогу? Сколько стоит конец для двух?

Извините, дорогая Лариса Петровна, что возьму Ваше время на час-другой, но дама так опечалена своим несчастьем, так растеряна о неожиданности перспектив переселения, что я решилась Вас побеспокоить. Эту даму я мало знаю, но вынесла то впечатление, что сыну она может создать необходимые условия, но не настолько богата, чтоб справиться со всякими материальными условиями, и лучше ей раньше их выяснить. Буду очень благодарна, если возможно скорее ответите на мое письмо. Сведения от Вас надо сообщить еще ея мужу. Он, кажется, живет на севере. Мальчик на вид здоровый, а между тем недуг в нем сильно сказывается. Оба торопятся создать ему лучшие условия, чтобы болезнь не прогрессировала.

Я и Николай Алексеевич шлем Вам и Климентию Васильевичу привет и лучшие пожелания.

Глубоко уважающая Вас М.Приселкова.

---

[1] Автограф: LU1/107/00. Приселкова Марія – жителька Ялти, знайома Лесі Українки.

[2] Особа не установлена.

[3] Пагорб в Ялті, де свого часу наймали помешкання Леся Українка та Климент Квітка.

ГАЛИНА КОМАРОВА[1]

[09.10.1912]

Дорога Лесю!

Я чула од Лілі, що ти збираєшся їхати в Єгипет, так прохаю тебе: не забувай, що по дорозі є Одеса, де живуть твої приятелі, що вже дуже, дуже хочуть тебе зобачити. Збирайся, голубонько, в Єгипет неодмінно, бо там же тобі так добре завше буває, і заїзди до нас.

Цілую тебе міцно-міцно. Привітай К[лимента] В[асильовича] щиро.

Твоя Галя

---

[1] Автограф: LU1/86/00. Комарова Галина Михайлівна (1877-1938)– старша донька М. Ф. Комарова, українська поетеса, перекладач.

ЕЛЬФІР ХУТОРСЬКА[1]

19.10.1912

Дорогая Ларисса Петровна!

Ваше заказное письмо я имела удовольствие получить, очень рада была узнать о Вашем здоровье. Но меня удивило, что Вы пишете, что не получили ответа на Ваше письмо, которое я получила зимой. Я Вам ответила, правда, не так скоро, но ответила.

Ну, слава Богу, что Ваша болезнь разрешилась не новым каким-то осложнением; что касается Вашего запроса, то я могу с Вас теперь взять 90 руб., только без доктора. Комнату я Вам дам M-me Горской, Вы в ней тоже были первый год. Это юго-восточная комната с террасой на восток. Ведь комната Paper'a для Вас неудобна, надо лестницей взбираться.

Я теперь работаю отдельно от доктора, но дешевле уже этого я не могу взять. Ярины, кажется, в этом году не приедут. Виктор Борисович хочет попробовать зиму провести на Кавказе. К-ог Rabinouifoh тоже в этом году в Гелуане не будет, он сейчас нездоров.

Ларочка [донька Хуторської] уже большая девица, помнит Вас хорошо.

Надеюсь, что Вы мне сообщите, если решите выехать.

У меня все еще ничего хорошего. Практика по акушерству немного увеличилась, но все-таки не дает много возможности самостоятельно устроиться, как мне бы хотелось. Пансион у меня в компании с Гейеши, хозяином этого дома. Довольно несимпатичный человек, но что делать – обстоятельства заставляют терпеть его.

Ну, не стану много распространяться, при свидании обо всем поговорим. Гаша кланяется Вам, она еще у меня. Ларочка целует Вас крепко. Ну, всего лучшего. Целую Вас.

Ваша Хуторская

P.S. Приезд в Гелуан пусть Вас не пугает, теперь совершенно другие условия жизни здесь.

---

[1] Автограф: LU1/108/00. Хуторська Ельфір Борисівна – господиня пансіону "Тевфік" в Гелуані. Лист відправлено в Кутаїсі.

Із родинного листування Косачів

ЛИСТИ ОЛЬГИ ДРАГОМАНОВОЇ-КОСАЧ

ДО СИНА МИХАЙЛА[1]

[1889]

Що з тобою знов робиться, Мако? Ні слуху, ні вісті од тебе! Казав, що книжки готові, але не шлеш їх. А дядько знов питається, чи прибудуть коли книжки.

Прошу, вишли їх скоріше, зашитою посилкою, бо під бандеролею стілько книжок посилати недобре і навіть дорогше, ніж посилкою.

Жду тепер відомостей дальших про можливість Лесиного прожиття у Києві. Не знаю, чи ти получив мій лист, в котрім я писала дещо Старицькій.

Прошу ще раз, напиши про все, бо кожен раз посилаю на пошту, а від тебе нема нічого. Коли вже таке нещастя, що власне твої листи до мене пропадають (більше нічиї), то посилай їх закритими. Бо далебі се досадно!

Обіцяв ти і про театр („Нат[алку] Полт[авку]"), і про концерт, і „про все". Тим часом ні слуху, ні вісті!

А не любиш, як тебе „лають".

Твоя О. Косач

У нас все гаразд. Були вчора на малорусском концерті. Давала його переїздна капела якогось Гордовського. Співали дуже добре.

Не забудь теж про Шурині [Олександри Судовщикової] вірші, що я писала в вечірнім листі.

---

[1] Автограф: LU2/15/00.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

17.01.1894
Колодяжне

Лісічок милий! Бережи дорого Зеїчка! Не давай довго сидіть та писать з вечора!

Я слабостію Лесі не лякаюсь, бо се не страшна річ. Але ж,

власне, Зея того буває слаба в середині зими, бо до того часу завше добре себе затягне. Я вишлю вам грошей на сих днях, добавочного фонду, щоб молоко купували, щоб Зея на звозчиках їздила!

Що, справді, дивитися на ті гроші! Ну їх к чорту! Для чого й вони потрібні, як не для здорових й життя! От ви все журитеся, що багато проживаєте, – зате ж тут чогось так поменшало у нас видатків, що зовсім замітно. Бо таки людей менше. І Сурка все лізе, що у неї майже нічого не купую, жид теж припоминається, чого його залишили. Ну, от станічка вже, на його потіху, скажу зробити!

Сорочки вам нові чорсові шиються, обшивки вишиваються. Все вам буде, мої милії голубоньки, аби ви були мені здорові та розумні.

Про листи таки справді нехай так буде: Зея нехай у вівторок півлисточка напише й пошле, а ти в суботу (як уроків не треба учить, бо протів неділі). Ну і будуть сталі звістки – і не буду я вас гризти.

Думаю я, через те ні ви, ні Мака [Михайло Косач] не згадували ні в одному листі про переклад „Трех елок", що думали ніби то я сама переложила й послала в „Жизнь" (Мака пише, – як я йому написала, – що він так думав). Ну а тим часом я й не думала посилать.

Чи не можна б довідатись, що то за [нрзб.] переложила? Цікаво[2].

---

[1] Автограф: LU2/15/00. Лист написаний на одному аркуші з листом Оксани до сестри Ольги.

[2] Оповідання Олени Пчілки "Три ялинки" переклала російською мовою Галина Комарова.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

26.02.1902

Вельмишановний Мих[айле] Вас[ильовичу]!

Ваші листи всі получаються. Дякую за відомості про Лілю[2], хотя вони були дуже чудні: чогось то Ви напираєте, що вона була гостею скількох людей, чи навіть „всіх". Тим часом конкретної відомості, у кого саме, в чиїй домівці мешкала Ліля, я і досі не знаю. Її лист чи пропав, чи не був написаний, бо опріч одкриток

(т. є. картинок з підписом) од Лілі зі Львова, настоящего листа не було.

Про переписчика пишете Ви, отже, і одповідаю Вам про сю справу: коли говорите, що у переписчика буде „тьма“ помилок, то це мені зовсім „не улыбается“... Якщо так, то я і зовсім не хочу такого переписчика; буду вже шукать змоги переписать тут, чи в Одесі зі своєї повісті.

Пише Ліля, вже з Петерб[урга], про Мих[айла] Яцкова[3], щоб йому оказать протекцію в „Кіевск[ій] старині“ яко белетристу. Отже, щоб не гаявся час, я одписую про це Вам (бо через Петерб[ург] довга казка). А Ви скажіть, щоб він прислав свою повість сюди, на ім'я Петра Ант[оновича], а він уже замовить за автора слівце і передасть в „Кіевск[ую] Стар[ину]“.

Яцків – автор хороший, ті дрібненькі ескізи, котрі були в „Леваді“, дуже мені сподобались (Оксаночка навіть переложила їх по-русскі). Чі зможе Яцків справитися з більшим твором, – хто знає (дуже часто, що автора дрібних очерків не вистача для повісті), проте можна сподіватись скоріше доброго, коли чоловік взагалі з талантом. Отже, нехай не задавнює та присила повість швиденько – то і все піде скоріше!

Я завтра їду в Петерб[ург], давно збиралась, а то і термін певний маю бути на з'їзді „Кустарних деятелей“, на який мене запрошено (на початку марця). Ну, і Лілічне життя побачу притім.

Ну, бувайте здорові, новин у нас особенних нема. Всього доброго зичу й [нрзб.].

Прихильна О.Косач

Передайте, Михайло Васильевич, п. Яцкову, чтобы присылал, что есть, прямо мне; я берусь хлопотать за него в К[иевской] С[тарине]. При этом скажите ему, что гонорар будет невеликий, але буде. Твори желательные – маленькия, а если повести – то не дуже велики. Редакция считает вправе, что найдет необходимым, сокращать и подгонять под русские условия. Пусть заявит, сколько он захоче отдельно оттисков? Хорошо бы было, если б было писано четче, а не немецкой драпаниной галичан. Затем сообщите кое-что из автобиографии Яцкова[4], т. к. м[ожет] б[ыть] понадобится сделать маленькую передмову с того. Тема творів должна быть близка к этногр[афическо]-бытовому-истор[ическому] роду, бо журнал все же исторический, – и отнюдь не к философски-заоблачному!

Всего Вам доброго!

П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/8/00. У кінці дописка Петра Косача.

[2] Мова йде про гостювання Ольги Косач у Михайла Кривинюка у Львові

[3] Яцків Михайло Юрійович (1873-1961) – український письменник. Його першу збірку "В царстві сатани" (1900) схвально оцінила Леся Українка.

[4] В автографі помилково – *Яцука*.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

10.11.[1902]

Вельмишановний Мих[айле] Вас[ильовичу]!

Посилаю Вам Ваш лист. Бог знає від якого часу він лежить у нас! Перше невідомо було нам про Ваш [нрзб.] лиш із Сан-Ремо [нрзб.] Лесі довідати[сь] про Вас у Львові, переїздом, і прислать Ваш адрес (отож по йому й пишу). Поки ж ішла переписка та поки я тим часом їздила в Гадяч, лист до Вас десь засунувся. Але ще сьогодня добула я його між паперами П[етра] А[нтоновича] і посилаю Вам закритим.

Прошу повідомити, як получите... Коли при тім случаю напишете що-небудь о собі, – як Вам ведеться, – то буде це дуже для мене інтересно, бо абсолютно ніхто тут нічого про Вас не знає (отже, й товаришам Вашим не звісно навіть Вашого адресу). Сьогодня взяв Ваш адрес [нрзб.] хоче послати Вам якийсь довг. Макс[им] Ів[анович][2] всі екзамени покінчив, тепер все вагається, куди йому себе пристроїти, чи на провінції, чи тут. Отже, вчора казав, що таки має охоту і надію зостатись на місці, тут, при професорі Петрову якимсь гігієністом (не при університеті), – я не знаю, що то за місце і що там треба робить, під урядом сього професора, і скілько М[акси]му Ів[анович]у ітиме плати; але, певне ж, якісь будуть обов'язки і щось платитимуть (здається, казав М[аксим] Ів[анович], буде йому 50 р. в місяць).

У нас все досить благополучно. Оксані [Косач] далеко ліпше: вона дуже поправилась фізично, та й по своєму поведінню не подає повода думать, що слаба психічно[3]. Вже більше місяця, як вона живе в Запрудді, у Єл[ени] Ант[онівни Тесленко-Приходько] (там

бачив її на тім тижні П[етро] А[нтонович], як їздив у Ковельщину). Запруддя ще не продане, – се діло дуже заплуталось, і, певне, прийдеться П[етрові] А[нтонови]чу шукать других купців. Поки що діти і Єл[ена] Ант[онівна] живуть у Запрудді, „хазяйнують".

А Юрій [Борисович Тесленко-Приходько] (може, Ви про це знаєте) у Мюнхені, разом з Тосею [Антоном Борисовичем Шимановським]; трохи був спізнився, бо як вибрався перший раз із Січі, то десь під Брестом украдено в його весь багаж (у вагоні, під час його сну), а разом з кошиком і паспорт з всіма документами. Отже, поки знов добувались докум[енти] та новий паспорт, то діло й затягнулось. Але вже все залагоджено – і Юрій в Мюнхені, почуває себе студентом політехніки дуже добре.

Коли вернеться Оксана од Приходьків – невідомо. Се буде залежати цілком від її волі.

Леся із С[ан-]Ремо пише часто. По приїзді туди трохи слабувала, але тепер здорова. Живе там же (San Remo, Corso Cavalotti, villa Natalia), у Садовських[4].

Врешті, Ви це все, певно, знаєте од Лілі.

Микось і Дора [молодші діти Косачів] труждаються в своїх гімназіях. Вчора Дорі виставлено за поведінку в чверті лиш „11" – за ношеніє кольца. Приходилось мені і з поводу Микося об'ясняться з інспектором – за якесь розлите чорнило і т. п. Науки ж ідуть досить добре.

Київські знайомі маються теж досить добре. А от з Гадяча надійшла була дуже сумна новина: умер од нервного удара (розрив сосудів у голові) А. Ів. Дейніковський. Страшенно мені його шкода, просто не можу вмістити собі в голові, що його нема на світі. Дуже славна людина була – тілько без міри нещаслива!

Ну, бувайте здорові, бажаю вам всього найкращого. Напишіть, як маєтесь „у Чехах", чи нахилились уже до чеської мови (на лекціях і так), чи маєте зарібок, на який сподівались, і як наука.

Щиро прихильна Ольга Косач

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

[2] Мова йде про Мережинського Максима Івановича – друга сім'ї Косачів, лікаря за фахом.

[3] Психічний зрив Оксани Косач дуже схвилював всю родину, зокрема Леся Українка писала в червні 1902 року: "Мені з думки не сходить Оксана з її істерією" (Т. 11. – С. 360)

[4] Далекі родичі Косачів, у яких мешкала Леся Українка в Сан-Ремо.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

03.04.[1903]

Любий Михайло Васил[ьович]!

Оце ми вже в Гадячі, чи, краще сказати, у Зелен[ому] Гаю, – я і Дора. У нас уже вийшла „переміна диверсії“: думала я перше, що в Гаю буду жить лиш я та Леся (всі інші хотіли в Колод[яжному], а тепер вийшло, що всі захотіли в Гай. Оксана, як приїхала, то зараз таки сказала, що не хоче розділятись. Та воно, може, й краще буде, – як всі вкупі. Отже, як я думала, що дівчата будуть в Колод[яжному], то до мене й не касалось ніщо з їх життя та перебування, як їхнє, так і гостей, а коли тепер житимуть всі у мене, то вже виходить, що і мені діло до гостей моїх дівчат.

Отже, через те й пишу тепер осібно в сій справі до Вас – приїжджайте в Зелений Гай. Вже таки, певне, можна вирватись одпочить. Післязавтра, 5 іюня, приїдуть в Гай Ліля і Оксана. Ліля осталась щось там шить у кравців, а Оксана так, при Лілі. Приїдуть удвох, бо Микось могтиме рушить ледві 10 іюня (кінчає ж гімназію!). П[етро] А[нтонович] не знаю, коли приїде, може, й зовсім не можна буде йому приїхать. Врешті, зовсім нічого про це невідомо. Леся має приїхать в Гай на сих днях. Може, й ще хто над'їде, але то вже все невідомо. Ми з Дорою купаємось, клопочемось, як би краще скрізь все уладновать. Ваша хата вже готова. Хотіли ми красить, та боїмось, щоб не смерділи краски.

На верхн[ьому] етажі будуть жить – я, Леся і Трегубови, а в нижнім (де були [нрзб.] панночки й Микола) будуть жить всі мої дівчата і ви з Микосем, та як хто приїде з молоді. Сторож живе в [нрзб.] при сараї – і нижню кухню обернули в хатку, та й сіни переробили на хату. От вже побачите, як гарно буде!

Ну, так до побачення, приїздіть скорій!

Коли можна, купіть мені який збірничок колядок, чеських або поліських з нотами – мені треба слов'янських мотивів колядок.

Ну, цілую Вас і жду хутко.

Ваша Ольга Косач.

Ліля схудла, але замітно поправилась уже й в Києві.

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

24.[08].1903

Оце ловлю Вас повісткою, Мих[айле] Вас[ильовичу], в Києві. Хоть Леся й каже, що Ви говорили одправить назад гроші, але, може, обставини змінились, може, Ви направите гроші з Гадяча туди, куди поїдете. А як скажете одіслать назад, то й то Ваше діло. Гадяцькі почтарі кажуть, що Ви можете на сій таки самій повістці надписать, куди вам переслать гроші, то туди й пошлють.

У нас все гаразд, тілько дуже пусто; погода чудова, я й Трег[убова][2] – 6 г. купаємось знов.

Кудля [собака] скучає, але менше, ніж сподівано. Врешті, її психологія мало звісна.

Кланяйтесь нашим, скажіть, що дуже жалую, що всі забули (і я теж), що треба було взять ложок. Знов прийдеться позичать, як торік. Досадно, але вже до приїзду Лесі чи пані Трегуб[ової] іначе не буде.

Кримський[3] прислав лист, що в перших числах сент[ября] бути не може, а хіба 10-го. Леся одписує, що, значить, вона приймить його тут не може, а хіба в Києві.

У Полтаві, значить, можем пробуть лишній день, бо вже не будем поспішать в Гай. З Полтави я і Леся ще вернемось в Гай, а потім, коло 5-го, будем в Києві. Певне, і я приїду з Лесею, хотя напевне не знаю.

Дуже добре було, якби Ліля виїхала з Києва 26-го. Справа єї дуже непевна: через празники (29-го*, 30-го і 1-го) може не вспіти навести справки і т. п., то до 1-го не поспіє бути прийнятою яко медичка, щоб держать екзамен.

А се ж буде страх жаль, коли через лишній один день сидіння в Києві пропаде вел[ика] справа! Прошу Вас дати їй прочитать сей листочок.

Будьте здорові, обіймаю Вас. Напишіть коли мені.

Ол. Косач

* усікновеніє

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

[2] Трегубова Антоніна Федорівна – сестра О.Ф.Франко, дружина приятеля П.А.Косача Трегубова Єлисея Купріяновича.

[3] Кримський Агатангел Юхимович (1871-1942) – визначний сходознавець, український письменник, приятель Лесі Українки.

ОУАНСКА КНИГОЗА 2/5/08 РЕАЛЕ

З. Гай 24 VIII 1903 р.

Оце ловлю Вас повдер-
-кого, Мих. Вас., в
Києві. Хоть Лесь
й каже, що Ви
говорили одпра-
вить назад гроші,
але може обстави-
ни змінились,
може Ви напра-
вите гроші, Га-
дяча туди, куди
поїдете. А як ска-
жете одіслать назад,
то й то Ваше
діло. Гадяцькі
почтарі кажуть,

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

[початок квітня 1903]

Вельмишановний Мих[айле] Вас[ильовичу]!

Лист Ваш получила. Прийму до відома Ваші відомості. Сьогодня їду на який час в Гадяч, по своїм ділам.

У нас трапилась неприємна річ. Тож, мабуть, Ліля Вам писала про всякі незгоди у них і авантури з екзаменами. Але і її зачепило це коло, – хоть прямо таки задаремне зачеркнуло.

Пішла Ліля в гості до подруги, а тут якраз їх всіх і забрали[2], бо подумали, що там сходка*. Отож, Ліля вже зовсім як „кур во щі“ попалась.

Маємо відомості всякі од знакомих; всі кажуть, що пусте діло, що і діла ніякого нема, і що Лілю дуже скоро випустять, бо на квартирі у Лілі абсолютно нічого не взяли, бо і не могло ж у неї бути нічого компромітуючого, бо вона думала лиш про науку і більш ні про що. Взяли так собі, на всякий случай, бо надійшла на скомпромітовану квартиру.

Не варто було і писать Вам про се, але пишу так, щоб Вас остерегти, бо вже одно те, що получиться лист до Лілі „із заграниці“ може здатись бог знає чим „подозрітельним“, хотя в Вашому листі до неї і не може бути нічого, опріч лічних розмов. Отже, поки що краще зовсім не писать, краще всього через те, що все одно – у найліпшім разі, – лист не дійде до рук адресатки, а лежатиме в її квартирі, нею не читаний.

Пишу Вам через те (хоть й не слід писать Вам прикрої новини), що можете довідатись про Лілю з якого иншого джерела, коротко, од кого-небудь, не знаючого толком, як і що було і єсть, то ще гірше буде для Вас. Отже, справді, така історія з Лілею сама пуста річ. Вона сидить і учить медіц[инські] книжки для екзамену. Ми оце зараз получили од неї лист. Вона здорова, і тон листа дуже бадьорий. Пусте діло! Просить вона і Вам написать так, щоб Ви не здумали поїхать в Петерб[ург], бо це „зовсім не потрібно“, і щоб в запалі Ви не турбувались – і годі. Справді ж таки історія пуста, і Вам треба тілько думать о її і о свойому благові.

Думаю, що навіть так краще, бо тою пригодою Лілі перебито той неможливий душевний і нервовий стан, в якому вона була з поводу всяких екзаменаціонних передряг.

Ну, будьте ж здорові, не турбуйтесь. Пишу Вам по чистій правді, що все пустяки, просто непорозуміння, і як тілько воно

проясниться, то і випустять. Так і начальство сказало, що дуже скоро випустять.

* Ліля надійшла случайно, як вже всіх забрали, – тілько сиділи і ждали, хто надійде з знакомих.

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

[2] Про арешт та ув'язнення сестри Лесі Українки у 1903 році див. також наступний лист та листи самої Ольги Косач.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

Четверг, 15.[05.1903]

Вельмишановний Мих[айле] Вас[ильовичу]!

Не посилала Вам до тижня звісток про Лілю, бо не було нічогісінько певного. „Діло пусте", „скоро випустять" – так писали инші, а тим часом од П[етра] А[нтоновича] були досить смутні звістки і невиразні.

Але от, годину тому назад, приїхав П[етро] А[нтонович] з Петербурга і привіз певну звістку, що вже написано доклад о випущенню Лілі яко не замішаної в тій справі, при якій її було залічено з поводу її приходу хутко після того, як забрано було її подругу. Це вже з певностю встановлено слідством, що вона там була „ни при чем".

Екзаменів тепер Ліля тримати не буде, бо вже два найголовніших професори покінчили екзаменувать і виїхали з Пет[ербурга]. Справа ця з екзаменами останеться на осінь. Неприятно, але се вийшло, звісно, найменшим з лих. Зараз після визволення, через скілька днів, Ліля має приїхати сюди, в Київ, а потім в Колод[яжне], куди, як уже давно було наважено, поїдуть всі, опріч мене і Лесі. Леся абсолютно не може жить в Колод[яжному] (се вже з досвіду, звісно), а я не хочу, задля різних своїх причин (про які мені не хочеться говорить).

Наші десь біля Вас загубилися, т. є. Леся і Оксана; першою звісткою була якась одкритка од Окс[ани] (з видом на Рейн[ський] водоп[ад]), що їдуть в Мюнх[ен]. Там у які[й]сь комбінації може буть ще Прага, Відень, Чернівці, Граніца. Гаразд того не розумію, побачим, як там уже все буде виконане з тими подорожами і остановками, бо не завше так буває, як думаєш.

З певностю можна думать, що будуть у Празі. Задержіть їх

довше у Празі (коли Вам з того буде не дуже велика перешкода); Прага стоїть того, щоб в ній довше бути треба, щоб конечне побули у Пражськ[ому] музею. Та ще нехай конечне почують у Празі церковні співи, – дуже інтересні. Хотіла б я, однак, щоб Леся не дуже й збилась, отже, це можливо, коли не дуже малий час буть у Празі[2].

Я, може, пожду Оксани й Лілі та тоді поїду в Гадяч (у Гай); туди буду ждать Лесю – і Рада приїде туди ж, в Гай, як управиться з своїми справами на Софії (переїздять вони туди хутко, – укладаються. Микось трима екз[амени] (потім в Кол[одяжне]).

Ну, будьте здорові. Власне, я хтіла тілько заспокоїть Вас доброю, певною звісткою про Лілю, а вийшло, що понаписувала про всіх дітей. „Что у кого боліт...“

Ваша Ол. Косач

Лист Ваш І[ванові] М[Матвійовичу Стешенкові] оддали.

(То так глупо написалося! Перегорнула дві стор[інки] замість одної!)[3]

Якщо Леся буде у Вас, то нагадайте їй, нехай мені привезе граматику чеську і русинську.

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

[2] Незабаром Леся Українка та Оксана Косач приїхали в Прагу до Михайла Кривинюка, але затримались там недовго.

[3] Напис на звороті, викликаний непослідовним використаням сторінок поштового паперу.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

12.05.[1904]

Вельмишановний пане Михайло!

Простіть, на ласку божу, що я вам не одповідала. Отак все від часу до часу затягалось, бо думала, що зберусь написать великий лист... А не написала!

Може б, і тепер ще не зібралась, але думаю о літі. Оце сьогодня виїзжаю в Гадяч, т. є. в Гай; та і подумала, що, мабуть, Ви і зібрались до нас в Гай, та, може, считаєте, що то як у Гай, то треба, щоб „запрошено“ було мною (Ви таки часом досить „церемонний“ буваєте). Ну, так оце я з поводу сього й пишу.

Дуже прошу Вас: приїздіть, та не гайтесь, бо в Гаю вже й тепера дуже гарно (я вже там була ще весною).

Наша сім'я сього року розділяється: Микось і Дора конечне хотять в Колодяжне – і поїдуть туди в кінці мая чи в самім початку іюня. І я там поживу з ними який час, потім лишу їх самих – на хазяйстві. Здається, і Володя Просян[иченко] теж туди поїде. У Гай же поїдуть Леся, Ліля і Оксана (і я решту часу од Колодяжного). П[етро] А[нтонович] не знаю, де буде; б[уде], може, в Києві, бо начальство нове не дуже пускатиме. Ну, та часом і він заскочить чи сюди, чи туди.

Ждали ми от-от Лілю з Одеси, але вона там застряла, і коли саме буде – невідомо. Отже, їду сьогодня вночі, не діждавшись єї; все одно – побачимось уже в Гаю. Так само не знаю, коли й Леся приїде з Одеси сюди. Певне, там забариться днів з 10[2]. Отож як я оце сама в Гай поїду, щоб вже приглянуть, де що треба побілить чи що справить, то вже сидітиму в Гаю та і дожидатиму всіх любих гостей.

З Києва тепер по полтавск[ій] дорозі дуже добрий поїзд єсть – із Києва у 12 год. ночі, потім буде посадка в Ромодані аж у 8-ій год. рано і в 12 дня в Полт[аві] (отже, ніч спокійна). В Гадяч прибува поїзд у ½ 4-ої дня.

У нас тут тепер, сими днями, особенного нічого не чуть. Нашу смутну київську новину – смерть Мих[айла] Петр[овича] Старицького[3] – певне, знаєте. Хоть ся смерть і була сподівана, а все ж дуже вона вразила всіх близьких.

На сих днях Людм[ила] Мих[айлівна] сподівається своїх Трушів і Ліду. Вона (Л[юдмила] Мих[айлівна]) не хоче їхать на літо нікуди з Києва.

Коли ж Ви з Праги? Колись хтось казав, що аж в середині літа будете, в іюні, але я тому не вірю. Владнайтеся хутенько та й приїздіть до нас в Гай!

Всього Вам доброго! Ще раз вибачте. Всі Ваші листи і привіти святкові я одержала і дуже дякую за добру пам'ять. Цілую Вас щиро і сердечно.

Ваша Ольга Косач

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

[2] До Гадяча Леся Українка приїхала 4 червня 1904 року.

[3] Старицький М.П. помер 14 квітня 1904 року.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

[середина лютого 1905]

Пишу Вам із Петерб[урга], куди приїхала по своїм ділам[2] з Дмитр[ієвим].

У нас всі здорові і благополучні. Лілі буду писать. Тепер спішусь піти в цензурн[ий] Комітет і т. д.

О. Косач

Ваші листи одержала, дуже дякую за добрість – і Вам теж кланяюся низьким поклоном! Очевидно, що ми таки не будем представлять ту трагікомічну пару „зять і теща", а зостанемось і надалі в добрій злагоді!

---

[1] Автограф: (LU2/6/00). Фрагмент з листа опублікований: *Хронологія*. – С. 747. Лист написаний в Прагу. На листівці фото: "Горельєф Л.В.Позена на памятнике И.П.Котляревскому".

[2] Олена Пчілка їздила до Петербургу разом з В. Науменком, І. Шрагом, М. Дмитрієвим клопотатися про громадсько-літературні видання українською мовою. Їй належить докладна записка, подана міністру Вітте.

ДО ДОНЬОК ОЛЬГИ ТА ОКСАНИ[1]

[26.10.1905]

Люба моя Ліля та Оксануля!

Зараз одправила телеграму, котру ми за підписом [нрзб.] составляли з папою (що вчора, 25-го окт[ября] приїхав у Київ. Отже, "Оксана, сиди в Празі". То єсть, що папа єї приїзд не задержує в Колод[яжне], коли він вже в Києві (і що спішит), то Ок[са]ні в Київ не єсть конечно потрібно. Може довше побути в Празі, єслі їй і иншим теє бажано (а в тому я певна). Звичайно, тут, в Києві, теж Оксанин приїзд дуже бажаний, але нехай буде, як буде.

У нас вже нібито спокійно. Погроми скінчились. Нас вони ніяк не зачепили, хотя були чутки, котрі і не для самих juden могли бути фатальні. Взагалі ж – часи тяжкі. Поки то все наладиться!..

Дора вже зовсім здорова, сьогодня (26-го) був лист од 20-го. Леся і Дора збираються в Київ. Тут тьотя Єля, П[етро] Вас[ильо-

вич – чоловік тьоті Єлі] і Юра [син] (його задержало тут бездоріжжя).

Оксануль, кажуть, в Радзивілі – холера. Може, краще не їдь через Радз[ивілів]. Дуже всіх цілую, пишіть в Київ.

Мама.

---

[1] Автограф: LU2/6/00.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

[кінець жовтня 1905]

Дорога Лілічко!

Одержала твій листочок (одкритку) і зараз пишу, бо кажуть, що за границю телеграми стілько само йдуть, як і листи. Не було можливо тобі раніше писать через забастовку доріг. А то таки й не хотілося; тепер, коли вже все гаразд, то можна сказать, а то брехать – писать лист, промовчуючи про якусь прикрість, – не хотілось. Але ж знов говорю: знай, що вже тепер все добре, Дора вже зовсім здорова.

Дора була заслабла, – нам прислали дуже прикрі телегр[ами], щоб хтось їхав, що Дору треба по приказу лікаря везти в клініку, бо у неї тіф. Я в той час лежала слаба саме – у мене щось робилось в голові (за годину до отримання телеграми був обморок). Отже, щоб не було так, як з кн. Труб., Леся мене не пустила, а поїхала сама. Ще тоді можна було їхать, бо це було ще до 9 окт[ября].

Вийшло, що нічого такого важкого не було, навіть що й не тіф був, а тіфоїд. Першого дня тілько було 40 град., а 2-го 39, а 3-го 38 – і так все менше. Лікар клініку давно одмінив, Дора весь час у Карт[ашевських] і від 16-го вже має нормальну темп[ературу] і „самочувствіє очень хорошее“[2]. Вчора (20-го) теж була телеграма дуже добра. Отже, тепер тілько міркуємо, як приїхати звідти Лесі і Дорі (бо вже ж і Дорі не слід в Пет[ербурзі] оставатись).

Ну, бачиш, що вже все добре. Леся поїхала зовсім здорова, мається добре. (нрзб.) пише, що Леся не почуває ріжниці клімату, бо, слава богу, погода триває ще нічого собі. Я все-таки страшенно жалую, що телеграма о потребі виїзду трапилась тоді, коли я, як навмисне, не могла їхать без ріску, може, й умерти в дорозі. Бо все

ж краще, якби Леся не виїздила; але вже так сталось! Однак до сеї пори Лесі подоріж нічого не пошкодила.

Папа в Колод[яжному]. Я сижу в Києві. Здоров'є моє зовсім добре*. В Гадяч зовсім не їздила, бо не хотілось забиватись ще дальше од звісток і дорог під час болізні Д[ори], а після 10-го вже й дороги стали! (Леся ледве проскочила щасливо, без задержки) Тепер теж дорога моя стоїть. Та й не поїхала я знов уже через загальний київський стан.

Для Мик[ося] весь час була небезпечність: то якби щось з ним трапилось, то без папи й без Лесі, і якби ще й без мене, – не було б навіть кому й довідатись, що саме з ним. Остатніми днями вже друга небезпечність була: страшенно забивали жидів, навіть на нашій улиці і коло нас (напр[иклад], в будинку, де твій кравець). Се робилось зовсім одкрито. Били й студентів, „бо вони з жидами"). Чикаленковому сину прострелили руку 19 окт[ября] На Вел[икій] Влад[имирській] улиці. Ну, чі могла би я кинуть Мик[ося]? Але вже сегодня (21-го) нікого нігде не б'ють – і опасності мовби ні для кого нема, – я рада, що можу тобі сказать яко щиру правду. Микось мається добре теж. Отже, ти заспокойся. У нас всіх все добре.

Тьотя Єля [Тесленко-Приходько] сидить в Дюксені, тьотя Саша [Шимановська]– у Паші [сина]. Юрко [Тесленко-Приходько] тут: мав їхать за границю, але стала його дорога. Розрухи з жидами якось перебили всім настрій. Ні в чому поки що не видно „свобод" всякого роду. Але сей час прийде – і все ж таки переміні політичній можна буде радіти!

Як тілько почнуть виходить газети, випишу тобі київську.

Дуже, дуже цілую Тебе, моє золото, і М[ихайла] В[асильовича]**

* то я була себе переутомила на той час

** п. Квітка тепер у нас, – здоровить і просить написать (як будеш нам писать), що з його рукописами.

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

[2] На думку лікаря, Дору "вилічила" Леся Українка.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

07.12.1905

Дорога Лілічка!

Дуже, дуже ми всі раділи, получивши вчора вночі (5-го о 12-й) телеграму М[ихайла] В[асильовича] про вашу милу пригоду[2]. Але знаю, що й у 20-м столітті так же трудно визначити з певностю час прибуття сподіваного гостя, як і в 19-м. Писав М[ихайло] В[асильович], що сподіваєтесь між 20 і 29 дек[абря], – отож я й вибираюсь к тому часу. Завтра, 7-го, маюся взяти паспорт собі, щоб їхати до тебе. А ж тут телеграма, що вже маєш сина!..

Ну, бажаю ж тобі і йому здоров'я побільше. Дуже, дуже обнімаю всіх.

Мама

---

[1] Автограф: LU2/5/00.

[2] Йдеться про народження сина Ольги та Михайла Кривинюків Михайла 5 грудня 1905 року.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

20.12.[1905]

Дорога Лілічко!

Не знаю, чі получила ти мою одкритку? Весь час так хотілося написати ще, та все деякі справи чогось закрутилися, довгого листа зовсім не можна було написать. То общество жіноче, то їздила в Полтаву, то писала для нової газети полтавської „Рідний край" – і так все кручуся!

Дуже, дуже мені хочеться знать, який саме твій хлопчик, хотя тепер і не можна розібрать, яке воно. Чого тебе так довго держать при лежанню на спині? Чі то система така взагалі, чі у тебе не все, як слід? Оксана недобра, ні слова не пише ні про тебе, ні про себе, хотя на сей раз неабияк просила її написать. Прислала телеграму – „не переехала" із Радзів[ілова], а потім був од Мих[айла] Вас[ильовича] листочок, що вона вже у Празі. Зовсім не відомо, що ж саме в Радзів[ілові]. Може, скоріш довідаємося про це з Праги?

Мик[ось], Володя [Просяниченко], Бріф, Зоря їдуть (21-го) в

Колод[яжне] на 10 днів. Туди ж поїде на 2-ий день свят папа, а на 7-й (до нов[ого] року) Дора. Ми з Лесею будем у Києві.

У Києві нічого особенного нема. Губерн[атор] не розрішив Єфр[емову] і Грінч[енкові] видавать „Громад[ське] слово". Радив Леонтович просить дозволу видавать „Громад[ську] думку". Невідомо, що скажуть[2]. Полт[авський] же губернатор розрішив „Рідний край". „Хлібороб"[3] вже сконфіскований, – і саме впору, бо було дуже мало і сотр[удників], і грошей. То хоть з честю загине! Цікаво мені, що буде з „Рідним краєм". Ми з Лесею туди дали чимало. Але сотрудн[иків] мало. Газета друга (Лесі, Стеш-[енка] й инших) теж буде видаватись[4].

Ну, пиши нам у Київ, як ти і мале. Всіх цілую дуже.

Мама

Всі листочки Мих[айла] Вас[ильовича] дійшли. Дуже дякую.

---

[1] Автограф: LU2/5/00. Фрагменти з листа опубліковані: *Хронологія*. – С. 767.

[2] Після відмови Є.Чикаленкові щодо видання газети "Громадське слово", В.Леонтович подав заяву на газету "Громадська думка", а Б.Грінченко – на "Раду". Дозвіл дістав проект В.Леонтовича, 31 грудня 1906 появилось перше число щоденної української газети "Громадська думка".

[3] "Хлібороб" – перший національний часопис українською мовою, що почав виходити після маніфесту 17 жовтня. Вийшло 5 номерів газети під редакторством братів Шеметів.

[4] Разом з І.М.Стешенком Леся Українка співпрацювала з місячником "Вільна Україна", що виходив у Петербурзі на початку 1906 року.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

06.03.[1906]

Дорога Лілічка!

Пишу тобі у справі твого приїзду. План твій їхати на Паску до Колод[яжного] і одразу мені здавався неудачним, а тепер, коли Бобрик [син Кривинюків Михайло] знов був слабий, тим більше. Звісно, їдь просто в Київ. Ми зважили напевне святкувать тут (себто я і Леся). З певністю і папа на св[ята] буде в Києві.

Чого слабує Бобрик?[2]* Може, ти його носиш гулять надворі? Я думаю, що сього не слід робить, хоть там у вас, може, вже й тепліше, ніж у нас, а все ж таки ще рано для такого малого. Не винось його, ради бога! Нічого то йому не придасть, коли він

місяцем раньше погуляє надворі, а ж те, як простудиться, то гірше. Буде ще йому час нагуляться і у нас!

Приїжджай непремінно. З деяких фізичних поглядів тут тобі краще буде; будемо старатись, щоб і взагалі було тобі добре, щоб не дуже багато шарварку було тощо. А потім поїдеш з Києва, куди там краще буде. Здається, в Колод[яжному] краще. А, врешті, побачимо, порішимо всі вкупі.

Чом ніхто не пише, як же Мих[айло] Вас[ильович]? Чи він приїде з тобою, чи ні? Було б краще, звісно, якби всі троє приїхали, а то тільки буде одно за другим журитись, то тільки спільне розстройство буде, та й годі! Скажи, що запрошую дуже і М[ихайла] В[асильови]ча. Врешті, я ваших справ не знаю і ні в чому напосідатись не можу. Зробите, як вам краще, чи вигідніше, чи потрібніше буде.

Про що инше писать не хочеться. Як приїдеш, то й довідаєшся сама. Головна сіх днів новина – виставка**. Виставка чудова, просто грандіозна! Навіть „Ліпкі“[3] кажуть: „правда, ще не вмерла Україна!“ Але ти сама її побачиш, бо вона ще буде й на святки.

Часопісі потроху йдуть. Багато хиб, та вони натуральні. А все ж якось діло йде і далі наладиться краще! Думають видавать в Києві дитячу газету (і в Полт[аві] теж). Грошей нема, пишучих людей нема, а проте захожуються... Київці тягнуть мене в редакторки дитяч[ої] газети. Не знаю, як буде, бо я ж на літо виїду.

Сьогодня їду в Гадяч і в Полт[аву], вернусь днів через 10. Раніше не можна їдно поїхать через милі, милі справи... Ах, вони мене замучили!

Приїзжайте! Нарешті й не розберу, кого більше хочу побачить, чи тебе, чи Бобрика! Чогось мене дедалі більше пориває його бачити! Коли б тільки був здоров! Дуже прошу тебе написати мені зараз, як получиш сей лист, скілька слов, як здоров'є малого. Тільки пиши одкритку, бо це скоріше, а лист і не хутко напишеться, і одтяне у тебе багато часу. П'ять стрічок буде досить.

Мама

* зараз прийшла ця звістка в листі

** українських народних виробів (етнографічно-„кустарних“) Се щось надзвичайне вийшло! 6 зал!! і все тілько українські речі! та які гарні!

---

[1] Автограф: LU2/5/00. Фрагменти з листа опубліковані: *Хронологія*. – С. 774.

[2] Родичі називали новонародженого сина Ольги Косач-Кривинюк, Михайла, Бобриком.

[3] На ту пору аристократична частина Києва.

ДО ЗЯТЯ КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

[1922]

Вельмишановний і милий Климен[тій] Вас[ильович]!

Не лякайтесь од сього мого, такого великого листа; не бійтесь, що в йому має бути багато всяких просьб і дорученнів. Ні, пишу так просторо ось через що: хочу написать Вам про те, що Ви бажаєте знати для збірника М[иколи] Лисенка[2].

1. Чи харківець Лобода[3] і харківець Лободовський єсть та сама особа – я не знаю. Л[ободов]ського часто звали Лободою (і йому се було до-сподоби), але ж і инших „Лобод" у нас багато.

Чи жив Л[ободов]ський на Поділлю – теж не знаю, не пам'ятаю, щоб він коли про те згадував. Чути співання Л[ободов]ського теж не доводилось. Знаю тільки, що Л[ободов]ський був затятий, загарливий етнограф, ретельний записувач і, яко ідейний прихильник укр[аїнського] народу, був набожно-уважний до його здібностей, а між инш[им], до найбільшої з них – пісенної творчості; дійсно, знаю, що був у нього власний збірничок пісень українських (тексту), то міг би він при тім, звичайно, знати й передавать теж і мелодії тих пісень; але чи се було так, та й взагалі чи співав Л[ободов]ський, – про це не знаю. (Про це, може, сказала б Вам пані Матушевська, його пасербиця, що в 20-му році була ще лікаркою в Болгарії; неначе б то була чутка, що вона тепер десь у Києві, але достоту – сього не знаю).

З Л[ободов]ським я зустрічалась вперше у Лисенка, але не на співочих сеансах, а так собі. Найбільше знаю Л[ободов]ського по Волині, як був там волосним писарем; і в писарі він пішов, власне, ради того, щоб краще пізнати правобережну укр[аїнську] мову народню, – так він про це своє бажання й сказав П[етрові] А[нтоновичу] Косачу, як просив його місця вол[осного] писаря. П[етро] А[нтонович] і дав йому те місце в Звягельському повіті (бо сам був там предсід[ателем з'їзду] Мир[ових] Посредн[иків]); знаючи головну мету Л[ободов]ського, П[етро] А[нтонович] тільки попрохав його, щоб він не занедбував службових своїх обов'язків. Л[ободов]ський се обіцяв і, справді, був совісним, пильним працівником на своїй посаді. Що ж до словесного знадібку, то Л[ободов]ський знайшов його в Звягельщині дуже багато, та й передавав свої записи частками в Київ, до „великого" словника, що вийшов потім, опрацьований востаннє Грінченком. Сі останні відомості Вам, може, й не цікаво знати. Але якось вони самі просяться з-під мого пера, бо сього чоловіка я дуже поважала, та й особисту

вдячність мала до його за те, що не один славний клейнод одержала від його, з тих його записів, що він охоче показував мені, буквально в нас, у місті Звягелі, як приїздив з свого села.

А чого не знаю – про те Вам і не кажу.

2. Хто така була Красовська – про це нічогісінько сказати Вам не можу, бо зовсім такої людини не знаю, ніколи навіть не чула про неї. Думаю, що се була якась припадкова знайомість Мик[оли] В[італійови]ча з панського кругу, бо взагалі М[икола] Віт[алійович] рідко коли записував пісні безпосередньо від людей з народу, а здебільшого від людей свого кругу. Се, звичайно, робилося не з якого принципіального завдання, – бо й М[икола] В[італійович] був щирим народним прихильником укр[аїнським], але так виходило само собою: люди одного кругу знаходилися самі і мали охоту, без особливого вишукування їх, вдаватися до М[иколи] В[італійовича], призволяючися до його з відомими їм пісенними скарбами; а на вишукування співочих людей з народу треба мати особливий час і змогу, та й знайшовши таку людину, треба, – як Ви знаєте, – часу й снаги, щоб захопити її до співання. Се не те, що якійсь там Ліньовій або иншим таким російським збирачам, урядові встанови давали й кошти на подорожі, й фонографи й т[аке] инше. Наші збирачі, Лисенкового часу, такого не мали, о ні!..

3. Вертаюсь до пунктів. Не можу нічого сказати Вам про д[обродіи]ку Красовську, подам Вам відомості, певне, цікаві для Вас, про иншу людину, котрої ім'я й співочий хист зоставили значний слід у збірниках Лисенкових.

Се була одна чернігівка, пані Загорська (кажу, була, бо, мабуть, нема вже її на світі: була вона ще значно старшого віку, ніж я...). Що Загорська була пані, то се я вже напевне знаю, пізнавшись з нею в Києві, у М[иколи] В[італійови]ча, таки й зустрівшися з нею в його господі, якраз під час її співочого сеансу. Се була співачка – незвичайна! Перше всього мала вона чудовий природній голос (розкішне сопрано!). Добре пам'ятаю ті слова, що сказав мені якось у розмові М[икола] В[італійович]: „Коли б Загорська вчилася співати, щоб могла стати оперною або концертовою співачкою, то се була б – слава України!" Я вірю слушності сих слів. Але такого не судилось...

Пані Загорська не була співачкою вченою. Була чутка, що її навіть пробувано вчити співати, зважаючи на її надзвичайно гарний голос, але – мовляли чернігівці – „якось вона не поймалася тієї науки, та й наука та не приставала до неї". Взагалі, пані Загорська не здавалася дуже інтелігентною особою, не нагадувала навіть „губернської" показної пані, а робила враження хутчій по-

вітової, або й сільської панійки, хоч знов же, треба й те сказати, що ніякого „провінціального ламання“ в неї не було: поводилась вона просто й щиро.

Що ж до співання, то хоч не була вона співачкою вченою, але все ж можна сказати, що пройшла певну школу – співу українського: бувши, кажу, відповідно своєму вікові, сучасницею ще кулішівців, ся чернігівка була приятелькою Опанаса Марковича (чоловіка письменниці Марко Вовчок), а сей чернігівець, як ви знаєте по його виданих піснях, і був замилуванцем і, для свого часу, знавцем українського співу. Отже, Оп[анас] Маркович зорганізував був навколо себе, ще в 50-х роках, чималий гурток українців з гарними голосами. В тому гурті була й пані Загорська, отже, могла вона засвоїти собі й належну „манеру“, гарний спосіб співання українських пісень, – не „простонародний“, але й не „актрисячий“, а такий, що мені особливо подобався.

Треба признатись Вам – і від сього признання я не відречуся, – що я не люблю, як то кажуть, „чисто народного співання“, особливо – жіночого(sic!): воно виходить грубе і занадто вже примітивне; не люблю я й дуже штучного виконання укр[аїнських] пісень, в йому буває щось витвірне й чуже; а люблю я власне таке виконання, як у людей вище згаданої школи давніх наших народників. Давно-бо переконалась я, що сі народники, при всьому їх побожному покликанню українськ[ому] народному слову й хистові (всякого обсягу), все ж таки – власне, з тієї великої любови, – до значної міри (неначе потай від самих себе, неначе мимоволі) шліфували те слово й хист, надаючи їм від себе більше досконалости й краси. Отже, на моє вухо, й пані Загорська додавала народній пісні таких модуляцій голосу й стільки мелізмів – тих дрібних придаткових оздоб пісенної мелодії, – що спів той, при основній красі голосу, робив враження чогось надзвичайно гарного! Коли б мене хто спитав, чиє виконання укр[аїнських] пісень зробило на мене, на всьому моєму довгому віку, найбільше враження, то я, не вагаючись, сказала б, що се було виконання пані Загорської, її співання пісні „Ой горе тій чайці“ (дійсно, „горе тій небозі!..“) або „Не співайте півні, ще ж бо я не спала, ще своєму роду правди не сказала“ – до кінця мого життя „не забуду я!“... Такий-то гарний був той дзвінкий, хроматичний, але разом з тим і чулий – по-українському мистецький спів! В такім виконанню ті, безперечно, народні алмази виходили справжніми брильянтами. А однак почувалося, що й та шліфовка, хоч довела ті алмази до стану брильянтів, – теж наша.

Отаку пісню я й називаю твором наших давніх етнографів-музик. М[икола] В[італійович] ще до того гурту. Будуть у нас і

після його, може, ще більші митці, та вже – не такі...

4. Співала Лисенкові народних наших пісень ще одна відома мені співачка Гапка*, що теж мала дуже гарний голос, але... се вже було щось зовсім инше, мало вартне.

Іщенкова була проста дівчина, тоді (в 80-х роках) ще молода (літ 20-ти); вважано її спочатку за „самородок", бо вона, бувши дочкою якогось солдата (сільського сторожа, здається, чи залізничного) складала власні вірші укр[аїнською] мовою. Один її вірш (здається, більше й не було) хтось надрукував у „Киевлянине" (sic!). Вірш був коротенький, починався словами „Темніє мовчки ліс зелений" (далі не пам'ятаю)**. На „поетесу з народу" звернено було увагу: її привезли до Києва й почали вчити, щоб була більш освіченою. Однак з тієї науки нічого не вийшло, як і з самої поетки взагалі. Все скінчилося тим, що Гапка пізналася в столовця з якимсь там шпіоном (так говорили)*** і пішла за його заміж чи кудись виїхала з ним; в кождім разі, десь вона поділась. Ніколи потім нічого не було чутно про неї (як Вам цікаво, порозпитайте про Гапку І[щенкову] у Єл[ени] Антоновни. Вона Гапку добре знала.

Так отся Гапка І[щенкова] й співала у Мик[оли] В[італійови]ча. Маючи гарний голос і вже почувши в Києві всякі співи, вона співала вже „по-актрисячому" (її власний вираз); але се виходило вже щось безсмачне! З'ясуйте собі то самі...

5. Можу Вам сказати дещо й про иншу людину таки з народу, котра могла подавати М[иколі] В[італійови]чові укр[аїнські] пісні. Се був хлопець з Боришполя, Калита на прізвище (імени не знаю). Дуже симпатичний і цікавий хлопець. Здається, він сам припитався до М[иколи] В[італійовича].; бував і на його концертах. Здається, співав у його хорі одного часу; та навіть сам потім завзявся думки утворити хор в Боришполі. Хор той приїздив, уже по смерті М[иколи] В[італійовича], і в Київ, його можна було почути в „Літ[ературному] обществі" (чи то вже був „Укр[аїнський] клуб"). Були в тому хорі гарні голоси, дівочі й хлоп'ячі, співано й пісень цікавих, навіть „гаївок", себто веснянок з танками, але особливого успіху у нас той хор не мав. Якось публіка обійшлась досить безуважно до його. Об тім, я пізналася з боришпольськими співаками і вони приходили до мене, в мою редакцію ["Рідного краю"]****. У мене зосталось враження гарне. Думаю, що тепер таких хорів могло б бути багато на наших селах; та вони й єсть.

То отсей Калита був великим прихильником М[иколи] В[італійови]ча; часто бував у його, співав. М[икола] В[італійович] обходився з ним привітно, так само, як і сім'я його. Від дочок

М[иколи] В[італійовича] (та й від Стар[ицьк]их) можете більше почути про Калиту, як хочете. Думаю, що для М[иколи] В[італійовича] взагалі ця знайомість з Калитою, яко проводирем сільських співців, була не без користи: опріч здобуття співочих матеріялів, міг М[икола] В[італійович] знати через Калиту, як його (М[иколи] В[італійовича]) вплив одбивається на такому грунті, як той, звідки приходив Калита. Вплив був гарний, і грунт сільський був чутливий.

6. Позволю собі звернути Вашу увагу на одну пісню, записану мною теж „від народу" і подану М[икол]і Віт[алійовичу] (він умістив її, здається, в 4-ому своєму збірникові)). Я подала М[иколі] В[італійовичу] багато пісень, але про цю мені хочеться сказати Вам дещо зосібно. Пісня починається словами „Ой їду я, їду, коня попасаю". Пісню перейняла я від однієї подолянки, дяківни родом, вдови літ 35-и, що якось прибилася на Волинь і гляділа одного часу моїх дітей. Сю пісню я переспівала М[иколі] В[італійови]чу зовсім вірно, – так, як чула її від тієї подолянки. Мелодія більш розвинена, ніж у инших деяких піснях, і – дуже гарна. Коли той 4-й збірник вийшов, і я знов прибула до Києва, то Ор[ест] Ів[анович] Левицький[4], зустрівшися зі мною, спитав мене: „Де ви добули таку прекрасну пісню?" Він знаходив її дуже вдатно виявлену, в самій мелодії – „длітельную печаль", одчай і „ніжну красу". А однак се була пісня народна, передана достотно.

7. Пісню про „Купер'яна" перейняла я на Волині, від лірника. Уявившись, та пісня дуже сподобалась М.П.Драг[омано]ву й иншим.

8. Взагалі, всі пісні я переспівувала М[ико]лі Ві[італійовичу] зовсім вірно; всі, опріч однієї, – і про цю пісню дам Вам пояснення і таку personal'ію.

Ту пісню почула я від однієї дівчинки літ 12-ти, в глухому волинському селі Жабориці (на Волині). Проживала я там ціле літо [1876] (з тією метою, щоб мої діти знову вернулися до чистої мови української, бо, поки я була місяців 2 за кордоном, то ті, хто глядів моїх дітей без мене, попсували їм укр[аїнську] мову...

Отже, одна жаборицька дівчинка (мати звала її Катериною, а більше я нічого не знаю про неї) співала, ходячи з нами по лісі, пісеньку на такі слова: „Без тебе, Олесю, пшеницю возити, без тебе, голубонько, тяжко в світі жити! Як день, так ніч, то зове душу, я до тебе прийти мушу, нехай не раненько, Олесю-серденько!" Більше слів Катерина не співала, тільки цю строфу. Слова мені сподобались, але пісенька була в такому змісті – дуже вже коротка, та й мелодія її – швидка, неначе рубана, – здалась мені непідхожою до слів смутних. От я й почала співати ту пісню на свою мелодію,

більше тягучу й смутну; одним словом, се вийшла та мелодія, що її вже літ 30 співає залюбки вся інтелігентна Україна, промовляючи так чуло: „Без тебе, Олесю!.."

Коли я вперше проспівала М[иколі] В[італійови]чу ту мелодію, то у мене слів більше не було, опріч тієї першої строфи (від Катеринки). Мелодія (моя) дуже сподобалась М[икол]і В[італійовичу], і він дуже просив добути слів далі. Але звідки ж я могла їх добути?.. Так я й не посилала нічого далі. Через який час М[икола] В[італійович] прислав листа, що він конечне потребує слів тієї пісні. Треба знати, що він якраз під той час почав розходитися з своєю першою дружиною Ольгою Олександр[івною] (себто Олесею). М[икола] В[італійович] жив у Києві, а туди переїхала й почала вчитися музики далі (у М[иколи] В[італійовича]) одна чернігівська панночка Ольга Антонівна Липська, гарна й дуже інтересна дівчина, пізніш – друга мила[5] Мик[оли] Віт[італійовича]. Всім було видно, до чого діло йдеться, і коли я знов одержала від М[иколи] В[італійовича] листа, щоб таки прислати далі слова пісні „Олесі", а слів тих не було, то якась шидерна сила призвела мене на пісенний жарт: натякаючи на ті обставини, що дружина М[иколи] В[італійовича] жила в Петербурзі, а в Києві пробувала така мила прихильниця, я послала Мик[олі] Віт[алійовичу] кінець пісні з такими словами: „Міркуй, серце, міркуй, любко, та до мене прибудь хутко, бо дуже пізненько, Олесю-серденько!" Так воно й вийшло відносно першої дружини...

Коли я послала зложений мною кінець, то мені стало страшно, що М[икола] В[італійович] образиться на мене за той жарт... Думала, попавши колись в Київ, пояснити свою вигадку; але незабаром одержала від М[иколи] В[італійовича] новий збірник пісень, а в йому пісню „Олесю", зо всіма словами, що я додала... Зоставалося тільки мовчати!

Не дивуюся, що М[икола] В[італійович] не пізнав підробки: доданий 2-й куплет – „без тебе, Олесю, буйний вітер віє" і т. д., та й 3-й – "жили ж ми з тобою, як голубів пара, тепер розійшлися, як чорная хмара", – в народному дусі. Але ж кінець – „Міркуй, любко, та до мене прибудь хутко" – дурний і не відповідає початкові пісні. Ну, так вийшло!

Думала я, що скінчу на тільки що написаному те, що приходиться до пісень, подаваних М[икол]і Віт[алійовичу], але все одно не скінчила. Даром тільки ліпила рядок на рядкові. Отже, додаю ще.

З того чину (факту), що Мик[ола] Віт[алійович] не пізнав підроблення пісні „Без тебе, Олесю" не виводьте, що він взагалі був такий нерозбірливий; ні, сього не можна сказати; навіть із таких своїх знадобів пісенних я бачила, що в иншім разі М[ико-

ла] В[італійович] пізнав і відкинув те, що йому здалось негодящим. Власне, між волинськими піснями я йому проспівала одну пісню, перейняту від знайомої пані (польки): „Чи я вдома, чи в гостині, всюди мені нудно, сказала б я від чого, та, їй-богу, трудно! Личко ж моє, красне личко, з журби побіліло, а від гірких від слізоньків зовсім помарніло...“ Мелодія скидалась на такі романси, як „На що мені чорні брови“. Пані сама не видумувала тієї пісні (ні слів, ні мелодії), бо вона навіть мало знала укр[аїнську] мову і ні до якого авторства не була причетна (от так собі десь почула ту пісню). Однак зараз же, як я проспівала той спів, М[икола] Віт[алійович] сказав: „Ні, сієї пісні я не буду записувать, – це спів ненародний“. Отже – бачите...

Коли ж „Олеся“ так сподобалась, що зараз же ввійшла в збірник та й пішла і по концертах, і по всіх усюдах, то, значить, вона дуже вже подходила під народн[ий] український стиль, надто добре була підібрана. Се моє переконання.

Звичайно, недобре, що я не призналась у своєму авторстві М[ико]лі Віт[алійовичу], але так вже вийшло... Може, якби він так не поспішився, якби я була встигла знов побачитися з М[иколою] Віт[алійовичем], то я призналась би в своєму жарті, але – як склалося так, як пісня вже була надрукована, то не було ради... Нехай же „Олеся“ гуляє по білому світі, тільки нехай та правда буде таки відома вам, яко історикові чи коментаторові Лисенкового пісенного знадібку.

Додам ще, що одного разу якийсь кубанський козак (інтелігент) проспівав М[ико]лі Віт[італійовичу] 5 пісень, і М[икола] В[італійович] одкинув 2 з них яко „ненародні“, отак-таки й одкинув, не захотів і записувати. „Олеся“ ж йому припала до душі; Ви, звичайно, знаєте, що сю пісню він взяв для своєї композиції: зробив з неї фортепіанний номер у 2 руки і, мабуть, не одно товариське зібрання чарувала та прекрасна інструментова композиція. Пішла „Олеся“ в божу путь!..

Думаю я, що той, хто співа залюбки „Олесю“ яко народню пісню, охолоне до неї, довідавшись про її походіння (від мене), та дарма! Де грань, різка грань між народним і ненародним? Коли мені пощастило так добре підійти під народн[ий] скритн[ий] стиль, то се властива мені здатність не припадкова, а поріднена з моєю близькою знайомістю з народними піснями. Хіба не варта моя мелодія пісні „Поставлю я хижку“? Адже Ви хотіли вже друкувати її яко народню, тільки я мала час остерегти Вас і сказати Вам, що мелодія тая – моя композиція.

9. Як Ви розбираєте архів М[иколи] В[італійовича], то чи не пощастить Вам знайти один мій твір?

Якось, вже здається в початку 1900-их років, прийшов до мене М[икола] В[італійович] і просив скласти йому текст для українського урочистого співу (ніби гімну), щоб був ще один, опріч „Ще не вмерла". Тоді Стар[ицьк]ий ще жив, але М[икола] В[італійович] хотів, щоб слова для гімну склала я. Отже, я й написала скілька строф; при тім одважилася подати пораду, що за основу для мелодії співу (ніби гімну) добре було б узяти пісню (відому) – „Ой із-за гори та буйний вітер віє, ой там удівонька [нрзб.]". М[икола] В[італійович] взяв до уваги мою пораду і справді взяв за основу до гімну ту мелодію. Спів вийшов дуже гарний, урочистий, – звичайно, з варіаціями. Однак той спів, наскільки я знаю, не був надрукований. Але він повинен десь бути в паперах М[иколи] В[італійовича], якщо Остап [син М. В. Лисенка] не подав його кому-небудь до друку (бо щось він там перебирав у паперах М[иколи] В[італійовича] після його смерти). Якщо знайдеться той аркушик, то там повинна бути надпись, що слова мої.

10. Ще одну річ повинні б Ви знайти в паперах Мик[оли] Віт[алійовича]. Се – збірник пісень, що записала Леся Укр[аїнка]. Вона передавала Лисенкові деякі мелодії, а він попросив і слова. Леся дала збірничок, сказавши, щоб його було повернено незабаром; але збірник десь поринув у столі в Мик[оли] Віт[алійовича] (чи, може, хто його взяв), і Леся вже ніяк не могла його здобути назад, – хоч і нагадувала не раз. Збірничок такий, як шкільний зшиток, тільки перегорнутий ще раз; виглядав довгенький, а вузенький. Шкода мені його, бо там були слова до пісень такі, що Леся вже й не могла пізніш пригадати в цілості.

11. Шкода, що тут нема збірників Лисенкових (у Гадячому – єсть). Якби передивитись імена людей, подававших М[иколі] В[італійовичу] пісні, то, може б, я ще що пригадала, про когось із них, а так – трудно згадати. Здається, що в збірниках зовсім нема одного імені такого, що повинно б там бути. Се був Ісаія Свидницький, подоляк, товариш М[иколи] В[італійовича] чи по перших роках перебування в Київськ[ому] Університеті. Свидницький знав, кажуть (чи то пак – казали!..), багато пісень подільських і херсонських. П[етро] А[нтонович] Косач співав часто одну його пісню („Ой високо сонце заходить, чогось мила смутна ходить"). І ще одну дуже оригінальну пісню „чабанську" (херсонську); показував її мені П[етро] А[нтонович], – власне показував, бо в їй чимало якихось звукових перемовляннів чабанських. Колись, як побачимось (а то я таки маю на се надію), то покажу Вам, – якщо пригадаю слова (чудні вони).

На сьому кінчаю personal'ію, бажану для Вас.

О.Косач

* для Вас, а не для друку, подаю прізвище повністю: Гапка Іщенкова

** се була так собі маленька картинка вечора на лоні природи. Нічого особливого в тім віршикові не було, але все ж – "вірш простої сільської дівчини"! Це зробило сенсацію!

*** се теж кажу тільки для Вас, бо як Гапка або той хтось живі, то вони можуть образитись і почати лаятись. Та й не знаю добре, хто був той „чужий" добродій.

**** я написала про їх замітку в „Р[ідний] К[рай]". Дала їм і збірник своїх узорів, щоб вони не вишивали ляпаних „роз" на рукавах.

---

[1] Автограф: LU2/10/00.

[2] Климент Квітка тоді працював над книгою "М. Лисенко як збирач народних пісень".

[3] Лобода Андрій Митрофанович (1871-1931) – український фольклорист, етнограф, літературознавець.

[4] Левицький Орест Іванович (1848-1922) – український історик.

[5] О.А.Липська – друга дружина М.В.Лисенка; спілкування Лесі Українки з нею стало поштовхом для створення поезії "Забута тінь".

ДО ЗЯТЯ КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

14.11.1922
Мог[илів-Подільський]

Посилаю Вам, вельмишановн[ий] Клим[ент] Вас[ильович], ще один свій – тим часом мертвонароджений твір театральний під назвою „Щасливий день Тараса Кравченка". П'єсу цю грано на Полтавщині, себто в Гадячому, і тут. Вона теж мала успіх, але зву її мертворожденною, бо поки твір не єсть надрукований, то він мовби ще не живе, – тільки подає признаку, що міг би жити на світі.

Отже, й гадаю (через те й посилаю Вам рукопис цього „Щаслив[ого] дня"), що, може, б яке видавництво швидше зацікавилось таким твором, що ще зовсім „свіжий" – недрукований ніким, аніж уже друкованим. Нічого я сього не знаю, пробуваю тепер відносно видавництв не то що „як у лісі", а можна сказати – „як під

землею", бо таки нічогісінько про них не знаю. Вся надія на Вас, що, як ласка Ваша, почую від Вас якесь там слівце не тільки взагалі про видавництва, але й про те, який вирок їх відносно моєї сподіванки (мрії!), що вони „волять захотіти" друкувать мої твори для укр[аїнського] дитячого театру.

Дуже шкода, що приходиться писати мені через сю певну оказію – до повороту сюди Шури (А[лександри] Євг[енівни Судовщикової-Косач]). Може ж, Ви встигли що-небудь зробити для мене в видавничому обсягові (чи, навпаки, не могли нічого досягти), то вже б я знала і не писала б Вам дечого або, навпаки, написала Вам що-небудь потрібніше на черзі, ніж те, що можу написати тепер. В кождім разі – пишу; може, й це писання (та й п'єса) на щось здадуться. Перечитавши Ваш лист, зрозуміла, що Ви писали про умови видавництва „В. У. Спілки кооперативної" – власне, відносно творів Лесиних (і, може, тільки Лесиних, а не чиїхсь там ще – моїх або чиїх). У всякім разі, знов кажу Вам, що я згоджусь на всякі умови видавання моїх п'єс, хоч би вони комусь здавались і невигідними. Саме найважливіше для мене, щоб В[идавнни]цтво, якщо котре візьме для друку мої твори або твір, дало мені скільки-небудь плати зараз (себто тепер), як тільки ухвалить взяти у Вас мій твір. На якій сумі могла б я загодитись, не можу Вам сказати – готова прийняти, скільки дадуть (хоч сподіваюся, що як тепер всі стали „міліонерами" (навіть поденщики), то це все ж таки мали б бути – міліони.

Можливо, що опріч великого потребування грошей (котрих я не маю зовсім, бо все чисто, що я мала, у мене пограбовано*), – якесь піддержання мене з руки видавців-купців мало б і ту для мене вагу, що піддержало б мене й духовно: якось би „окрилило" мене до писання инших творів, котрі стоять на черзі. А то, далебі, не підводяться руки ні писати, ні навіть переписувати – „у порожній слід", коли не бачиш ніякого „скутечного" руху в тій справі... Коли би я почула, що ось якась частина мого писання пішла в лад навіть тепер, то якось би охвітніш було писати далі, та й, взагалі, охвітніш було б жити на світі...

Отже, дожидаюся ніби якогось вироку від Вас, себто вироку від В[идавни]цтва, котрий Ви маєте переказать.

Ліля щось багато Вам писала вчора ввечері, то, мабуть, Ви знаєте дещо про тутешнє життя наше (котре, мабуть, не дуже відрізняється й від Вашого).

Будьте ласкаві, напишіть, чі правда, що після останнього струсу виїхали з Києва й такі відомі люде: С[ергій] Єфремов, Ал[ександр] Г[ригорович] Черняхівський, і навіть Орест Ів[анович] Левицький (Академік!)? Де Грінченкова[2]? Чі в Києві? Чі ціла її

бібліотека, та й книжки Єфремова теж? Маю на сі бібліотеки надію, що могтиму переписати деякі мої твори, друковані в моїх виданнях, котрі у мене пропали всі (бо всі мої часописи й книжки – розтаскано, покурено тощо). І взагалі, хотілось би мати від Вас якийсь лист ще. Все ж таки щось вичитаєш...

Дивуємось, як це Зоря – на чолі Академії архітектурної[3]? „Откуда сіє“ – йому?.. Але тепер усе можливо!

Ліля таки справді збирається поїхати на Різдво в Київ, якщо одержить місце учительки в Залізнодор[ожній] школі. Тоді поговорить з Вами про все. Може, й видання свої пристроїть; у неї багато перекладів єсть для дітей, та й збірник творів теж.

Спитайте, при оказії, чи не купили б у мене якого збірника узорів для повторного видання? Сама я видавати не хочу й узорів, так само, як і рукописів. Не хочу!.. Та й не могла б ні в якім разі, бо зовсім же не маю ноги.

Ну, чим то Ви мене потішите? (Чи, може, ще більш зажурите?..)

О.Косач, дуже прихильна до Вас

Postscriptum. Все хочу написати Вам докладно про Ваш збірник пісень, що Ви мені прислали з друку[4]. Так се могла б бути ціла рецензія – для Вас, однак, нецікава, бо Ви матимете (а, може, вже й мали) рецензії від фаховців, музик. Коли Ви мені прислали Вашу „Студію“ про мелодії пісень! уже ж, мабуть, котрась вийшла в світ. Будь ласка, пришліть при добрій нагоді. (Почтою не шліть – пропаде).

* та й продавати нема чого

---

[1] Автограф: LU2/10/00.

[2] Грінченко Марія Миколаївна (1863-1928) – українська письменниця, мовознавець, дружина Бориса Грінченка.

[3] У 20-х роках Світозар Михайлович Драгоманов займав посаду ректора Київського архітектурного інституту.

[4] Мова йде про збірник К.В.Квітки “Українські народні мелодії” (Київ, 1922).

ДО ЗЯТЯ КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

10.04.1923
Могилів[-Подільський]

Дорогий Клімент Вас[ильович]!

Дуже врадувала нас звістка від Вас, ще й прийшов лист якраз на 1-ий день Великодня! Правдива вийшла "писанка"!

Відповідаю по черзі. Щодо грошових рахунків[2], то я, звичайно, ні в чому не заперечую: одно те, що я нічого на тім не розуміюся, а друге – що наші всі охваляють Ваше поступовання, то і я, звичайно, цілком пристаю на те. Одно тільки додам, що [до] справи з посилкою, поскільки вона приходиться до Імочки[3], не слід єднати Лесіні твори. То річ зовсім окрома. І хоч Ім[очка], справді, зробила з посилкою не коректно[4], але я вже тепер не ремствую на неї: у неї так голова заморочена тепер, та й живе Ім[очка] в таких випадкових умовах, що могла закрутитись й з тією рахубою щодо посилки. Колись, може, вирівняє рахунок її чоловік, бо Ім[очка] писала, що то він послав (чі має послати) гроші. В кождім разі я прошу Вас не змішувати свого рахунку з рахунком книжковим і не казати нікому, що я не одержала нічого за посилку. Для Академії, чі тієї комісії[5], що призначає посилки, досить знати, що посилку я одержала – від їх, а що було далі, се до їх відома зовсім не належиться. Ото погано дуже, що я до сеї пори не послала відповіді-подяки з поводу посилки. Зрозуміти се можна легче, коли знати, що я не мала досі того об'єктиву, за котрий мала дякувати... Все ждала – от-от одержу посилку, знатиму, яка вона, то тоді й подякую. Отак і велося. А тепер вже справа вияснилась, і я посилаю подяку; пишу – Тімченку[6], бо я з ним більше знайома, а Гр[ушевсь]кого, здається, ніколи й не бачила. Так тільки, сама не знаю чого, думаю, що він чоловік неприємний... Отже, пишу Т[імченко]ві; Ви ж писали, щоб написать комусь із двох цих осіб.

З нансенівською посилкою така справа: нам прислали, як Ви знаєте, повістку і пишуть, що можна або виписати посилку сюди по пошті, або доручити комусь одержати її в Києві. Але річ ось яка: під нашою заявою про пересилку почтою треба завірити підпис, але не сказано, у кого завіряти. Коли – в нотаря, то кождий підпис коштував би 31 міліон, та й пересилку поштою, мабуть, полічили б недешево; а коли давати "доверенность", то се коштує 310 міліонів!! Се, може, було б більше, ніж коштує сама посилка... Ми зробимо так: дамо заяву через Плітмана[7], що довіряємо видать посилку йому, а наші підписи попросимо тут засвідчити Ра-

йонного Комісара. Коли сього буде мало, то вже так і буде. Значить, не судилось!

Тепер про речі іншого порядку. Чого Вам здалося, що я забула про своє прохання послати мою п'єску Руд-му? Я се дуже добре пам'ятаю, я тільки перепитала, через кого саме послали Ви рукопис, а з того мала догадатись, чі Руд. справді живе в Полтаві й ще щось про його. На тім тижні я одержала листа від Руд-го, таки з Полтави, з Музею. П'єску одержав, видавати ж тепер він не може нічого – через страшенну дорожнечу, – але Руд. не тратить надії, що якесь там його видавництво таки збереться коли на кошти. В кождім разі, лист Руд. дуже ласкавий, чулий, через те пройняв і мене втіхою і жалем. Я думаю передати Р-у ще й другу п'єску, із школьного життя; нехай лежить у його.

Тепер про Вашу подорож на Поділля. Дуже ми зраділи тій можливості побачитися з Вами, хоч і нема певности, що Ваша думка справдиться. Всяке буває! Бо, отже, Ви писали, що ранньою весною поїдете на Чернігівщину, а тепер вже щось, видно, тому перешкодило – і виникла инша діспозиція (не знаю, від кого залежить).

В кождім разі, Поділля заслуговує на те, щоб у йому пильніше пошукати етн[ографічних] знадібків. Хоть скажу з власного досвіду, що гаївки вже на сконанню і дають лише матеріал обривчастий, скомчений, досадний... Це вже зовсім не те, що я записувала на Волині в 70-х роках! (Але ж се – півстоліття тому назад...) Може бути, що Могилівщина з свого боку гірша, ніж инші кутки подільські, бо вона пригранична та завше була повна військовим людом, що гаївок не співає... Об тім, не хочу Вас збивати. Робіть так, як Вам радять люди більш тямущі, ніж я. В кождім разі, коли від Жмеринки проїдете в Могилів, то будемо дуже й дуже раді! Бо листи, особливо теперішні, писані здебільшого прихапцем, вже ні в якім разі не можуть замінити живої розмови. Тільки розпитайтесь добре, як пристосуватись до потягу, шоб не прийшлось довго сидіти на ст. Жмеринці!

Всього Вам доброго!

Ваша О.Косач

Вкладаю записочку Александри Євг[енівни – Судовщикової-Косач]. Бідна вона! Тутешні лікарі знаходять у неї сутужну жіночу хворобу і радять зробити операцію. Отже, вона збірається їхати в маю до Києва. Ще тільки того лиха бракувало – затяжної хвороби!

Дуже Вам дякуємо за книжечки про Лисенка. Прекрасно написано! І я, і дочки залюбки прочитали книжечку. Добре зроби-

ли б Ви, коли б і для Ал[ександри] Євг[енівни] привезли цю книжечку, бо Ал[ександра] Євг[енівна] ображається, побачивши її у нас, – що Ви не прислали і їй. Каже, що давніш Ви дарували їй свої видання (Пісні з голосу Лесі).

А для себе я дуже прошу привезти мені – тільки показати – збірник Леонтовича, що Ви згадуєте. Мене там зацікавила особливо пісня "Женчичок-бренчичок". Та й взагалі цікаво. Про Леонтовича я ту[т] "много наслышана", і мені хотілось би пізнатися з його збірником. Бо трагічна доля – одно, а наукова здатність – друге. Об чім говорить його вченик Гріневич (Ліля Вам пише про його), що Кошіц прославив Леонт[овича] яко тямущого оранжора.

Завжди знаходиться чогось такого багато сказати Вам, що мушу докласти ще 1 шпаргалець. В листі доб[родія] Лисиченка, вложеному в Ваш, Л[исичен]ко пише й про річ, стосовну до мене, що він бачився з Балицьким (у його фірмі "Друкарь" – служить дружина Лис[иченк]ова, і Балицький говорив з Л[исичен]ком про мене та й казав, що має охоту видати мої узори. Я напишу Лис[ичен]кові так: узори я дуже рада була б побачити в новім виданні, але ж не з руки Балицького; його фірма дуже скомпроментована (я бачила той "славутній" букварь, виданий "Друкарем", і вважаю, що і моє ім'я було б дуже скомпромітоване, коли б моя праця була видана тією ж фірмою. Букварь – щось безмірно більш ганебне, ніж навіть "требується". Опріч того, Бал[ицьк]ий – шахрай, в рахуби з ним небезпечно входити. Якби Л[исичен]ко пристроїв видання узорів при Вукоспілці, де він служить, то инша річ, але ж се навряд чі можливо, бо літографічну роботу тепер буде трудно й дуже дорого виконувать. А може... Хто зна, може, Л[исиченк]о, яко досвідчений видавець, знайде якийсь вихід, чі раду, в сій справі. В кождім разі, з Балицьким я не можу мати ніякого діла – настільки мені спротивилося саме його ймення. Я не знаю, як це служить у "Друкарі" Лисиченко – такий порядний чоловік? Правда, служить він лише в крамниці "Друкаря", але й там же господар може "облопошити" своїх людей.

Не розумію, яким чином Б[алицьк]ий міг підлабузнитись до Крим[сько]го [Агатангела Юхимовича] й залучити собі таку цінну річ, як печерська друкарня. Цікаво, чим же скінчилась та справа? Невже друкарня так і перейде надовше від Академії – до Балицького?!

---

[1] Автограф: LU2/10/00.

[2] Мова йде про гонорар за видання творів Лесі Українки.

[3] Косач Євгенія Михайлівна – донька Михайла Петровича Косача, онука Олени Пчілки.

[4] Не віддала виручені кошти за реалізацію посилки, виділеної Олені Пчілці.

[5] Нансенівська комісія розподіляла міжнародну допомогу, організовану Ф.Нансеном.

[6] Тимченко Євген Костянтинович (1866-1948) – український мовознавець, науковий співробітник АН УРСР з 1919 року.

[7] Плітман – знайомий Олени Пчілки та Ольги Косач-Кривинюк.

ДО ЗЯТЯ КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

Без дати

Дорогий Клім[ент] Вас[ильович]!

Оце ж Ліля, внаслідок Вашого листа, їде до Києва й до Кат[ерославу]. Нехай їде, їй і без тієї справи з рукописами є всякого діла багато і там, і там.

Даремно Ви думаєте, що то тільки Ви не вмієте „твердо“ говорити і в рішучому разі „пасуєте“. Скільки раз траплялося, що мені робили всякі шахраї й нахабники великі прикрості, і я збиралася (навіть сама собі проказувала), які то я грізні речі їм писатиму, але... не писала нічого, а як траплялося зустрітись віч-на-віч, то я говорила про свою кривду лагідно, коли б я була зовсім не зустрівалась...

Ви пишете, що довідавшись про штуку П[етра] Єфремова[2], не писали йому зараз – „з принципу, щоб не писати під гарячий час“. Ні, К[лименте] В[асильовичу], це те саме: Ви не можете писать... Така вже в нас натура, а правду каже прислів'я, що „натуру тяжко одмінити!“ Навіть – неможливо.

Тепер ці дві породи людей особливо визначились: з одного боку – ми, з другого – „шакали“. І нічого ми проти них не вдіємо! У них зуби, пазурі й усі права законні (так вони кажуть про літературні права свої).

Ну, та Бог з ними! Знаєте, я думаю, що то ще не велика біда, коли ті Лесині вірші з'являться вперше в тому журналі, а потім у зібранню творів. Досадно, але ще нічого. А от, не дай боже, як Редакція, чи нові автори, „Валеріяни“, так „перешерстять“ Лесині вірші, що не можна буде встановить первісного тексту. А в їх тепер така мода: шматок – чужий, шматок – свій – і виходить поема! Врешті, я думаю, що коли писав Сергій Єфремов, або Меженко[3] (хоч і від себе), то такої великої біди, може, не трапиться. До Меженка ж вони, може, таки мають якесь пошанування! Не

відомо, чи обіцяла Рада „Ч[ервоного] Ш[ляху]“ [4] Петрові Єфремову вернути рукописи в стані можливому до надрукування вірного давнішого тексту Лесиного; а що, як поети „Ч[ервоного] Шляху]“ даватимуть до друку не переписуючи, та ще й черкаючи просто на Лесиних оригіналах, то й з друкарні вернеться – нікчемне ганчір'я. Але ні, я таки сподіваюсь, що внаслідок листів С[ергія] Єфремова й Меженка такого не станеться. Так я дедалі впевняюсь в тому.

Ми часто говоримо, гадаємо, чи Петро Єфр[емов] забрав тільки ті вірші, що Ви про їх пишете, чи все, що було в скрині в Полт[аві]? Властиве, чом би сей „козел“, попавши „в огород“, не забрав уже всього? Ну, та вже Ліля побачить і, що можливо, врятує. Не треба зачасу сподіватись гіршого. Таки справді більше шансів, що в данім разі поети будуть більше церемонитись.

А як же вони загодять претензію “Книгоспілки“? Таки ж і вона має право претендувати на рукописи, коли раніше склала з Вами умову і вже розпочала видання? Хто може знати, як в сьому разі на питання людське дивляться „шакали“? А, може, Качеров[ський] [5] уже й погодився з ред[акцією] „Ч[ервоного] Ш[ляху]“? Се теж можливо. Я про Качер[овського] такої самої думки, як і про Бал[ицько]го, після того, як Кач[еровський] стяг з Вас отой чисто дутий штраф у 100 міл[ьйонів] за нібито запізне віддання матеріалів друкарні. Я сьому штрафу не вірила й тоді, уважала, що Качер[овський] умисне все це вибрехав.

А, ну їх! Не можна довго говорити про їх.

Думаю, що найважливіше все-таки бути здоровим, тоді все якось інакше переживається. Мені мов би стало краще. Слабість виявилась рішучо – малярія, і вже днів 5 нема нападів, темпер[атура] нормальна. Я дуже пильно мрію тепер про поворіт на Полтавщину. Але – все в тумані. Музей Др[агома]нова, здається, якась мітична вигадка (чи Зорі, чи кого), подяку я послала Нанс[енівській] Місії почтою, і ще раз через Лілю. Чи одержав мою подяку Тимченко? В його особі я дякувала Академії.

Будьте здорові! Виїдьте з Києва, хоч на короткий час, на свіже повітря. Справді ж таки, здоров'я – річ найважніша, найпотрібніша для всього.

Ваша О.Косач

---

[1] Автограф: LU2/10/00.

[2] Єфремов Петро – видавець творів Лесі Українки, брат відомого літературознавця і критика Сергія Єфремова.

[3] Меженко Юрій Олексійович – бібліограф та літературний критик.

[4] "Червоний шлях" – громадсько-політичний та літературно-мистецький журнал, виходив у Харкові у 1923-1936 роках.

[5] Качеровський Микола Володимирович – завідувач філії Всеукраїнського Кооперативного Видавництва "Книгоспілка".

ДО ЗЯТЯ КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

29.11.1923
Могилів[- Подільський]

Шановний і дорогий Климент Вас[ильович]!

Одержали Вашу одкритку з Сосниці і лист, що вложений був у пакет з Вашим листом до Лілі. Даремне Ви думаєте, що я, може, за щось гніваюсь на Вас, – цього не було і не могло бути: повага моя до Вас за довгий час нашої знайомости й поріднення не тільки нічим не порушувалась, а ще зміцнилася.

Не писала я Вам, бо не знала навіть, де Ви і що Ви; в свою чергу дивувалася, що Ви довго не пишете, – аж ото в одкритці (з Сосниці) сповістили Ви про Вашу черніг[івську] подоріж, тоді то й стало зрозуміло, чому то Ви не писали.

Уважаю, що Ви зібрали досить матеріалу пісенного, найпаче тішуся, що зібрались-те багато пісень обрядових (в них я дуже кохаюся).

А що се Ви вигадали про подоріж до Америки?! От се то вже мене зовсім не тішить! Думаю, що опріч стрічі Вашої особи для всіх земляків Ваших, таке змандрування не принесло б і для Вас ні практичного, ні морального загоження – не для нас тая Америка! Тяжко там для життя і холодно для душі нашому братові... Гадаю, що як Ви відпочинете після мандрівки до Черн[ігова], то й самі залишите думку про виїзд із Києва „світ за очі". Та й те сказати, що ж би було з виданням творів Лесиних, якби Ви виїхали?! Друкування їх мало б тоді припинитись, бо ніхто не міг би без Вас „довести до ума" цілого видання. Думаю, що й Ви не захотіли б лишити це діло „напризволяще".

Щодо всяких грошових рахуб з поводу видання – цілком признаю Ваше розпорядження (з доларами тощо); взагалі, пристаю на те, як пише про свою частку Ліля, – зовсім так зробіте і мою.

Про пам'ятник Лесі скажу, що зовсім мене не вабить призволяння (що вони б поставили пам'ятник Лесі; цур їм з їх ласкою й нібито повагою до її пам'яти! Від таких, як вони, не хочеться

мені ані ласки, ані поваги! Здолаємо поставити самі – хоч скромніше, та зате не бридкими руками. Не хочу більше й говорити про це. Я особисто – відмовляюся рішучо).

Про листи Лесині, друковані в „Ч[ервоному] Шляху", я, звичайно, знаю („Ч[ервоний] Шлях" єсть і тут). Яка то свинота Іван Ткаченко – не знаю зовсім, мабуть, хтось із полтавців (або ж у нас мало злодіїв і подляк?..). Звичайно, я зоставила дома багато архівних рукописів і листів, але з того не виходить, що Ткаченко їх знайшов: він їх покрав – і тепер продає. Не знаю, який є у совєтських декретах закон про листи; думаю, що тепер не признають ніяких прав на листи ні за живими, ні за мертвими: хто їх запорвав, той і має, і може зробити з того вжиток нібито „на користь держави". Гринькові[2] напишу, але не маю ніякої надії, що з того буде який добрий скуток.

До речі, про Ткаченків: якщо побачите де пані Ткаченкову (київську), то спитайте, як то воно вийшло з тими ботиками: через Шуру передавали великі (каже Шура), а тепер – єсть малесенькі? Значить, пані обміняла їх комусь иншому, чи як?

З Шурою – кепська справа. З Києва вона приїхала наче б зовсім здорова; була рада й давала уроки; але з половини сентября їй знов зробилось погано – почав пухнути живіт. Наші лікарі опуху не знаходять, кажуть, що воду виділяють залози в черевині, а причину тому кажуть таку: або рак, або туберкульоз кишок. Поки що вчора, 28-го, Шура переїхала з больниці у свою домівку, бо їй випустили воду через прокол, і хвора почуває себе досить добре. Як знов збереться вода, то знов випустять. Так говорять, але що властиве буде – невідомо, бо взагалі погляд лікарів на хвору досить сумний...

Дуже погано, що Шурі нічого не пише Імочка, вже три місяці – ні слуху ні духу від [неї]. Це й здоровій матері було б прикро, а хворій – вже й казати нічого! Шура дуже й дуже тим журиться і ображається. Ліля писала Імочці про стан здоров'я Шурин (знов такий поганий), писала заказним з своєю адресою на конверті. Отже, якби Імочка кудись виїхала або що, то лист мав би вернути в Могил[ів-Подільський]. Але ж лист не вернувся, однак і від Імочки нема нічого. Ліля писала Імі про тяжку хворобу Шурину отверто і просила Імочку приїхати або хоч обізватись. Шура теж писала дочці. Але від Ім[очки], кажу, ні слуху ні духу. Ми всі хотіли б знати, що то за знак. Може б, Ткаченкова яко приятелька Шурина довідалась би до Імочки і прислала яку-небудь звістку – чи Імочка куди виїхала, чи що? Чи все це якась випадківщина лиха? Думаю, що й на випадок виїзду з Києва (Мільських [сім'ї чоловіка Іми]) також можна було б щось написати матері. Чі не поможете Ви

якось довідатись, що увесь цей лихий сон значить? Де Іма? Чом не пише? (Адреса Іми – Євгенії Мих[айлівни] Мільської – Гоголівська, № 36).

Зараз прийшов лист Шурі, що Іма розійшлася з чоловіком, живе у Ігнатовичів. Шура їй написала сьогодня. Чи схоче та чи зможе Іма приїхати – се вже її діло.

Прочитала я, що Київську Академію Наук переведено в Харків. Чи правда сьому? Мені це дуже не подобається, бо це – якщо правда – зроблено умисно, щоб позбавити Київ його ваги[3].

За всі книжки дякую Вам. Я їх читала з цікавістю. Которі Ваші, прислані тільки на перегляд, – пришлю, звичайно, Вам назад. Багато хотіла б сказати з поводу всіх книжок, але се довго писати й читати. Може, колись приїду (бо здоров'я моє зовсім у доброму стані). Але се не напевно, побачимо!

Куди ж тепер писати Кримському [Агатангелу Юхимовичу]? Чі він у Києві, чі де?

Бажаю Вам здоров'я і кращого настрою.

Ваша завжди О. Косач

Дорогий Кльоня! Я приєднуюсь до думки маминої і Ліліної в справі пам'ятника Лесі. Мені здається, що весною ми нарешті здійснимо наше бажання і поставимо пам'ятника.

Перед Різдвом я думаю побувати у Києві, то можна буде і розпитати людей, що на тому знаються, якого каміню, скільки коштує і т. д.

Грошей мені не присилай, бо я таки надіюсь скоро зобачитись з тобою у Києві.

Знаєш, в мені сидить якась „авантуристка", бо відомость, що ти можеш опинитись в Америці (таке саме писала нам і Оксана про себе) мені здається дуже цікавою. Я просто аж заздрю, що у вас се може бути не тільки мрія, але й дійсність.

Цілую.

Дора

Юрій [Борисов – чоловік Ізидори Косач] та Олеся [дочка] тебе вітають.

---

[1] Автограф: LU2/10/00. У кінці листа дописка Ізидори Косач.

[2] У 1923 році Г.Гринько був редактором журналу "Червоний шлях".

[3] Далі у тексті листа три рядки закреслено.

ДО ЗЯТЯ КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

Без дати

...ввійдуть у Ваше видання, через дурну голову Зерова[1]!

Ще до того ж: Александра Ант[онівна Шимановська] ніколи не була в зсилці. Леся гадала, пишучи ті вірші, про Єлену Ант[онівну] (Приходькову). Ся тітка, дійсно, могла вплинути на неї своїми розповідями про неволю в Сибіру. Одно дивно: нащо Леся написала, що їй (Єлені А[нтонівні]) було тоді 20 літ? Єлені Ант[онівні] при поверненні з Сибіру було 40 літ, а, може, й більш. Це так собі, „вольність поетицька".

Взагалі, думаю, що Зеров немало прикрого вмістив у свою передмову. Перше всього Леся в його, мабуть, вийшла червона, як кумач. А се неправда. Взагалі, прямолінійне малювання всякого письменника – не до речі, а, говорю, про Лесю тим паче, занадто це зложиста натура й авторка, щоб її можна було малювати прямими лініями, або натягати її натуру й творчість на якийсь свій копил. Тим паче, що Зеров не зна[в] Лесю особисто. Це теж багато значить. Не варто було доручать йому передмову. Краще було б, якби Ви були самі написали передмову, хоч найкоротшу. В данім разі, чим коротше – тим краще.

Об тім, нехай би вже чи сяк, чи так вірші Лесині вийшли. Вони самі скажуть за себе більше, ніж Зеровські висліди. І чим більше буде віршів, тим більше вони скажуть – про розмаїтність їх, а не про одну якусь барву, що до вподоби авторові передмови.

Цілую Вас міцно.

Ольга Косач

---

[1] Автограф: LU2/10/00. Початок листа втрачено.

[2] Зеров Микола Костянтинович (1890-1937) – український письменник, літературознавець, автор передмови до видання творів Лесі Українки 1923 року. За свідченнями О.Косач-Кривинюк, Олена Пчілка з часом змінила своє негативне ставлення до праць Миколи Зерова.

ЛИСТИ ПЕТРА КОСАЧА

ДО ДРУЖИНИ[1]

23.01.1881
Луцк

Твоє письмо, чарівниця, вернуло мене до життя. Я знов співаю і виспівую тебе, моя зоре, моя Оla, я за тебе кинусь в море!

Все ж таки, золота рибка, я хочу бачити тебе ще в Києві – і приїду. Щоб діло справить, як слід, в Києві, і щоб не задержувати, я виїду звідси во вторник зрання і буду вечором там. Поки ти приїдеш, управлю всі діла – і з тобою додому. В Житомир можна не заїзжать, бо там діла не такі нагальні, як то київськ[а] покупка.

Ліля зовсім здорова. Лесю ще мажемо і купаємо[2], а проте вона вже не плаче. Михась і я здорові.

Який я радий, що тобі твоя поїздка удалася! Ой, як би скоріше побачиться, моя кралечко! Да як би у тебе були такі думки, як в послідніи листочку!

Цілую тебе без счоту, без ліку й міри.

Весь твій П. Косач.

P.S. Усе сповню, все привезу, і ноти, бумагу, і письма, що є до тебе.

---

[1] Автограф: LU2/9/00.

[2] На початку січня 1881 року Лесі Українці робили ванни і втирання, вважаючи, що її болі в правій нозі є проявом гострого ревматизму.

ДО ДРУЖИНИ[1]

08.09.1901

Извещаю тебя, милая Олеся, что наша Леся учора вечером приехала[2]. На вид она поправилась и мае бодрое настроение духа. Дешевизна от путешествия для меня просто изумительна: за 4 месяца она не издержала 300 рублей!

Сегодня утром выехал к тебе Макар и повез платье. Не поз-

воляй ему брать другую работу и приказуй, чтоб он сберег и доставил мне посуду из-под краски. Это окупит [нрзб.] его расходы до Гадяча.

От Миши сегодня было письмо. Просит денег, а ссуды не высылают, и не знаю, що его робить?

Мне й сегодня [нрзб.] быть в присутствии, чтобы подгонять работу [нрзб.]. Тут у нас ничего не случилось. Дору огорчили отлучкою за неделю в доме, что она плохо читает по-славянски, ну да это ще не біда.

Макс[им] Ив[анович Мережинський] все шука квартиры, вже и со всема прощается. Цілую тебе и Оксю и бажаю всего доброго.

Твой П.Косач.

P. S. Пиши, когда будешь сюда, про себе і про діла.

---

[1] Автограф: LU1/15/00. Лист написаний в Гадяч. На останній сторінці листа дописка Лесі Українки до матері, опублікована: *Хронологія*. – С. 565.

[2] Леся Українка повернулась з Чернівців, де гостювала в Ольги Кобилянської.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

14.03.1905
Кіев

Не только не сержусь на тебя, милая Лиличка, – но извиняюсь за молчание и опоздание с высылкой денег. Последнее было отчасти причиной первого. Наконец я таки съездил в Колодяжное, подкрепил кассу и посылаю тебе 300 рублей.

У нас все благополучно, и мы все здоровы. От Леси и Оксаны были эти дни письма. С ними тоже все хорошо. Оксана хотела приехать сюда на Пасху, но вчера получилось письмо, что раздумала. Микола вже отказывается ехать к тебе, хотя я, желая прервать битье баклуш, уже не раз предлагал ему это. Дора с 30 мар[та] начнет экзамены и очень радуется, что кончает гимназию.

Общее положение – комиссионное и возможное во время войны: все мятется и очень мало уясняется. Газеты рвут куски и для них много врут, трудно разобраться, а не то сформулировать в маленьком письме.

Я очень рад твоим положением-ученьем, только боюсь, не мно-

го ли ты набираешь работы? На что, напр[имер], твои уроки? И не понравилось мне женированье с деньгами в письме к Микоси. Это ему на руки; лучше бы ты посоветовала беречься (ходит ведь в тужурке, а у нас еще снег лежит), быть благоразумну и поехать хоть в Прагу учиться, если здесь за обструкцией одно приучение к бездельничанью.

На будущее время я буду писать тебе чаще, а теперь спешу на почту до 2-х часов.

Будь здорова, счастлива и весела! Целую тебя дуже, дуже.

Твой П.Косач

P.S. Михаилу Васильевичу мой поклон и извинения за то, что заставляю ходить на почту, пожалев тебя.

---

[1] Автограф: LU2/7/00. Лист написаний в Прагу.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ [1]

24.03.1905
Кіев

Ты, милая Лиличка, нарекаешь на молчание, а в сущности нечего писать. Вот обычно прошли праздники. Перед ними я ездил по службе на Волынь и заезжал в Колодяжно, откуда вернулся с Мик[осем] и Зорею. Они остались тамошним пребыванием довольны, хотя преобладала слякоть и грязь.

Вчера был русско-украинско-польский вечер-концерт и немало доставил маме забот. Она сегодня с удовольствием отдыхает. Вчера утром я был у наших, поздравлял Шуру [Судовщикову-Косач] с именинами. Имочка по хорошей погоде прекрасно себе почувае: как живое серебро, так и котится в садок и на улицу, усмотреть трудно. Дора после вечера прошлого [нрзб.], а Мик[ось] – стыдався.

По праздничным письмам Леси и Оксаны – они благополучны. Только я начинаю боятись, щоб Ок[сана] не заскучала, что-то чувствуется в ее письмах.

Газет я тебе вышлю, если не через Маню Быковскую (Беляеву), то почтой. Маня приехала сюда в субботу, а завтра едет за границу лечиться от малярии и прямо через Прагу. Укрепится она на этом плане – хорошо, нет – газеты этими днями пойдут под бандеролью.

Неизвестность насчет лета меня угнетает: как брать отпуск, не знаючи, где вы будете, когда съедетесь? Мама говорит – пусть они решают, где будут. Вы тоже врознь спрашиваете о том же, никто определенного ничего не каже, и я ничего не предпринимаю, даже с Масоковским [доктором] не советуюсь, хотя одышка все сильнее и сильнее. Напиши-ка ты первою, где хочешь быть – в Гадяче или Колодяжн[ом]? Когда и на какое время приедешь? Свой докторский совет мне только не на открытке. В Кол[одяжном] для тебя все готово, во всякое время, и Мик[ось] хоче быть там. У мамы тоже ведь помещ[ения] не заняты. Решай, и с твоей легкой руки все пойдут к добрым желаниям. Я буду ждать ответа с нетерпением, да так буду делать и с отпуск[ом].

Скоро я буду еще писать, теперь же желаю тебе всего наилучшего, и больше всего – здоровья! Целую тебя дуже, дуже.

Твой П.Косач

P.S. Передай Мих[аилу] В[асильевичу] поклон и добрыя пож[елания].

Правда, що вечер скінчився вчора, але ще ж днів два – рахунки і пр.!..

Отже, пишу нашвидку. Якщо Маня поїде в Прагу, то пришлю канви і ще дечого. Чи получила канву в конверті? Дуже мені то цікаво.

Тут тепер тьотя Саша [Шимановська], пробуде з місяць, а потім спатиме скрізь, де захоче. Буде у Шури і у нас.

Я не придаю тому значення, де жить літом, певне, як торік, буду і там, і там. Отсе збираю „равные, общие, прямые“, тілько ж дайте голосованіє, де хто має бути з вас літом. Знаю про Окс[ану], що приїде, у всякім разі нешвидко, то ще зговоримося. Пишіть ви і нами не стісняйтесь нічуть. Робіть, як для вас ліпше.

У нас часи якісь чудні і цікаві, і якісь ніби мляві, якось нема захвату. І багато різноголосиці, але то річ зовсім натуральна: то тільки якісь чудні люди міркували собі, що по один бік „бюрократія“, а по другий – „інтелігентная Росія“, тим часом в ній, інтел[ігентній] Росії, така маса партій і підпартій, що мало не кожні 5 чоловік составляють відтінок.

Але все ж якийсь просвіток мовби то видно! Й то вже багато!..

Цілую тебе дуже, М[ихайла] В[асильовича] теж.

Мама

---

[1] Автограф: LU2/7/00. У кінці листа дописка Ольги Драгоманової-Косач.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

05.05.1905
Кіев

Глупая Маня [Биковська-Бєляєва] взяла на городской станции билет до Вены (откуда уже писала) и, след[овательно], у тебя, милая Лиля, уже не будет. Я решил, что это не большая потеря и вчера выслал 15 №№ "Рус[ских] Вед[омостей]" по адресу М[ихаила] В[асильевича] заказной бандеролью.

Сегодня с этим письмом посылаю оставленную мамой канву. Сама мама уехала 3-го дня в Гадяч. Для постава овса немного поздно, особенно если еще не орана земля под него, проте для всяких других дел ничего себе! А главное: м[ожет] б[ыть], успокоит нервы воздухом Гая, порядочно таки расстроенных в последнее время.

Твои предположения вполне одобряю: с 20 мая Микось и Дора (а м[ожет] б[ыть], мама и я) отправляются в Колодяжное и будут там ожидать тебя и М[ихаила] В[исильевича]. Затем после позюмок переедете в Гай, где уже будет Леся и куда приедет Оксана. Дальше как будет – посмотрим.

Завтра я буду у Масаковского и припишу, что он скажет. Только мне шатание и пребывание на курортах не улыбается, и я, вероятно, лечиться не поеду: постараюсь об отпуске и буду дома под твоим наблюдением.

Дора держит экзамены ничего себе. Главные предметы: письменные, франц[узский], русский, Зак[он] Бож[ий], историю – уже выдержала. Сегодня еще не вернулась с физики и космографии, а 20-го мая кончит.

Я с удовольствием прочел мысли, высказанные М[ихаилом] В[асильевичем] в последнем письме к маме. Давно не люба мне теория заоблачная, как убежденному стороннику того поведения, что все совершается во времени и пространстве, и, думается, пребывание М[ихаила] В[асильевича] здесь еще больше укрепит его в верных мыслях. Сегодня есть телеграмма с указом о разреш[ении] полякам покупать польские имения в Зап[адных] Губ[ерниях], возвращение дворянских выборов, преподавание в школах и гимназиях, где большинство учен[иков] поляков, – по-польски. А мы, как раки, лезем врознь, разбиваемые все на новые и новые кружки и заводим раздоры между всеми. Дело же Укр[аинской] справы ни с места! Зато сколько заміров! Напр[имер], желается издать множество газет на укр[аинском] яз[ыке], а [в] одной „К[и-

евской] С[тарине]“ число подписчиков все убывае и убывае. Да що й казать... Одна грусть!

Леся обещала приехать в маю, ускоряй и ты, Лилечка, свои дела!..

Целую тебя дуже, дуже и бажаю здоровья, счастья и веселья.

Твой П.Косач

P.S. 6 мая. Только что от Масаковского. Он нашел мое сердце в лучшем состоянии, чем в прошлом году. Специального выездного леченья не назначает. Нахгайн хорошо, но еще рано. Недурно и морской воздух. Едва ли я куда поеду! А еда уже заказана.

Нельзя ли подобрать легкий, для неглубокой оранки супесчаных почв Колодяжного хороший плужек и выслать до Ковеля? Найдется ли фирма, чтобы за это взялась? И не будет ли дорого? [нрзб.] стоит 7 р.

---

[1] Автограф: LU2/7/00. Фрагменти з листа опубліковані: *Хронологія*. – С. 751.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

06.10.1905
Колодяжное

Обе твои, милая Лиля, открытки я получил и очень дякую за них. Рад, что ты добре доехала и устроилась. Желаю, щоб тебе на новой квартире жилось хорошо!

Пожалуйста, не стесняй себя и не дуже налягай на занятия по клиникам и больницам. Хорошо, если бы М[ихаил] В[асильевич] совсем не давал уроков, или сократил их до такого минимума, чтобы не было помехи его академическим занятиям. Пиши, как расположено твое время и его.

Оксана писала Леси, что ее экзамены затягиваются до 27-го, и, след[овательно], будет у тебя 29-го. Леся пише, что ее простуда повторилась, и она, как и в Гаю, не в состоянии вздохнуть и повернуться. Это просто беда!

Мама писала, как ее неприветливо встретил Гадяч, как все не ладится, какие терпит притеснения от Лизаветы и Куперьяна, про одолевающий ее страх с поводу заразной смерти Зота, умершего, по словам доктора, от сыпного тифа. Жалко ее становится: предоставила бы распорядиться с Гадяч[скими] делами мне, а сама бы

ехала в Киев или сюда. Ведь уже в Киев приезжала на последнее заседание Л[итературно]-Арт[истического] общ[ества].

Я тут маюся нічого собі: зовсім здоров, только боюсь растолстеть еще больше, т. к. в результате моционов много ем. Хожу все по ровну, без одышки и отеков ног. Йод глотать продолжаю и не простудился, несмотря на подлую погоду, о которой писал тебе на poste restante. С позавчера погода поправилась, и по хозяйству весело кончаем огороды и зябим для весеннего посева ярины. Утренние морозы дают надежду на продолжительное бабье лето. В саду около дома деревья окопали и трохи обрезали, остается то же сделать за клунею. С следующей недели пойдет молотьба. В виде развлечения займемся выборами и т. д. О результатах же ты узнаешь, если будешь умница и писатимеш часто.

Целую тебя крепко и желаю здоровья, щастья и веселья!

Твой П.Косач

Здоровлю Михайла Васильевича и бажаю всяческих успехов и здоровья. Вчера пробовал Петр Вас[ильевич Тесленко-Приходько] тройчатый плуг и пришел к заключению, что он никуда не годится для нас: по разорам не бере, стерню не покривае, а сволокае на лемиш и забывается.

П[етр] Вас[ильевич] был у меня третьего дня по дороге в Луцк, куда едет починать иски, как результат Дюксенской войны с бобылкою Хендель. Дела его так плохи, что даже Короткевич[2] впал в жалость и поехал с ним хлопотать перед судьями товарища. Еля [Е.А.Тесленко-Приходько] и Юра [сын] на днях приезжают в Киев, откуда Юра в конце нашего октября поедет в Мюнхен. Не нужно ли чего Вам передать через него?

---

[1] Автограф: LU2/7/00.

[2] Короткевич Микола – приятель Косачів.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

14.01.1906

Дуже дякую тебе, милая Лиличка, за поздравления с Новым годом и пожелания. Твою открытку я получил здесь только 10, когда приехал с Холма.

Дело было так: я с хлопцами сюда пред Рождеств[ом] не по-

ехал, не хотел стеснять и жить в сіренькому флигельке с четырьмя заядлыми курцами. Праздниками меня просил Ген[ерал]-Губ[ернатор] Сухомлинов съездить в Холмскую Русь с Ор[естом] Ив[ановичем] Левицким и собрать данные для разрешения вопроса о присоединении ее к Вол[ынской] Губ[ернии]. Вот мы и ездили со 2-го по 10-е. Когда припутались сюда, да и систематизируем собранный материал, и пишем...

Само собою разумеется, что я тебе на новый год, как и теперь, желал и желаю всего найкращого с Мих[аилом] Вас[ильевичем] и маленьким Бобриком! Полагаю, ты не раз ему подпеваешь: „А ти, малий Боре, заховайся добре, бо я хортів маю, на тебе пускаю!" Мне довольно вспомнить о твоем голубяті, щоб пришел в голову этот пережиток старины, и думается, що твій Бобрик утече од всяких хортів в житю і завше буде радовать маму свою!

Вчора було письмо от наших с Киева. Там все гаразд. 9 пройшло совершенно тихо. Арестов багато, и М[аксим] И[ванович] сидит[2], бедняга.

Сообщаю тобі тутешні новості: у Варки покрыкивает девочка, и 2-ії брати не обізнають її. Петро вернувся і знов нанявся на год. Этими днями Аким выдае заміж свою внучку, дочку Приски. В Ковеле и по уезду идет подготовка к выборам в Госуд[арственную] Думу и всякие толки.

Мы сегодня выезжаем в Киев, а к 20-му я вернусь сюда ради охоты и хозяйства и пробуду до конца выборов, бо интересно. В хозяйстве я начал правильную эксплуатацию леса, и уже поставлено до 700 шурок из мягких пород – в расчете получать по 1000 в год за дрова, пока дойдут до зрелости твердые – дубы, ясени, клены и проч.

Как только ты соберешься ко мне и напишешь, я приготовлю тебе с Бобриком помещение, какое пожелаешь, и буду ждать Вас с нетерпением. Ты бы хорошо сделала, если бы приехала поскорее!

Желаю тебе, малюку и Мих[аилу] Вас[ильевичу] здоровья и всяких благ. Дуже, дуже цілую тебя и крошуньку и зостаюсь

Твій П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/7/00. Фрагмент з листа опублікований: *Хронологія*. – С. 770.

[2] Йдеться про короткочасне ув'язнення М.І.Мережинського.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

22.02.1906
Колодяжное

Заказное письмо, милая Лиля, я получил и спешу тебе отвечать.

Разумеется, я хочу, чтобы Бобрик носил нашу фамилию. Для него было бы удобнее, чтобы Вы облегалили свой союз, со временем он осудит упрямство родителей, но раз таковое существует, пусть он будет нашей фамилии. Удостоверение или свидетельство я вышлю, как только добуду новый закон[2], на который ты ссылаешься, я его совсем не помню, хотя и читал при выходе. В Ковеле мне обещали достать до неділі этот закон, то я, уяснивши, что должен сделать, и не замедлю совершить и выслать документы заказным.

Наши письма разминулись. Открыткою я сообщил тебе о приезде сюда 15-го. Теперь поджидаю Миколу, обещавшего приехать через 10 дней, и на самоти скучаю. Росталь здесь такая, что на другой двор трудно пройти, и потому не хочу звать Дору.

Относительно лета, даже Пасхи, у нас ничего не решено; все врозь. Мама готова ехать сюда на праздники и будто бы желает отдать Зел[еный] Гай в аренду и т. под. По твоему письму я пишу всем им и прошу согласить желания и дать мне знать. Тебя же прямо прошу приехать сюда чем скорее, а здесь посмотрим: поедем ли в Киев на свята, чи останемся здесь с Бобрятою на лето и будем всех к себе скликать. Что получу от наших – тебе сообщу. Ты же, пожалуйста, пиши на запрошенное открыткою и по этому письму.

Была ли из Лейпцига у тебя тетя Еля? Вручила ли 100 р[ублей]? Сколько надо тебе выслать денег для выезда? Не нужно ли чего вообще?

Целую тебя и малого крепко! Поклон М[ихаилу] В[асильевичу]. Желаю всего доброго!

Твой П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/7/00.

[2] Ольга Косач дізнавалась про права сина у зв'язку з тим, що вона не брала церковний шлюб зі своїм чоловіком Михайлом Кривинюком.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ[1]

03.03.1906
Колодяжное

Только вчера, милая Лиличка, я достал книжечку про закон 3-го июня 1902 г., а сегодня спешу выслать тебе удостоверение. Письмо мое, надеюсь, ты получила?

Что же сказать тебе про предстоящие Бобрику права? Обязательная приписка к обществу мещанскому. Ограничения по наследованию. 1 льгота по воинской повин[ности], если будет единственной опорой для тебя. Вот и все.

Запрашивал я маму и сестер на счет лета, и вчера Микола привез их ответ: праздники Пасхи в Киеве, а [нрзб.] по общему решению.

Здесь выборы в Г[осударственную] Думу от [нрзб.] 23 марта стар[ого] стиля. Я хочу на них быть, а 24 могу ехать в Киев. След[овательно], если ты приедешь сюда хоть на недельку, то разом двинемся дальше. О своем решении и о деньгах напиши немедленно, да не забудь прибавить, какие вещи нужны Бобрику (вроде колыски, ванны и т. под.). Я не хочу, чтобы он здесь терпел какую недостачу. Теперь у нас еще морозы вернулись, но к середине марта нашего надеюсь на погоду весеннюю. Во всяком разі выеду в Ковель на вокзал за дорогими путешественниками по твоей телеграмме.

В целях пополнить свою кассу при нещастной пенсии я начал здесь лесные операции и очень рад, что приехал ко мне Микола, бо убедился, что здоровье мне уже не служит по-старому, не говоря о тихоходстве, все усиливается одышка и ожирение. Вот если ты здесь поживешь да выработаешь для меня режим или посадишь на йод или что инше, то и благо тебе будет, а мне спасение. Пиши и приезжай скорее.

Целую тебя и малого дуже, кланяюсь Михаилу Васильевичу. Всего вам наилучшего!

Твой П.Косач

P.S. А что твой паспорт? Придется ли платить за просрочку сверх 6 месяцев 20 р[ублей]?

---

[1] Автограф: LU2/7/00. Фрагмент з листа опублікований: *Хронологія*. – С. 774.

ДО ДОНЬКИ ОЛЬГИ [1]

11.03.1906
Колодяжное

Всі твои, милая Лиля, листы включительно до 19 марта я получил исправно и с марками!

Из писем я вижу, что ты часом плачешь, знаючи, как это вредно дитяти, которого кормишь. Отсюда ясно напряжение твоих нервов и необходимость тебе отдохнуть. Над моею психологиею лить слезы удивительно. Ведь ты ее не знаешь! Сама решаешь, что мне больно, и плачешь, а мне нитрошечки не больно, и я прошу тебя сміятись.

Принципиально я желал бы, чтобы люди устраивались с возможною для себя выгодою и не усложняли бы свою жизнь разными пустяками. На это каждый имеет право с рождения. Когда я наблюдаю противное, мне делается досадно, и тем более, чем люди ко мне ближе. Ты ближе Бобрика, и мне прежде всего досадно на тебя за педантизм в вопросе брака.

Институт сей довольно старый, переживший много религий, а не то что отдельных людей, и ломать жизнь в турнире с сим стариком, по-моему, пустяковидно и донкихотно. Но т. к. мне тебя жаль очень, то я об этом тебе говорил и говорю, указывал и указую, насколько человечество, не переносящее последователей ламанчского гранда, трощит их не хуже ветряков кастильских.

Однак ты взрослая, и мне можно так говорить, да и то с осторожностью, ибо давно знаю ненормальности в сем вопросе воззрений твоей мамы, чтобы не соображать о возможности наследственности.

Ты говоришь – мы оба, след[овательно], с М[ихаилом] В[асильевичем] мне и говорить нечего, так я и не пробую.

Другое дело чешский Бобрик! Вы оба нарушаете его право, выгоды его направляете по неверному пути (сама начала разговор об усыновлении), и я вынужден буду вмешаться и отстаивать его права, чего „всяка дитина потребуе“, ибо он хоть менее тебя мне дорог, но его ценность усугубляется немовлятством.

И вот, не угодно ли тебе не забыть облегалить его переезд в Россию! Как? Распроси священника или консула, чтобы была бумага и пометка в паспорте. А то Австрия может не захотеть выпустить такого чудного гражданина; Россия же не пожелает принять не своего. Да, это важнее, чем езда с Елею [тіткою], Радою [двоюрідною сестрою] и даже М[ихаилом] В[асильевичем], ибо в

пути, как и в жизни, важнее всего самостоятельность, и лучше сего не придумаешь. Ни Еля, ни Рада ничем для тебя не поступаются, то и ты для них не поступайся, даже 20 руб., бери хлопца и выезжай 22 марта ст[арого] стиля, то до 25 переедешь границу. Что до М[ихаила] В[асильевича], то ему не берусь советовать, даже думаю плохо о твоих советах: человек, може, хоче ехать на лето, а ты – держи экзамены! А где же свобода? Ну, и его же пашпорт кончается 25-го!!!

Таможня в Киеве есть, но как она функционирует – не слыхал и не знаю. Не лучше ли обратиться к транспортным конторам? Им таможни ведомы.

С этим письмом, если завтра ради воскресенья примут, вышлю тебе 100 рублей, или вышлю послезавтра. Окажется мало – телеграфируй, сколько еще дослать!

Желаю тебе хорошей дороги, здоровья тебе и молодцу! Дуже вас обох цілую.

Твой П.Косач

Имей в виду, что у нас обыкновенно хорошая погода конец марта и начало апреля, а затем, когда наши спины нагреются, потягне сіверкою, и конец апреля и начало мая бувают с морозами и снегами. Це явище подробно объясняв було Миша [Михайло Косач], в честь котрого называется твой Бобрик, що мене тільки не огорчає, а ще радує. Хай здоров росте и йде по дядькові, то и все ему приложится! А поки що колі будете таке козаченя обіжать, придется его от вас одібрать.

Дора вже запитує, коли ти приїдеш[2], вона хоче бачить твого сина! Микось тебе кланяется, сожалеет, что ти хочеш ехать прямо в Киев, бо він на празники думає быть тут!

Представляю себе, как ты похудела и как несмышленный сын тебя иссасывает! Уясни с доктором, не следует ли взять маму, а свои силы поберечь, хотя бы для того же Бобрика-плутика?!

---

[1] Автограф: LU2/7/00.

[2] Ольга Косач з сином приїхала з Праги до Києва у кінці березня.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

12.05.1907
Колодяжно

Дорогой Михайло Васильевич!

Лиля мне писала, что Вы скоро собираетесь в наши края. И хотя я как-то писал и звал Вас сюда, но решил повторить просьбу. Берите билет: Краков, Иван-город, Люблин, Холм, Ковель и заезжайте сюда, в Колодяжне. Вы минете Львов, но от этого ничего не потеряете, а только выиграете во многих отношениях. Меня же Вы немало развлечете в здешней скуке, нам не мешает без помех поговорить о многих делах; посмотрите мое хозяйничанье и т. д. Заезжайте! Отсюда, м[ожет] б[ыть], двинемся вместе, т. к. мне придется ехать ликвидировать квартиру в Киеве и что-либо порешать с хутором Пасікою во Мглине.

Лиля с хлопаком, 2 тетями, Юриной женою, нянькою и куховаркою переехали благополучно в Гай. Ольга П[етровна] их встретила в Гадяче и водворила в Гаю 10 мая. По хлопотам и расходам, Лиля могла не выслать Вам денег, поэтому пишите или телеграфируйте, сколько надо, и я вышлю.

Через Вас придется кое-что передать и переказать в Гай, и сделать кое-какие поручения. О том, когда Вас ожидать, напишите хоть пару слов. На праздниках Михалик заходил самостоятельно и даже порывался часом пробежать. Лиля же высматривала неважно, да и малой, сделавшийся очень балованным, ея добре томил своими требованиями. Воображаю, как он качается с горок по садкам и гаю.

Всего Вам доброго! Будьте здоровы и пишить.

Ваш П.Косач

P.S. К сведению: 20 и 21 я буду на съезде во Владимире-Волынском, а 22 вернусь.

---

[1] Автограф: LU2/7/00. Лист написаний в Прагу.

ДО ЗЯТЯ МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

15.09.1907
Житомир

Всего, чего я достиг своими просьбами, дорогой Михайло Васильевич, – это ускорение Вашего дела. Оно передано для дознания только теперь г. жандармскому полковнику, который обещал ускорить. Главное обвинение – преступная агитация среди крестьян, и хотя я сему ни на йоту не верю, да и где она могла быть за те два-три дня, что Вы были у Вашего отца? И хоть я знаю, насколько Вы не склонны к противозаконным глупостям, но мой совет – относиться серьезно к подобным дутым обвинениям, опровергать их тщательно, как уяснить всю легальность книг, которые были с Вами. Добиться, чтобы Вас освободили в настоящее время, до конца дознания, нечего и думать. По окончанию же его и результатам буду ходатайствовать, насколько смогу.

Всего Вам доброго!

П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/7/00. Лист написаний арештованому зятю в острозьку тюрму.

ЛИСТИ МИХАЙЛА КОСАЧА

ДО МАТЕРІ[1]

16.02.1889
Київ

Милая мама!

Був я у Старицької[2], і вона мене зустріла такою радісною звісткою: приїзжають її дівчата[3] і сам Стар[ицький] до Києва на цілий піст і оце будуть міститись у неї та ще на деякій квартирі. Так що ж ввиду возобновленія чи реставрації табориська Твого письма Старицькій і не читав. Я не знаю, як і буть з квартирою для Лесі, у Рашевської[4] тут не можна замешкати, у неї троє, хоть одне столове, друге спальне її і хлопця, а третя гарненька й на узбіччі, та там мешкає дочка Рашевської. Не знаю, що то воно

буде. Казав я Шурі [Судовщиковій] за стихи, вона каже, що *ластівкой* може б одмінити на *„голубом сизокрилим“*, а щодо підпису, то каже, що досить ініціалов А. С. та й годі. А про рифму чи то розмір говорить, що не може одмінити і здається, чи що неоднаково чи народний, чи іскусственний.

За удки я ще не питався по магазинах, бо часу нема навіть на пошту побігти книжки відослати, а не то що якісь жилки купувати. Взагалі, піти за ріжними [справами] не багато єсть часу.

Коли Леся що написала на роковини Кобзаря, то нехай пришле, коли може, то зараз – це мені дуже цікаво і навіть були б потрібні які вірші. Як нема, то, коли може, хай напише, буду вдячен. "Метеликів"[5] уже готово, і відішлю зараз, як кончу, поч[ну] переписувати; я думаю їх забрати у наш збірничок, це саме говорить і Самійленко[6]. "Метеликів" дуже хвалили, особливо Горленко, рівняв до Тургенєва, до Андерсена. Одно тільки сказали, щоб легше було пропустити заборону "Метелика" в річі другого бесідника, бо це, по вираженію Слав[инського Максима], лишнєє подкреслюваніє червоним карандашем вже і так очевидячки ясної ідеї.

Короленка получив сьогодня і у скорому часі візьмусь за переклад, а то моя "Кушетка"[7] вилежується. Щоб писати, то деяке душевне успокоєніє і вільний час [потрібні], а цього мені бракує. "Вовкулаки" теж в чорному виді лежать, на цій неділі, може, й вибілю та й занесу Лашкевичу[8], десь то там пустить. Думаю, у Аньола [Левицького Ореста Івановича] теми попросить, та я якунебудь белетристику і зачну, дасть Бог, не гірше „Половинщика“ вийде.

Чи не написала б ти, мамо, що-небудь у защиту Златовр[атського][9] „Гетьмана“, а його лають за неправдоподобіє, та ще якісь дурні чи дурень написав у самих диких виразах лист лаятельний та й махнув у Москву Злат[овратському] і підписався студентами київськими, а Москва тепер глузує та гогоче з письма: воно по руках ходить; аж досадно та злість порива на такую дурость, коли не подлость. Отаке-то твориться.

А нарешті про дещо лиш напишу другим разом, бо тепера ні паперу, ні часу нема!

До зобачення. Цілую тебе, Лесю, Лілю, Оксану, Коха [Микося] та Дору!

Твій Міша

---

[1] Автограф: LU2/14/00.

[2] Старицька Софія Віталіївна (1850-1927) – дружина видатного

українського письменника і громадського діяча Старицького Михайла Петровича (1840-1904), сестра композитора М.В.Лисенка, актриса-аматорка.

[3] Мова йде про Старицького Михайла Петровича та його доньок Людмилу, Марію та Оксану.

[4] Рашевська Єлизавета Олександрівна – знайома Косачів.

[5] "Метелики" – оповідання Михайла Косача (літературний псевдонім Михайло Обачний).

[6] Самійленко Володимир Іванович (1864-1925) – український письменник.

[7] "Кушетка" – твір Михайла Обачного.

[8] Лашкевич О. – редактор журналу "Киевская старина".

[9] Златовратський Микола Миколайович (1845-1911) – російський письменник.

ДО МАТЕРІ[1]

08.01.1890

Милая мама!

Як це добре, що ти ще не послала мої уліти [твори]. Перш усього епіграф по-слов'янськи виходить так: „Больше сия любве никто же имать, да кто душу свою положит за други своя".

Посвята ж мусить бути тобі, бо кому ж, як не тобі, мусить бути посвята цього найпершого самостійного твору. Адже ж я усім, що тілько там доброго, усім винен тобі. Так напиши: „посвята моїй матері" – і більш нічого, бо я страх не люблю довгих посвят.

"Плеяда" збиралась у мене, хоч, правда, зійшлись не всі. Читала Леся свої переклади, та я свої сни. Насамперед, „Погибель світа", після – „Володарі світа" (сподобались Боровику [Віталію]), а накінець – „Гість". Слав[инський Максим] прийшов од першої половини „Гостя" просто у нестям, сказав, що попередні фантазії цій в підошви не годяться; про другу ж половину сказали, що цей хлопець, що читає, якось нагадує кацапські вірші, а до того ж картина здається якоюсь дрібною та малою проти першої. Я з цею думкою згодивсь – через це поклав „Гостя" у вилежку, поки не найде натхнення написати для другої половини зовсім іншу картину. Поки що мені приходять у голову два моменти, один [нрзб.] – народження дитини, другий [нрзб.] – приймання сиріт, та іноді свій власний – обрятування замерзлого. Не знаю, як ти порадиш. Всі „сни" я думаю послати в „Зорю" (крім „Гістя" поки що, звичайне). Про Кармелюка я все думаю та думаю і вдень і вночі, дав

би то Бог надуматись добре. Кна-кни [юнаки з "Плеяди"] ухвалюють мою мову і стиль у самостійних творах.

„Народа" я не бачив, одно тільки знаю, що він, власне, для народа, як, наприклад, „Батьківщина". „Дзвінком"[2] тут вельми незадоволені. Усі лають за малодоступность та за доктринально-прописний тон.

Горленко скаржився міністру на головну цензуру за київський збірник, але йому відмовлено. Ходять слухи, що ніби Заньковецька [Марія], посварившись оце з Садовським [Миколою], поступила на Імператорську сцену в Петербурзі, але я цьому не вірю. Вчора йшли „Чорноморці"[3]. Був я з Лесею. Пройшли вони дуже добре, Іван тільки трохи дубиною стояв, зате Кулина була чудова: і співала, і грала дуже добре, художественно просто; до того ж вона з себе гарненька. Взагалі, усі діячі добре співали, і грали незгірше. Людя [Людмила Михайлівна Старицька] була така метка та жива на сцені, що просто якби вдома. Дуже, дуже мило зійшли „Чорноморці", якби то нам та ще заграти твою „Світову річ"[4]. Тепер тільки я зрозумів, наскільки вона вища од других п'єс. Наприклад, „Чорноморці" з сценічного боку – слабка річ: скільки там сцен, де одне говорить, а другі то просто не знають, куди їм дітись.

З дитячими роковинами [Шевченка] щось діло не клеється, проте я ще не теряю надії, так що ти з ласки своєї пришли мені свою біографію [Шевченка], будь певна, що я її нікому не дам.

Тепера у Києві великий розрух і підупадок сил, аж просто гидко стає, дививши́сь. Одно тілько додає духу – це те, що бачиш деякі ясні, хороші прояви, що ніби перше проміння зорі ранішної пробиваються крізь темряву довгольного життя. Але про ці прояви побалакаємо іншим разом. Тим більше, що їх у двох-трьох словах переказати трудно. Були ми з Лесею у опері на "Тангейзері"[5]. Дуже він сподобався нам. Така могуча і своєвида музика. Надзвичайно хороша сцена турніра міннезінгерів.

Тут проявились писані сонети Чайченка[6], деякі їх дуже хвалять, але я їх ще не бачив, якщо зобачу, то напишу. Леся, певне, приїде після [нрзб.], вона хоче ще побути в Києві, щоби покінчити з Гейне [перекладами]. Ми з нею були тілько у Ковалевської [Галі] та Рудченків[7], а більш ніде не були. Вона більш увесь час сидить у себе, пише або читає Достоєвського. Взагалі, я думаю, їй би слід було б побути у Києві. Треба набратись бодрості духа. Розпитувався я у кна-кон, і вони кажуть, що бувають добрі результати після операції, кажуть, що навіть буває так, що „нога сохраняет все движения"; тілько, кажуть, тут багато залежить від суб'єктивізма організма, дивлячись по тому, чи взагалі організм

такий, що добре заживляє, чи ні. Леся, видимо, розважила, що їй не оминути операції, тілько каже, що їй не хочеться їхати у Петербург, а що вона радніш поїхала б у Вену, тим більш, що се, здається, не робить великої різниці в грошах, хіба що пашпорти. Видно, Леся боїться русских знаменитостей після тої пригоди з Скліфосовським, що захлороформировав німця.

З моєю ногою все обстоїть гаразд, вона майже цілком загоїлась, і, взагалі, почуваю себе цілком здоровим і бадьорим.

Оце хутко буде ювілей Антоновича[8], не знаю, як бути. Мають підносити адрес. Яко вченому я готов підписати, але як чоловікові... Ну та побачим, як там буде. А тепер поки що до зобачення! Цілую тебе, Лілю, Кахоту, Оксану та Дроздю [Дору].

Твій Міша

---

[1] Автограф: LU2/14/00. Фрагменти з листа опубліковані: *Хронологія*. – С. 108-109.

[2] Український дитячий часопис (1890-1914).

[3] Оперета М.В.Лисенка.

[4] П'єса Олени Пчілки.

[5] Опера Р.Вагнера.

[6] Псевдонім Бориса Грінченка.

[7] Київські приятелі Косачів.

[8] Антонович Володимир Боніфатійович (1834-1908) – український історик, археограф, археолог.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

07.03.1897

Люба Ліля!

Спасибі тобі за листа твого хорошого. Гаразд се статкуєш, що пишеш. Роби так і надалі.

Страх як мені шкода бідної Галі[2]. Така подла і страшна смерть, навіть з чого, і навіть для чого, і саме тоді, як справи ставали куди краще і ліпше.

Боявся я колись за неї, щоб часом чого похожого з нею сталося, але в часах перестав думати, щоб що-небудь з нею могло статись такого. Шкода, страх як шкода, бо була вона людина "вишняго града [нрзб.]", а таких людей у нас мало і дедалі все менше стає. Бідні її діти, нещасний чоловік, яково то йому тепер. Думається мені, не слід було Галі заміж так рано йти, треба було почекати

яких років пару, а то тії діти, та тяганина по різних краях без грошей та з лихом багато їй здоров'я знищили, а його і так небагато у неї було.

На всіх Дерпатських знайомих її катастрофа зробила тяжке враження. Шкода, страх, як шкода! Та що робити, одно зостається – не забувати людей, що жили і правду шукали, і самим серцем не засипати та правду шукати.

Не знаю, чи вдасться вам од Лесі заховати сумну новину, трудна це річ, страх як трудна, сам теє знаю, як це неможливо. Припадкова зустріч, малознайомий чоловік, неосторожна фраза, – і страшна новина спада, як грім з ясного неба. Хоч би хутній Леся виїздила до Криму, там це, може, й можна затаїти, але в Києві це страшно трудно. А, зрешта, вам в Києві видніше, як його зробити, тілько мені здається, що слід було б сказати, не зразу, а яким-небудь повольним способом, але сказати.

Коли саме вибирається Леся до Криму і з ким, і хто з нею там буде? Ми з Шурою [дружиною] міцно вибираємося до Криму, але коли саме поїдемо напевне, не знаємо, бо хто його знає, як з грішми діло піде, чи в початку літа їх досить призбираємо, чи в середині. Та до того невідомо, коли саме можна буде звідси поїхати, чи з початку мая, чи під кінець.

Напиши, будь ласка, мені, чи будеш ти після літа в гімназії, чи ні, і взагалі, як твої Beabsichtigungen[3] на осінь, чи не настало яких перемін у літніх планах. Якщо літом будете в Колодяжному, то чому б вам не подумати та завести в Колодяжному десь над [нрзб.] або зараз при любитовській дорозі чайної. Тим паче, що розрішення на це не треба жадного, а що для Волька це була б викурка добра, то напевне, бо тепер люде йдуть до Волька ж до горіля, бо насамперед кумпанія є, а коли б була хата простора та гурт людей, то б пішли і до іншої. Коли б ще до того знали, що ніхто їх не ошукає. Та й усякому люду, що вранці чи вечір йде до міста чи з міста, був би притулок. З часом при чайній можна було б заснувати читальню та бібліотеку. Ось одна пані біля Мінська встроїла таку читальню з бібліотекою та чайною, і доход у чайній окупає й чоловіка, що при ній служить, і всі книжки нові й газети. Здається мені, що великих грошей ця справа не могла б коштувати, а польза з цього могла б бути велика. Літом могли б ви доглядати, а решту часу папа мав би догляд і контролював того, хто б сидів у чайній та тим чаєм шинкував. Коли б Пашкевич був у Ковлі, то й він міг би наглядати, тим паче, що він уже раз в Кременщині чайню устроював. А коли б усе діло добре пішло, то можна було б подумати про такий сільський банк, як ото у Сокиринцях єсть Галагана [нрзб.], просто надзвичайно, як там хороше діло йде. От

ще якби заманити Левітського[4], бо я думаю,що поліщуки досить здатні до артілі (хоч пригадати наших Добовців). Тілько не знають, як діло встроїти, щоб форма була, а така юридична артіль могла б і гроші здобувати на такі речі, як, наприклад, осушення боліт або риболовство. Як згадаю Бережці та тих нещасних людей, що, жидами обплутані, як неводом, сидять, то, здається, так зараз би поїхав туди рибацьку артіль заводити, щоб хоч трохи жидам поли урізати.

А propos жидів, здається мені, що почнуть оце їх з весни знову бити, бо оце в Шполі їх рознесли, за Шполою щоб не почалося і по других містечках київських та подольських. В Києві не знаю, чи битимуть, а що в других містах, то напевне, бо це аби почалося, то так і далі піде. Які чутки про це в Києві? – цікавий я про це відати.

Чи не мала ти часом якої відомості від тьоті Саші [Косач-Шимановської] і її хлопців? Тепер, коли в Києві заводиться Політехнікум з рільничим відділом, їм, я думаю, єсть [нрзб.] рахуба кінчати Умань, бо не думаю, щоб їхніх учнів не стали приймать на цей відділ в політехнікум, а коли б не стали, то тоді можна буде драпати з реального і подаватись в політехнікум. Я б і сам написав Антосю про цеє, та забув т[ьо]тін адрес – то ж пришли мені його хутній, та й сама пиши, що робиш і як маєшся, а також і решта люду божого.

Напиши також, чи був в Києві Максим [Славинський], чи ні. Бо оце я довідався, що він в Петербурзі уже, то ж цікавий я відати, чи він просто туди через Рівне проскочив, чи таки до Києва заїхав. Там він адвокатує, а як – того не знаю. Передавай мій поклон усім знайомим, а Мих[айлу] Вас[ильовичу] особистий, бідний він, в цілій цій халепі йому, може, чи не найгірше прийшлося[5].

Ну, бувай здорова, моя люба! Вчись та статкуй, пиши. Шура і Анна Ів[анівна][6] тебе цілують. До зобачення! Цілую тебе міцно.

Òâ³é Ìèõàéëî Êîñà÷

---

[1] Автограф: LU5/84/00.

[2] Мова йде про самогубство Ганни Деген, в дівоцтві Ковалевської, подруги Лесі Українки.

[3] Наміри, плани (*нім.*).

[4] Левитський Микола Васильович (1859-1936) – український громадський діяч, автор численних проектів артілей.

[5] Йдеться про арешт Михайла Кривинюка у числі учасників революційного студентського руху в грудні 1896 року.

[6] Судовщикова Ганна Іванівна – мати дружини Михайла Косача Олександри Судовщикової.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

15.03.1898

Люба Ліля!

Гаразд сеє робиш і хороше статкуєш, що так молодецьки і часто пишеш. Честь і слава тобі і спасибі велике. Реп'яшок[2] тобі кланяється і скоро свою фотографію пришле, щоб ти знала, яка вона єсть.

Добре теж робиш, що хочеш до Лесі їхати. Тут конечне треба комусь поїхати, і чим швидче, тим ліпше. То ж при першій можливості, не гаючи часу, катай в Ялту через Харків, Севастополь і Байдари (цур йому тепер з морем), та й Байдари теж цікаво. Добре тілько одягайся, бо на перевалі в горах має бути дуже холодно.

З Лесею недобре діється, судя по листах, якісь нервові напади, чи то істерія, чи хорея, біг його знає, – одне напевне, що нудьга і самотність, напевне, багато тому додають. Слава ще Богу, що мама таки переселила на другу кватирю, таки до порядних людей [сім'я лікаря Дерижанова], бо інакше, то зовсім би погано було б. То ж їдь та довідайся добре, від чого се все, та мені напиши, як ти Лесю знайшла і як вона мається. Мені просто серце болить за неї, як здумаю собі, що вона сама собі між стінами німими бідує без духа коло себе да так, що й близько нікого немає. Щось таки мусило їй пошкодити: чи писання, чи, може, які листи прикрі, чи що-небудь таке з категорії психічних з'явищ. Добре хоч те, що надумала вона свої нерви корувати та їх шанувати, може, хоч це їй допоможе.

Що вона вам пише і що ви їй пишете? Чи постановиться її драма ["Блакитна троянда"]? Я думаю, коли б її заграли, то це її значно потішило б і підбадьорило. Напиши, як з нею стоять діла, а також з маминою "Світовою Річчю".

Ти тепер постаткуєш і хутко напишеш, ще до виїзду у Крим. Свинячу штуку з тобою скроїли київські канцелярії, але зате хоч одним добре, що пробудеш ти рік на волі зовсім, без жадних обов'язкових наук, екзаменів etc. Це багато значить.

В Колодяжному підпасешся добре, трохи своїх малокровій позбудешся, ну і папа хоч людську осінь і зиму проведе з тобою, а то йому, мусить, смертельно нудно сидіти в Колодяжанському флігелі самому, як перст, та без господарського клопіту навіть. Радий я тому, що в стосунках до нього ти тепер дійшла до того, до чого я перед кількома роками дійшов. Твоя правда, що для папи

405184/00

15.III.78.

Люба Ліля!

Гаразд сей робиш і хороше старкуєш, що так молодецькі пишеш. Честь і слава тобі і спасибі велике. Реньяшок тобі кланяєцця, і скоро свого фотографію пришле, щоб ти знала яка вона єсть.

Добре теж робиш, що хочеш до Лесі їхати. Буди конечне треба колись поїхати і чим швидче тим ліпше. То-ж при першій можливості не їдучи часу катай в Ялту через Харьків, Севастополь і Байдари (цур єму тепер з морем) той Байдари теж цікаві. Добре тілько одягайся, бо на перевалі в горах може бути дуже холодно. З Лесею недобре діяцця, судя по листах, якись нервові напади, чи то істерія чи хорея, біг єго знає, — одне напевне, що нудьга і самотність напевне багато тому додають. Слава-ще Богу, що мама такі пересилила на другу кватирю, такі до порядних людей, бо інакше то зовсім би

ми люде, а для мами ми завше будем діти. Не думаю я теж, щоб у папи було менше почуття, але він його менше вміє виказувать і, може, більше з ним ховається, ніж хто. Дуже я радий за нього і за тебе, що ти його розумієш. Що ж до мами і до того, що з-за її любові до дітей цим останнім больно приходиться, то і їй самій, може, втроє больніше приходиться, а друге те, що вона і взагалі всі ви, наскілько я міг бачити, в Києві значно собі розтравлюєте нерви.

Велике місто – це машина до розтріпування нервів. Вам би слід усім років два промешкати в Дерпаті. Київ дорогий, і через те ви в ньому живете в тісноті, бо спите власне у скринях якихось, і коли б по днях не одчиняли вікон, то зовсім би захиріли б. Брак повітря при спанню – це велике діло. Чого в нашому кліматі всі себе літом краще почувають? Через те, що частій хати вітрять, навіть сплять з одчиненими вікнами; ось на штуку попробуй попоспати з тиждень в залі і ти себе зовсім інакше почуватимеш, ніж звичайне. Та й їсте ви мало і занадто великі інтервали маєте межи ранішньою їдою та обідом, все це підриває взагалі організм і ослабляє нерви, перед обідом то людина і сердита, і дражнена, і себе розтроює, і других, і того не знає, що вона насамперед їсти хоче, і коли б одразу попоїла, то нічого б того і не було, тим то канікули так потрібні усім.

Ну, пора кінчати. Пиши швидче, як ти ся маєш, що робиш і що робити маєш? Що поробляють наші усі, і де папа? Чом мама не пише? Поцілуй од мене маму і усю братію. До зобачення. Жадаю тобі всього найкращого і міцно цілую тебе.

Твій брат Михайло

---

[1] Автограф: LU5/84/00.

[2] Так в дитинстві називали доньку Михайла Косача Євгенію (Імочку).

ДО СЕСТЕР ОЛЬГИ ТА ОКСАНИ[1]

[квітень 1898]

...тому, що вам тепер тяжче приходиться, ніж би, може, воно було б, коли б я свого часу інакше себе тримав і інше свої справи провадив. Мені ж прийшлось першому розпочати цю болісну епоху[2]. І хто його знає, чи не на тобі окошилась частина того, що мусило окошитись на мені. Я хтів, щоб ти не наробила тих помилок, які робив я, щоб сякий чи такий мій досвід та був тобі на

корист і проторив тобі рівнішу і гладшу життєву дорогу, ніж моя була досі. Через це кажу: не гарячись і здержуйся, балакаючи з мамою, хоч би які прикрі речі вона тобі не говорила, бо після тобі самій дуже прикро буде за всяке своє прикре слово. Краще просто попросити пожаліти тебе й себе і не казати того, що зневажає тебе й її. Я думаю, що такий спосіб найкращий, бо підриває у сам корінь ґрунт для дальшого роздраження.

Взагалі, як часто мені приходилось жалувати, що не згадав у певну хвилину мудрої приказки, що слово вилітає комаром, а вертається волом. То ж знов кажу, не од чого іншого я це все кажу, як од жадання тобі всього найкращого в світі.

Сподіваюсь, що в апрілі цьому, в кінці, чи в маю ми з тобою побачимося: дрібніше про всі ції справи побалакаємо. Тим часом ви [нрзб.] собі гуляйте та спочивайте, та од моря і гір сили набирайтеся. Якщо погода буде добра, то поїдьте в Массандру, а якщо горний клуб уже їздить, то в Лівадію, Ореанду і Еріклік та на Ай-Петрі. Хоч тобі, Зей мій любий, на Ай-Петрі не раджу, таки занадто довго треба там їхати та ще й чимало йти, та й до того туди, я думаю, треба добре одягатись тепера, бо на горі мусить бути холодно порядно.

Ну, пора кінчати листа, то ж бувайте здорові, мої любі, та пишіть швидче! І ти, Оксануль, напиши, конешне, все, що і як чого було.

Ну, до зобачення!

Нехай цвіте кохання! Цілую вас міцно.

Ваш брат Михайло

---

[1] Автограф: LU5/84/00. Початок листа втрачено. Лист написаний в Ялту, де навесні 1898 року в Лесі Українки гостювали сестри Ольга та Оксана.

[2] Мова йде про складнощі спілкування дітей з матір'ю.

ДО БАТЬКА[1]

24.01.1899

Милий папа!

Не знаю, чого мама послала таку телеграму[2]. На мою думку, це було зроблено у приступі страха, бо мама мені нічого не сказала про зміст телеграми і самої її не показувала. Говорено ж було між нами, щоб послати телеграму тілько про те, що операція відло-

жена. Приписку про твій приїзд вона сама додала, нічого не сказавши. Я допитувався усіх тутешніх людей про опасность операції, і усі кажуть, що хоч операція серйозна, але не така, щоб можна було сказати, що вона грозить життю. Одложили через те, що у Лесі боліла нога і по вечорам була висока температура, на 1° вище, ніж нормальна. Різать при ліхорадочному стані вони, очевидно, не рішились і сказали, що треба виждать, поки нога успокоїться і температура стане нормальна. Ліхорадка ця зо дня на день слабне. Так, сьогодня уже тілько на 0,5 вище, ніж звичайно у Лесі буває, і ввіду, певне, цього сьогодні оце асистент бергмановський сказав, що в понеділок посадять Лесю на дієту, а в вівторок вони уже попробують вправить під хлороформом той хроническський вивих, который тепер єсть у Лесі як результат коксіта. Якщо вправить ногу удасться, то наложать пов'язку і будуть чекати од того результатів. Сподіваються, що, може, і не треба буде різати зовсім, що воно і так успокоїться і законсистується. Коли ж вправить ноги не дасться, то вже тоді в той момент під тим же хлороформом зроблять операцію – розріжуть бедро і одпиляють головку бедерної кості. Після операції буде наложена гіпсовая пов'язка, одкритая тілько в самому розрізі, щоб можна було робити перев'язки і промивання.

Тутешні хазяйки клініки[3], вони ж і фельдшериці, кажуть, що у них уже було багато случаїв таких операцій, і всі з добрим результатом, що оперіровали куди слабших, ніж Леся, і тії добре переносили операцію, що лежати приходиться од 1½ до 2½ місяців.

Теж говорить і асистент бергмановський. Щодо істерії Лесиної, то він каже, що вона в сильній степені завісить од стана ноги і всього здоров'я, і що пов'язка не позволить припадку пошкодити, якщо б навіть він случився, – врешті, такої пригоди він не сподівався.

Чи напевне в вівторок буде це все зроблено, я ще тому зовсім не певний – це рішить завтра сам Бергман[4], без которого тут нічого решительно не робиться. Взагалі його тут усі бояться і ловлять кожне слово. Держить він їх усіх на чеку, бо приходить він сюди щодень, але не в один і той же час, так що невідомо, коли буде і в який момент. Порядки тут зовсім добрі, готують хороше, а головне те, що обстановка зовсім не больнічна, так що слабії не мусять себе почувати в больниці, але так на досить комфортабельній квартирі. Прислуг багато – все дуже вимуштровані німки і досить симпатичні. Чистота і порядок необичайний.

Що лічно до мене, то я починаю дивитись на діло не з таким уже страхом, як раніш. Сподіваюсь, що все гаразд буде, навіть коли і операцію прийдеться робити. Я думаю, що явно рісковать

Бергман не стане, – по всьому він мені здається чоловіком осторожним і розсудітельним, хоч і не боязким. В случаї треба буде різати, він стане різать, але гарячки пороть не буде. Практика тут у нього, очевидно, страшенна, но управляється він з нею споро, не хапаючись, не поспішаючись, але все іде рівним темпом і через те куди швидше, ніж якби став поганять і хвататься.

Отстрочку операції я не вважаю за знак того, що вона така опасна, але за знак осторожности Бергмана, который хоче вести діло при возможно кращих условіях.

Мені здається, що при трудності отпуска і всій запутаності справ тобі краще в Ковлі перебути час операції. Якщо б діло справді було недобре, то я в той же момент пошлю срочну телеграму в Ковель – і ти завше через сутки кур'єрськими через Брест і Варшаву поспієш в Берлін. Але я певний, що до цього діло не дійде.

Побуду я тут в кожнім разі до операції і після операції днів кілька, бо боюсь, що мама може буде потребувала більше за собою клопіту, ніж Леся, бо вона тепер чогось страх, як трясеться, коли навіть їй здасться, що щось має бути, і скілько раз на день переходить од страх[у] до надії і назад.

Вибачай, що кінчаю, оце хочу одправить швидше письмо.

То ж до зобачення! Цілую тебе міцно, міцно!

Твій Міша

P.S. Адрес зверху. Ще краще зараз за словом Berlin приписать № 24, це номер нашого поштового отделенія. В такім разі письмо ще швидше дійде. На телеграмах теж слід це надписувать.

---

[1] Автограф: LU2/14/00. Лист написаний з Берліна, куди Ольга Петрівна Драгоманова-Косач та Михайло привезли Лесю Українку на операцію.

[2] Точний зміст телеграми невідомий.

[3] Сестри панни Блом.

[4] Бергман Ернст (1836-1907) – німецький хірург, професор, який 1899 року оперував Лесю Українку.

ДО БАТЬКА[1]

27.01.1899

Милий папа!

Все йде поки досить добре. Головне те, що температура сьогодня зовсім нормальна і пульс сильний і правильний. Хлороформ, правда, ще не зовсім вийшов, бо досі чуть в диханні його запах. Через це Лесі зо вчорашнього дня не дають нічого їсти, а тілько пити вино, або чисте з водою, або лимонад. Зрешти, у неї апетиту майже нема. Втомлена вона дуже операцією – через те ввесь почті час лежить, заплющивши очі і не може довго ні слухати, ні, тим більше, говорити. Вчора робили їй перев'язку ввечері, і це було досить боляче.

Сьогодня болі менше. Вночі, дякуючи морфію, вона спала досить добре, хоч і прокидалась. Крім мами, коло неї ночувала сиделка-сестра милосердія од тутешного Красного Креста. Сьогодня Леся почувається краще і міцніше, ніж вчора. Перев'язки сьогодні не робитимуть, тілько завтра. При перев'язках не розмотують усієї гіпсової пов'язки, а тілько прорізують проти рани вікно, виймають верхні слої марлі і, наложивши нової, знову забинтовують з гіпсом. Асистент поглядає тричі в день, а фельдшериці через 2 часа. Взагалі, тут дуже добре все приспособлено до уходу і догляду за хворими. Ввечері ще напишу, як стоятимуть справи. Поки до зобачення! Цілую тебе міцно.

Твій Міша

---

[1] Автограф: LU2/14/00. Лист написаний з Берліна на поштовій листівці. Фрагменти з листа опубліковані: *Хронологія*. – С. 470.

ДО БАТЬКА[1]

27.01.1899, вечір

Милий папа!

Лесі сьогодня лучше, хоч, правда, вона ще не зовсім прийшла в себе од хлороформу – угнетєніє в слабій степені ще держиться, і нерви зовсім ослабли, ну, та це і не дивно, бо таки, певне, багато крові потеряла.

Вид у неї краще, пульс добрий, і, що саме головне, температура нормальна. Нога болить дуже мало. Була пов'язка почала їй дуже надавлювать одне місце в спині, але їй те місце пов'язки розрізали і розправили так, що вже не давить. Крім мами, з нею ще другу ніч ночує сидєлка-сестра милосердя, дуже симпатична й ловкая німка, котора сподобалась Лесі і уміє її заспокоювать.

Пов'язка лежить так, як панцир, обхоплює хвору ногу, бедра і весь корпус аж до половини ребер. Бергман сьогодня був, зостався дуже доволен, все говорив gut і сказав, що як так далі буде йти, то він через 10 день тілько змінить пов'язку, а за 4 неділі скине гіпс. Коли б то так дав Бог.

Завтра я ще пошлю телеграму, а там буду писать.

Може б, ти де у Ковлі дістав Тургенєва дрібні повісті і прислав їх сюди бандеролью. Леся їх дуже хоче читати, у Ковлі вони мусять бути, бо були торік при „Ниві", а то і в Колодяжному мусять буть.

---

[1] Автограф: LU2/14/00. Лист написаний з Берліна на поштовій листівці. Фрагменти з листа опубліковані: *Хронологія*. – С. 470.

ДО БАТЬКА[1]

29.01.1899

Милий папа!

Сьогодня Лесі куди краще. Хлороформ зовсім вийшов, бо вже і вкус вернувся, і їсти хочеться, до чого і німці приохочують. Вид у неї зовсім нормальний, трохи блідіша, ніж звичайне. Нерви теж трохи успокоїлись. Температура стоїть добре, 37,0°, не йде вгору, пульс теж гаразд. Сьогодня робили знову перев'язку. Дуже боляче їй приходяться, бідній, ції перев'язки, бо як осторожно і уміло не беруться, щоб покласти на перев'язочну лавку, і як бережно не везуть в операційную комнату на перев'язку і саму перев'язку теж уміло роблять, а все-таки кожне трохи сильніше движеніє завдає боль чималу. Проте сьогодняшня перев'язка була не така вже боляча, як завчорашня. Треба сподіватись, що далі буде боль все меншати. Третя перев'язка буде, певне, через днів два на третій. Зрешти, про це треба буде розпитатись у асистента докладно. Що довідаюсь, зразу напишу.

Вибачай, що пишу одкритками, а не довгим листом, але, далебі,

часу нема, бо як не хожу по своїх ділах університетських, то сижу коло Лесі і що-небудь їй читаю.

Мама і я маємось добре. Сьогодня ввечері обрахую з мамою гроші і напишу тобі про цю справу.

В неділю, якщо з Лесею все гаразд буде, поїду на пару днів в Кельн [нрзб.] через Магдебург, Кельн, Франкфут, Лейпціг, назад в Берлін.

Пиши, як ся маєш і що думаєш робити з Колодяжним. До зобачення. Цілую тебе дуже.

Твій Міша

---

[1] Автограф: LU2/14/00. Лист написаний з Берліна на поштовій листівці. Фрагменти з листа опубліковані: *Хронологія*. – С. 472.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

29.05.1901

Люба моя та дорога Лілічко!

Дуже міні шкода, що я тобі заподіяв жалю своїм листом, бо, далебі, не хтів тебе кривдити, а все, що писав, то писав в умовах мого крайнього розуміння папіного листу, розуміння, як і я наперед казав, може, і не настоящого, як воно тепер і оказуєцця. Вельми я радий тому, що "послушаніє" було тільки аргументом од [нрзб.] для більшої умови батьків і всієї родини. Що ж до "свободи", то я так сам собі думав, що це просто фраза загальноуживаної фразеології, которая мусіла прикривати властивий ґрунт протесту душі проти [нрзб.] обрядів. То ж вибачай мене, моє серденятко, що заподіяв тобі несправедливість, говорячи багато про слова і нічого про свою станову думку, яка і оказалась дійсне настоящею.

Що ж до почекання, то, серце моє, я думав саме головне – про твоє здоров'я в цілому дальшому твому житті. Коли трудно чекати, то що ж робити, але міні все-таки здаєцця, що треба все ж перетерпіти, чекаючи до моменту добрішого здоров'я і налагодження нервів. Головна річ – здоров'я. Економічна річ другорядна, якщо її нема цей рік, то може бути на другий чи на третій.

Одна міні тілько річ була несподівана: це що ти думаєш, ніби міні Кривинюк не подобаєцця. Як говорити зовсім безстосунково,

то він міні подобався і подобаєцця багатьма своїми сторонами, головне – сердечністю і чисто природною гуманністю і участливістю, але коли діло йде об тім, щоб жадати чогось тобі в чоловікі, то для цього занадто мало його знаю, – я тобі радий неба прихилити, то чи ж можу я після спорадичної і короткої знайомості когось, хоч би хто був, радити в товариші і радості, і смутку. Тобі краще знати, тобі й вибирати. Міні ж достаєцця більше тепер уваги звернути і постаратись надолужити занехаяне і ближче познайомитись з Кривинюком.

5 літ чекання теж було для мене великою новиною і разом з тим приємною, бо такий час добра проба і почуття, і своєї вдачі й характеру. Якщо ви зважитесь чекати ще деякий час, то, я думаю, раз тепер діло стало на ясну путь, то чекати буде куди-куди легше, ніж досі.

Шура [дружина Михайла] було злякалась, що ти тепер покинеш свою медіцину, хоч я умовляв її, що цього-то напевно не буде. Тепер же вона [знає], що ти хочеш науку скінчити. Вона хутко тобі сама писатиме.

Сьогодня ми покончили дезінфекцію хат, завтра вперше виведемо Євіка гуляти, а за тиждень, казав доктор, можна їхати. Я думаю ж, що за зборами в дорогу ми, певне, раніш 10-го не виберемся. Межи 10-15 будемо в Києві, після 15-го в хуторі. Як будете їхати з Колодяжного в Гадяч, то заїздіть по дорозі і в хутір, хоч на тиждень, це тепер досить легко, і ти ще не була в хуторі. То ж мусиш його зобачити, а Кривинюк [нрзб.] дати можливість з ним ближче познайомитись і подружитись. Також може Микось дався б намовитись заїхати до хутора на степ подивитись?

Пиши, будь ласка, сюди, що ти поробляєш і як себе почуваєш. Твій лист ще має нас тут застати. Шиття ти лучче закончи, а краще гуляй по лісах та полях та верхі їзд[ь]. Коли ж конче мусиш шити, то ший не в хаті, а на дворі де, на веранді чи на балконі, чи під каштаном.

Що дієцця в Колодяжному, хто, власне, господарює? Як маю[ться] колодяженські люди взагалі і наші прісні і булі слуги і домочадці? Як мається Яким з Якимихою, Шимон і його дочки, Павліна і її дочки, чи Явтух знов вернувся к колодяженскім [нрзб.]? Чи живий ще Зельманович? Що поробляє пан судия і всі ковельці? Передай усім моє вітання!

Гляди ж, пиши швидче, моє любе та дороге. Передай моє найщиріше вітання Кривинюкові і поцілуй Микося і Дору. Міцно

обіймаю і цілую тебе і жадаю всього, всього доброго і веселого-хорошого.

Твій брат Миша.

---

[1] Автограф: LU5/84/00.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

[1901][2]

... Одружіння – це грань, переступивши котору, нема повороту назад, хоч ти що хоч роби, хоч розіходься, хоч розводься, – все це буде знов щось нове, инше, а не то, що раньше було. До того ж не дай Боже розходіння!

Для людини з глибоко почуваючою душею, як твоя, це мусить бути настільки тяжка річ, що радо терпітиметься велике лихо, аби ще більшого не було. Ну та, зрешти, це зайва, може, балачка, бо вже справа рішена, але я хочу сказати, що все-таки моя рада одружіння з формальностями, щоб не було неприємних правових і суспільних колізій і пригод.

Одну я річ хтів тобі поставити на вид, річ, про котору, певне, і ти, та й наші усі мало що думали. На моє ж здання – це сама головна річ, і її треба насамперед на увазі мати. Це здоров'я. Мені здається, та воно так фактично виходить, що всяке подружжя, одкидаючи корисні мотиви, має своєю метою дітей. Кожна ж дитина має велике право добре уродженою бути, себ[то] батьки її мусять бути здорові і тілом, і душею. Я б тобі радив удатися, так я колись свого часу зробив, до якого-небудь доброго лікаря і спитатися його думку з чисто антропологічно-медицинського погляду, чи можна тобі з спокійною душею йти заміж.

Головне, з погляду на те ж здоров'я, радив би я тобі раніш скінчити науку свою, а тоді вже одружитись. Як не як, а воно так виходить, що хатній клопіт спадає завше на жінку, то ж і дома метушитись, і за книжкою сидіти, і в лабораторіях і в клініках працювати дуже трудно. Сім'я багато часу забирає, то ж може статись, що для науки прийдеться настільки напружувать останні сили, що їх надовго не стане, і к кінця курса настілько будуть надірвані, що до настоящої життєвої праці людина вже нікуди не

годитиметься. Коли становище жонатих студентів часто буває дуже і дуже тяжким, то тим паче тяжке становище замужніх студенток.

Укінчення науки ще має одне велике значіння: їм дається економічна самостійність і незалежність. Для заснування самостійної сім'ї це, на мою думку, найперша умова, бо тілько коли вона єсть, може бути мова про самостійність. Коли я сам себе прогодувати можу, тоді я тілько можу сказати, що я сам собі пан. Економічна незалежність і свій зарібок для жінки ще важніше, ніж для чоловіка, бо як не як, а часто просто в силу сугестії окола чоловік прибирає собі тону і замахів господаря в хаті, і тілько незалежність жінки зводить той тон до minimum'а.

То ж з усього сього моя рада тобі почекати з весіллям до кінця курса, щоб іти на нього з ясною душею і легким серцем. Тепер ти справу вияснила, так чи інакше переборола перешкоди, то ж спокійно можеш працювати для будущини. Ці три роки, що, може, прийдеться тобі перебути, мені здається, будуть, схоже, чи не найкращі, бо, по правді сказати, чи не найкращий час в житті людини – це час заручення чи засватання. Бо вже подружжя несе з собою багато клопоту щоденного, дрібного і часто неприємного, на плечі людини спадає тягар обов'язків. І дуже хапатись, щоб узяти його на свої плечі, зовсім не слід.

За цей час і жених твій успіє добитись чи заробку якогось сталого, чи професії которої. Я б йому радив зробитись електротехніком, коли не можна з теоретичною підготовкою, то хоч з практичною, зробитись на перших порах монтером чи що, а далі, наломивши руку, і самому проступити теорію, запровадити своє самостійне яке предприятіє чи добитись у якому-небудь великому ділі більшого становища, ніж монтерство. Це галузь промишлености, котора все росте і розширюється і для которої ще довго в Росії не хвататиме робітників умілих і сумлінних. В кожнім разі, за яке б діло не братись, на мою думку, треба його начинать з А, себто з того, що на раз дається в руки, як би се не здавалось мало. З малого людина сумлінна і енергічна може скоро добитись великого, а при великому попередня школа в нижчих ступенях завжди сильно в пригоді стає.

Як коли мене з університета, не дай Боже, доля попре, то я так і зроблю, що у монтери подамся. Ну, а поки що пиши, моє любе та миле, мені швидче, як ти ся маєш, що робиш і які у тебе думки та заміри.

Я тут сидітиму, певно, до 10-го, то ж твій лист мене застане.

Жадаю тобі всього найкращого, веселості і спокою. Міцно обнімаю і цілую тебе, моє любе, дороге.

Твій брат Миша

---

[1] Автограф: LU5/84/00. Початок листа втрачено.

[2] Рік написання листа вказаний за припущенням Ольги Косач-Кривинюк.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

12.03.1902
Харків

Люба та дорога Лілічко!

Що ж се ми з тобою, моє хороше, розпозарилися і мовчимо, і мучимось обоє замість того, щоб разом біду, коли вона єсть, перебувати разом. Мені це дуже-дуже прикро, що в нас одна і та ж вдача в характері. Трапилось, власне, що кожне з нас боїться і не може перше річ зняти про те, що обоїх дуже обходить. Отак ми з тобою з літа мовчимо, як спіткались в Гадячі, та й досі. Я ждав, що ти перша заговориш, боячись втручатись тобі в душу, коли ти того, може, не хочеш, – ти ждала на мене, ждучи, щоб я показав участь в тобі й твоїй долі, от і мовчимо ми обоє, обіжаючись в душі один на одного, замість того, щоб просто балакати про те, що обом дуже докоряє. Тепер довідуюсь я тілько, що ти ображена на мене за моє мовчання в Гадячі і далі. Страх це мені як прикро довідатись було, бо, справді, обижати тебе у мене і гадки не було, а просто я не смів слова зняти. То ж вибачай на Божу ласку, моє любе, дороге, бо справді ж, я не хтів тебе скривдити, а тілько винен в тому, що говорити мені трудніше, ніж писати. Я думав, що коли ти мовчиш, то просто хочеш одпочить який час од усяких розмов і інтерпретацій, що мусіли тобі й без мене гірко дістатись. То ж, бачучи спокій в краю, і я старався того спокою дотримати, не розуміючи тоді, що, може, душа твоя тоді шукала з ким би просто нелукаво розказати, розважити свою біду і горе, свої надії і думки про дальше життя. То ж вибачай, благаю тебе, за те, що не простяг до тебе руки з запомогою і участям. Коли не пізно, прийми її тепер і, не боячись, що я тебе чи уражу, чи не зрозумію, кажи, що тобі треба, що робиш, чим живеш, до чого йдеш. Не добре людині самотній бути, а ти, певне, у багато дечому все-таки сама в Петербурзі. Пиши

ж, не криючись про все, про що сказать хотілось би. Я ж не ворог твій, твоя радість – моя радість, і твоє лихо – моє лихо. Я постоянно думаю про тебе і про твої справи, тілько я дуже мало звісток маю про тебе, от тілько знаю, що були у тебе екзамени і що здала ти їх. А що тепер діється – і не видно. Тим же часом доходять звістки про Петербург рідко, та й в газетах читаєш про різні демонстрації, де й медички якісь в біду дістались. Ото, читаючи такі речі, й думаєш часом, що чи не краще було б бути тобі десь в Відні чи в Празі, замість того Пітера з єю сумбурною дійсністю Росії початку XX століття.

Напиши, будь ласка, що діється у вас в інституті, чи йде учоба чи ні, що твої екзамени, коли починаються, де думаєш бути на Паску, як їздилось тобі у Львів, як туди доїхала, як повернулась, як там поводилася, що поробляє Кривинюк, як іде йому політехніка львівська. Як взагалі стоїть там наука технічна і як відбився на університетно-академічному житті великий ісход українців-студентів зі Львова. На якому він там розділі? Чи єсть там гідротехніка і електротехніка? Це два фахи, перед которими велика будущина. Я думаю, що все-таки ми, може, й скоро, почнемо на Волині велику боротьбу з болотами в Поліссі і з Західним Бугом з його повенями. Бути при цій роботі слід би волинським же людям, а не кому іншому.

Будеш писати у Львів – наведи справку про те, які єсть в Галичині метеорологічні інституції і які їх адреси, бо хотілось би літом таки узятись за питання літніх повенів в Волині.

Пиши ж, моє любе, дороге, пиши швидче, як ти маєшся, що ти робиш, як твоє здоров'я. Поклонись від мене твоїм приятелькам і сожительницям.

У нас все гаразд, усі живі-здорові і тебе вітають. В університеті тихо, також і в місті. Я читаю лекції[2] і важусь з метеорологічними питаннями.

Бувай же здорова та весела, моя люба, і не гнівайся на мене. Міцно цілую тебе.

Твій брат Михайло

---

[1] Автограф: LU5/84/00.

[2] На ту пору Михайло Косач займав посаду приват-доцента кафедри фізики та метеорології Харківського університету.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

25.12.1902

Моє любе Ліленятко!

Спасибі тобі дуже за листа на одкритках. Вельми ти мене потішила тим, що таки знайшла спосіб написати серед шарварку клінічної роботи. Тим паче стидно мені, що я не писав тобі у Пітер досі, але бач, я думав, що ти в Києві, куди я зібрався їхати, аж оказується, що ти зосталась в Петербурзі. Якщо весною ти швидче з нього вихопишся, то, може, воно й краще, що зосталась на Різдво свої клініки одбувати. Одного я тільки боюсь, щоб ти не затяглася дуже тою роботою, – гляди, щоб часом чого тобі не сталося постом, як торік. То ж все-таки дай собі пільгу святами хоч на кілька день. Певне, лекції у вас почнуться через тижнів 4-5 (отак з 2 февраля, а то ще пізніше). Раджу книг менше читати, а робити тільки практичні справи, які дадуть спромогу раніш виїхати з Пітера.

Щодо мене, то тепер певне в Київ не поїду, а, може, в январі, коло 15-го. От тільки щоб не попастись у морози. Тепер оце 2 тижні скоро буде, як стоїть одлига, тепло, туман і мокрий сніг іде, а в январі то якраз возьме та мороз стукне з заверюхою так, щоб посидіти десь у снігових заметах серед степу. Ну, та якось воно буде.

З моїх справ сама найважливіша оце одбулася в середині декабря. Губ[ернське] Харківське земство асигнувало гроші на організацію метеорологічної сіті Харківщини. Коли ця постанова не буде запротестована губернатором, то з Нового року почнеться гаряча робота розшукування людей, щоб узялись провадить станції, нарад з уїздними земцями про те, де краще постановити станцію, взагалі – пристосовання до реальних обставин проекта, який подано в Земське Зібрання. Роботи буде чимало, але зате буде така сіть станцій, якої ще досі не було в Росії ніде. Та й за границею не скрізь єсть. Уся справа організації метеорологічних станцій мусить скінчитись у протягу 2 літ. Думаю, що за цей [час] успію все злагодити так, як хтілося б, щоб було.

Друга подія чисто власного характеру. Я оце недавно вконець дійшов до ладу в тому питанні і думаю писати дисертацію. Мусять бути нові з'явища, яких досі не досліджував ніхто, з'явища, які мусять experimentum crusis для іонної теорії електролітів. Оце тепер берусь за математичну теорію з'явища і за експерименти. Одна тільки досада тут з експериментами, бо приходиться всі

потрібні прибори позичать, та шукать, та збирать. Не раз я згадую Дерптський кабінет, де все було своє, – ну, та нічого робити, потроху і тут своє заведу.

Недавно написав я статтю про пророкування Демчинського в тутешній "Рільничій газеті". Як дістану відбиток, то пришлю тобі. Посилаю оце листа одкритого в "Новое время" з приводу статті того ж таки Демчинського, в якій він коренить метеорологію. Боюсь тілько, що, чого доброго, не надрукують вражі діти, бо у тому листі я ставлю деякі неприємні питання Демчинському, которому "Новое время" сприяє. Ну, як не в "Новому времени", то де-інде, а таки надрукую свої питання Демчинському, бо пора вже цього крутія і жуліка вивести на чисту воду.

Цей жулік з його популярністю єсть знаменіє времені, дістань X, XI і XII книжки "Київської Старини" за цей рік і прочитай там поход С. Єфремова проти українських символістів під заголовком "В поисках новой красоты", де він коренить їх на чім світ стоїть, і в першу голову Кобилянську. Просто гидко робиться читаючи, надто в останній дек[абрьскій] книжці. Старі наші випустили Єфремова, щоб "тащіть і не пущать" новий напрямок літератури. І він іскореняє його, як і подоба літературному Деміургові, не розбираючи способів і не шануючи в противникові людини. Досадно дивитись на це одновлювання історії і на те, як гонимії самі робляться гонителями.

Ну та ще про це побалакаємо. Коли матимеш час прочитати "К[иївську] Ст[арину]", то після прочитання напиши лист Кобилянській, вона, бідна, дуже вражена таким ворожим становищем "К[иївської] Ст[арини]".

Ну, до зобачення. Моє любе! Пиши, як матимеш час. Кланяйся усім знайомим та своїм колегам. Міцно обіймаю і цілую тебе.

Твій брат Михайло

Імусик, Шура і Анна Ів[анівна] тебе дуже цілують і вітають.

---

[1] Автограф: LU5/84/00.

ДО МАТЕРІ[1]

09.02.1903

Люба моя мамочко!

Спасибі тобі дуже за листа і за откритку з Кубеликом. Він дуже добре на ній вийшов, наскілько можна вийти, сидя перед фотографічним апаратом, а не граючи на скрипці. Як розказав я Хоткевичу про Кубелика, так він просто зав'яв та й годі, що не чув. А proros Хоткевича, він написав одповідь Єфремову надзвичайно гостру і не без юмору. В ній мені найбільше подобається паралель між Єфремовим та Сумароковим і пародія на Єфремовську критику – критика Шевченкових дум a la Єфремов. Дуже ловко вийшла ця пародія. Шкода тільки, що лайки багато наведено не тілько на адресу Єфремова, але й на "Київську Старину" яко таку, і єсть обідні натяки, які може узяти на свій conto[2] Житецький. Це не добре, і я радив Хоткевичу ці місця викинути. Сьогодня ще думаю сісти і написати свою анти-критику чи, ліпше сказати, протест проти таких критичних способів, які уживає Єфремов. Сподіваюсь, що мені удасться замістити її в „Русскій мислі". Коли буде надрукована твоя замітка на цю тему, то, будь ласка, пришли її мені або напиши, де вона надрукована.

Чи кінчена переписка Лесиних „Відгуків"? Коли вони тобі не потрібні для переписки, то, будь ласкава, пришли їх мені, тут дуже цікавляться Лесиними творами, тому то хтілося б прочитати і „Відгуки", щоб знали усе. Знайшлася тут одна пані[3], що узялася перекладати Лесині вірші. Прислала вона мені 3-х перекладів на зразок. Нічого собі, ближче, ніж у Старицького перекладено, нема тої риторики, але все-таки не те, що первотвір. Ну, та це доля усіх перекладів. Спасибі і за те, що нема таких перлів, якими пересипані російські переклади Шевченка. Я певний тому, що скоро вийдуть в Росії Лесині твори, то вони поставлять її літературну славу на ту високість, якої вона варта. В кожнім разі росіяни не мають тепер поета з більшим ліричним талантом що[до] сили, і щирості тону, і експресії виразу вірша.

Скоро, вернувшись з Києва, дістав я листа од Лесі. Пише, що мається добре, але нерви, мовляв, не слухаються. Думаю, що се її розстроїла уся ця історія з Єфремовим і писання єю одповіді на його вилазки проти неї. Я думаю, що Лесі треба не допускать до полеміки, і треба вже на себе перейняти цю справу, а то ця проклята Конісовщина і за границею їй буде здоров'я нищити, як нищила

в Києві. Чи помістить "Київська Старина" Лесине спростування?[4] Дуже б мені хотілось се знати.

Де тепера Оксануля? Чи були од неї листи? Тепер же саме їй [нрзб.] іде карнавал і лунає „immer-immer-immer jut Jammer!"[5], і, певне, погода, як весною. Бо коли і у нас дощ іде, то що ж в Західній Європі?

Повертаюсь до Східної Європи – дістав листа од Неона Голімського[6], одного з компанії Вербицького славної Тарасовської вулиці золотих часів „Голоти". Він тепера заряджує статистикою земською в Полтаві. Писав я туди один запит про статистику пожарів і от дістається одповідь з признанням до старої знайомості і ліричними спогадами. Дуже було приємно прочитати цего листа. І згадав я про цілком другу зустріч, з Синявським [Антоном Степановичем] – який контраст! Вельми радий, що Неон зостався таки Неоном, а не обернувся у „положітельного" чоловіка, що боїться згадати, як він ходив у квартири не через двері, а навпростець вікном.

Пригадуючи Тарасовську, я оце згадав Наталку [Вишинську[7] – ?], яка вона була на концерті. Зробила вона мені враження дуже нещасної людини. Коли можеш, зроби, мамочко, добре діло, зайди до неї та хоч трохи розваж. Дуже мені прикро, що не був у неї. Ну та що, жалкуванням не поможеш.

Ну, папір кінчається, пора і листа кінчати. То ж до зобачення! Поцілуй за мене папу, Микося і Дору. Міцно обнімаю і цілую тебе.

Òâ³é Ì³øà

---

[1] Автограф: LU2/14/00. Фрагмент з листа опублікований: *Хронологія*. – С. 666.

[2] Рахунок (*ім.*)

[3] Можливо, Е.Левіна-Сисоєва.

[4] Леся Українка написала полемічну статтю для журналу "Киевская старина", у якому критикувала погляди Сергія Єфремова, але вона не була опублікована.

[5] Постійно, постійно, постійно велика печаль.

[6] Галімський Неон – приятель Михайла Косача.

[7] Вишинська Наталія (Гроздова) – знайома Косачів з Новограда-Волинського.

ЛИСТИ ОЛЬГИ КОСАч-КРИВИНЮК

ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

[квітень 1897]

Не буду довго писати, бо зіпсувала собі стиль Ломоносовим та Кантеміром, і все одно нічого путнього не напишу. Аж тільки хочу Вас попросити, щоб Ви дозволили Євгенові оддать мій переданий йому сегодя пакет, бо я замітила сьогодня, що се моя власність. Коли вже Ви хочете, то я обіцяю Вам, що сховаю його і оддам, коли Ви захочете, хоч, власне, не варт воно того.

Я вже не так безкористно, як Леся, запрошую Вас теж в Гадяч, се маленький городок в Полтавщині, близько од Полтави; ми всі, окрім Лесі і батька, будемо там се літо. Не кажу, як би нам було приємно, коли б Ви до нас приїхали, бо Ви самі знаєте, я тільки одне прошу Вас – приїхати.

Чи, окрім Шекспіра, Ви не отримали інших книжок через жандарми укр[аїнські]?[2] Я знаю, що М. посилав і другі. Мені цікаво знать, чи були книжки Шекспіра зв'язані між собою?

Простіть, сьогодня ще менше, ніж коли, є щось приятне, аби стоїло писання і більш, ніж коли, нудьга опановує, такий бридкий настрій, що коли й було щось приятне, то забулось. Бувайте здорові, всього найкращого. Міцно, міцно стискаю Ваші руки.

Ліля Косач

І не соромно Вам жалітись на Оксану Лесі? Щастя Ваше, що не мені! Я страх яка зла, не так, як Оксана, я ще зліша за І[вана] М[атвійовича Стешенка], а він же страх яка злюка, хоч і одрікався сьогодня од сього.

---

[1] Автограф: LU1/3/00. Лист написаний на вільному аркуші листа Лесі Українки до Михайла Кривинюка, опублікованого в *Хронології*. – С. 382-383.

[2] З 24 листопада 1896 року Михайло Кривинюк перебував у Лук'янівській тюрмі.

ДО МАТЕРІ ТА БАТЬКА[1]

[квітень 1898]
Суббота, 4-го

Христос воскрес, усі любиї!

Бажаю вам щасливих свят і всього хорошого та гарного!

Ото ми тільки що розговлялись, але зовсім не так, як звичайне досі розговлялись, бо не в неділю, а в суботу вечором, в сім годин, се вже по-армянськи, у них так завше розговляються не паскою, а яйцями і слойоним пирогом з рибою.

На кожній тарілці була у нас приліплена свічечка, і, не вам кажучи, було трохи похоже на жидівський шабас, особливо як поглянуть на всі чорні та носаті фізіономії, що були кругом нас.

Тепер ми всі собі сидимо у Лесиній хаті, а господарі наші вже спать полягали, бо щось всі порозслабувались. Леся з Оксаною робили щодня писанки і привели ними усіх тутешніх людей в немалий восторг. Лесине здоров'я останні два дні краще, нервних ліхорадок нема зовсім, але зате трохи нога почала боліть, і ми її вже зовсім не пускаємо з хати і заставляємо лежать у її гнізді на канапі. На тії же канапі спимо вночі ми вдвох з Оксаною, і, при надобності, на сій канапі можна було б ще когось третього помістить.

Погода тут зовсім якась ліхорадочна: день гарно, день хмурно та вітряно. Вчора цілий день такий дощ лив, що й носу не можна було надвір показать. І як тілько хмурно, то й холодно таки порядошно робиться, як же ясно, то жарко немов літом, і на сонці аж всидіти не можна, так припікає.

На заутреню я і не збиралась, бо взагалі в сії службі нема нічого цікавого, а тим більше тут що за цікавість кидати Лесю саму, щоб десь там тебе душили в церкві та попи наказогласили. Бог з ним! ми собі краще вкупі посидимо та поговоримо і пораньше спать ляжемо. Взагалі, ми тут дуже рано спать лягаємо, часом в дев'ять годин, і найпізніше в десять, тільки один раз і лягли в половині одинадцятого, а встаємо в половині дев'ятого дуже точно, бо тут всі так встають і тоді чай п'ють, то вже якось недобре було б, коли ми тілько пізно вставали, та й не хочеться більше спать, так рано лігши.

Чи приїхала тьотя Саша до нас на свята? Коли приїхала, то нехай почекає нас, ми вже п'ятнадцятого або шестнадцятого будемо дома. До тих пор ми ще напишемо разів зо два або й три.

Сьогодня я таки купила карточку для Синкевича[2], боюсь тілько, що він виїхав на свята додому, і моя карточка пропаде.

По городу вже розвішені величезні афіші про те, що в понеділок трупа під дирекцією Найди[3] буде грать „Наталку Полтавку", і що во главе трупи стоїть знаменита артистка Заньковецкая. Руденко і тут тримає в секреті, що він Найда. Він нам предложив в пользованіє свою директорську ложу, але мало зацікавлені поки що йти на „Наталку", побачимо, що там далі буде.

Леся писатиме завтра, тепер вона кончає перероблювать своє сіре плаття.

До зобачення, всі любиї і дорогії, цілую вас всіх міцно і дуже, дуже.

Ваша Ліля

Поклон усім знайомим, і Балевичу[4] в особенності за його добрі побажання, дуже мені його шкода.

---

[1] Автограф: LU2/12/00. Лист написаний з Ялти.

[2] Синкевич – студент, колишній вчитель Ольги.

[3] Найда (Руденко І. М.) – актор, антрепренер, знайомий Косачів.

[4] Балевич – актор, знайомий Косачів.

ДО МАТЕРІ[1]

[27.01.1899]

Любая мамочко!

Понаписували ми Лесі листи на радостях, та не знаю, чи позволяють її тепер читать що-небудь, ти вже зваж, чи давати їй, чи ні, а тим часом сама знатимеш з них, як ми тут живемо і що з нами діється, то я вже не буду тобі осібно писати багато, бо що ж переписувати по двічі одне й те саме.

Які ми раді, получивши телеграму, ти можеш собі уявити, по своїй радості судячи. Ах, мамочко, яке се щастя, яке страшенне щастя, що операція удачна і тепер наша любая Лесічка поправиться зовсім, я певна сьому! Такі ми раді, такі, що й сказать трудно.

Тобі получилось з Полтави письмо, мабуть, од Дмитрієва, то я не знаю, чи пересилать його тобі, чи ні, напиши про се.

Напиши, чи знайшли ви в Варшаві Синкевича, як я просила.

Теж, чи привіз Міша дядькові його тетрадки з сочиненіями. Я вже не говорю навіть про те, щоб ви писали часто про здоров'я Лесі, бо ти й сама знаєш, як ми турбуємось і як тяжко було б не получати часто звісток од вас. Пиши теж, пожалуйста, скілько ти пробудеш в Берліні і чи поїду я туди, до Лесі, чи ні. Дуже б мені хотілось поїхати до Лесі. Пиши хоч коротенько, коли нема часу, але часто, якомога часто, страшенно прошу тебе.

За нас не турбуйся, ми всі стараємось, щоб все було гаразд, та й папа скоро вже приїде, то ти вже не муч себе, думаючи, що з нами що-небудь погане.

Будь здорова, мамочко, поцілуй Лесю і Мішу міцно, міцно. Цілую тебе дуже, дуже.

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU2/12/00. Лист написаний в Берлін. Фрагмент з листа опублікований: *Хронологія*. – С. 470.

ДО БАТЬКА[1]

27.[01.1899]

Любий, дорогий папа!

Вчора вечором получила телеграму од Міші, а сьогодня рано од тебе, що операція пройшла благополучно. Як я рада і щаслива, ти й сам знаєш, бо й сам не менше мене радий. Господи, коли б то Леся швидко і зовсім, зовсім поправилась, як би се було добре! Не можна собі здумати, з якою нетерплячкою я жду тепер з Берліна листу, щоб подробно знать, як і що. Ах, папа, папа, який се славний день сьогодня, дякуючи Вашим телеграмам! Тільки мені знов шкода, що ти не з нами, було б це лучше радуватись усім разом. Якби ти чув, який ми крик підняли, як прочитали телеграму, мабуть, на всю Назарівську чути було, а потім всі аж в пляс пустились і зараз всі, всі написали Лесі по письму; аж тільки, може, їй ще не дають тепер читать, тоді вже мама хоч прочитає. Коли б то швидше узнать, скільки прийдеться лежать? Вона мені писала великий лист, я його тобі пересилаю. Пересилаю теж лист Петра Васильєвича [Тесленка-Приходька], що тілько що получила, він просить переслать його зараз же.

У нас все добре, всі здорові і всі шануються, як слід. Пожалуйста, як будеш їхать сюди, то не забудь взяти всі мої документи,

що я тобі дала сховать, шляпу мою осінню чорну фетрову і, коли не трудно буде, то і мій альбом з карточками. Ще, пожалуйста, як будеш все впорядковувать, впізнаючи, то зверни увагу на мої вещі, що в шкафчику, в комнатці наверху; там мої письма зав'язані в газету, шкатулочка, зеркало і деякі книжки – все це положи куди-небудь так, щоб не пропало і ти знав, де воно, а між книжками є скілька тетрадок, зв'язаних докупи ленточкою, в них мої гімназічні записки по методиці арифметики, то їх, пожалуйста, привези мені сюди.

Я думаю, що ти вже скоро приїдеш, бо досі, напевне, є бумага про перевод і звістка з Берліна не задержує. Приїзди вже швидше! Тьотя Саша вчора, в 12 ч. ночі, поїхала додому, вона вже давно хтіла їхать, але ждала звістки про операцію, і, як тільки получили ми, вона і поїхала. Пиши ж швидше, коли приїдеш, і може що з Берліна будеш знати раніш нас, то пиши. Я хоч і получила од Міші телеграму, але все ж дуже тобі дякую за твою, за те, що ти не забув зараз з нами поділитись радостью, бо Міша міг мені і не прислать.

Кланяйтесь Короткевичам. Будь здоров. Діти тебе цілують. Я теж цілую міцно, міцно. Сто раз „ура" за Лесю і її здоров'я!

Твоя Ліля

Тільки що заходив Трегубов [Єлисей Купріянович] питать про Лесю і кланявся тобі. Всі знайомі постоянно заходять питати про неї. До зобачення ж, дорогий.

---

[1] Автограф: LU2/13/00. Фрагмент з листа опублікований: *Хронологія*. – С. 471.

ДО БАТЬКА[1]

[Після 12.04.1903][2]

Милый папа!

Вчера послала тебе письмо, но т. к. у меня не было вчера марки, то боюсь, что оно пропадет. Сегодня нет семикопеечной марки, значит опять письмо рискует пропасть. Когда будет, наконец, марка, то еще раз напишу, авось который раз да дойдет. Пока повторю вчерашнее.

12-го вечером я зашла к одной медичке, оказалось, что в это

время у нее шел обыск. Меня задержали там, обыскали, потом сделали обыск у меня на квартире и отвезли меня в дом предварительного заключения, где я и нахожусь сейчас. При обыске у меня, конечно, ровно ничего предосудительного не нашли. Я заверена, что меня очень скоро отпустят, как только выяснится, что мой арест – одно недоразумение. Мне даже не хотелось писать тебе об этом, чтобы не беспокоить такими пустяками, но я подумала, что ты будешь еще больше беспокоиться, не получая от меня писем и думая, что я больна.

Напиши, пожалуйста, поскорее Михаилу [Кривинюку], чтобы он тоже не беспокоился, а, главное, не вздумал сюда приезжать: не следует прерывать занятия из-за таких пустяков. Своим приездом он очень огорчил бы меня, а пользы никакой не принес бы.

Поцелуй всех дома крепко за меня. Михаила тоже, когда будешь ему писать. Я здорова, чувствую себя хорошо. Читаю медицинские книги к экзаменам, которые начнутся 20-го, и шью для разнообразия. Будь здоров.

Пожалуйста, пиши. Крепко тебя целую и обнимаю.

Твоя Лиля

---

[1] Автограф: LU2/13/00.

[2] Лист написаний незабаром після арешту Ольги Косач у Петербурзі 12 квітня 1903 року

ДО БАТЬКА[1]

02.05.1903

Милый папа!

Только что получила твое письмо от 23/IV. 21/IV и сегодня были допросы. Обвиняют меня в таких невероятных вещах, которые мне и не снились никогда. Так как вместе со мною взято много народу, то, наверное, будет длинная канитель, пока разберут, кто прав, кто виноват, а пока не будут освобождать и тех, кто впоследствии окажется правым. Я сегодня подала прошение о скорейшем рассмотрении дела, т. к. я иначе потеряю экзамены и целый учебный год, несмотря на свою полную невиновность в чем бы то ни было. Сегодня видела Диму[2]. Он тебе напишет. Не знаю, позволят ли мне еще с ним видеться.

О своей здешней жизни много не напишешь ввиду ее минимальности. Встаю в 6 ч., когда приносят кипяток для чая. Днем читаю, шью, лежу или хожу ничего не делая. Каждый день гуляю в дворе, где есть несколько деревьев, по 25 минут. Ложусь спать, как только стемнеет. Раз в две недели хожу в баню. Четыре раза в неделю получаю передачу: разныя разности, включительно до ландышей и черемухи, которыя приносят все знакомые.

Чувствую себя ничего себе, только глаза сильно устали, т. к. в камере нары – вечно темно, а не читать скучно. Может, потом как-нибудь отразится сырость (я в первом этаже), но, впрочем, в Петерб[урге] везде сыро. В общем, я все-таки здорова. А вот досадно страшно, что из-за нелепого недоразумения приходится терять здесь время, когда оно так дорого ввиду экзаменов. У меня были с собой кое-какие учебники, и еще передадут, и я готовлюсь, чтобы сейчас же, как выпустят, все-таки держать экзамены.

Не знаю, стоит ли тебе приезжать. Я боюсь, что эта поездка утомит тебя, взволнует и введет в расходы. Ведь должно же когда-нибудь и так выясниться, что я не при чем, и все кончится благополучно. Лесе я сегодня написала через Диму открытку, как будто ничего не случилось. Ты, може, лучше ей не пиши. Мне не хочется ее волновать, когда у нее и так с нервами плохо.

Будь здоров, милый! Пожалуйста, пиши мне, и все пусть пишут. Крепко, крепко целую тебя, а ты всех поцелуй.

Твоя Лиля

Как экзамены Микося и Доры? Почему мама не пишет? Денег, пожалуйста, пришли на имя Димы, а он мне передаст. Еще целую.

---

[1] Автограф: LU2/13/00. Фрагмент з листа опублікований: *Хронологія*. – С. 685.

[2] Міяковський Дмитро Варлаамович – знайомий Косачів, який жив тоді в Петербурзі.

ДО ЧОЛОВІКА МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

12.09.1907

Любий Голубе!

Ми вже в Колодяжному. Доїхали добре, зовсім здорові. Тут застали папу і Оксану здоровими. Михальо [син] в дорозі пово-

дився прекрасно, тут йому дуже подобається, бігає по хатах, все оглядає і гарно грається. Зараз поведу його гулять надвір. Папа зараз іде в город і одправить лист, через те більше не пишу, та й нічого писать.

До зобачення. Бувай здоров. Міцно цілую тебе за себе і Михаля.

Твоя Ліля

Не журіться, Михайло Васильович! С кем не бувае напасти – я Лилю в Жит[омир] не пущу, а поеду сам, сегодня в ночь (кстати, и дела у меня там есть). Объяснюсь со всяким начальством. Надеюсь, они поймут Вашу невинность и отпустят к нам.

До свидания. Всего доброго.

П.Косач

---

[1] Автограф: LU2/7/00. Лист відправлений в місто Острог, де був ув'язнений Михайло Кривинюк після арешту. У кінці листа дописка Петра Косача.

ДО ШВАГЕРА КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

03.08.1912

Дорогий Кльоня!

Отримала я твого листа і спішуся одповісти. Боюсь лише, що так мене якраз тепер чогось шарпанина на всі боки [рве], що вспію написати тобі на сей раз небагато. Аби вже хоч про саме найголовніше.

Я думаю, що ти можеш більше нікому з наших не писати, бо я напишу Микосеві і Оксані, і думаю, що доб'юсь от них якоїсь сталої відповіді, з мамою ж і Дорою взявся од мене поговорити Михайло [Кривинюк]. Він тут був три дні (29, 30 і 1), я з ним говорила про сю справу і думаю, що він її як слід виложить мамі і Дорі. Врешті, Дора, може, на сих днях приїде до мене з Києва (вона 1-го скінчила свою практику, її чоловік в лагерях в Білій Церкві, і вона думає на який час приїхати до мене, а тепер в Києві), і я сама ще з нею поговорю. Думаю, що за іюль мені вдасться зібрати відповіді од всіх наших. Тоді напишу тобі, які вони будуть.

Микось повинен мені прислати за минулий рік з Колодяжного 380 р., і я недавно писала йому, що конче потребую сі гроші не

пізніше августа. Якщо я їх отримаю од нього, то всі цілком, або просто 400 р. пошлю Лесі на подоріж. Окрім сих грошей, я ще матиму майже напевне таких 200 р., що теж могтиму послати Лесі. Думаю, що сі 600 р., коли не зовсім напевне, то майже напевне я можу гарантувати. Не знаю, коли має бути виплачена друга половина грошей за Пасіку (спитаю про се Микося), якщо сеї осені, то Микось і Оксана конче муситимуть виплатити свій довг Лесі, бо зовсім легко могтимуть се зробити. Щоб зовсім увільнити тебе і Лесю од всіх прикрих речей, беру на себе всю переписку в сій справі з нашими, і навіть всі гроші, які вони посилатимуть, скажу їм посилати мені, а я всі разом перешлю вам з списком, од кого скілько я отримала. Буду настоювати, щоб всі гроші були у мене не пізніше першого сентября, і таким способом – у Лесі не пізніше перших чисел сентября, та щоб вона могла виїхати в середині сентября.

Маю тверду надію, що так чи инак, а мені пощастить добути гроші, потрібні на Лесину подоріж, і то добути цілком без жадного ущерба чи прикрості для когось, так що нехай Леся сим не турбується і не журиться. Даю слово, що кажу се цілком щиро.

Зараз понаписую всім, буду настоювати на швидкій і сталій відповіді і, думаю, що за яких тижнів два могтиму тобі написати щось зовсім певне.

У мене мало цікавого і нового, кручусь у своєму патронаті, амбулаторія, ходіння по хатах, їзда в другі села і до міста по справах – всякі господарські, адміністративні і т. д. справи. Решту часу читаю, шию, пораюсь в своєму квітнику, потрохи вчу мови. Гостюють у мене се літо Маруся Кривинюк [сестра Михайла Кривинюка] і пані Шерстюкова[2]. Маруся ще тиждень як приїхала і буде до кінця літа, а п. Ш[ерстюкова] приїхала в початку січня, і через два тижні вже приїде в одпуск Михайло. Мій одпуск в маї випав не зовсім щасливо, бо один тиждень то я проходила, а другий пролежала. Невідомо, з якої причини зробився цистіт. Робили багато аналізів, робили й цістокопію, але причини так і не знайшли. Тепер се, здається, зовсім пройшло, але я все ж потрохи держу дієту і стережуся всього, що могло б знов викликати сю прикру річ.

Михайло [син] страшенно виріс за сей рік, зовсім великий хлопець. Вчора гірко плакав, бо зауважив, що зуб хитається, і злякався. Зовсім вже старий. Треба було сеї зими вчити по-настоящему. Боюсь я тої науки, бо вчитиму сама, а з мене дуже поганий учитель.

Лесю Михайло одразу пізнав на картці. Він до неї відноситься якось по-особливому прихильно та ніжно, як ні до кого. Мені

се дуже приємно, очевидно, він інстинктивно відчуває, що вона таке відношення заслужує, як ніхто.

От бачиш, я правду казала: вже прийшли і кличуть мене, а тут треба лист до міста виправляти.

Бувай здоров, дорогий. Моє вітання Ф[еоктисті] С[еменівні]. Тебе і Лесю міцно, міцно цілую.

Твоя Ліля

Швидко знов напишу.

---

[1] Автограф: LU3/2/00.

[2] Шерстюкова – член катеринославського товариства "Просвіта", дружина Григорія Шерстюка, видавця педагогічного журналу "Світло".

ДО ШВАГЕРА КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

06.03.1923

Дорогий Кльоня!

Перше всього напишу тобі про те, про що вже писала, але ти не звертав на те уваги, може, тепер звернеш, як буде в початку листа.

Юрій [Борисов] ніколи не був завідуючим земельним відділом, а був лише агрономом там, і те, що ти на адресі так його величаєш, може зробити йому прикрість, бо може розсердити справжнього завідуючого, що й так його не дуже любить. Тепер же з вересня Юрій зовсім нічим не служив в земвідділі, і через те туди зовсім не слід адресувати листів, бо через те листи можуть, в кращому випадку, запізнитися, а в гіршому (і зовсім можливому) – згубитися. Наша адреса тепер така: Могилів-Под[ільський], Виноградна вул., д. 5, Карпова.

Твій лист, одісланий з Києва рекомендованим 23.01, прийшов до Могильова 29.01 (видно по штемпелю), я ж його отримала лише сьогодня і то через те, що він був адресований до земвідділу, звідти його одіслали назад на пошту, і вже тільки сьогодня поштальйон приніс його до нас додому.

На перший пункт твого листу – про свою посилку – мама сама тобі пише. Що ж до другого – чи давати рукописи, чи ні – то знов скажу і од себе, і од Дори, що як ти зважиш і як зробиш, так з тим і ми згодимося і ніколи нічого не будемо мати проти того і не вважатимем, що ти зробив зле. Тобі видніше, як краще

зробити. Свою і Дорину думку скажу тобі не для того, щоб ти так конче робив, може, тобі якраз стане ясно, що не так слід зробити, і ти зробиш всупереч їй, і ми зовсім не будемо тобі тим ставити в провину, – наша думка така, що рукописи слід дати, бо тії крутії все одно друкуватимуть, тільки й того, що надрукують гірше, бо з непоправлених друкованих текстів та ще й якусь неустойку стягнуть за те, що рукописів не дали. Отже, мене турбує і дуже мені прикро те: 1) що ти відмовляєшся від своєї частки гонорару за те редакторство (се ж правдиве меценатство і здирство те, що вони з тобою роблять) і 2) що ти в рахунок моєї частки гонорару прислав мені 100 міліонів і тепер, як вони гонорару не дають, твої гроші таким способом захаращені, а вони ж тобі потрібні напевне. Окрім тих самих ще ж і за „Зоологію“[2] самі ми тобі винні, і за одсилку листів. Може, послати тобі їх? Бога ради, напиши про се по щирості, бо мені страх як прикро! Я б не питаючись послала тобі, так тепер же затримування грошей[3] – ціла мука. Може, передати їх тобі через когось, якщо буде нагода, щоб не по пошті?

4/11 послала тобі через Плітмана знайомим два листи і по листу Оксані та Микосеві з просьбою послати з Києва.

Бувай здоров. Дуже мені прикро, страх як, що ти маєш стільки прикростів з виданням. Цілую тебе, мої тебе вітають, Мих[айло Кривинюк] ще дякує за „Зоологію“.

Твоя Ліля

Як то ще буде з друкуванням Л[есиних] творів, якщо виїдете з Києва? Тоді вже видавці що захотять, те і зроблять! Дуже мені досадно, що Ви одступили на їх користь від своєї частини гонорару (для плати якомусь редакторові). З якої речі? Вже й так тільки дякуючи Вашій праці і невсипущій напосідливості твори Лесі побачать світ у повнім і доладнім змісті, але за що ж мали б Ви ще за це платитися? Сподіваюся ще (до якоїсь міри), що таки, як Ви пишете, Качеровський має поладнати справу. Одстоюйте свої права, бо той „начот“ на Вас за вину Качеровського, що поспішився дати в друкарню невиправлений матеріал, єсть велика несправедливість, і Качер[овський] таки й повинен би полагодити справу.

Дуже мені хотілось би побачитись з Вами. Ви – єдина людина, котру я маю в Києві за рідну.

Прошу Вас таки прислати мені слова (скільки єсть) тієї пісні про галку.

Дивно, що ми ніколи про [нрзб.], коли він такий вдатний диригент хору в Києві.

Цілую Вас щиро.

---

[1] Автограф: LU2/10/00. У кінці листа дописка Ольги Драгоманової-Косач.

[2] Підручник, який Климент Квітка придбав для Михайла Кривинюка.

[3] Йдеться про несвоєчасну виплату заробітної платні на службі.

ДО ШВАГЕРА КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

04.04.1923
Мог[илів]-Под[ільський]
Виноградна ул., д. 5

Дорогий Кльоня!

Отримала я через Плітмана від тебе твою брош[уру] про Лисенка і 300 міл[ьйонів рублів], дуже тобі дякую. Шкода дуже, що ти не мав часу написати листа. Дуже хочеться знати, що з виданням Лесиних творів, що з твоєю подоріжжю на Чернігівщину, що се за гроші ти посилаєш, яким способом прийшлася мені посилка від нансенівської місії?

З тою посилкою не знаємо, що робити: хоч дати довіренність Плітманові, щоб отримав посилку в Києві, кимсь передав її нам, хоч послати заяву, щоб переслали посилку сюди поштою, то все треба завіряти свій підпис, чи на довіренності, чи на заяві, а коли завіряти його в нотаріуса, то се коштує тепер 75 міл[ьйонів]. Чи можна ж завірити в когось иншого, напр[иклад], в райкома, не знаємо, бо не знаємо, як там вони в Києві вимагають. Окрім того, я не знаю, як мені писати та підписуватись зі взгляду на те, що моє „извещение“ так чудно заадресоване: Олена Пчилка, Олене Кривинюк.

Як напишу без Олени Пчілки та підпишусь Ольга Кривинюк, то вийде наче то те „извещение“ зовсім не мені, а його ж треба додати чи до довіренності, чи до заяви про пересилку почтою.

Може, ти порадиш мені, як мені зробить, і, може, знаєш, яка завірка підпису вимагається – нотаріальна чи яка инша, дешевша. Ми думаємо, що безпечніше буде дати довіренность Плітманові, бо кажуть, що при пересилці поштою посилки крадуть, але ж знов боїмося, що, може, так довго не може лежати посилка невзята, а Плітман тут пробуде.

Тьотя Єля написала мені, що десь в Києві влаштовується „дом труда“, якесь відношення до того дому має Червоний Хрест і її

знайомий лікар Тріхман, що працює і в Черв[оному] Хр[есті], і в Рентгенівському інст[итуті]. Він їй казав, що в „домі труда" буде велику увагу звернено на вишивання та що вони могтимуть видавати узори. Тьотя йому сказала про мої узори, і він дуже зацікавився ними. З того приводу тьотя мені писала, щоб я прислала свої узори на перегляд та написала, які мої умови на видання їх. Я їй одповіла (послала лист по пошті) звичайним листом 18.03, що, звичайне, дуже б хтіла, щоб мої узори були видані, але що ти мені писав, що таке видання зовсім неможливе тепер та що моя перша умова така, що ані поштою, ані кимсь я пересилати узорів не можу, бо коли б вони пропали, то се була б для мене занадто важко і зовсім непоправимо, бо вже їх не мала б ніяк відновити.

Я писала тьоті, що, може б, київський Черв[оний] Хр[ест] міг би зробити, [щоб] таке доручення від тутешнього відділу Черв[оного] Хр[еста] до київського було дано мені (напевне ж, їздять звідси в Київ з такими дорученнями?) і тоді б я, їдучи в Київ з тим дорученням, повезла свої узори. В лист до тьоті я вложила лист до свого доброго знайомого Платона Конст[янтиновича] Липинченка, що був завід[уючим] Укр[аїнським] Червоним Хрестом, з просьбою дати мені якусь посаду в установах Червоного Хр[еста] в Києві чи в Могильові. Дуже мені прикро, що я мусила той лист до тьоті посилати не рекомендованим (тоді в мене не було, але то зовсім, грошей на рекоменд[ований]), і тепер я дуже боюся, що він пропав, бо щось нема жодної відповіді від тьоті. Може, ти будеш бачити тьотю перед виїздом сюди, то спитай, будь добрий, чи отримала вона того мого листа.

Бувай здоров.

Ліля

---

[1] Автограф: LU2/10/00.

ДО ШВАГЕРА КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

10.04.1923
Виноградна, 5, д. Карпова

Дорогий Кльоня!

Отримали ми твого листа і дуже раді, що є можливість приїхати тобі сюди[2]. Ти конче приїзди, і то з легкою душею та чистою

совістю, бо не лише з персональних причин, а й з етнографічних ся поїздка буде користна.

В тому селі, що ти згадуєш, не зовсім вірно його називаючи Озаринами, бо зветься воно Озарниці, ще зовсім не вивівся звичай водити гаївки. Воно од Могил[ева-Подільського] 12 верстов. У нас є знайомий парубок-селянин, що вчиться в Мог[илеві-Подільському], в педагогічній школі. Зовсім інтелігентний, розумний, свідомий та симпатичний хлопець, ученик і моральний вихованець озаринецького вчителя, теж нашого знайомого і теж хорошого чоловіка. Сьогодня я ходила до того хлопця, щоб розпитатися про гаївки і взагалі про справу записування пісень в його селі. Він сьогодня рано вернувся з Озаринець, де був на святах у батьків. Він каже, що гаївки у них не вивелись і вчора та сьогодня їх водили. Що водять їх і з всіх инших селян біля Озаринець, що там є за 3-4 версти одно від другого. Він каже, що коли б ти приїхав, то він би з тобою поїхав у Озаринці і там би тобі поміг у справі скликання та знайомості з співаками. Він так само, як і ми, певен, що спитатися можна буде у того нашого знайомого озаринецького вчителя та що і він допоможе у справі записування, бо він там вже давно вчителює, у нього дуже хороші відносини зі своїми учениками і теперішніми, і колишніми. Парубок думає, що і в неблизькі села легко можна буде поїхати з Озаринець і там влаштувати справу записування. Сам він має записані слова всіх озаринецьких гаївок і багатьох инших пісень. Мелодії всіх тих пісень він знає і може тобі проспівати. Мелодії скількох пісень записав од нього учитель Гриневич, що уважає себе учеником Леонтовича, бо вчився у нього який час. Сей Гриневич [нрзб.] з ноти для мами (для її різдвяної дитячої п'єски) деякі колядки з маминого голосу, і мама знаходила, що записав він їх вірно. Може б, і він тобі якось придався у справі запису?

У всякім разі, в Мог[илеві-Подільському] новіші гаївки є, поїхати в ті села, де їх водять, можна буде, там спитатися буде з кого і буде кому скликати співців. Отже, приїзди, беручи на сю подоріж не то що 200 карб[ованців], а стільки, скільки треба буде, хоч і 1200, бо хіба чи ми можемо мати щось проти сього?[3]

Всі ми будемо дуже раді, якщо ти приїдеш. Лише тобі буде не ідеально вигідно у нас, але все ж більш-менш по-людськи ми тебе устроїмо. Нам остатній час стало матеріяльно краще, бо заплатили жалування нашим служащим за листопад, лютий та березень (грудень і січень так, мабуть, вже й залишиться незаплаченим), і через те з'явилася змога порозплачуватися з довгами і поліпшити свою їжу.

Я зробила так, як ти: на ті 420 карб[ованців], що ти прислав,

купила золотих грошей (2 монети по 5 карб[ованців]), трохи доплативши своїх грошей (16 міл[ьйонів]), бо тоді ті п'ятьорки були по 218 міл[ьйонів]. Так що сі гроші цілі і не втратили ціни. Тепер тут п'ятьорка коштує 310 міл[ьйонів] і дорогшає з кожним днем, а в деякі дні – з кожною годиною. По-моєму, ні в якім разі не слід розмінювати золотих грошей на паперові і посилати їх почтою, хоч би й у конверті, нехай краще вони довше у тебе полежать та в певному виді та таким способом передадуться. Звичайне, найкраще, як ти їх сам привезеш. Та, взагалі, чи не наспіх їх передавати нам?

Що Імочка перевела мамину посилку і ніяких грошей не посилала, ми в цьому не сумнівалися, так воно й виходить. Така се сумна річ, що вона якась неподобна, та Імочка, так се боляче.

Я не зовсім зрозуміла, як ти уважаєш можливим видати при помочі Качеринського мої переклади казок і яких саме казок?

На 5 акті „Р[уфіна] і П[рісцілли]" нема дати закінчення.

Бувай здоров. Приїзди. Наші всі вітають. Я міцно цілую тебе.

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU2/10/00.

[2] Йдеться про фольклорну експедицію Климента Васильовича Квітки, тоді співробітника Української Академії Наук.

[3] Мова йде про кошти з гонорару за видання творів Лесі Українки.

ДО ШВАГЕРА КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

07.03.1924

Любий Кльоня!

Вчора отримався твій лист. Михайло і мама збираються тобі писати, але я боюся, що довго збиратимуться, а тому пишу, не чекаючи їх, про ті кляті справи, що уважаю спішними.

Перше: я поняття не маю, про яку посаду для мене і про яке розв'язання справи з нею говорив Макс[им] Ів[анович Мережинський], і, по правді кажучи, думаю, що се з його боку „одна игра ума", що, справді, може лише нашкодити справі підшукування для мене роботи, як і ти думаєш. Коли б можливо було знайти для мене таку роботу, як переклади медичних книжок, чи дитячих книжок, або не дуже багато і не дуже далеко лекцій в школі чи приватних, то я б воліла її. „Посада" мене лякає, а особливо ж посада лікарська.

Друга справа: Шура зважила, і ми всі з нею згодилися, що Імочка не їхала сюди. Я їй про се сама написала. Значить, ті гроші її, що у тебе, повинні у тебе лежати поки що, бо з Імочкою ми зважили, що вони підуть тільки або на Шурине корування та подоріж, або (і то лише частина їх) на подоріж Імочки сюди по Шуру. Я дуже себе виную, що не писала тобі про се і ти через те міг дати Імочці ті 2 доляри. Тим більше мені досадно, що я переконана, що ніяких панчох за ті гроші Шура й не бачитиме. Се чергова Імоччина вигадка. Правда, життя Імоччине собаче, але все ж якось не можу я до того звикнути та з тим помиритися, що вона так вічно бреше.

Справа з моєю поїздкою до Оксани ще ніяк не посунулася, бо я чекаю від Оксани та Шимановських відповіді на мої листи, їм звідси написані після того, як я тут довідалася про деякі речі в тій справі. Боюся, що нічого не вийде з тої поїздки.

Не знаю, як Михайло, а я твердо зважила, що далі, як до осені, я тут не лишуся. Буду старатися перебраться до Києва, як же ж не вдасться туди, то поїду, може, до Петербургу, а, може, до Гадячого[2].

Як будеш бачити кого з Черняхівсько-Стар[ицьких]-Стешенків, то скажи для Оксани Стешенко, що я переписую ті переклади з Музеуса та Кіплінга, що ми з нею говорили, і швидко пришлю їх. А потім почну загоджувати переклади казок Жорж Занд. Нехай вона має мене на увазі яко перекладача дитячої літератури для Держвидату. А Ал[ександр] Гр[игорович Черняхівський] нехай має мене на увазі яко перекладача медичних книжок.

Не знаю, хто там орудує на тих педагогічних курсах, що навпроти садиби Масловського на Боутівській вулиці, здається, що Шило, – може б, і там можна було через когось постаратись, щоб мати якісь лекції?

Масловський казав, що розпорядження своїм домом він доручає Максимові Івановичу, то нехай же М[аксим] І[ванович] пам'ятає, що я просила його, щоб для мене було 3-4 хати. Коли б можна було якось виселити ту дантістку, що там живе, то було б добре, бо там би поселилася Дора, що теж конче хоче перебратися до Києва. Вона тепер навесні зважила поїхати до Києва на рекогносціровку. Пізніше, мабуть, поїде з мамою до Гадяча і, може, до Харкова, щоб клопотатися про те, аби мамі вернули міську стару садибу і „Гай". Дора просить, що коли б була десь якась агрономічно-природнича робота, то вона б просила мати її на увазі.

Дуже, страшенно буде шкода, якщо ти не поїдеш тепер до Ялти. Невже ніхто не може тебе подвинуть на се? Тепер же їздити нічого собі, то може ж таки хтось міг би тебе посадити в вагон

в Києві, а там би вже ти доїхав добре. А може, їхатиме хтось з Києва туди теж, то „взяв“ би тебе?

Бувай здоров. Вітай Андрія Наум. [?]

Міцно цілую тебе. Всі наші тебе вітають.

Твоя Ліля

---

[1] Автограф: LU2/10/00.

[2] 1924 року Ольга Косач-Кривинюк перебралася до Києва.

ДО ШВАГЕРА КЛИМЕНТА КВІТКИ[1]

01.08.1927

Любий Кльоня!

Одержала я твого листа, але, на жаль, здається, з мене мало буде користі в справі дат.

Отже, так:

1) фотографія, де Леся з Мішею, напевне знята не в Ковелі, це я твердо знаю, а де вона знята, не знаю. Оце тепер літом, коли я вибирала картини для книжки і звернула на той дивний напис Russie-Bucareste і спитала в мами, де знята ця картина, то мама сказала, що в Києві в один з приїздів їх туди, але в якого фотографа і чому такий напис – вона не пам'ятає. Про вік мама сказала, що тоді Лесі було років 7-8. Як виїхали наші зі Звягеля до Луцька, то Лесі було 7½ років, отже, це могло зніматися або в Звягелі, або в Луцьку, або ж в Києві, але ні в якім разі не в Ковлі, де жили пізніше, де такого фотографа не було, а був завжди один незмінний Енштнейн без жадних Бухарестів.

2) Одеська карточка (з вишитим кошичком у руках) знята літом 1888 року, коли Леся вперше приїхала на лиман лікуватися, привіз її папа тоді. Це ми точно встановили з Комаровими.

3) У вінку з косою, перекинутою через плече, – думаю, що, найпевніше, зимою 1888-1889 року або, найпізніше, зимою 89-90 року. Знято тоді, як Леся їздила до Києва під час пробування там Міші студентом, коли там були студентами теж Боровик, Славінський та инші: якщо в тебе є Лесин коричневий альбом, де їй писали вірші на спомин, то подивись дату під віршем, напр[иклад], Боровика, оце й буде дата цеї фотографії.

4) Софійська картка знята напевне зимою 1894-1895 року, але

коли саме – чи в кінці 94-го, чи на початку 95-го – не можу сказати. Думаю, що й Рада не пригадала б цього тепер. Не знаю, чи треба було повернути тобі самі відбитки карток. Скажи про це нашим, коли б самому не було часу писати мені. Я тоді пришлю чи привезу їх. Коли ж їх не треба вертати, то, може, позволиш оддати Комаровим, як вони просять.

Про Хуторську вже довідалася Комарова, як ти переказав через п. Гус., але нічого не могли довідатися. Спробую ще я в адресованому бюро та в спілці медсанпраці довідатися. Коли б були ще якісь дані, окрім прізвища, – вік, ім'я та по батькові. Чи ти напевне знаєш, що Леся лишала їй рукописи? Галя Комарова каже, що добре пам'ятає, як Леся тоді (в свій останній переїзд через Одесу з Єгипту до Києва) їй казала, даючи три якихсь незначних книжки, що по них має прийти якась пані, в якої Леся їх позичила до читання в дорозі, то щоб Галя їх сховала поки що і тоді віддала тій пані. До цього Леся не додала, що в тої пані є її рукописи та що пані має їх принести, то щоб їх чи сховати, чи переслати кудись. Не сказала теж і прізвища паніного. Книжки ті довго лежали, але ніхто по них не прийшов. Коли ти переказав через Гус. про Хуторську, то Галя зважила, що це й є та пані, про яку Леся казала. Але дивно, що Леся клопоталася тими якимись зовсім незначними книжками й нічого не сказала про свої рукописи, не доручила нікому з Комарових якось поклопотатися за них.

---

[1] Автограф: LU2/10/00. Кінець листа втрачено.

ДО СЕСТРИ ІЗИДОРИ[1]

31.08.1944

Любая моя Доруню!

Допіро що одержала нарешті од тебе дві листівки разом: з 15/VIII і 24/VIII. Я так уже страшенно турбувалася за вас, не маючи жадних відомостей. Написала тобі листівку на адресу, яку мені написав Мир[он] Мих[айлович], аж виходить, що ти зовсім не там. Василько[2] писав мені з Слов[аччини], з Жіліни, а тепер він повинен би бути в Братіславі, і туди йому писати на головну почту poste restante. Дам тобі на всякий випадок таку адресу, може тобі пригодиться: Ukrainska Kolonija. Bratislava, Vajanskeho

Nabrezie 11/II. Slovensko. Завтра піду на генеральну розвідку про дозволи приїхати сюди і т. д.

У нас ніяких планів нема, сидимо якісь розгублені і безпорадні. Коли б можна було довше пожити в Слов[аччині], то ми б з охотою поїхали б до вас (навіть Оксана). До самої Праги вам приїздити, думаю, не варто, а коли б куди-небудь на провінцію, то і ми б туди переїхали. Завтра довідуватимусь. Чому ти не написала, що то за виклик з табору? Од кого він, куди, для чого? Ми зовсім не знаємо і не розуміємо. Біда, що закритих листів не можна посилати, а цей телеграмний листівочний стиль дуже зв'язує. Та ще так довго йдуть листи! Моїх до тебе і Василька скілька загатилося десь у Крин[иці][3], а тепер, може, знов тебе не застануть. Як здоров'я Мішунине[4]? [пошк.] Я переслабувала [пошк.] вроді грипу і почуваюся тепер дуже старо і [пошк.]. Всевол[од][5] був 17 дн[ів] [пошк.] Бувайте здорові. Всіх цілую міцно.

Ваша Ліля

---

[1] Авторизований машинопис: LU2/111/00. Листівка Ольги Косач-Кривинюк, позначена № 21, до адресата не дійшла.

[2] Кривинюк Василь Михайлович – молодший син Ольги Косач-Кривинюк. Під час війни служив у Радянській армії, попав у полон, звідки втік і повернувся до Києва. 1944 року покинув Батьківщину.

[3] Попереднє місце перебування Ізидори Косач з сім'єю після виїзду з України.

[4] Внук Ізидори Косач-Борисової.

[5] Соколовський Всеволод – товариш Оксани Косач-Шимановської.

ДО СЕСТРИ ІЗИДОРИ[1]

01.09.1944

Любая Доруню!

Ходила сьогодні радитися в твоїй справі, висновки з порад такі: по можливості не залишатися в Словаччині, хіба що якось особливо добре удалося б влаштуватися з роботою в Братиславі. Найкраще, коли б можна було оселитися в Судетах. Коли б одержати перепустку до Праги чи взагалі до Протекторату, то тут дозволять побути тиждень, максимум два, а потім скажуть їхати кудись інше. Я маю спитатися, чи не дозволили б вам бути тут довше або поїхати звідци на життя до Судет, чи кудись інде, але

сьогодні не було того, з ким я мала говорити, певніш всього, що це буде 4/IX. Тоді зараз же напишу тобі. Мені й Василькові гарантовано можливість переїхати звідци кудись інше, а Оксані ще не напевно. Оксана має велику охоту теж їхати до Судет, бо вона там жила (на Вюбецалівщині), і їй там дуже подобається. Я б теж поїхала з вами. Але нема чого спішитися, і коли б удалося одержати дозвіл вам на життя в Протектораті, то можна було б тут разом десь улаштуватись. Побачу, що буде, і писатиму тобі. А поки що, коли б вам дістатись до Братислави, то було б спокійніше у мене на душі за вас, а то дуже я за вас журюся. [пошк.] я хтіла, щоб і Василь [пошк.] у Брат[иславі]. Коли б хоч листи скоріше приходили, а то [пошк.] довго йдуть. Пізніше, можливо, частіш.

Бувайте здорові. Міцно вас усіх цілую.

Твоя Ліля

---

[1] Авторизований машинопис: LU2/111/00. Листівка Ольги Косач-Кривинюк, позначена № 22, до адресата не дійшла.

ДО СЕСТРИ ІЗИДОРИ[1]

02.09.1944

Люба Доруню!

Довідалася, що в Укр[аїнській] Колонії в Братиславі біжинецьким відділом завідує Олександр Іванович Попов[2] (що Василька хрестив) і пишу йому, щоб подбав про виклик для тебе з табора. Напиши й ти йому (Bratislava Vajanskeho Nabrezie 11/II Ukrainska Kolonija). Може, і щодо роботи в Братіславі він може щось зробити, бо на дозвіл в Протектораті маю дуже мало надії, а як його добиватись – дозволу переїхати до Судет, як вчора мені радили (писала тобі про це вчора), то й ума не приложу, може, вияснить щось запланована розмова, тоді зараз писатиму.

Коли б то хоч всі листи одержувалися впору, а то як мої ходитимуть так, як твої, то просто розпач бере. У нас нічого ані нового, ані цікавого, од Оксаночки[3] і п. Всеволода давно нема звісток. Я так страшенно хвилююсь за вас і за Василя, що тільки своїми

краплями і одпоююсь. Бувайте всі здорові і Богові милі. Міцно всіх вас цілую.

Твоя Ліля

Поздоровляю Мішуню з 7 роками і бажаю йому щастя та здоров'я і міцно цілую.

Баба Ліля

---

[1] Авторизований машинопис: LU2/111/00. Листівка Ольги Косач-Кривинюк, позначена № 23, до адресата не дійшла.

[2] Попов Олександр Іванович (1885-?) – економіст, науковий співробітник АН УРСР.

[3] Гааб (Шимановська) Оксана Антонівна (1911-?) – донька Оксани Косач-Шимановської.

ДО СЕСТРИ ІЗИДОРИ[1]

04.09.1944

Любая Доруню!

Сьогодні ходила в ваших справах – і так мені мучительно, що не можу написати тобі чогось певного, зовсім так, як тоді, як вишкребала тебе[2]. Сьогоднішні мої дорадники сказали таке: що коли тепер наперед питати дозволу на довший побут, то, напевно, скажуть „ні". А вони радять приїздити, а тоді клопотатися про продовження з тижня на два, з двох – на довше і так далі, що дехто вже практикує з успіхом. Один сказав навіть, що, може б, і робота якась для тебе знайшлась. Але це все таке непевне, і боюсь радити тобі приїздити з риском, що, може, хутко доведеться рушати знов кудись. Правда, що тоді, може б я або й Оксана рушали з вами. Може, краще їхати вам одразу в Судети, як радили мені позавчора, а нам (Окс[ана] теж туди дуже б хтіла переїхати) потім до вас туди приїхати? Але ж я не знаю, як вам легче: виїхати сюди чи туди? Взагалі, не уявляю ваших теперішніх умов. Думаєш, думаєш, аж голова пухне, і нічого путнього не можеш видумати, щоб вам порадити.

Зараз хочу поїхати до Є. С., може, він щось думає з приводу влаштування свого племінника, то будьмо сообща міркувати: він для нього, а ми для вас. Сьогодні одержала твою листівку з 26/ VIII. А листівки з 15 і 24/ VIII одержала разом 31/ VIII, як уже

писала тобі. Од вас з 28 листівку одержала позавчора, а сьогодні з 22 і 27/VIII. От з такими відомостями поплутаними і орієнтуйся! Вас[иль Кривинюк], певно, приїде сюди. Мабуть, і вам таки найподібніше приїхати сюди, а там далі щось думати всім разом. Бувай здорова. Може, ще сьогодні напишу, як побачу Є.С. Цілую вас усіх міцно.

Твоя Ліля

---

[1] Авторизований машинопис: LU2/111/00. Листівка Ольги Косач-Кривинюк, позначена № 24, до адресата не дійшла.

[2] Йдеться про намагання Ольги визволити сестру Ізидору з заслання в Мордовію.

ДО СЕСТРИ ІЗИДОРИ[1]

08.09.1944

Люба Доруню!

Довідався Є. С. таке про виклик і гроші: дуже тяжко добути дозвіл на виклик, а добувши, тяжко мати певність, чи робиш послугу, чи навпаки тим викликом сюди, бо тут не дозволяють довго бути, а через скілька день повезуть зовсім не туди, куди людина бажала б. Через те він і своїм родичам, і тобі радить добиватися конче до Братислави і там шукати роботи, а далі видно буде, що робити. Гроші можна послати, одержавши на це дозвіл, а дозвіл дають на прохання і на пред'явлення листа, що ви там потребуєте грошей чи взагалі знаходитесь у скрутному матеріальному становищі. Послати можна за один раз 500 корон. Отже, напиши і ти, і Олеся[2] по листівці про свій скрут, то могтиме послати і Оксана, і я.

Од Василя [сина] мала звістку, що він 25/VIII приїхав до Братислави і влаштовується там на роботу будівельну. Пишу йому до вимоги на головну почту. Чи ви з ним уже маєте контакт? В Братиславі. В.С. тобі радить удатися по такій адресі: Spolok ukrajinskych inzinierov. Bratislava Tehelna ul. / c. 30. Це взагалі, а там є такий інж[енер] – агроном Сава Зеркаль, полтавець, що скінчив Подєбрадську с[ільсько]г[осподарську] Академію і тепер агрономує в Словач[чині], дуже хороша людина і може щось порадити з роботою. Нарешті є звістка од п. Всеволода, він нібито вже таки скоро приїде сюди на який час, а потім поїде на роботу

до Гамб[урга]. Залишився він у тому, в чому був, та ще ті речі, що повисилав раніше; установи його не існує.

Бувайте здорові. Чому не пишете? Дуже за вами журюся і скучаю. Цілую вас усіх міцно.

Ваша Ліля

---

[1] Авторизований машинопис: (LU2/111/00. Листівка Ольги Косач-Кривинюк, позначена № 25, до адресата не дійшла.

[2] Сергіїв, у дівоцтві Борисова, Ольга Юріївна (1914-2001) – донька Ізидори Косач. 1944 року вона залишила Батьківщину, 1949 – емігрувала до США, де і померла.

ДО СЕСТРИ ІЗИДОРИ[1]

13.09.1944

Люба моя Доруню!

Допіро що одержала твою листівку з 2/IX. 31/VIII одержала листівки з 15 і 24/VIII разом, а 4/IX листівку з 4/IX. Я тобі писала: 31/VIII, 1, 2, 4, 8/IX. 2/IX написала і Олекс[андру] Іван[овичу] Попову до Братислави, де він, кажуть, головує в біженецькій секції Української колонії (Nabrezie Vajanskeho, c. 11). Просила його викликати тебе до Братислави, взагалі сприяти улаштуванню твоїх справ. Василькові в Братиславу, де він тепер, Оксана візьме з поліції, де замельдована, посвідчення про свій побут і дозвіл на посилку закритого листа і пошле тобі (думаємо, краще на ім'я Василькове до Братисл[ави]), щоб ти могла на основі цього клопотатися про перепустку сюди до Оксани. Як приїдете сюди, то будемо клопотатися, щоб вас нікуди не посилали звідци на роботу, а тут дали роботу тобі чи Олесі, а далі вже будемо якось чи тут жити, чи кудись їхати разом. Хоча може бути й так, що Окс[ана] поїде до Оксаночки (куди, ще невідомо), а я з вами буду триматися купи. Звичайно, ніхто не може поручитися, що вам дозволять тут залишитися, але ж така сама небезпека і в Братисл[аві]. У нас нема ніяких певних планів на майбутнє. Думаємо і нічого не придумаємо. Будемо просити про дозвіл послати вам гроші, але треба мати од вас повідомлення, що вам скрутно мате-

ріально [пошк.]. Бувайте здорові і Богові милі. Цілую вас усіх міцно.

Твоя Ліля

[1] Авторизований машинопис: LU2/111/00. Листівка Ольги Косач-Кривинюк, позначена № 26, до адресата не дійшла.

ЛИСТИ ОКСАНИ КОСАч-ШИМАНОВСЬКОЇ

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

Без дати

Милая Ліля!

У нас єсть клубника. Ми ходили в ліс по ягоди і назбирали дуже багацько. Пава вивела павенятко, воно зовсім таке, як курча.

Магазин уже построїли, а строять клуню.

Твої голуби прилетіли назад в столярню. У нас тепер дуже тепло. Я вже не учусь більше з француженкою, бо вони перебралися в Любитов. Ми купаємося в сажавці. У нас построїли новий ґанок, бо парадного ґанку пристроїли аж під вікно. Ми вже там пили чай. Я варила варення з крижовнику. Миша вчора поїхав. Микось з мамою їздили в Ковель, а я з Дорою виходила на будку.

У нас у парнику росте кавун. Завтра прийде Зозуля[2], рисовать портрет, в його тепер болить ухо, і він добре не чує.

Ми хутко приїдем до вас. А Микось з папою, може, приїде перше за нас. Цілую тебе, бабушку й Лелю [Лесю Українку].

Твоя Оксана

[1] Автограф: LU2/15/00.

[2] Зозуля – художник, учитель Лесі Українки.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

24.10.[?]

Милая Ліля!

Я перебралась у другу хату і сплю з Амалією [покоївкою] у тій хаті, де була столова. Трутавок і кукол я перенесла з собою. У новому домі нема нікого, і його зачинили зовсім. Фортеп'яно перенесуть у старий дом. Я ще не можу добре грати, бо палець болить до сих пір.

Не бійся за своїх голубів, їх не будуть різати. Твій переклад [нрзб.] уже в „Дзвінку" надрукували.

Той ґанок, що під каштаном, розкинули зовсім. Я учусь з мамою і виучила [нрзб.]. Папа вже вернувся і ще не скоро поїде в Київ.

З тої криші, що зняли з ґанка, будуть строїти хату для собак. У нас здихають корови, вже здохла корова й бичок. Мама хоче вам прислати дві гуски. Мочоні грушки уже готові, і ми хочемо їх трохи прислати вам. Я читаю тепер "Піквіка". У нас ще не дуже холодно. Дора і Микось цілий день надворі, бо сьогодні неділя і до Микося прийшло багацько хлопців.

Я посилаю вам картинки, що я нарисовала. Цілую тебе і Лесю.

Твоя Оксана

---

[1] Автограф: LU2/15/00.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

17.01.1894

Милая Ліля!

Чого так довго нам не пишеш? Ми вже давно тобі написали. До нас приїзжав папа. Він був у нас три дні.

Міша писав, що в Шури їздять на санях, а в нас то до сих пор нема снігу.

Мої трутавки уже зовсім приучились: живуть у каміні. Я там їм поприбивала жердочки, і вони там сидять. У мене єсть маленьке ягнятко, зовсім рябеньке, і ми його називаєм Писанкою.

Ми получили новий „Дзвінок“ [журнал], вже зверху з другою картинкою, і цяя, що тепер, то мені краща. Цілую тебе і Лесю.

Ваша Оксана

Марися[2] тобі кланяється і просить, щоб ти на неї не сердилась, що вона тобі напише.

---

[1] Автограф: LU2/15/00.

[2] Марися – найближча Ольжина приятелька, дочка фурмана Шимона.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

Без дати

Лілея моя, пані дорога!

Як ти там поживаєш і що поробляєш? Певно, все учишся, бідацтво! Не сердись, що я тобі досі не писала. Я була слаба п'ять днів: була лихорадка і боліло горло, але тепер уже здорова. Тут тепер стало холодно, і за весь час, що минув, тілько скілька днів було теплих.

Тут нічого не перемінилось, все так, як і було. Тепер тут дуже гарно, бо всюди цвіти цвітуть, птиці співають, трава зеленіє – одним словом, так гарно, як тут завше буває в цю пору. Ми уже їздили у Любитов купатись і були, звичайно, у Короткевичів. Катались на човні.

Короткевич такий самий товстий, як і був, і все анекдоти розказує. У їх тепер живе Діма Міаковський – він уже зовсім великий, у восьмому класі. Їздили ми з Дорою і Варкою до Марисі, і вона була дуже рада, що ми приїхали. Вона з чоловіком наймає хату у Ковлі, близько до Карольці. Чоловік її дуже поганий, постоянно свариться, б'є і виганяє їх. От і тепер Марися тут живе, у Шимона, бо чоловік так сварився з нею, що вона позавчора втікала од єго. І чого вона пішла за його, то і хто знає, бо вона все время не хотіла за його йти ...

Я тепер живу на верху у найновішому домі. Поки що я нічого не роблю, а тілько гуляю і читаю Дон-Кіхота та ще трохи шию.

Тілько що приїхав папа і Зоря.

Знов беруся кончати письмо, бо як папа приїхав, то я єго покинула. Зоря вже кудись побіг за Дорою і Шурою. Зорі, по-видимому, тут понравилось. Що ж там робиться у Вас в Києві? Чи

добре держить екзамени Микось? Про твої я і не питаюсь. Чи бачиш ти у гімназії моїх гімназисток? Кланяйся їм од мене і візьми у Флориної її адрес.

Я тілько тепер згадала, що 26-ого твоє рожденіє[2]. Хоть при конці поздравляю тебе, мою любу папютку, і бажаю всього доброго у новому твоєму році. Цілую тебе міцно.

Твоя Оксана

---

[1] Автограф: LU1/109/00.

[2] Ольга Косач народилась 26 липня 1877 року.

ДО ШВАГЕРА МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

30.11.[1901]

Пишете, чому я Вам не пишу? Не знаю, але у всякім разі не через те, що не хочу. Справді, мені страшно стидно, що я досі Вам не писала, тим більше, що я сама навіть не можу знайти причини цього. От просто "так якось". Але я все-таки думаю, що Ви не будете дуже гніватись на мене за це і вибачите мені, а коли я помиляюсь, думаючи так, то мені теж прийдеться розчаруватись в одному з моїх хороших знайомих. Ви знаєте, я, взагалі, дуже рідко пишу листи і не звикла їх писати. Може б, варто було б звикнути до цього, але так, як я ще не маю цеї хорошої звички, то завше дуже довго збираюсь, поки напишу. Отже, нарешті я пишу вам і прошу вибачення, що це тілько перший мій лист до Вас.

Ваша перша кореспонденція ще нігде не надрукована. Макс[им] Ів[анович] ще переправляв її і вчора тілько довідався, що в "Київск[ій] газеті" її не згодились надрукувать. Тепер він думає її послати, здається, в "Петерб[ургское] Время". Другу, надіслану Вами коресп[онденцію], він теж узяв, так що вони обидві поки ще тілько у Макс[има] Ів[ановича]. Передавала я йому Ваше питання, чом він не пише Вам, – він одмовляється тим, що й Ви йому не писали ні одного листа про себе, а тілько про різні справи. Вчора тілько отримали Ваш лист до Лесі з умовою Тов[ариства] ім. Шевч[енка] з Трушем[2]. Цей лист через щось був задержаний на волочиській таможні і вскритий. Не знаю, що це має значити. Труш ще в Криму, але незадовго має приїхати. Од Лесі вже мали листи з Сан Ремо. Пише, що там тепер чудова погода,

дуже тепло – 25 на сонці; живе вона поки що у Садовських, а потім, може, буде жить у якоїсь італьянської писательниці[3]. Певно, вона Вам писала про все це саме.

Про себе можу написати Вам дуже добру новину: я їду в Петербург, до Лілі. Нарешті таки вибралась! Виїду, мабуть, завтра; буду заїздить ще в Ригу і пробуду там, щоб, поїхавши в Петербург і пробувши там з тиждкнь, виїхати з Петербурга вже разом з Лілею.

Од Лілі ми страшно давно не мали листа, але од Оксани Стеш[енко], котра їздила тепер в Петербург, знаєм, що вона здорова і мається добре, а через що не пише – незвісно. Я навіть не знаю, куди вона збирається на Різдво і чи взагалі думає виїздить з Петербурга. Я думала було поїхати до неї після Різдва, але потім рішила, що коли можна тепер, то краще вже тепер їхать, а то потім ще що-небудь помішає, і вийде так, що зовсім не поїду, а мені дуже хочеться поїхать і я дуже рада, що таки поїду.

Мабуть, до 20-го дек[абря] пробуду в Ризі, так що Ви пишіть мені туди (Мельничная, 90, кв. 7). Тепер вже я думаю, що буду Вам акуратніше писать.

Оксана

---

[1] Автограф: LU5/80/00.

[2] Труш Іван Іванович (1869-1941) – визначний український художник, автор відомого портрета Лесі Українки, чоловік Аріадни Драгоманової-Труш.

[3] Ймовірно, йдеться про Альбіну Бізі.

ДО ШВАГЕРА МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

02.11.[1902]

Дякую за кореспондентку. Вибачайте, що досі не зібралась Вам написати. Але не думайте, що я, власне, Вам не хотіла писати, бо я до недавнього часу взагалі мало кому писала. Так чогось, все не писалось. Я все ще знаходжусь в Запрудді, і живеться мені тут добре. Почуваю себе далеко краще і потроху забуваю той поганий настрій, який був літом. Я тут багато гуляю і, взагалі, проводжу регулярне життя. Дечим і займаюсь. Маю навіть одну ученицю – учу її читати. Читаю по-французьки і по-німецьки, бо так і призабула трохи і хочу повторить. Багато граю на піяніно і систематично.

Одним словом, відновляю те, що позабувала. Почала з'являтись охота до праці. Тут тепер вже настояща зима і багато снігу. Я щодня прочищаю стежки в саду, скоро вже прочищу кругом цілого саду. Часто їздимо кататись саньми. Весь цей час жили ми тут більше вдвох з тьотею, бо Петр[о] Вас[ильович] все їздить по різним справам. От і тепер поїхав теж аж на два тижні. Запруддя вже знов зосталось за ним. Яким способом, я щось добре не знаю, бо всю цю плутанину трудно розібрати.

Юра [Тесленко-Приходько] нам часто пише. Поселився він разом з Тосею [Антоном Шимановським] в Мюнхені і поступив до Політехнікума. Хоч з мовою ще не освоївся, але пише, що взагалі задоволений.

Я пробуду тут до Різдва. Ждем сюди Лілю. Вона, може, заїде сюди – і тоді разом з нею поїду на Різдво в Київ. По Різдві, може, поїду з тьотею Єлею за кордон, в Мюнхен і Сан Ремо. Вона збирається туди їхать в кінці января. Недавно приїздив сюди папа одвідувать мене. Мама тепер збирається приїхать. Про всіх наших мало що знаю, бо мені чогось ніхто не хоче писати. Од Лілі тепер давно мала лист, хоч я їй і писала. Не знаю, що значить. Може, пропадають листи, бо почта тут дуже неакуратно доставляє листи.

Як же Ви там маєтесь в Празі? Як Ваш [нрзб.] російської мови і літератури? Чи вивчились вже говорити по-чешськи? Як знаходите чехів? Я була б рада, якби Ви мені написали.

Оксана

---

[1] Автограф: LU5/80/00.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

09.11.1905

Любая Лілічко!

Ти вже, може, і сердишся, що я тобі досі не пишу, але я так "закрутилася в вихрі" тутешнього життя, що трудно було засісти. Зачну по порядку.

Цілу ніч, звичайно, не спала і тілько перед [нрзб.], склонившись на тюк, так "задрімала", що мало не проспала пересадку, – за п'ять минут до отхода поїзда очнулась і ледве [в]спіла перебратись в другий поїзд. Після [нрзб.] запхали мене в дамське купе, в

тісноту і духоту, так що думала – задохнусь, і через те ввесь час просиділа в коридорі вагона. Тісно було страшенно. Їхало дуже багато заграничних студентів-росіян, в Росію.

В Львові на вокзалі зустріла мене Рада і умовила зостатись у неї на сутки, що оказалось можливим і по білету. Я так була втомлена за ніч, що з охотою відпочила у неї. Була дуже погана погода, через те дитину на вокзал не привезли, а мені хотілось її побачити. Вона мені страшенно сподобалась. Просто надзвичайно мила, спокійна, весела і забавна дівчинка, і навіть гарненька і не має уже похожа на Труша, як казали. Уже почті ходить і вміє різні штучки доказувать, танцює, кланяється і каже "па!" – (буковинське привітствіє), і цілує, т. є. лиже язиком. Я "приятно" провела в них день, переночувала і на другий день в 2 год. виїхала.

Тілько я підходжу до вагону з вещами, "аж зирк" – вилітає звідти з радостними воскліцаніями Гольденберґ, так ніби ми з ним старії друзья-приятелі, що сто літ не бачились. Ото, значить, і їхала з ним до самого Волочиська, і розвлекав мене безконечними разговорами. Чертежі оказались і в вагоні з ним, так що і чертежі мені показав і все негодував, що в Пражському політехнікумі заставляють проектіровать на три плоскості. За скілька станцій до Волочиська узнала, що поїзди ходять, а то було і сомненіє. Їхала просто без пересадки од Волочиська до Києва.

Приїхала, як наші всі ще спали, о 8 год. рано. Мама, оказалось, виїхала в Гадяч, за скілька день до мого приїзду, садить щепи, що давно вже там получені. Позавчора получився од неї лист, що вона заболіла: простудилась, їздивши на човні в хутір, а на другий день получилась телеграма, що вже нічого. Але папа вчора всетаки поїхав в Гадяч; мама в листі між іншим ще писала, що хоче купить так званий Макою дишин ґрунт, що на горі, проти Завадовської. Отже, папа одчасти і для того поїхав, щоб відмовити її од цього предприятія.

В той же день, як і я, приїхала до нас тьотя Саша. В Малоархангельську Паша [Шимановський] на якихсь банкетах і мітингах ораторствував в радикальному дусі, і по городу пішла чутка, що чорна сотня, під'южена якимись купцями, збирається рознести його квартиру, і тьотя Саша розказує, що вони щоночі ждали нападіння і ввесь час були в такому настрої, що під кінець рішили виїхати звідти. Паша з Анею [дружиною] виїхали на два тижні в Орел, а тьотя Саша сюди. Тут же тепер і тьотя Єля. Вчора вони вдвох уже наняли собі квартиру на [нрзб.], коло Малої Васильковської, і скілька місяців думають прожити тут. Временно тепер тут і Петр[о] Вас[ильович]. Юра [Тесленко-Приходько] поїхав в Мюнхен.

Була я раз у Шури, бачила Імочку. Вона вже здорова і поправилась, так що і не видно, що була слаба коклюшем. Такою симпатією, як колись, у неї я вже не пользуюсь, бо тепер особенноє расположеніє вже до Дори. Дора зовсім поправилась, весела і підскакує, як і завше. За курсами нічуть не жалує. На той год хоче поступить тут в Політехнікум і ніби-то буде тепер сама готовитись до конкурсного екзамена, бо з будущої осені вже будуть приймать жінок зовсім нарівні з студентами.

Микось по цілим дням бігає "по партійним ділам". На питання, чи ідуть заняття в інституті, звичайно одповідає: "Да, здається, читаються лекції, но я, ізвінітє, туда не ходжу". В лабораторію часом заходить, щоб "свиснути" яку-небудь банку, пробірку і т[аке] і[нше], і все це дуже конспіративно під пальто носить "в военную організацію". Кождий день являється Зоря і часто ведуться диспути на тему о "затемненії класового самосознанія націоналізмом", як виражається Микось. Сьогодня десь читає реферат "один большевик" і Микось предлагав мені піти туди, причому добавляя, що хоч "посторонніі люди" не допускаються, но єслі він скаже, що я "склонная к соціал-демократії", то мене пропустять.

Взагалі, тут тепер все притихло. Забастовка предполагається тілько через місяць. Мітингів ніяких нема, університет закрит. Хоч все-таки "тревожное настроение" деяке зосталось. Уже скілька раз розносилась чутка, що "сегодня ожидается Варфоломеевская ночь", нібито мали ізбивать всіх студентів і поднадзорних. На улицях увечері все-таки бояться ходить, бо хуліганів іще немало. Недавно на Фундуклеевск[ій] "підкололи" студента, на улицях пристають. Шура йшла з своєю знайомою, як до них пристав якийсь з требованієм, щоб дали 3 рубля, "а не то сниму калоши и ротонду". Розказують просто ужаси про події під час недавніх демонстрацій. Про гадяцький погром, між іншим, мама писала, як їй розказували. Як в день маніфеста вийшли жиди з червоними знаменами і кричали "да здравствует свобода", то гадячане зрозуміли так, що "це вже жиди хочуть взяти над ними верх і кричать, що їм буде свобода в Гадячі", – "не діждете". Ну, і з цього погром...

Взагалі, чуєш тут багато цікавого, чого в заграничних газетах зовсім нема. Українських газет буде дві: одна[2] має бути нібито безпартійною, але позаяк в редакцію входят все більше члени радикальної партії (Грінченко, Чикаленко, Матушевський, Єфремов), то, мабуть, буде з певним відтінком. Друга газета має бути соціал-демократична і заміняти видання Р.У.П.[3] Єсть ще проект одної газети – для народа, цілком популярної і маючої на меті тілько інформувати народ про те, що робиться на світі і без всякого

партійного напряму. Має бути якможливо дешевою. В організації цього участвує, між іншим, Стешенко, Леся.

Про поїздку до Праги Леся ще не знає напевно. Хоч вона і здорова тепер, і Петербург відозвався тілько втомою, що вже пройшла, але вона все-таки боїться переїзду такого втомного, як до Праги, та ще при неприспособленості заграничних вагонів до зимового холоду, так що дуже легко і простудитись. Вона все каже, що єслі поїде, то, главним образом, щоб тобі в чомусь допомогти, і що вважає цю поїздку, головним образом, потрібною для тебе. А для своєї приятности вона, каже, може, і не поїхала б, бо все таки не певна, що подоріж їй не пошкодить, а єслі прийме постійну участь в одній із газетних редакцій, то і по справам не можна буде. Одним словом, вона тобі про це ще напише, а поки що невідомо, як буде. А, може, і мама з папою поїдуть в Прагу. Папа щось про це говорив, але, здається, несерйозно. Страшно дорого виходить з паспортами. Тепер уже на півроку 25 руб.

Виїжджає за границю страшно багато, Юркевичі[4] збираються виїхати, але вже на два тижні вперед всі білети розібрані – і мусять чекати. Жидівська буржуазія виїзжає масами. Насчот бліжайшого будущого ніхто нічого не може предсказать. Єслі протягнуться все тілько "обещанія" свише, то ждуть серйозних кровавих событій: і студенти, і робочі настроєні дуже воінственно. Між іншим, тут студенти організують самооборону, і Вадим[5] вже в одному із отрядів дежурить по ночам в поміщенії вольної пожарної команди. Знаєш, Діму [Міаковського] на путі із-за границі в Севастополь якраз захватили желізнодорожния забастовки десь в Роздольній. Просидів він там 11 суток і під кінець попав на скілька день в тюрму, бо приймав участь там в різних мітингах. Тепер його випустили, і він в Севастополі. Має хутко приїхати сюди.

Дора казала, що Баранова[6] в Петербурзі вийшла заміж за болгарина і поступила в Інститут Медиц[инський]. У Шаркових я ще не була, а бачила Вадима і Бориса на Крещатику. Максим] Ів[анович Мережинський] приходив раз до нас. Вчора получився до нього лист від Кривинюка, але ще не вспіли йому передати.

Якось-то недавно зібрались до нас всі родичі, обидві тьотеньки, Людм[ила] Мих[айлівна], Шура, і тьотя Єля об'явила, що вона починає агітіровать, щоб зібрать семейний совіт для обсужденія вопроса, касающегося "дорогой нашей племянницы Лили и через нее близкого нам Кривинюка". Предполагається послать Кривинюку колективний родственний совіт покинути інженерство – зайнятися сельскохозяйственной деятельностью. "Какие сады! Какие розы! Какие огурцы! были бы через несколько лет!" –

на Мор. Блач. коло малої Василькової
і скілька місяців думають прожити
тут. Временно тепер тут і Петр
Васил. Юра поїхав в Мюнхен. Була
я раз у Шури, бачила Ивочку. Вона
вже здорова і поправилась, так що і
не видно що була слаба коклюшем.
Такою симпатією як колись у неї
я вже не пользуюся, бо ~~[illegible]~~
тепер особенним расположенієм
вже до Дори. Дора зовсім поправилась
весела і підскакує, як і завше. За курса-
ми ничуть не жалує. На той год
хоче поступить тут в Політехнікум
і ніби то буде тепер сама готовитись
до конкурсного экзамена, бо з будущої
осени вже будуть приймати жінок
зовсім нарівні з студентами. Микола
по цілим днях бігає „по партійним
делам". На питання, чи і дуть

їм буде свобода в Гадячи", — „не діждете!"
ну, і з цего пограм.... Взагалі чуєш
тут дуже багато цікавого, чого в
заграничних газетах зовсім нема..
Українських газет буде дві: ~~одну ва~~
одна має бути ніби то безпартійною,
але позаяк в редакцію входять все більше
члени радикальної партії (Грінченко, Чикаленко,
Матушевський, Єфремов), то мабуть буде
з певним відтінком. Друга газета має
бути соціал демократична, і замінити ви-
дання Р.У.П. Єсть ще проєкт одної
газети — для народа, цілком популяр-
ної і маючої на меті тілько
інформувати народ про те що робиться
на світі і без всякого партійного на-
пряму. Має бути як можливо дешевою.
В організації цего участвує між іншим
Стеменко, Леся. Про поїздку до
Праги Леся ще не знає напевно.
Хоч вона і здорова тепер і Петербург

воскліцає при цьому тьотенька. "Но так, как для этого нужно основание", то тьотя Єля предлагає "посадить их" в Возняки коло Гадяча. Со свойственним їй воображенієм тьотенька ізобразила всю картину будущего вашего благополучія при таких условіях, і в ній, між іншим, фігуріровали "шесть мальчиков і шесть девочек".

Будь здорова! Цілую міцно тебе і Кривинюка. Що поробляєш? Пиши. Чи получаєш "Киевск[ие] Отклики"?

Фрадкіну поклін і привіт. Увы! всі мої "лестныя отзывы" Дору щось не трогают. Причиной, здається, один із петербургських "знакомцев", от которого щодня ждуться пісьма.

Цілую тебе.

Твоя Оксана

---

[1] Автограф: LU5/80/00.

[2] Йдеться про газету "Громадська думка".

[3] РУП – Революційна українська партія, перша активна політична організація на Центральній і Східній Україні (1900-1905).

[4] Сім'я Юркевича Лева (1884-1917) – члена РУП.

[5] Шарко Вадим і Борис – приятелі Михайла Кривинюка.

[6] Товаришка Лілі по навчанні в Петербурзі.

ЛИСТИ МИКОЛИ КОСАчА

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

Без дати

Милая Ліля!

У нас уже був мороз[2]. Ми переставились: була столова – там тепер спальня, і там спить Амалія і Оксаночка. А новий дом заперли зовсім.

Я вже прочитав Цвіркуна.

Той ґанок, що под каштаном, розвалили, і не буде зовсім криші і стовпов.

У залі переставляли пічку.

Пісьмо ваше, 2-ге таки, в середу получилось – [нрзб.] приніс, розминувшись з Амалією. Як там вас годує Варвара? Постараюсь прислать вам кислої капусти, готової в діжечці – щоб часом

од супів цинга не напала. Екзерсісів [нотів] нових добувать не хочу; хіба ви не взяли Лесіних, тих, що й ти училась? Як вони єсть, то скажіть, що инших я не хочу – по цим учать в Петерб[-урзькій] консерваторії навіть. Тулубу[3] кланяйтесь.

[1] Автограф: LU1/109/00. На вільній сторінці дописка Ольги Драгоманової-Косач.

[2] Тут рукою Ольги Косач дописано: "Ранком, на траві тільки морозна роса".

[3] Тулуб Олександр Олександрович – приятель Косачів

ДО ШВАГЕРА МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

05.10.1903

Дорогий Кривинюк!

Не знаю, може Вам телеграфували, але певно, що ні. В п'ятницю, 3-го, умер Миша в Харкові от дизентерії; заболів він 27-го, але сповістили нас дуже пізно, так що ні мама, ні папа його не застали, бо мама приїхала туди тільки 4-го, а папа сьогодня, бо він був в Колодяжному.

Не знаю, що там робиться з нашими, особливо з мамою. Ще, певно, ніхто з сестер не знає. Последняя телеграма з Харкова була вчора.[2] Дуже тяжко.

Вибачте, що не писав Вам до сих пір. Лесі пишу, поки що [в] неї такий адрес: Тифліс, Окружной суд, Квітці. Для Лесі. [нрзб.] узнаю точно і напишу.

Микола Косач

[1] Автограф: LU5/79/00.

[2] Похований Михайло Косач 9 жовтня на Байковому кладовищі в Києві.

ЛИСТИ ІЗИДОРИ КОСАч-БОРИСОВОЇ

ДО БРАТА МИКОЛИ[1]

Без дати

Любий Микосю!

До нас приїжджали гості – Мельниченки з дітьми, потім я їх проводжала на вокзал, а звідти заїздила до Карольці.

До нас приїздила Каролька і Антося, була скілька днів, і ми з нею на твоєму велосипеді катались. Шимон зробив возика, і ми возили Бронця. Ми бачили твої сани, що для Сагайдака зробили.

У нас єсть нова служанка, називається Маня. Я ходила до Соньки, а Сонька і Сашка приходять до мене в неділю. Ма наварила багацько варення з барбарису. Ми взяли у жидів корець яблук і корець грушок. У погребі, що під новим домом, ще немає води, і ми там держимо груші і яблука. Я свої яблука обтрясла, з Сашею, Сонею і з Лесею. Ми обтрясали половину, а половина зосталась.

Цілую тебе, маму, Лілю і Оксану.

Твоя Дора

---

[1] Автограф: LU5/78/00. Лист записувала Леся Українка.

ДО МАТЕРІ[1]

27.01.1899

Милая мама!

Ми дуже були раді, коли получили телеграму і танцювали од радості, тепер уже пізно і мені пора спать, а все ж таки я х[о]чу [написати] хоть трошки.

Я думаю, що в Берліні дуже добре, пиши, що ти бачила такого дивного. У нас все по-прежньому і ми здорові. Пиши мені отдільно, бо я хочу взять письмо і Оксана хоче[2]. І напиши, як після операції Леся мається.

Цілуй Лесю, мою Гусеньку, міцно. Будь здорова. Ще раз цілуй Гусю і Мішу. Як назбираю чого багато, напишу усім, Міші, Лесі і тобі. Цілую тебе міцно.

Дора Косач

---

[1] Автограф: LU2/11/00.

[2] Лист написаний на одному аркуші з листом Оксани Косач.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

1899

Милая Ліля!

Я була на "Царі Федорі". Багров грав самого царя, а Пасхалова царицю. Мені дуже понравилось, тілько смішно, як вони кланяються і так руку опускають, мо[в]би беруть щось. Костюми [нрзб.] гарно, бо вода настояща била.

Завтра Катрі Лисенко іменини. У Зорі корь, і Лисенки бояться. Катря хтіла пригласить Раду [Драгоманову], а Ольга Антоновна боїться.

У нас сніг іде. Пишіть, куди ви ходили і що бачили, і як вам подобається Петербург, покритий снігом. Кланяйтесь Хом[як]овой. Цілую Вас.

Дора

---

[1] Автограф: LU2/11/00.

3. ДО СЕСТРі ОЛЬГИ[1]

07.05.1905

Тілько що получила вашу откритку, любая Лілічко! Іспити мої ідуть до сих пір дуже гарно[2], вже видержала – З[акон] Божий, історію, космографію і фізику. Тепер готовлюсь по словесності, котра буде 10-го, потім буде фізіологія 13-го, геометрія 17-го,

педагогіка 21-го мая, це вже послідній іспит. Коли даватимуть атестати, не знаю ще.

Я дуже рада, що ви хочете їхати в Колодяжне, бо я певно поїду туди. Мама тепер у Гаю, скоро вернеться. Маня Биковська поїхала прямо у Францію, а як вилічиться від малярії, то приїде до вас у Прагу. Шура вже поїхала у Хутір, т[ьотя] Саша до Паші у Мало-Архангельськ (Орл[овської] губ[ернії]). Рада тут з дитиною, дочкою своєю.

У нас страшенно тепло і бузок цвіте, так що зовсім не хочеться заніматись, а тілько гуляти.

Бувайте здорові. Цілую вас міцно-міцно. Привітайте від мене пана Кривинюка.

Ваша Дора

---

[1] Автограф: LU5/78/00.

[2] На ту пору Ізидора Косач закінчувала середню освіту в Києві.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

03.10.1905

Любая моя, коханая Лілічко!

Дуже я обрадовалась, як получила від Вас листа. Я вже давно хтіла Вам написать, та не знала адреса. На днях напишу великого листа, а поки що откритку.

Маюся я зовсім добре і курсами задоволена, а ще більше задоволена Петербургом[2]. З Ваших знакомих бачила тільки Щербань, на українській сході в університеті, де вона читала реферат. Не скажу, щоб дуже добре, але й непогано. Сьогодня був у мене Паша [Шимановський], і ми з ними були у Косачів і взагалі весь день вештались по Петерб[ургу]. Я скілька раз була на народних мітингах в універс[итеті] і політехнікумі. Ну та я про це напишу.

Цілую Вас міцно-міцно. Мій сердечний привіт пану Кривинюку. Карташевські Вам обом кланяються. Ще раз цілую.

Дора

---

[1] Автограф: LU5/78/00.

[2] 1905 року Ізидора Косач поступила на Жіночі сільськогосподарські курси імені Стебута в Петербурзі.

ДО МАТЕРІ[1]

[1914]

...цвіту, чомусь рожеві! Це дрібниця, але невже в Києві для спектакля[2] не могли знайти пучка яких-небудь підходящих червоних квіток?

В п'ятій дії все тече нічого було б, коли б не така погана статуя командора, якийсь то був Николай Угоднік (як каже тьотя Єля), а не командор.

Шоста дія вся досить погано у них проходить, тільки донна Анна в ній як слід і Дон Жуан нічого собі, а гості-родичі – то просто якийсь сміх: чотири товстих курносих „грандеси" і чотири общупаних „гранда". Цея обстановка угощенія, слуги на цьому першому кріслі вдови командора – така мізерія, таке убожество, що просто дивно, невже не можна було трохи кращу бутафорщину мати? На афішах ще було написано, що нові декорації. Ну, а в цій останній дії вряд чи було хоть що-небудь нове! Напр[иклад], гранди сиділи біля столу на дерев'яних табуретках!

Самий же кінець п'єси вони чомусь перемінили і кінчають не так, як у Лесі в п'єсі (не знаю, чи мають вони на це право!?). Тут вони кінчають так: коли Дон Жуан надіває плащ командора, бере з рук Донни Анни каску і шпагу командорову і підходить, щоб подивитись в зеркало, тоді з-за зеркала виходить командор, гупає ногами, як камінюками, підходить до Дон Жуана і кладе свою руку на плече Дон Жуана. Донна Анна отоді падає перед ними обома на коліна. Наскільки я пам'ятаю, то зовсім не так у Лесі кінчається, – у Лесі ж Дон Жуан бачить тільки, що його отраженіє в зеркалі має вид Командора, а зовсім Командор не виходить. Такий кінець має зовсім більший смисл. Як мені помниться, то Леся колись казала, що дуже не любить, як ото виводять у п'єсах виходців з того світу.

Цікаво знати, хто то переробляв. Чи не Людя [Людмила Старицька-Черняхівська] часом?

Публіки було маса, і вся публіка не та, що постоянно наповняє народний театр, а маса інтелігенції, студентів, курсисток. Багато знайомих було, багато з них питали про тебе.

Вчора в Києві перед моїм виїздом був забігав до мене Микось, приїхав на день по ділам земським. Я йому про всякі справи наші колодяжанські казала. Начати діло з перезалогом він тоді могтиме, як получить ще від Оксани довіренність, а ми Оксані текст такий самий, як і наша довіренність, посилали, то вона, ма-

буть, на днях пришле і свою довір[енність] Микосеві. Колодяжанці виходять на хутора і хочуть мінятися з нами: частину нашого Трусинского на їхню землю біля нашої усадьби. Та то ще не зараз, а згодом.

Цілую тебе міцно, міцно.

Твоя Дора

---

[1] Автограф: LU2/11/00. Початок листа втрачено.

[2] Йдеться про прем'єру "Камінного господаря" Лесі Українки, яка відбулась на початку 1914 року.

ДО СЕСТЕР ОЛЬГИ ТА ОКСАНИ[1]

20.04.1944

Любі мої!

Я вам часто пишу листівки, а від вас маю лише першого листа, що Ліля написала, приїхавши до Праги (28.III). Оце хочу написати докладно про весь той час, як Ліля виїхала.

24.III Олесі пообіцяли в Маслосо[нрзб.], що дадуть підводу, а в Коміт[еті] мені сказали, що 25.III їде ешелон до Криниці, і дали посадочні талончики для нас, то ми взялися за пакування, і годині о 2-ій ночі таки спакувалися остаточно, а на початку 9-ої ранку 25.III вже й підвода приїхала. На підводі було двоє робітників з Маслосо[нрзб.], то вони й поносили речі наші. Як приїхали (самі ми й діти сіли на речі і так їхали) на двірець, то потяг вже стояв, – отже, одразу можна було грузитись. Хоч натовп був великий, але то на інші ешелони, так що нам без особливих труднощів удалось сісти у вагон. Вагон товарний, а до того ще й без шибок і без грубки. З нами в одному вагоні були Кричевські (Євг[енія] Мих[айлівна] і її чоловік), Марія Павл[івна], п. Чехівська і Скора та ще дві родини галицькі.

До Криниці їхали дві доби, і мерзли здорово, особливо по ночах, бо тоді ще мороз був. У Криниці спочатку сказали перейти до почекальні на двірці (це нам дорогенько обійшлося, бо ми самі своїх речей не могли перетягти, а прийшлося наймати, а через годину сказали їхати до гуртожитку (знов з нас здерли, бо ми не знали тутешніх цін, а з Коміт[ету] ніхто не поміг нам! Крич[евських] повезли у так званий "білий дім" коштом укр[аїнського] комітету, Мар[ія] П[авлівна] та Чехівська пішли шукати "при-

станица" самі, бо у них мало речей, а ми залишились у тому гуртожитку, хоч там і дуже неважно було (спали долі на соломі, в хаті брудно й холодно). Через 2 дні Мар[ія] Павл[івна] мені посприяла, і я з дітьми перейшла до іншого гуртожитку (це буквально через дорогу), там діти – спали вдвох на ліжку, а я коло них на матраці. Олеся [донька] залишилася з речами у тому першому. Так ми жили майже тиждень, бо нам сказали "знайдіть собі помешкання, то ми вам напишемо папірця до зміни", а як ми самі могли знайти, коли тутешні люде охотніше здають мешкання комусь з комітету (для багатьох своїх знайомих з комітету підшукували мешкання).

Зрештою, ми знайшли у селі Криниця (далеко за церквою) кімнату. Житло це з великими дефектами (досить дороге – за значно кращі мешкання мадярці платять удвоє дешевше), тісне страшенно, – між нашими логовами ледве можна пройти, без жодних меблів, – спимо на своїх речах, а найгірше – то сморід і блохи (найбільше Олічка [внучка] від них терпить), бо через стінку хлів, де корова, кінь, кози й кролі.

І все то було б недосадно, коли б так було всім, а то мене жаль бере, що про кого хоть трохи подбали, то ті в незрівняно кращих умовах перебувають, хоч і молодші, й здоровші, і без дітей, а мені у Львові наговорили перед від'їздом приємних фраз про "еліту" і т[аке] і[нше], а фактично то нічим не допомогли, хоч при добрій волі це дуже легко було зробити. Об'єктивно кажучи, то це зрозуміло, – тут є досить не тільки "зі Сходу", а й з Коломиї, Станіслава і т. д., то й природно, що про них, "ближчих", більше є охоти клопотатись. Але коли на собі відчуваєш, або бачиш, як Чехів[ська] або Мар[ія] Павл[івна] на підлозі сплять мало не 2 тижні, а в тій самій кімнаті якийсь молодий панич або пані вилежуються на ліжку (хоч і пізніше приїхав), то просто ледве стримуєшся, щоб не висловити обурення.

Перед від'їздом я була у Ігоря у справі костюма, він мав ранком 25-го принести гроші або сам костюм, але не приніс. Тому [нрзб.] IV Олеся знов поїхала до Львова і забрала костюм, тепер його тут можна буде реалізувати. Була Олеся у Ради. Рада, як і раніше, з Олесею була привітна, а от чудо, що Ада [донька Ради], яка завше не мала звичаю родичатись, на цей раз була привітна і уважна, що Олеся й досі дивується. Зоря [Світозар Драгоманов] своїм звичаєм, по-свинському з Радою обійшовся, – досі не написав ні слова їй, так само й Ант[оніна] Ів[анівна] [2] та Люся[3]. Рада думала, що, може, листуватись зі Львовом не можна, а, може, вони й досі не дібрались до Праги, аж Олеся від Ігоря довідалась, що він одержав листа від Люсі (в листі цьому, як завжди, бреше, хва-

стаючись про різні свої успіхи в Празі). Ну, дійсно без'язикі всі три члени цієї родини, – як до них ставилася Рада, і як вони їй віддячили! Взагалі від перебування їхнього у Львові, а тепер у Празі, одна публіка всім родичам. І треба ж таке, що мені ніяк не можна було й думати дістатися до Праги, а такий монстр, як Люся, вже там, і там ще не одну капость порядним людям зробить! Та й інші Ваші спутники, мабуть, там відповідно репрезентують киян. Уявляю собі, як вони упеклися Вам за дорогу, хоч і не довга вона була! Тут є досить киян, але все більше симпатичні. Андрієвські живуть близько від нас, Терещенки (музейні) теж.

Дорогою мені розповідала Євг[енія] Мих[айлів]на про племінницю свого чоловіка – прояву, що приподобалася Юркові[4], це таки дійсно злодійка, і падлюка справжня. І ото таке товариство Юркові, видно, приємне, бо тепер я бачу, що він знав і про хутро, і про дещо інше, а проте як перед від'їздом ми з Вами, Лілю, були в їдальні Клюбу, то він же з нею знову там був. Дуже цікаво, яку саме капость він зробив тобі, Оксанулю? Хочеться знати остаточно, що за людина Юрко. Мені його весь час шкода і злість бере, що через отаку нещирість і нікчемність, як у матері, та батьківську м'ягкість вдачі він талант свій спроневірює, і може хто знає до чого докотитись. Дехто з галичан так обережно (якось незручно рідній тітці одверто говорити, дещо про нього розповідають, що погано його характеризує, то так буває прикро, а, може, то ще й перебільшені розповіді. Напр[иклад], оповідали такий епізод: у кафе при опері, де артисти після вистав вечеряють, Юрко напідпитку начебто ударив по обличчі якусь жінку, і за це якийсь сторонній військовий викинув Юрка за двері. Ото вже нрави не то що богеми, а якихсь подонків! І що скажеш в оправданіє такого безобразія?

Тут, в Криниці, досить гарна природа, тільки я весь час згадую північ[5], тії шпилькові ліси, хати "взруб" немащені (і обов'язково з блощицями), що такі подібні до тутешніх, і ця [нрзб.] неприємне прикрить враження від оточення. А найгірше, що цілковита безперспективність нашого перебування тут мучить. Тут промайнула чутка, що варгані на батьківщині Наталчиного чоловіка, якщо це так, то можливість довшого перебування тут малоймовірна. Але куди ми подамося, не уявляю собі.

Коли Василько думає повертатися? Може, йому кудись в інше місце податися? Бувайте здорові.

Олеся саме була попала у Львові під бомбардування (у нас в квартирі повибивало шибки) і тому довго не затримувалася, а через день виїхала назад. Їхати їй було добре, без жадних пригод. Олеся і діти вас всіх цілують. Діти тут насолоджуються сільськими

вражіннями. Мішуня [внук] навіть коня поганяв, як господар орав.

Цілую міцно.

Дора

---

[1] Автограф: LU5/89/00. Лист написаний в Прагу, де тимчасово Ольга проживала з Оксаною за адресою: вул. Ломніцького, 3/22.

[2] Дружина Світозара Драгоманова.

[3] Донька Світозара Драгоманова.

[4] Косач Юрій Миколайович (1909-1990) – племінник Лесі Українки, український письменник, після еміграції проживав у Сполучених Штатах Америки.

[5] Місця заслання Ізидори Косач-Борисової.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

21.05.1944

Любая Лілічко!

Так само болію душею разом з Вами, бо причини цього болю дошкульні, особливо стан здоров'я. Я не згодна з Вами тільки, що старість нас спотворила, по-моєму, хто який замолоду (щодо вдачі), то такий він лишається і до кінця життя, тільки деякі (негативні особливо) риси, то під старість посилюються, як-от – замолоду вередливий, – то на старість ніхто і ні в чому не догодить; чи замолоду зарозумілий, – на старість претендує на те, щоб усі і в усьому визнавали його авторитет і т. д. А життя за совєтських умов ще до всього вимотало здоров'я та прикоротило віку.

Про себе мушу визнати, що є (тільки, правда, в цьому одному!) позитивний вплив тих мук, того нещастя, що ми терпіли; це коли мені тепер щось неприємне трапляється – матеріяльний скрут, якісь невигоди, труднощі тощо, то я тільки як подумаю, що коли б Ви мене не вирвали з тих пазурів[2], що б то досі зо мною було (чи жила б навіть досі?), то всі ці прикрості, на які замолоду я б дуже реагувала, здаються мені такими дрібничками і так мало дошкуляють. Щодо вимог до життя, то й Вам, здається, як і мені, й більшости (як не всім?), хто мав 24 роки "райського життя", хочеться лише, щоб всі близькі, дорогі люде вижили, щоб жити разом і щоб ніхто не займав. Та здійснення і цього скромного ба-

жання чекаємо, чекаємо вже цілі роки! У Оксани, мабуть, зовсім інші вимоги?

Не думала я ніколи, щоб сталося так, як тепер, щоб моє життя й моїх близьких залежало від великої політики, від чиєїсь злої волі, не знати навіть добре, від чиєї самої. Отак живемо – аби день до вечора, і не знаємо, чи скоро зміняться ці зовнішні умови так, щоб нам жити, як мріємо.

До Львова навряд щоб скоро можна було повернутись, бо звідти все ж більше й більше людей виїздить. Ада Труш писала мені, що Рада живе там з нею (на вул. Шимановичів), бо вілю на Обвод[ній] трохи зруйновано, хоч, видно, не дуже, бо Мирон вже там живе і ремонтує. Писав мені й Дорошенко, що вони виїздять з Кракова до Праги і просив, щоб я написала Вам, а Ви йому перекажете, що з меблями, які у нас на мешканні. Його думка така, що найкраще було б, коли б їх дати на схов Фаті, а поки що то виходить, що у нас вони збереглись краще, бо ми за мешк[ання] заплатили, і воно за нами зберігається і все там ще ціле, звичайно, ніхто не може подивитись за речі, в разі там буде фронт. Ключі від нашого мешкання один у Ради, другий у нас. Поки там, вона нам пише, ну а як воно буде далі, того ніхто, звичайно, не знає.

Знаєте, у мене є один намір, коли б становище там стабілізувалось, щоб була певність в тому, що в Криниці можна бути, скажім, ще 2 місяці, то я б тоді сама побувала на Овруцькій і вернулася. Не думайте, що то дуже фантастичний шлях, прецеденти вже бували, а в літню пору це ще легше.

Де тії ваші речі, що Ви залишили у Яремовичів, чи вони й досі у них на мешканні, тоді їх ще можна б одержати, чи, може, Василько їх забере? Чи Яремов[ичі] забрали їх до Кракова? Перед від'їздом Ви мали зайти до нас ще додому, то, мабуть, тоді й мали докладно про речі сказати, але Ви не вспіли вже до нас прийти, а 25.III ранком і ми вже виїхали. В Управі Ви говорили тільки про покупки, що у Криниці, про утюг Ви якось ще [нрзб.] говорили, а тоді не згадували про те, чи залишаєте його, чи ні. Як будете бачити пані Марійку (так чомусь її в Ковелі звали, як я туди їздила), то подякуйте їй за пораду звернутись до її знайомого, я його одшукаю, може, з того буде нам поміч. Ще, будь ласка, спитайте у неї прізвище (і запишіть) отих падлюк, що Микося обшукали, бо я забула, а вона, мабуть, пам'ятає, і отого "чоловіка" Наташиного і другого, що його рідня вмостилася у сірий домик. Я як почну перебирати в пам'яті все, що ми знаємо про Юрка, та те, як було відповідали ті, хто його бачив у Берліні (Музиченко й інші), на запитання мої про нього, то таки виходить, що погана він людина і не з одної синовної почтительности він так піддакує

Наташі. Дуже то прикрий висновок, але це таки так. Що Ви розумієте під словом "спровадила свого чоловіка"?

Оленчину матір я бачила і їй сказала, що Ви писали, вона визнає свою вину і каже, що як тільки якось залагодить справу з Оленчиною роботою (тепер у них це черговий клопіт), то писатиме. Про п. Михал. я вже писала Вам, що він з жінкою тут (недалеко від Криниці в селі), обоє живі й здорові, скажіть це Євг.[нрзб.]. Я, може, з ними буду бачитись, а то через знайомих вже їм переказала, щоб писали дядькові, бо він за них турбується. Мирон Михайл[ович] поїхав до Берліну, а звідти має їхати до Праги, може, Ви його там зобачите, може, від нього почуєте щось цікаве про перспективи нашого тут пробування? Як перед від'їздом він був у Криниці, то я його, на жаль, не бачила, а Олеся зустрічала його й розмовляла, то ж спитала, чи надовго він їде і чи повернеться до Криниці.

Тут тепер живе (й практику проводить) зубна лікарка з Києва – племінниця Ол. Фед., тая, що Юрі рвала зуби. Ото як ніщо не помішає, треба буде й собі полікувати. А як то з Вашими зубами? Чи все одкладаєте до кращих часів? Оксана колись (ще в Київ) писала, що в неї порозхитувались зуби (що то було і яка на то є рада?), в якому стані тепер у Оксани зуби? Бачити прояв мнітельности у когось взагалі неприємний, а у когось з нас він зовсім прикрий. Я на Оксану не сержуся, що не пише, бо те розумію, що це не з байдужости, отака вже вдача (то мама, бувало, могла довго не писати, бо якось зібратись не могла), але дуже хотілось би знати, що Ви робите, куди ходите. Чи не бачили часом [нрзб.] або його Олесі? Тут зустрічаємо Тусю з чоловіком і матір'ю, мати й чоловік намагаються говорити (на людях) укр[аїнською] мовою, але часто себе зраджують, і ставлення до них не дуже добре, натурально.

Не вірю я, щоб ото Льоню через хвору ногу звільнили від нестроєвої роботи (лікаря, де це видано?), це "очередная" брехня, така властива, як бачу, не тільки Зоріним дочкам та жінці, а й їхнім друзям. Хотіла б я глянути, у кого очей позичила Ант[оніна] Івановна при зустрічі з Антоновичами та Донцовим, то ж було у Львові "злопихала" й лаяла і тих, і другого.

Я дуже зраділа, що Ви в листі згадали, що мали листа від п. Всеволода, написаного вже по повороті з Криниці, а то ми з Олесею дуже турбувались, щоб йому чого не сталося (на Варшаву теж були нальоти). Хоч би йому не було прикрости через тую машину, що тут зіпсувалася, мимоволі почуваємо себе винними, що так сталось, – він нам стільки навіз всього, і такого, як завжди, смачного й поживного, а сам навіть не міг (через те авто!) і дня

спочити й побути тут. Коли він тепер у Празі – вітайте його від нас усіх. Я йому не тільки завжди буду вдячна за все те добре, що він зробив для нас, а й незалежно від того вважаю його за зразково хорошу людину, достойну самої глибокої пошани.

Бувайте здорові, любії сестриці, та Богові милі (як, бувало, казав папа). Олеся, діти і я цілуємо всіх вас трьох. Знайомих тих, котор[і] того стоят, – вітаю. Ще цілую.

Дора

---

[1] Автограф: LU5/89/00.

[2] Завдяки клопотанням Ольги Косач 1939 року Ізидору Косач було достроково звільнено з Онеглагу.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

07.07.1944

Люба Лілічко!

Одержала Вашу листівку від 29.VI. Так прикро, що 25 років такого життя, як було у нас, подолали навіть нашу фамільну вдачу (а вона виразно визначалася у Вас і у мене теж) – не тратити гумору за скрутних обставин, і з ваших листів це бачу, і по собі почуваю. Ці збори до виїзду й розмови відповідні серед Ваших теперішніх знайомих просто дивують мене, – що ж тоді говорити про нас?! Як Оксана теж збирається виїздить серйозно, то чому не пишете, куди саме? Та чи це тільки бажання, чи й можливість? У нас можливості самим кудись рушати немає, отже, поїдемо туди й тоді, куди повезуть. До цієї Вашої листівки у мене була ще надія, що, може, зрештою, удасться нам з Вами з'їхатись хоч би й не в самій Празі, то десь у межах Префект[ури], але тепер і ця надія згасла.

Тут оце декілька днів тому приїхав Юрко [Косач] (на загальному тлі всяких прикрих новин то була одна приємна новина – що живий і на волі). Вигляд жахливий – худий, блідий і страшенно зголоднілий. Пробув під карою 3 місяці, врятував його колишній начальник з [нрзб.]. З проявою розійшовся за скілька день до цієї історії, але все-таки в біду попав через неї! добре, що хоть не за крадіжку (від неї всього можна було чекати). Отже, щоправда, дорогою ціною, проте вилікувався від захоплення сміттям. Між іншим, від Юрка і ще від 2-х осіб довідались ми тут,

що Люся одного зовсім поля ягоди з проявою, і так прикро, що її дівоче прізвище [Драгоманова] знеславлюється. Та й стара теж хороша (не знаю, чи писала я Вам про Ант[оніну] Ів[анівну]?) – Льоні порнографічні листівки посилала, от вже мерзота, а як уміла удавати з себе "добродетель". Як почнуть тут скількі знайомі згадувати сімеєчку, то одна публіка та й годі. Мабуть, і Вам з Оксаною з їх приїздом не раз ніяково буває перед порядними людьми.

Довідалась учора, що п. Всеволодові, очевидно, швидко треба буде виїздити з установою, а від нього давненько не маю листів. Юрко [Косач] тепер живе й працює в Кракові, але він такий "неосновательний", що я не хтіла через нього вдаватись в жодній справі, як-от роботи для Олесі чи всякій іншій.

Чи Вас[иль]ко не хоче десь улаштуватися тут, чи не може? Але й тут йому буде неважно, він свідомий того? Тут тепер дуже багато грибів, і то правдиво білих, та ягід (чорниці й суниці) – і діти насолоджуються. Взагалі, наші діти трохи це здичавіли, але втішаються з природи по-справжньому.

Цілую вас трьох. Олеся й діти також. Діти часто в розмовах згадують Вас і, видно, таки справді пам'ятають, бо різні деталі побуту згадують. Цілую.

Дора

---

[1] Автограф: LU5/89/00.

ДО СЕСТЕР ОЛЬГИ ТА ОКСАНИ[1]

16.10.1944

Любі мої!

Оце через п. Юрія передаю Вам цього листа. Наше становище тут дуже прикре, але нічого іншого в даний момент немає, то ми й сидимо тут. Оце одержали напрям туди, де п. Іванко, але не під самим Віднем, і до того тепер змінились умови щодо вимог уряду праці, то там так їхати не можна, треба працю мати: і мені, і Олесі (сама не знаю, як то будуть діти?), а праці зараз не маємо ще ніякої, а тому й потерпаємо від турботи, щоб куди не повезли в різні місця.

З клопотання про виїзд до Вас нічого не виходить, бо підтримки

віл п. [нрзб.], як думав Мир[он] Мих[айлович] [нрзб.] не мала, а самі ми з Олесею ходили, то нам відмовили. Я про це маю написати Мир[ону] Мих[айлови]чу, може, він що порадить інше.

Страх як хотіла б, коли вже не до Вас, то десь в Тиролі чи ще в мале місто, але немає жодної зачіпки. Напишіть мені прізвище та адресу Василькового товариша, що в Інсбруку, може там де в околицях можна знайти чи роботу, чи притулок?

У Відні довго затримуватись зовсім небезпечно з різних міркувань. Грошей, що Ви, Лілічко, писали, що від Оксани "послано 200 марок", досі не отримала, не знаю, що то значить. Оце передаю злоті польські 2000, може, Василь заміняє, бо я не змогла тут поміняти, а шкода, що пропадуть.

Мар[ія] Павл[івна] за Чех[івську] (й Михаїл від Володі) від нас вже отримали ті гроші, що Ви посилали.

Я таки падаю духом, бо бачу, що з нашого борсання нічого щось путнього не виходить. Оце коли б були вкупі, то вже б, будь що буде, а так, то зовсім прикро.

Бажаю здоров'я і всього найкращого. Міцно цілую всіх трьох, Олеся і діти так само.

В уяві дітей Ваша оселя якась "земля обетованная", то ми вже їм і не кажемо про наші неудачі.

Ще раз цілую.

Ваша Дора

---

[1] Автограф: LU5/89/00.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

27.11.1944

Люба Лілічко!

Знову лист через руки нікуди не пішов, П. Мих. не виїхала досі, бо ще не отримала дозволу, їй сказали, що папери послані до Праги і звідти ще вони не повернулися. Ото я думаю, що наші папери ще й не писалися, бо нам цього не кажуть. Я добре не доберу толку, куди ж то саме мають надсилати папери і яку установу запитують про це? Мабуть, до Празької поліції? Я бачу, що це справа дуже затяжна і добре б було, коли б відшукати

когось серед знайомих, хто в справах клопотання про дозвіл був би обізнаний, та щось немає таких знайомих.

Тільки щойно заходив до нас Чикал[енко] з п. Бутовичем, що жив у Празі і знайомий з Оксаною і Оксаночкою. Так приємно було чути про наших, він все так хвалив Оксаночку, яка вона розумна й цікава. Згадував, що Оксаночка дуже вибаглива до своїх поклонників, що навело нас з Олесею на думку, чи не дістав він сам гарбуза від Оксаночки?

Будьте здорові. Цілую Вас, Оксану й Василька.

Ваша Дора

---

[1] Автограф: LU5/89/00.

ДО СЕСТРИ ОЛЬГИ[1]

09.01.1945

Люба Лілічко!

Отримала Вашого листа (№ 40). Ваш настрій цілком розумію, бо й сама тепер, як ото надходять які загальні свята, чи якесь родинне (дата іменин чи народж[ення] когось з близьких), то особливо смутно стає та досада бере на неласкаву долю, що розпорошила нас по таких просторах за цих лихих обставин. А тут ще перед самими святами нам відмовили дати перепустку до Вас, і це мене остаточно розстроїло, бо хоч я й бачила, що шансів на одержання дозволу мало, проте все ще була надія. Паперів наших (папір, що надіслала Оксана, папір від Укр[аїнського] Коміт[ету] та папір від ост[аннього] мініст[ра] у Відні) нам не повернули, а всі скололи й сказали, що це лишається у них (Поліцай Президії) в архіві. Тепер я вже зовсім не знаю, чи можна ще кудись вдаватись (і куди б?), чи то вже якщо буду десь в іншому місці, то там починати?

Чи дали Вам продовження перебування? Який у Вас настрій щодо переїзду? Тут все-таки, очевидно, швидко кудись треба рушать. У нас в даний момент є тільки одна пропозиція – їхати до Берліну (чи близько Берліна – 80 кілом[етрів]). А я, щиро кажучи, боюся туди їхати; боюся й бомб, і того, що дітям харчування буде ще гірше. Ми тепер Криницю згадуємо, як раювання, хоч було там значно гірше, ніж у Львові (не кажу вже про те, як

удома), а тепер боюся, що під Б[ерліном] може теперішнє перебування наше тут (назагал на погані умовини) здаватиметься раєм. Дуже довго вагатися й відтягати від'їзд не радять теж, бо тепер там можна краще улаштуватися, а згодом хто його знає, як буде! А я щось ніяк не можу зважитись. От зрадила моя відважність!

Вам, Лілічко, не слід ще нарікати на старість і слабість, бо Вашій витривалості можуть позаздрити багато хто з молодших, я перша, хоч і я (по-моєму) теж непогано трималася за всіх цих лихих часів. Я навіть думаю і мрію, що коли б нам пережити війну, то ми б ще й самі здатні були відчувати радість і від нас була б іншим користь. А тим часом жити лише сподіванням та надіями так важко, і страшно, щоб лихі обставини не перемогли.

Щодня щось почуєш, щось прочитаєш в газеті – і знаєш, що Вам так само це цікаво було б знати, як і мені, а коли то ми будемо вкупі?

Оце на свято ми зварили кутю (ще з Києва пшениця й мак) і спекли пиріжків з капустою й м'ясом і солодких коржиків. На перший день свят улаштовували ялинку для всіх укр[аїнських] дітей, що тут мешкають. На цій ялинці наші діти виступали з декламацією: Мішуня промовляв "Мово рідна...", а Оля – "я дівчина чепурушка". І, уявіть собі, Мішуня несподівано дуже виразно й голосно, без помилок, проказав, а Оля, що так швидко вивчила й гарно промовляла вдома, там, на вечері, промовляла гірше, значно тихше і не такі виразні інтонації, як вдома, хоч теж не спутала слів. Отже, втішалися заслуженими аплодисментами. Отримали пакуночки з подарунками. Мішуня компас, літачок і солодке печиво, Оля – теж літачок, ручку до писання (давно канючила) й також солодке печиво. Ялинка зробила велике враження, і досі обоє в піднесеному настрою.

У дітей наших здебільшого плани на майбутнє починаються з того, "як ми приїдемо до Праги...", але остаточно оселитись хотять у Києві або у Львові. Криницю теж добре пам'ятають, і своїх приятелів, і приятельок лемків все згадують. От до Оренлазу[2] не хотять, як я жартами запропоную туди їхати, то обоє одразу протестують!

Бувайте здорові. Всіх трьох цілую.

Дора

---

[1] Автограф: LU5/89/00.

[2] "Оренбургский лагерь".

Із листування подружжя Кривинюків з найближчим оточенням

ЛЮДМИЛА ДРАГОМАНОВА ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

16.12.1901

Дорогий пан Кривинюк!

Успокойте, будь ласкаві, п. Томашівськ[ого], ніякого листа, зневажаючого мене, він не писав, нічого, окрім симпатій до мене, я не мала від його і плачу йому тією ж симпатією. Хто оце все наплутав – не знаю, думаю, може, і бідненька Леся. Не звертайтесь до неї за раз'ясненіями, їй треба дать повний спокій.Тепер мені ліпше, але я прослабувала більш як півтора місяця – був сильний бронхіт, ще досі кашляю, потім мучилась з флюсом, прийшлось вирвати зуба, кликали доктора до себе, бо я ще досі не виходжу. Ослабла я дуже, просто нема зовсім сили.

Чекаємо Лілю з великим нетерпінням. Було б так добре і з Вами бачиться на святах, та що робить? Коли не можна, остається одно – терпіння. Настануть коли і кращі часи.

П. Тр[уш] на днях від'їздить. Тут були такі тумани, що йому не можна було нічогісінько малювать. Тепер, мабуть, уже почнуться кращі дні, і йому прийдеться взятись щиро за роботу, щоб надолужити загаяний час.

Щиро вітаю Вас і цілую – будемо часто згадувать Вас на святах. Хоч і так нерідко думками з Вами.

Ваша щиро Л. Драгоманова

Р[ада] Вам дуже кланяється, буде писать.

---

[1] Автограф: LU4/16/00.

ОЛЬГА КОБИЛЯНСЬКА ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

[1902]

Сердечно дякую за привіт, якраз сими днями одержала і від п. Лесі довше письмо. Она вже в Гадячі. Писала, що ожидають там Вас. Поздоровте від мене всю шан[овну] родину п. Косачів, а п. Лесі перекажіт, що, на жаль, не можу сего літа до неї приїхати, –

бо батько наш дуже хорий, а вдома мене ніхто не заступить. І п. Лісічку вітаю щиро, і п-ю Драгоманів, а і пана Квітку, і п. Матушевського. Пригадайте п-і Лесі, що в неї є фотографія для п-і Драгоманів і п. Матушевського від мене, а коли будете зібрані веселою громадою в Зеленім Гаю, то згадайте і Кобилянську. Щиро здоровлю! Коли [нрзб.] опинилась і п. Труш в гостині, то поздоровте і її від мене!

Ольга Кобилянська

---

[1] Автограф: (LU4/6/00).

МАКСИМ МЕРЕЖИНСЬКИЙ ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

19-20.01.1904

Дорогий Михайло!

На твій довгий лист я довго не одповідав, бо хтів одписати зовсім спокійно. Твій же лист, я мушу тобі признатись, мене дуже розсердив і страшно зденервував.

Річ, бач, в тому, що я тобі не доручав бути посередником між мною і п. Ок[саною Косач]. Друге, я тебе не просив написати мені, як до мене відноситься п. Окс[ана], в-третє, я завважив в тебе тенденцію опікувати мною і вмовляти в мене певну думку з певною метою змінити моє заховання.

Як до мене відноситься п. Ок[сана], я це сам найлучше знаю, в кождім разі ліпше, ніж ти, та і "всі". Як я відношусь до п. Ок[сани] – теж лучше вас усіх, хоч трохи менше, ніж я, знає вона сама. До того я мушу тобі сказати, що щоб між п. Ок[саною] та мною не виходило, воно завше виходить так, як воно повинно було виходити, приймаючи на увагу її, та і мій "характерец".

Далі, ти сам знаєш, що чоловік сам собі рідко буває ворогом, поки він до решти не збожеволів, і для того нема чого домагатись від нього інакшої думки, ніж яку він сам вважає за найлучшу, особливо в справах особистих. Потім, в цих справах я наскільки мнітельний, настільки щепетільний, що як mimoza ридіс при найменшій зачепці зверчуюсь і ніяк не можу розвернутись. І це ти вже повинен би трохи знати. І от в цих то справах я міг бути одвертим, хоч і то не зовсім, з одною лише п. Окс[аною] і одній їй,

не дивлячись ні на що, що між нами виходило, я більше всього вірю, хоть в той саме час і не вірю.

Одно можу сказати, що п. Ок[сана] в своїх відносинах до мене цілком справедлива, навіть до надзвичайного ригорична. Хоч в цьому то й ригоризмі, на мою думку, є її помилка.

Щодо мене, то я, не дивлячись на свій червоний вид, просто слабий нервово чоловік, просто "истрепанный", і, навіть вона, не дивлячись на свої нерви, далеко здоровша від мене. Та і це цілком зрозуміла справа, пригадуючи мої, та і її, обставини.

У кожнім разі мені дуже цікаво, хоч здалека, знати, де вона і що з нею, і дуже прикро було б, коли б з нею причинилось яке лихо. А об решті ти не турбуйся, а вона і подавно, я це знаю, не турбується.

О грошах ти не мороч голови, що мені не вистачить. Я, бач, можу дуже мало потребувати, да і заробити дещо можу, коли б поїхав в П[етер]б[ург]. А, мабуть, напевно я туди не поїду.

Під суд я не браний, усе це єрунда.

Щодо твеї справи, то в ній я приймаю сторону противної тобі сторони[2], бо ти ж не можеш сказати, щоб ти не виконував практично багато речей, які ти виконуєш практично задля спокою, не приймаючи їх теоретично. Це опортунізм, але менш шкодливий для других.

Коли ще що треба буде, напиши. Напиши, чи не ховає чого П[етро] Ант[онович] ще? І причому тут вже я і мої плани? Тим більше тобі, яко сильнішій половині, варто було б подумати заздалегідь про спокій дорогої тобі людини при різноманітних життєвих обставинах. А через те я згоджуюсь з Ол[ьгою] П[етрівною] і П[етром] Ант[оновичем]. Як би п. Ліля не думала, та все ж зі свого боку не повинен настоювати на своєму, із-за формальних життьових умов – життьові прикрости. Кланяйся від мене усім.

П. Лесі я написав було лист до получки твого, але, получивши твій, не одіслав його. Тепер не знаю, чи одішлю. В тому листі я просив п. Лесю, коли вона має охоту, ощасливити мене своїм приїздом до мене на деякий час, поки в Соколці[3] не так погано. Тепер я роздивився, тут є гарні місця в сосновому лісі. А у мене тепер добра кухарка і добре готує їсти. Власне, коли п. Леся цеє сказала була, я трохи зам'явся хотя би того, що боявся за клімат сокольський, нудоту і комфорт, потрібний для п. Лесі. Тепер я думаю цеє.

Не сердись, а напиши мені.

Твій М.Мережинський

Напиши адрес П[етер]б[урзький] п. Лілі і що в Києві, чи

довго Ант[он Шимановський] буде в Гадячі?

[1] Автограф: LU5/41/00.

[2] Йдеться про намір Михайла Кривинюка та Ольги відмовитись від церковного шлюбу, що засуджували батьки Ольги.

[3] Місце праці лікаря Мережинського.

ЛЮДМИЛА ДРАГОМАНОВА ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

16.02.1904

Дорогий Михайло Васильовичу!

Давно вже збираюсь оповістити Вас, що я віддала заміж Р[аду] 21 іюня[2], а 27 вони вже і поїхали від мене. Страшно тяжко мені було розставатися з нею, я зовсім не можу звикнути до того, що її нема зі мною. Дуже журусь, хоч і борюсь з собою; вона пише, що почуває себе счастливою! Було б так і назавше. Надія на це тільки і піддержує мене.

Здоров'я моє таке, що тільки що держусь ще на ногах. Цей рік занадто був тяжкий для мене – смерть [нрзб.], смерть Міші, багато прикростей, від приятелів особливо – цього всього було досить, щоб зіпсовать здоров'я, а тут ще розлука з Р.

Ліля і Оксана не були на весіллі у Ради, бо їм треба було їхати, щоб бути у Петербурзі до начала лекцій. Впрочім, весілля у нас було дуже скромне, але все-таки жалко було, що їх не було. Ліля пише мені, що має дуже багато роботи тепер. Каже, що працює енергично, що сил у неї цього року більше – вона справді добре відпочила на Різдво.

А Ви там як? Як почуваєте себе? Не можу сказати Вам, як гаряче, щиро бажаю Вам обом сили, здоров'я, скінчити скоріш і добре, щоб вже можна було жити Вам вкупі, счастливим, спокійним життям. Від всього серця бажаю Вам цього.

Щиро прихильна Ваша Л.Драгоманова

P.S. З[оря] посилає Вам сердечний поклін, передавайте від мене привіт Горбачевським. Пишіть мені тільки про себе.

[1] Автограф: LU4/16/00.

[2] Драгоманова Аріадна Михайлівна вийшла заміж за Івана Труша.

КЛИМЕНТ КВІТКА ДО ОЛЬГИ КОСАЧ[1]

24.10.1905

Дорога Лілю!

Сьогодні в „Кіевск[их] Откл[иках]“ надрукована по-українськи стаття Єфремова – перше безцензурне українське слово.

До видання самостійної укр[аїнської] газети все готово[2]. Грошова справа зовсім забезпечена. Коли навіть буде на перший рік 30 тисяч дефіциту, то й такий дефіцит буде покритий. Принцип газети такий: жадних доброхотних жертов. Кожна стрічка буде оплачуватися. Я в числі постійних співробітників не буду, тільки в числі спорадичних.

Цілком же маю віддатися другій справі, що народжується рівночасно – утвердженню „матиці“ (тільки не под сею назвою). Дуже прошу тебе і Кривинюка зложити статтю про чеську матицю. Якнайдокладнішу. Стаття буде надрукована в українській газеті, хоч би зайняла кілька фельєтонів, і гонорар за неї, як я вже казав, буде виплачений.

Увага: хоча газета буде не вирахована на простолюд, але просять писати якнайпростішим стилем і можливобільш очищеною від галицьких зворотів мовою, щоб не дуже кололи очі, як люде не будуть розуміти.

В викладі справи про матицю інтересно дати не тільки детальний огляд діяльности, бюджет і т. п., але й доторкнутися того, чи годяться в ній люде різних партій, які конфлікти виникали, і як матиця вижила, не вважаючи на ті конфлікти.

Натурально, дуже бажаний цілий ряд дописів з Праги, в тім числі і просто згадки про існування там української громади, але ж се не належить до числа таких пекучих потреб, щоб задля них варто було одриватись од ваших особистих справ і щоденних занять. Статтю про матицю я вважаю до зарізу потрібною.

З усіх наших спільних знайомих потерпів під час розрухи тільки один син Чикаленка[3] – гімназист (ранений в руку, небезпечність була велика, але вже минула). Він був серед дуже небагатьох героїв, котрі змагалися з громилами в той час, як військо не стріляло по громилах, тільки по тих, хто з ними змагався.

Цілую міцно тебе і Кривинюка.

Твій К[лимент Квітка]

---

[1] Автограф: LU3/?/00.

[2] Йдеться про газету “Громадська думка”.

[3] Ймовірно, Левко Чикаленко, син відомого громадського діяча, публіциста, мецената, видавця Євгена Чикаленка.

ЛЮДМИЛА ДРАГОМАНОВА ДО МИХАЙЛА КРИВИНЮКА[1]

1907

Дорогий мій, любий Михайло Васильович!

Прошу Вас дуже вибачити мені таку нескору відповідь на Ваш лист. Коли я його дістала, то була хора, хоч це було і недовго, але після того я навіть і досі почуваю себе настільки некріпкою, що не завше можу засісти писати листи. Я навіть своїм дітям цими часами пишу рідко.

Скоро, як дістала Вашого листа. я бачилася з Лілею, і вона мені казала, що пише Вам часто. Писала вона Вам, мабуть, що Михась був трохи хоренький. Я бувала тоді у Лілі майже кожний день і бачила, що нічого опасного у його не було і не бачила потреби писати про це, турбувати Вас надарма. Сангайло – доктор дуже добрий, і Ліля завше його кличе, як потрібно буває.

Я заходжу до Лілі, як тільки маю часину зайву, і весь час бачила, що усе у їх добре упорядковано, і навіть тоді, коли Леся від'їжджала. Тепер вона вернулась, і Ви це, мабуть, знаєте. Здається мені, що вернулась вона через хоробу Кльоні, і це мені страх як прикро. Боюсь, щоб Леся не завзялась ходити коло хорого. А це вже було б зовсім не до ладу. Ви про це не пишіть своїм, бо, може, я і неправильно думаю, а мої думки ще можуть підбити її на таке діло.

Ліля виглядає нічого собі – непогано. Вона цими днями мусила піти до доктора, спеціаліста по горловим хворобам. Так їй радив Сангайло, котрий знаходить, що у неї якась ангіна, котра і не заразительна, і не вадить їй самій, але від котрої треба все-таки їй вилічитись. Про це Ви не турбуйтесь. Я буду настоювати, щоб вона лічилась як слід. Завтра надіюсь бачитись з нею. Може, я піду до неї, а може вона прийде до мене, бо завтра у нас урок музики. Вона з усердієм займається і уже вспіла так, що мені приємно. Жалкуємо, що скільки часу пройшло марно, особливо через її дефтерит, котрий, може, і не був ним, як підозрював доктор. Ну, та що зробилось – цього вже не вернеш, будемо надіятись, що на дальше усе піде добре і що Ви там будете здорові, це

саме головне. Ви будьте спокійні за своїх, не нудіться вже за ними, перетерпіть задля них усе.

Мені дуже неспокійно за дітей, і за одну, і за другу. Старший зять [Іван Шишманов] досі не виходить з хати, не поправився. Чекають тепла, щоб випровадити його в Італію. Добре не знаю, як там з Радою – вона мені пише рідко. Я забуваюсь тільки за уроками, котрих набралось у мене цей рік досить, бо таки мені і треба їх, бо діла мої матеріальні ідуть дуже недобре. Одна турбота кінчається, друга починається, і всі вони відбиваються на кишені. Спасибі Вам за справки, але вони такого рода, що мені з ними не справиться. Таке вже моє счастьє.

Лист два дня залежався, а тим часом Леся виїхала сьогодня, повезла Кльоню у Ялту. П[етро] А[нтонович] прохав мене уговорити її як-небудь, щоб з ним не їхала. Я сама знаю, що це їй не на користь. Ходила до вас, вмовляла, та хіба ж можна було що-небудь зробити, коли усе єдно і оставаться їй тут, і турбуваться теж не користь для неї. Ліля, мабуть, усе напише Вам про неї.

Цілую Вас, дорогий мій, міцно. Постарайтесь забрать себе у руки, щоб не тратить енергії. Зоря теж цілує Вас.

Любляча Вас Л. Драгоманова

---

[1] Автограф: LU4/16/00.

МАРІЯ ДЕРКАЧ ДО ОЛЬГИ КОСАЧ-КРИВИНЮК[1]

01.06.1944

Схвилювали Ви мене своїм добрим листом, дорога Ольго Петровно. І мені Вас дуже-дуже бракує! З Вами мені було так легко і добре – здавалось мені, що Ви мене знаєте наскрізь і розумієте без слів. Я не раз хотіла Вам розказати багато-багато, та все не було часу. А це, що я Вам полагодила таку дрібницю, як передача Вашого листа – не варта того, щоб Ви обвинувачували себе. Я дуже радо полагоджую чужі справи усім, тільки все журюсь, чи добре – а коли мені вдається добре полагодити, то я майже щаслива. Для мене люде теж дуже добрі і щирі – я Вам це не раз казала. А вже для Вас зробити таку дрібничку – для мене не було ніяким обтяженням. Вірте мене і не стісняйтесь. Я Вам все і всюди полагоджу, все, що буде треба.

Добре, що Ви працюєте! Я тепер майже нічого не робила, і це моя найбільша журба. Збірник я передала Шлемкевичеві[2] – чи видадуть, не знаю. Бажаю Вам сили і здоров'я кінчити Вашу працю. Я твердо вірю, що я теж свою виготовлю.

Тепер доведеться, певно, багато перетерпіти. У нас все якісь нові несподіванки. Вчера вибух газ у театрі і зробив велике спустошення. Багато оркестрантів ранено, будинок дуже знищений в одному місці. Щастя, що це сталось перед виставою, коли ще людей не було.

Мій чоловік дуже поправився на селі. Мирона [сина] я привезла до Львова, щоби кінчив школу. Леся[3] по-геройськи держиться, не хоче нікуди їхати і нас кидати – а мені такий жаль, що її талант змарнується. Тому, що не була "за границею". А чи все це, що вчиться і переживає тут, чи все те нічого не варте?

Щиро Вас здоровлю. Привіт для сестри і сина.

М.Деркач

---

[1] Автограф: LU5/98/00. Деркач Марія Дем'янівна (1896-1972) – літературознавець, дослідник і видавець творів Лесі Українки.

[2] Шлемкевич Микола (1894-1966) – філософ, публіцист, громадський діяч, в 1941-1944 рр. – головний редактор "Українського видавництва".

[3] Донька Марії Деркач, піаністка.

МАРІЯ ДЕРКАЧ ДО ОЛЬГИ КОСАЧ-КРИВИНЮК[1]

18.06.1944

Дорога Ольго Петровно!

Занепокоїли Ви мене вісткою про Ваші очі. Може, Ви надто працюєте? Буду робити все можливе, щоби Вам прислати гроші.

На другий тиждень буде Шлемкевич, то, може, він поможе. Якби Ви знали, як мені прикро, що Ви мусите заробляти писанням на машині – замість робити таку важливу роботу[2]. Передмови я ще не написала – бо знаю, що "В[идавницт]во" навіть не думає це видавати. Я ладжу для д-р. П. вибір з маленькою передмовою. "В[идавницт]во" тепер друкує всякі фабрикати історичних оповідань авторів, що вже не можуть боронити своїх прав, бо повмирали. Будуть їх скорочувати, переробляти і пускати в маси

робітників в Німеччині. Але і така література потрібна, щоб заохотити до читання української книжки.

Мене заїдають різні турботи – але я витримую. Леся буде концертувати в Стрию, а Мирон і Ромчик в школі. Сподіваюсь ще мами. Можете уявити собі, кілько різних справ. Але Ви не пишіть, що Ви мені завдаєте якогось труду. Це мені боляче, що я так мало можу для Вас зробити.

---

[1] Автограф: LU5/98/00.

[2] Йдеться про роботу над "Хронологією".

ОЛЬГА КОСАЧ-КРИВИНЮК ДО МАРІЇ ДЕРКАЧ[1]

20.07.1944

Люба, дорога Маріє Дем'янівно!

Мені самій дивно, що вдаюся до Вас у такий час з такою потребою, але нехай це буде талісман – чари проти того, щоб зносини між нами порвалися. Я здала Вам до архіву всякі свої чернетки, між ними паку четвертушок-карток з виписками до Лесиної „Хронології", зложені вони по роках. В році 1893 у самому кінці є картка з маминим віршем „До Леоніда Глібова" – привітання йому до юбілею. Я дуже того вірша потребую для своєї роботи. Коли б ви мені його прислали, переписавши на листівку, то я була б несказанно рада. Господи, як я тужу за всіми і за всім на батьківщині, до неї входить і Львів з львів'янами.

Будьте здорові та благополучні зо всіма своїми. Всього, всього Вам найкращого бажаю. Сердечне Вас обіймаю і цілую та руку стискаю. Думаю, що мій Василько уже бачився з Вами. Будьте здорові і долі милі.

Ваша Ольга Кривинюк

---

[1] Авторизований машинопис: LU2/111/00.

НЕЗНАНА ЛЕСЯ УКРАЇНКА

Незалежність Української Держави поставила на порядок денний політичного, економічного і культурного життя нації ряд нових проблем. Історики та літературознавці покликані писати нову історію української суспільно-політичної думки та історію літератури як її невід'ємну частину і доповнення.

У контексті цього багатогранного процесу важливим є нове прочитання епістолярної спадщини українських письменників, поповнення її матеріалами з архівів, публікація листів, які довгий час були забороненими і не включалися навіть до повних зібрань творів письменників. По-новому поглянула Михайлина Коцюбинська на роль і значення епістолярію у праці "Зафіксоване і нетлінне" Роздуми про епістолярну творчість" (Київ, 2001). Дослідниця пропонує зовсім нову методологію прочитання епістолярію – об'єктивну, глибоку, наукову, у широкому контексті творчості та світогляду митця, бо листи – це "*інтелектуальний продукт особливого роду. Текст як багатофункціональна система, дотична до різних сфер суспільної та індивідуальної свідомості, стилістично неоднорідна, змістово багатогранна, максимально – просто впритул – наближена до найінтимніших пластів духовного буття людини. Своєрідний синтез ratio й emotio. Явище межове – на зіткненні різних аспектів і "жанрів" людської поведінки, різних рівнів самоусвідомлення людини. Від здійснення суто житейських "приземлених" комунікативних функцій – до самоцінних виявів духу. Принизливо одверта сповідь; скрупульозний щоденник; філософсько-естетичний трактат; спонтанні мистецькі одкровення; неоціненні спостереження щодо психології творчості; начерк майбутнього художнього твору; неприхована "гаряча" характеристика звичаїв і персонажів певного середовища; хроніка доби, сповнена теплих цюхвилинних деталей, що, не зафіксовані сьогодні, вже завтра підуть у непам'ять; автопортрети і портрети людей – від ситуативних мініатюр до монументальних полотен; "гра" розуму і сплес-*

ки чуття, непризначені для широкої публіки, так би мовити, в одному примірнику – і тим цінніші... І все – листи" (с. 5) .

Проект Союзу Українок Америки робить саме таку спробу представлення епістолярію Лесі Українки. Покликання даного видання – репрезентувати читачеві невідому чи мало відому широкому загалові багатогранну постать Лесі Українки за допомогою листування родини Косачів і, зокрема, самої Лесі, яке практично вперше вводиться у широкий науковий та читацький обіг. Комітет у складі Почесної голови СУА Іванни Ратич, голови СУА Ірини Куровицької, головного редактора журналу "Наше життя" Ірени Чабан (голова комітету), ініціювавши проект "Епістолярна спадщина Лесі Українки та її родини", робить колосальний внесок у процес написання нової історії української літератури, у процес формування нової національної культури на початку XXI століття.

Вже кілька років академічний світ чує розмови про 16-томне видання спадщини Лесі Українки. Ці розмови постійно супроводжуються згадками про всілякі скрути – паперові, фінансові, поліграфічні. Але навіть розмови про це тішать: існуюче 12-томне видання має доповнитися ще чотирма. Це й художні твори, і розшукані статті, й політичні брошури, а ще сотні листів, які в Україні ніколи не друкувалися й відомі вузькому колу фахівців. Перегляньмо 10–12-й томи, що містять листування Лесі Українки. В них не знайдемо, приміром, жодного листа до Фелікса Волховського (1994 року з діаспорної публікації їх передрукував полтавський журнал "Криниця", № 1–6) чи до Михайла Кривинюка (1995 року я подала публікацію кількох листів у журналі "Дніпро", № 5–6). У виданні сестри Лесі Українки Ольги Косач-Кривинюк "Леся Українка. Хронологія життя і творчости" (Нью-Йорк, 1970) міститься близько ста листів до Михайла Кривинюка, жоден із яких не увійшов до 12-томного видання творів Лесі Українки, бо тоді було неможливо посилатися на закордонне, а отже і "буржуазно-націоналістичне", видання. Але протягом останніх років часом спадщина Лесі Українки невпинно поповнюється внаслідок віднайдення нових текстів.

Дане видання репрезентує культурному світові рукописи Лесі Українки, що були знайдені у славнозвісному празькому Клементинумі – Слов'янській бібліотеці при Національній бібліотеці Чехії. Кожен із нових листів дає змогу все глибше і глибше вдивлятися в образ Лесі Українки, побачити там ті грані її багатої натури, які раніше старанно завуальовувалося "радянськими лесезнавцями" чи подавалося в зовсім іншому світлі – потрібному "совєтській" ідеології.

Літературний процес – це не лише написання художніх творів, а й можливості письменників на сторінках преси і в листах обговорювати всі насущні проблеми. З епістолярію образи митців постають у природному, невимушеному стані, коли зникають будь-які шаблони чи стереотипи в оцінці їхнього творчого доробку та життєвого шляху. Епістолярій є джерелознавчим матеріалом для істориків літератури у вивченні літературного процесу, суспільного життя з його розмаїттям подій, чинників, деталей, поглядів. Монологічність мовлення епістолярію дає змогу дивитися на листи як на своєрідний потік свідомості, де думка в'яжеться за думкою, не перериваючись запитаннями і вставками іншої особи і в такий спосіб формуючись у певну систему світовідчуття письменника. Епістолярна спадщина митців – це жива історія нашої літератури.

На жаль, в українському літературознавстві ця частина спадщини художників слова вивчена недостатньо. А саме вона й розкриває читачеві та дослідникові глибинні основи творчості письменників, підсвічує й пояснює причини виникнення та суть багатьох мистецьких феноменів. Читати твори письменника слід паралельно із його листами відповідного періоду. Тоді картина буде повною і масштабною, тоді засвітиться розумінням не тільки текст, а й підтекст – невід'ємна складова першого. Звичайно, епістолярій українських письменників друкувався і друкується. Але ще до недавнього часу існувала тенденція публікувати листи неповністю чи ті уривки з них, які б ілюстрували певні стереотипні положення в оцінці творчого доробку і світогляду майстрів слова. На жаль, ці пережитки минулого подекуди зустрічаються й донині. А суто науковий і повний аналіз спадщини митця можливий лише за умови вивчення дослідником усього масиву епістолярної спадщини, а не окремої її частини.

Пропоноване видання значною мірою поповнює епістолярну спадщину Лесі Українки, розширює її межі. До книги увійшли такі розділи: Листи Лесі Українки до Михайла Кривинюка, Ольги Косач-Кривинюк; Листи до Лесі Українки від родичів – матері Ольги Петрівни Косач (Олени Пчілки), батька Петра Антоновича Косача, братів Михайла, Миколи, сестер Ольги, Оксани, Ізидори, дядини Людмили Драгоманової, двоюрідної сестри Лідії Драгоманової-Шишманової, чоловіка Климента Квітки, швагера Михайла Кривинюка, братової Наталії Косач; Кореспонденції приятелів і знайомих до Лесі Українки – Марії Биковської, Маргарити Комарової, Василя Завілейського, Михайла Павлика, Аркадія Верзилова, Віталія Боровика, Віктора Крохмаля, Максима Славинського, Людмили Старицької, Федіра Матушевського, Антона

Ляхоцького, Миколи Дмитрієва, Івана Горбачевського, Василя Сімовича, Ольги Кобилянської, Наталії Дорошенко, Юрія Сірого, Марії Приселкової, Галини Комарової, Ельфіри Хуторянської; Із родинного листування Косачів – листи від Ольги Драгоманової-Косач до сина Михайла, доньки Ольги, зятя Михайла Кривинюка, зятя Климента Квітки; листи Петра Косача до дружини, доньки Ольги, зятя Михайла Кривинюка; листи Михайла Косача до матері, сестер Ольги, Оксани, батька, швагера Михайла Кривинюка; листи Ізидори Косач-Борисової до брата Миколи, матері, сестер Ольги та Оксани; Із листування подружжя Кривинюків з найближчим оточенням. Книга містить також покажчик уміщених у виданні листів за адресантами, що дає змогу швидко знайти лист до конкретної особи від певної дати.

Особливо цікавим є листування Лесі Українки та Михайла Кривинюка, що до цього часу мало відоме широкому читацькому загалові. Ця частина епістолярію кидає світло на суспільно-політичні погляди Лесі Українки та її громадські позиції. Знайомство Лесі та Михайла було майже випадковим. 16 січня 1896 року в Києві, у невеликому будинку на розі Жилянської та Караваївської вулиць, відбулося весілля Людмили Михайлівни Старицької та Олександра Григоровича Черняхівського. Дружкою на весіллі була Леся Українка, а боярином молодого – Михайло Кривинюк. Відтоді й починається між ними тепла і щира дружба. Незабаром М. Кривинюк завдяки Лесі Українці увійшов до соціал-демократичного гуртка, на довгі роки став її другом і однодумцем, про що свідчить також і їхнє тривале листування. Згодом їх поєднали і родинні зв'язки: Кривинюк одружився із сестрою Лесі Українки Ольгою. Михайло став членом сімейства Косачів. Вже від першого знайомства доля його не була байдужа Лесі. Так, у листі до Л.М. Драгоманової від 7 грудня 1896 року вона пише: "У Києві було багато "обисків" та арештів, поліція забралась навіть в самий університет... Після цього почали хапати студентів, між іншими ухопили одного нашого доброго знайомого Михайла Васильовича Кривинюка". Від 24 листопада 1896 року Кривинюк перебував у тюрмі в Києві, на Лук'янівці. Саме в цей час і починається його листування з Ольгою та Лесею. В одному зі своїх квітневих листів Леся запрошує Михайла відвідати їх у Гадячі після того, як він вийде з в'язниці. Візит не відбувся, бо й 1897 року Кривинюк був у тюрмі. Сестра Лесі Ольга ходила до нього на побачення у в'язницю, назвавшись його нареченою, якою з часом і стала.

Після ув'язнення Михайло Кривинюк у листопаді 1897 року був висланий на два роки в Архангельську губернію. І листування на три роки (1898–1900) переривається. Після повернення із

заслання Михайло Васильович виїжджає за кордон. Леся Українка пропонує йому грошову допомогу, звертається до Івана Франка з проханням підтримати Кривинюка.

У лютому 1901 року Леся Українка іде в Мінськ до тяжкохворого Сергія Мержинського. Маючи й сама дуже слабке здоров'я, вона всі свої сили, енергію віддає хворому коханому й другові. У цей час до Мінська приїздить і М. Кривинюк, щоб допомогти Лесі доглядати Мержинського й підтримати її саму. Про перебування Кривинюка у Мінську свідчить його лист від 23 лютого 1901 року до матері Лесі Українки. Михайло Васильович захоплюється величезною силою волі поетеси: "Про моральний вплив на С.М. одного виду п. Лесі лишнє говорити. Не всякий може так володіти собою при таких умовах".

Леся Українка теж переймається долею Михайла Кривинюка. 15 вересня 1901 року вона пише листа Іванові Франкові й передає його через Михайла Кривинюка: *"Дозвольте вам рекомендувати мого приятеля Михайла Кривинюка, слухача львівської або празької (ще невідомо напевне) політехніки. Коли він лишиться у Львові, то сподіваюсь, що Ви не відмовите йому своєю порадою при урядженні"*.

Лесю Українку та Михайла Кривинюка єднали не лише взаємодопомога, дружба в колі сім'ї, родинні стосунки, а й спільність ідейно-політичних поглядів. Кривинюк був одним із тих, із ким Леся могла поділитися, і радо робила це, своїми думками про політику, історію, літературу, партійні соціал-демократичні справи. Листи Лесі Українки до Михайла Кривинюка – ще одне важливе джерело, що підсвічує багатогранну постать письменниці.

У листі до М.Кривинюка від 14 жовтня 1901 року Леся пише про вечір у літературно-артистичному товаристві, де Марія Старицька читала її реферат "Про новітню соціальну драму". Поетеса критично поставилася до того, що її праця була подана публіці як реферат, адже створювалася вона як оглядова стаття про літературний процес. Авторка повідомляє Кривинюкові, що з приводу дослідження спалахнула жвава дискусія, спричинена Лесиним терміном "соціальна драма" у значенні драми боротьби суспільних класів чи груп, а також тим, що авторка протиставила громадську драму драмі індивідуальній. М.Кривнюк для Лесі Українки – передусім член соціал-демократичного гуртка, побратим більше в її політичних та громадських переконаннях, аніж у літературно-мистецьких. Тому й оцінка Лесею літературно-мистецьких явищ, висловлена в листах до Кривинюка, є швидше оцінкою теоретика-політика, ідеолога, аніж митця. Ця грань Лесиного світобачення є дуже помітною в її творчості, що виразно видно з

листів до М.Кривинюка. Оцінюючи жанр драми з погляду соціал-демократичного та громадського, Леся Українка основною рисою вважає наявність у ній соціальних елементів, що й присутнє в українській драмі. Драма для неї – жанр, який найопукліше відгукується на події часу. Саме у драмі можна точніше відбити настрій сучасної епохи. З приводу цього Леся писала Михайлові Кривинюкові в листі від 14 грудня 1901 року про свою статтю "Новейшая общественная драма": *"Переклад статті про драму у свій час не викінчила, а тепер бачу, що стаття вже вимагала б реформи, бо сливе рік, як вона писана"*.

У листах до Михайла Кривинюка за 1902 рік знаходимо Лесину концепцію соціальної боротьби та її трактування політичної історії України у взаємовідносинах з Росією. У листі від 14 лютого 1902 року Леся повідомляє Кривинюкові, що отримала звістку з дому і дуже схвильована тамтешньою ситуацією: *"...я чогось настроєна песимістично і в близькій будучності не жду нічого доброго"*. Це є результатом несприйняття Лесею крові та смертей, які несли із собою масові страйки та демонстрації. Леся пише: *"Мені здається, що боротьба не з того кінця почата"*. Письменниця висуває тезу про те, що будь-якому виступу трудящих має передувати організаторська, теоретична робота серед мас. Леся засуджує неорганізований, стихійний рух, що призводить до крові. Авторка згодна, що і ця стихійність відіграє певну роль, але її слід повернути в організоване русло. Як засіб виховання й згуртування мас Леся пропонує використовувати літературу. Перебуваючи в Італії, вона цікавиться творчістю місцевих письменників. В одному з листів Леся пише: *"Італійські речі, що я хотіла прислати, єсть белетристика (по-моєму, високоартистична) з соціалістичним духом, та цікавіша для городян (робітників), ніж для селян"*. Отже, мислителька висуває тезу про те, що література певного характеру може бути суголосна настроям відповідних соціальних верств. А відтак для підготовки мас до демонстрації і страйків слід поширювати з урахуванням цієї обставини дібрану літературу. Але водночас Леся Українка в жодному разі не ігнорує й аспект суто естетичний: література ця повинна бути ще й високоартистичною. Себто, на думку авторки, політичне виховання мас не повинно бути позбавлене і їх естетичного збагачення. Це дві грані одного процесу.

У листі до М.В. Кривинюка від 13 листопада 1902 року знаходимо методологічні засади Лесі Українки у науковій праці. Тут вона згадує про свою спробу написати наукову працю з історії України. Але перш, ніж перейти до її написання, авторка розробляє свій метод наукового дослідження. В його основу вона кладе

підхід, як вона сама визначає, "драгоманівський", себто суто історичний, протиставляючи його агітаційному, публіцистичному. Леся Українка говорить про необхідність підтверджувати будь-яке теоретичне положення чи тезу конкретними фактами й цитатами. При цьому Леся наголошує, що в її праці буде зведено до мінімуму агітаційну декламацію, аби змусити читача мислити й самому робити висновки. Вона ставить собі за мету створити працю "історико-безстороннього" характеру. Тобто, основним є об'єктивний виклад та аналіз історичних подій. Великого значення Леся Українка надає також національному характеру свого дослідження, прагненню інтерпретувати історичні факти з позицій українських національних інтересів. Тому значну увагу вона приділяє політиці гноблення російськими царями українського народу: *"Хотілось би фактично доказати ..., як сама Москва прищепляла з великим трудом, правдами й неправдами, віру в те, ніби все зло робиться без відома царя, та обіцянками замилювала очі, тут же свідомо збираючись не додержати їх. Хотілось би викрити всю ту деморалізацію, що вносила вона в наш народ..."*. Аби підсилити національне звучання своєї праці, Леся має намір "скористатися з усіх вільнолюбивих традицій, які ще можна тепер знайти в нашій етнографії". Авторка пише, що її праця "послужить хоть якимсь "противоядием" тим брошурам про Хмельниччину і "воссоединение", що служать досі єдиною історією України на "народних чтениях" і, може, таки труять не раз душу народню. Поряд з тим се буде проба показати органічний зв'язок нашої недавньої минувшини і її ідеалів з теперішнім нашим становищем і всесвітніми демократичними ідеалами". Надаючи великого значення історичним фактам про Запорожжя, гетьмана Івана Мазепу і т.п., Леся Українка підкреслює традиційну українську демократичність, прирівнюючи її до всесвітніх демократичних ідеалів.

Як засвідчує відомий дослідник життя і творчості Лесі Українки професор Петро Одарченко зі США, листування Лесі Українки та Михайла Кривинюка тривало до кінця життя поетеси. Останнього листа вона написала йому 28 червня 1913 року (за старим стилем), а 25 липня 1913 року Кривинюк оплатив адміністрації Байкового кладовища за викопану могилу для Лариси Петрівни Косач.

Вміщене у даному виданні листування Лесі Українки та Михайла Кривинюка сприяє глибшому осягненню внутрішньої сутності образу поетеси. Ця частина її епістолярію, зокрема, сприяє аналізу світовідчуття та світогляду поетеси, її політико-громадянських поглядів.

Листування Лесі Українки та її родичів – окремий і надзвичайно цікавий комплекс епістолярію письменниці. Його можна назвати викладом суто моральних життєвих принципів мислительки. Михайлина Коцюбинська у згадуваній вище праці назвала листи Лесі Українки ліро-епічними, оскільки вони змістовні, різнопланові, синтетичні. Тут поєднуються два пласти: зовнішній, інформативний (біографічні деталі, характеристика оточення, побуту) та літературно-критичний, це "її голос, її слово в літературному житті, в літературній боротьбі, відгуки про прочитане, часом розлогі рецензії" (с. 44). Бачимо, як у житті родини Косачів справи родинні та літературні, громадські тісно між собою переплітаються. Події літературного і суспільного життя безпосередньо впливають на перебіг життя відомої української родини, яка ніколи не була осторонь та члени якої завжди були активними учасниками всіх головних подій тогочасного громадського життя. Так, у листах Лесі Українки та її дядини Людмили Драгоманової звучить така актуальна і донині теми – проблема української мови. У листі від 22 березня 1892 року Людмила Драгоманова відповідає на питання Лесі Українки про те, чи говорять діти з українських родин, які живуть у Болгарії, українською мовою: *"Ти справді маєш резон питать нас, на якій мові балакать тобі з нами. Тепер вже у нас столботвореніє вавілонське, бо навіть діти гублять свою українську мову, не навчившись ще по-болгарськи. По-нашому вони в Ж[еневі] трошки таки говорили, а тепер зовсім забули, та й не диво, бо і з Лідою, як і з нами, такий з'являється феномен, що хочеш сказати по-українськи, а говориш по-болгарськи"*. Леся Українка завжди наполягала на тому, що мовою родинного спілкування для українців має бути виключно українська мова, незалежно від того, в якій країні вони живуть.

Читаючи родинне листування Косачів, бачимо, що це, як вдало зазначила Михайлина Коцюбинська, *"цілісне багатозначне явище, своєрідний замкнений світ зі своєю мовою, своїми святощами, своїм духовним кліматом. Родинний простір, об'єднаний однією кореневою системою, єдністю пам'яті. Зі своїми самозрозумілими для членів спільноти реаліями, натяками, фантомами спільних спогадів, складним психологічним мереживом стосунків. Таке листування, обмежене міцним родинним колом, містить в собі цілі поклади цінної інформації – біографічної, звичаєвої, психологічної"* (с. 68). Поклади такої інформації про родину Косачів представлені у даному виданні.

У листуванні Лесі Українки з її друзями, товаришами, однодумцями, як правило, обговорюються питання суспільні та літературні, що були актуальними для тогочасної української інтелі-

генції. Наприклад, цікавим є вміщений у даному виданні лист Михайла Павлика до Лесі Українки від 18 жовтня 1891 року, де Павлик цікавиться у Лесі про те, чи читала вона славнозвісну відповідь Івана Нечуя-Левицького російському історику літератури Пипіну, який у своїй статті "Особая русская литература" заперечував окремішність української літератури від російської, розглядаючи першу як частину другої. Виступ Нечуя-Левицького "Українство на літературних позвах з Московщиною" викликав суттєвий резонанс у тогочасному суспільстві й активно обговорювався українською патріотично налаштованою інтелігенцією. Також Павлик цікавиться у Лесі Українки про те, "як іде вкраїнський рух на нашій Волині".

Життя тогочасної української інтелігенції було невід'ємним від національного театру. Це була та сфера життя інтелігенції, якій вона надавала особливо великого значення, бо бачила у ній можливості вияву національного світовідчуття. У листуванні Лесі Українки та Людмили Старицько-Черняхівської був навіть особливий відділ, який вони називали "Театр і музика". Ця частина епістолярію кидає яскраве світло на тогочасний український театр. Так, в одному з листів до Лесі Українки Людмила Старицька-Черняхівська писала: *"Останньою новиною в Києві в Українському театрі була постановка „Богдана Хмельницького" [п'єса Михайла Старицького]. З цією постановкою наші любі артисти зробили страшенне свинство. Пам'ятаєте, як всі артисти упевняли, що не будуть виставляти "Богдана"? – а на ділі вийшло, що вони навмисно розповсюджували таку чутку, чекаючи, поки тато виїде в Харків, а тим часом готувались до вистави. Але речено бисть, що всяческоє тайноє стане явним, так вийшло і з артистами: мій коротенький носик пронюхав про цю зраду і доложив про це папаші. Тато написав артистам, що просить їх, щоб вони прислали йому екземпляр "Богдана", в якому вигляді вони собираютця його виставляти. Вони вволили нашу волю і прислали нам „варіації на "Богдана Хмельницького" Старицького". В усіх купюрах і перестановках виявилось цілком остроуміє наших артистів, коротко мовлячи, скажу вам, що в самому кінці "Богдана" ми з великим подивом побачили ще й великий монолог Богдана „роботи г. Садовского"! Тато написав їм листа. З деякими їх купюрами згодився, а другі дуже просив одмінити, також просив залишити і чудовий остатній монолог Богдана. Саксаганський прислав татові листа, в якому написав, що Богдан буде виставлений так, як бажає тато, і тато, цілком заспокоєний, виїхав у Харків. Почались репетиції, дня через три до нас прилітав Вороний і переказував ріжні*

сенсаціонні новини про надзвичайні затрати, які робить трупа; з кожним днем сума все більшала на сто, на двісті карбованц[ів]. Такі ж самі чутки носились по всьому місту. Білети всі були розкуплені; в кожній ложі сиділо по 10-12 душ.

Чим більше наближався той день, на який призначено було постановку Богдана, тим більш розгорялось змагання побачити п'єсу. Нарешті за день до спектакля коло наших дверей роздався гучний звонок - і в мою хату влетіла стурбована Дора [Косач] з розтріпаним кругом шапочки волоссям. Не кажучи навіть „Добридень", вона з порога заявила тремтячим розстроєним голосом: „Чи можна мені буде піти з вами в театр, я хоч в куточку стану!" Звісно, таке ходатайство не можна було „отклонить", і ми всі, в количестві „1+°" направились в театр.

Щодо постановки, то "Богдан" був виставлений непогано, але, звісно, і на одну п'яту не наближався до тих чуток, які розповсюджувались в городі. На Садовському були дуже гарні костюми, а також і на головних персонажах, але решта хористів і статистів були одіті в саме історичне рам'я, мабуть, добуте з яких-небудь музеїв. В тих днях, які ще йшли до зборовської битви, це ще можна було з'ясувати бажанням одповідати історичній правді, але з того моменту, коли козаки заявили публіці, що вони „сто двадцять маж обозу захопили" – я вже не знаю чим. Також ми бачили на балі у Богдана турецького посланця, одягнутого у ситцевий халат такого кольору...". Як бачимо, українське театральне життя постає перед нами живим, таким, яким воно було насправді, в усіх суперечностях, дискусіях і цікавих протиріччях.

Із листа Федора Матушевського до Лесі Українки від 9 квітня 1900 року дізнаємося про те, як українська літературна інтелігенція готувалася до святкування 100-ліття нової української літератури, зокрема про її роботу над збірником „Вік", де було опубліковано 12 поезій Лесі Українки. Однак портрет і біографія поетеси, а також Олени Пчілки, у виданні не були подані згідно волі авторів.

З епістолярію бачимо, що важливим питанням, яке турбувало Лесю Українку та її товаришів, була українська преса. Обговорювалося те, якою вона має бути, дискутувалися питання про засади її діяльності, оцінювалася робота існуючих газет і журналів.

Микола Дмитрієв, український публіцист, громадсько-культурний діяч, видавець, перший редактор "Рідного краю"(1905 – 1907), розробляючи засади діяльності майбутнього часопису, ділився своїми думками з Лесею Українкою: *"В найближчім часі почне виходити в Полтаві часопись політична, економічна і літера-*

турно-наукова „Рідний край", раз на тиждень зшитками і ще до того разів 2 на тиждень листками про всі новини. Часопись служитиме для оборони інтересів трудящих людей, для добра і волі і нашому краю. Часопись призначена для людей усякого стану і всякої освіти, отже, має бути зрозумілою і для кожного селянина, а також і для інтелігенції, яка не знає літературної української мови. Через те бажано, щоб усі статті в часописі написані були простою народною мовою, яку чуємо в щоденній селянській розмові і в народних піснях. Газету, писану такою мовою, читатимуть усі письменні люде на Україні, через те надіємося, що „Рідний край" допоможе вернути нашому народові інтелігенцію і забезпечить національне відродження України.

Просимо Вас, Вп. Добродійко, запомогти нам своєю працею і сповістити нам якнайшвидше, о скільки ми можемо сподіватися від вас літературної помочі.

Нам потрібні, як бачите з програми, статі публіцистичні і наукові, оповідання, вірші, огляди літературні, рецензії, звістки про діяльність земств, городських дум, усяких товариств і організацій, звістки про постанови сільських та волосних сходів, селянських спілок, про діяльність адміністрації і т. д.".

Леся Українка завжди відгукувалася на подібні листи чіткими побажаннями щодо того, якими мають бути новий часопис чи газета. Крім того, вона була активним дописувачем багатьох тогочасних українських періодичних видань.

Епістолярна спадщина Лесі Українки – надзвичайно вагоме джерело для пізнання сутності великої української мислительки. Кожен новий лист, написаний самою Лесею, адресований їй чи комусь із її родини дає зерна нової інформації про постать талановитої української поетки. Пропоновані у даному виданні листи стануть життєдайним джерелом інформації для дослідників життя і творчості Лесі Українки.

Оксана Сліпушко,
кандидат філологічних наук,
викладач Київського університету
імені Тараса Шевченка

ПОКАЖЧИК
УМІЩЕНИХ У ВИДАННІ ЛИСТІВ ЗА АДРЕСАНТАМИ

Биковська Марія

1. До Лесі Українки. 14.08.1888. 108

Боровик Віталій

2. До Лесі Українки. 07.12.1891. 130

Верзилов Аркадій

3. До Лесі Українки. 20-23.08.1891. 128

Горбачевський Іван

4. До Лесі Українки. 09.08.1905. 144
5. До Лесі Українки. 20.06.1908. 144

Деркач Марія

6. До Ольги Косач-Кривинюк. 01.06.1944. 288
7. До Ольги Косач-Кривинюк. 18.06.1944. 289

Дмитрієв Микола

8. До Лесі Українки. 1905. 143

Дорошенко Наталія

9. До Лесі Українки. 20.11.1908. 147

Драгоманова-Косач Ольга

10. До Лесі Українки і Михайла Косача. Весна 1889. 36
11. До Михайла Косача. 1889. 154
12. До Лесі Українки. 16.07.1889. 37
13. До Лесі Українки. 17.09.1891. 39
14. До Ольги Косач-Кривинюк. 17.01.1894. 154
15. До Лесі Українки та Ольги Косач-Кривинюк. 06.04.1899. 42
16. До Михайла Кривинюка. 26.02.1902. 155
17. До Михайла Кривинюка. 10.11.1902. 157
18. До Михайла Кривинюка. 03.04.1903. 159
19. До Михайла Кривинюка. Початок квітня 1903. 162
20. До Михайла Кривинюка. 15.05.1903. 163
21. До Михайла Кривинюка. 24.08.1903. 160

22. До Михайла Кривинюка. 12.05.1904. 164
23. До Михайла Кривинюка. Середина лютого 1905. 166
24. До Лесі Українки. Травень 1905. 42
25. До Ольги Косач-Кривинюк та Оксани Косач-Шимановської. 26.10.1905. 166
26. До Ольги Косач-Кривинюк Кінець жовтня 1905. 167
27. До Ольги Косач-Кривинюк. 07.12.1905. 169
28. До Ольги Косач-Кривинюк. 20.12.1905. 169
29. До Ольги Косач-Кривинюк. 06.03.1906. 170
30. До Лесі Українки. 02.10.1912. 43
31. До Лесі Українки. 20.06.1913. 43
32. До Климента Квітки. 1922 [?] 172
33. До Климента Квітки. 14.11.1922 180
34. До Климента Квітки. 10.04.1923 183
35. До Климента Квітки. Без дати. 186
36. До Климента Квітки. 29.11.1923 188
37. До Климента Квітки. Без дати. 191

Драгоманова Людмила

38. До Лесі Українки. 22.03.1892. 86
39. До Ольги Драгоманової Косач, Петра Косача та Лесі Українки. 26.04.1892. 89
40. До Лесі Українки. 20.09.1896. 90
41. До Лесі Українки. 22.01.1897. 93
42. До Михайла Кривинюка. 16.12.1901. 282
43. До Михайла Кривинюка. 16.02.1904. 285
44. До Михайла Кривинюка. 1907. 287

Драгоманова-Шишманова Лідія

45. До Лесі Українки. Осінь 1896. 94
46. До Лесі Українки. 04.01.1897. 96
47. До Лесі Українки. 08.01.1897. 97

Завілейський Василь

48. До Лесі Українки. 31.03.1890. 118
49. До Лесі Українки. 26.11.1890. 120

Квітка Климент

50. До Лесі Українки. 26.05.1903. 98
51. До Ольги Косач-Кривинюк. 24.10.1905. 286
52. До Лесі Українки. До 25.03.1913. 99

Кобилянська Ольга

53. До Михайла Кривинюка. 1902. 282
54. До Лесі Українки. 08.05.1907. 146

55. До Лесі Українки. 01.03.1908. 146

Комарова Галина

56. До Лесі Українки. 09.10.1912. 151

Комарова Маргарита

57. До Лесі Українки. 29.01.1889. 111
58. До Лесі Українки. 27.09.1889. 113
59. До Лесі Українки. 22.12.1891. 115
60. До Лесі Українки. 20.01.1897. 117

Косач-Борисова Ізидора

61. До Миколи Косача. Без дати. 266
62. До Ольги Драгоманової-Косач. 27.01.1899. 266
63. До Ольги Косач-Кривинюк. 1899. 267
64. До Ольги Косач-Кривинюк. 07.05.1905. 267
65. До Ольги Косач-Кривинюк. 03.10.1905. 268
66. До Лесі Українки. 08.08.1909. 80
67. До Лесі Українки. 11.01.1910. 83
68. До Лесі Українки. 04.12.1910. 84
69. До Лесі Українки. 06.01.1912. 84
70. До Лесі Українки. 18.03.1912. 85
71. До Лесі Українки. 16.01.1913. 85
72. До Лесі Українки. Лютий 1913. 85
73. До Лесі Українки. 01.03.1913. 86
74. До Ольги Драгоманової-Косач. 1914. 269
75. До Ольги Косач-Кривинюк та Оксани Косач-Шимановської. 20.04.1944. 270
76. До Ольги Косач-Кривинюк. 21.05.1944. 273
77. До Ольги Косач-Кривинюк. 07.07.1944. 276
78. До Ольги Косач-Кривинюк та Оксани Косач-Шимановської. 16.10.1944. 277
79. До Ольги Косач-Кривинюк. 27.11.1944. 278
80. До Ольги Косач-Кривинюк. 09.10.1945. 279

Косач-Кривинюк Ольга

81. До Михайла Кривинюка. Квітень 1897. 230
82. До Ольги Косач-Кривинюк та Петра Косача. Квітень 1898. 231
83. До Лесі Українки. 26.01.1899. 63
84. До Ольги Драгоманової-Косач. 27.01.1899. 232
85. До Петра Косача. 27.01.1899. 233
86. До Лесі Українки. 01.02.1899. 65
87. До Петра Косача. Після 12.04.1903. 234
88. До Петра Косача. 02.05.1903. 235

89. До Лесі Українки. 18.05.1905. 67
90. До Лесі Українки та Миколи Косача. 27.09.1905. 68
91. До Михайла Кривинюка. 12.09.1907. 236
92. До Лесі Українки. 16.01.1908. 68
93. До Лесі Українки. 08.05.1910. 69
94. До Климента Квітки. 03.08.1912. 237
95. До Лесі Українки. 02.09.1912. 69
96. До Лесі Українки. 27.09.1912. 71
97. До Лесі Українки. 12.10.1912. 71
98. До Лесі Українки. 27.06.1913. 73
99. До Климента Квітки. 06.03.1923. 239
100. До Климента Квітки. 04.04.1923. 241
101. До Климента Квітки. 10.04.1923. 242
102. До Климента Квітки. 07.03.1924. 244
103. До Климента Квітки. 01.08.1927. 246
104. До Марії Деркач. 20.07.1944. 290
105. До Ізидори Косач-Борисової. 31.08.1944. 247
106. До Ізидори Косач-Борисової. 01.09.1944. 248
107. До Ізидори Косач-Борисової. 02.09.1944. 249
108. До Ізидори Косач-Борисової. 04.09.1944. 250
109. До Ізидори Косач-Борисової. 08.09.1944. 251
110. До Ізидори Косач-Борисової. 13.09.1944. 252

Косач Микола

111. До Ольги Косач-Кривинюк. Без дати. 264
112. До Лесі Українки та
Ольги Косач-Кривинюк. 20.01.1893. 78
113. До Лесі Українки та
Ольги Косач-Кривинюк. Літо 1893. 79
114. До Лесі Українки та
Ольги Косач-Кривинюк. 24.01.1894. 79
115. До Лесі Українки та
Ольги Косач-Кривинюк. 15.02.1894. 80
116. До Михайла Кривинюка. 05.10.1903. 265

Косач Михайло

117. До Ольги Драгоманової-Косач. 16.02.1889. 205
118. До Лесі Українки та
Ольги Драгомановой-Косач 05.11.1889. 56
119. До Ольги Драгоманової-Косач. 08.01.1890. 207
120. До Лесі Українки. 23.02.1897. 58
121. До Ольги Косач-Кривинюк. 07.03.1897. 209
122. До Лесі Українки, Ольги Косач-Кривинюк та
Оксани Косач-Шимановської. 02.04.1898. 60

123. До Ольги Косач-Кривинюк. 15.03.1898. 212
124. До Ольги Косач-Кривинюк та Оксани Косач-Шимановської. Квітень 1898. 214
125. До Петра Косача. 24.01.1899. 215
126. До Петра Косача. 27.01.1899. 218
127. До Петра Косача. 27.01.1899, вечір. 218
128. До Петра Косача. 29.01.1899. 219
129. До Ольги Косач-Кривинюк. 29.05.1901 220
130. До Ольги Косач-Кривинюк. 1901. 222
131. До Ольги Косач-Кривинюк. 12.03.1902. 224
132. До Ольги Косач-Кривинюк. 25.12.1902. 226
133. До Ольги Драгоманової-Косач. 09.02.1903. 228

Косач Наталія

134. До Лесі Українки. Кінець серпня 1912. 105
135. До Лесі Українки. 06.10.1912. 106

Косач Петро

136. До Ольги Драгоманової-Косач. 23.01.1881. 192
137. До Лесі Українки. 29.06.1889. 46
138. До Лесі Українки. 24.06.1891. 47
139. До Лесі Українки. 16.08.1891. 50
140. До Лесі Українки. 21.05.1897. 51
141. До Ольги Драгоманової-Косач. 08.09.1901. 192
142. До Ольги Косач-Кривинюк. 14.03.1905. 193
143. До Ольги Косач-Кривинюк. 24.03.1905. 194
144. До Ольги Косач-Кривинюк. 05.05.1905. 196
145. До Ольги Косач-Кривинюк. 06.10.1905. 197
146. До Ольги Косач-Кривинюк. 14.01.1906. 198
147. До Ольги Косач-Кривинюк. 22.02.1906. 200
148. До Ольги Косач-Кривинюк. 03.03.1906. 201
149. До Ольги Косач-Кривинюк. 11.03.1906. 202
150. До Михайла Кривинюка. 12.05.1907. 204
151. До Михайла Кривинюка. 15.09.1907. 205
152. До Лесі Українки. 22.09.1907. 52
153. До Лесі Українки. 12.11.1907. 52
154. До Лесі Українки. 17.12.1907. 53
155. До Лесі Українки. 02.01.1908. 54
156. До Лесі Українки. 06.08.1908. 55

Косач-Шимановська Оксана

157. До Ольги Косач-Кривинюк. Без дати. 253
158. До Ольги Косач-Кривинюк. 24.10.[?] 254
159. До Ольги Косач-Кривинюк. 17.01.1894. 254
160. До Лесі Українки та Ольги Косач. 24.01.1894. 76

161. До Ольги Косач-Кривинюк. Без дати. 255
162. До Лесі Українки. 15.09.1896. 77
163. До Михайла Кривинюка. 30.11.1901. 256
164. До Михайла Кривинюка. 02.11.1902. 257
165. До Ольги Косач-Кривинюк. 09.11.1905. 258

Кривинюк Михайло

166. До Лесі Українки. 25.11.1905. 99
167. До Лесі Українки. 07.04.1909. 100
168. До Лесі Українки. 12.06.1913. 104

Крохмаль Віктор

169. До Лесі Українки. 06.03.1897. 132

Ляхоцький Антон

170. До Лесі Українки. 06.06.1903. 141

Матушевський Федір

171. До Лесі Українки. 09.04.1900. 140

Мережинський Максим

172. До Михайла Кривинюка. 19-20.01.1904. 283

Павлик Михайло

173. До Лесі Українки. 18.10.1891. 123
174. До Лесі Українки. 25.10.1891. 127

Приселкова Марія

175. До Лесі Українки. 25.08.1911. 149

Сімович Василь

176. До Лесі Українки. 12.02.1907. 145

Сірий Юрій

177. До Лесі Українки. 07.08.1911. 148

Славинський Максим

178. До Лесі Українки. 11.03.1897. 135

Старицька Людмила

179. До Лесі Українки. 23.02.1899. 137

Українка Леся

180. До Михайла Кривинюка. 23.09.1901. 22
181. До Михайла Кривинюка. 26.01.1902. 25
182. До Ольги Косач-Кривиюк. 28.01.1902. 27
183. До Михайла Кривинюка. 09.02.1902. 33

Хуторська Ельфір

184. До Лесі Українки. 19.10.1912. 151

ЗМіСТ

Передмова 5

Листи Лесі Українки 21

Листи до Лесі Українки від родичів 35

Кореспонденції приятелів і
знайомих Лесі Українки 107

Із родинного листування Косачів 153

Із листування подружжя Кривинюків
з найближчим оточенням 281

Післямова. Незнана Леся Українка. *Оксана Сліпушко* 291

Покажчик уміщених у виданні листів
за адресантами 302

Чеська Національна Бібліотека. Климентинум, 190

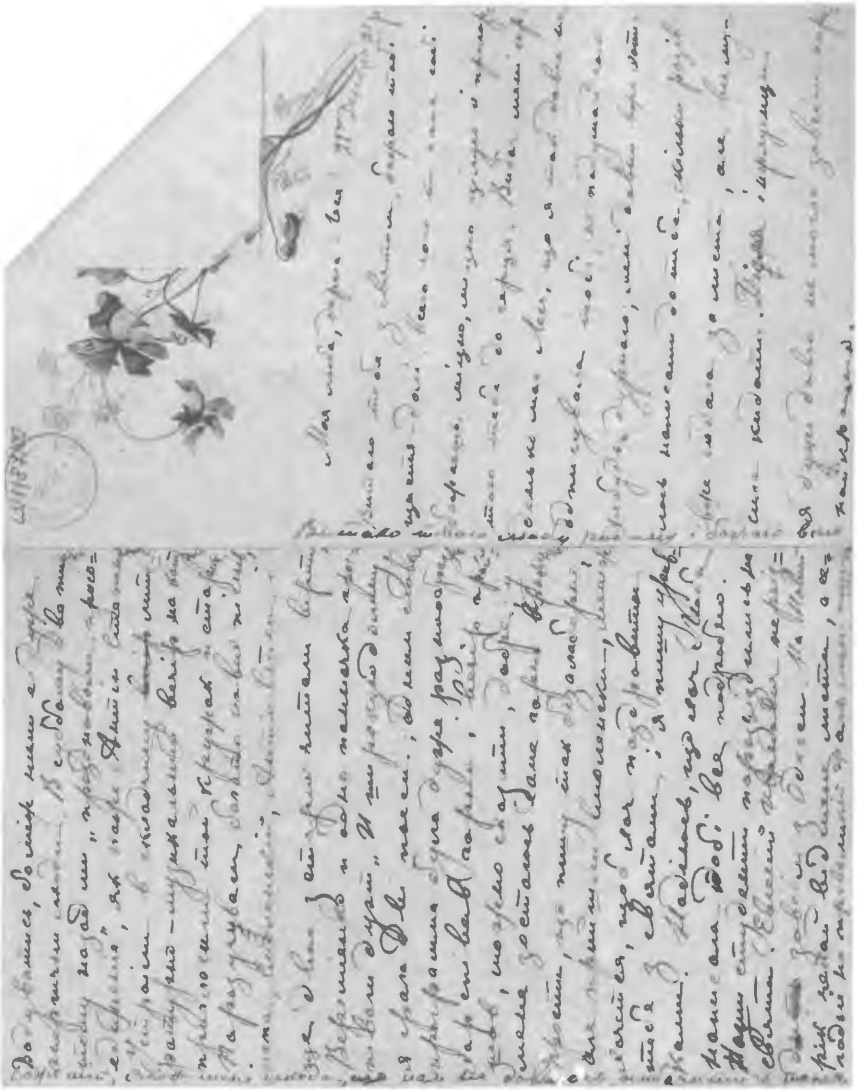

Автограф листа Маргарити Комарової до Лесі Українки
від 22 грудня 1891 р.

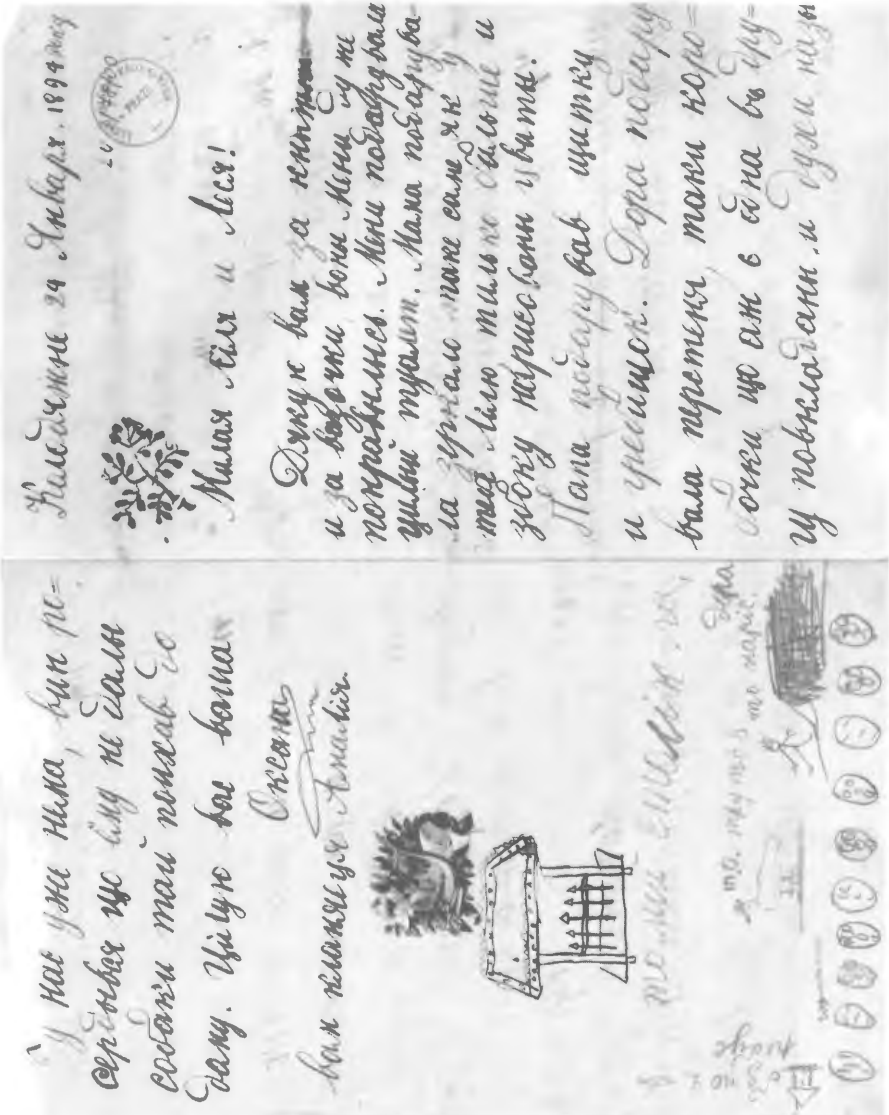

Автограф листа Оксани Косач до сестер Ольги та Лесі
від 24 січня 1894 р.

1257

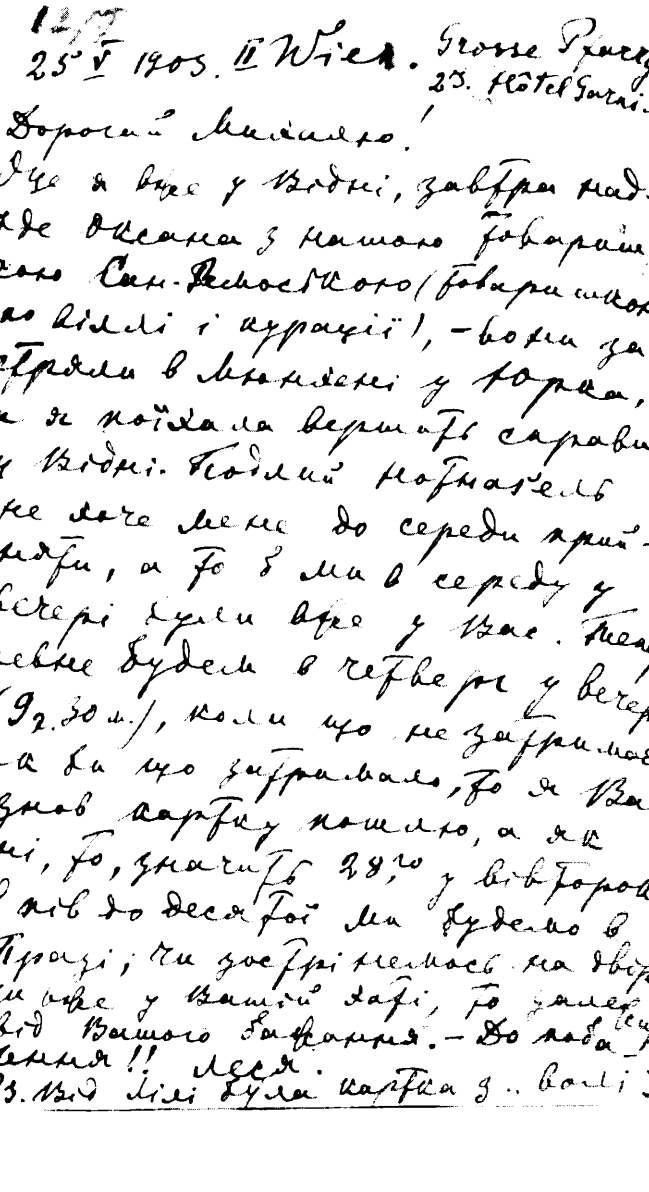

25 V 1903. II Wien. Grosse Pfarrg. 23. Hôtel Garni № 5

Дорогий Михайлю!

Оце я вже у Відні, завтра над-
їде Оксана з нашою товариш-
кою Сан-Ремоською (товаришкою
по віллі і курації), — вони за-
стряли в Мюнхені у Юрка,
а я поїхала вершить справи
у Відні. Подлий Нотнагель
не хоче мене до середи прий-
няти, а то б ми в середу у
вечері були вже у Вас. Тепер
певне будем в четверг у вечері
(9 г. 30 м.), коли що не затримає.
Як би що затримало, то я Вам
знов картку пошлю, а як
ні, то, значить 28-го у вівторок,
в пів до десятої ми будемо в
Празі; чи зострінемось на двірці,
чи вже у Вашій хаті, то залежить
від Вашого бажання. — До поба-
чення!! Леся.

P.S. Від Лілі була картка з „волі".

Автограф листа Лесі Українки до Михайла Кривинюка від 25 травня 1903 р.

Автограф дописок Ольги Кобилянської та Остапа Луцького в листі Василя Сімовича до Лесі Українки від 12 лютого 1907 р.

Автограф листа Климента Квітки до Лесі Українки.
Травень 1913 року

LU 2/1100

1913 р. Іюня 20.

Так! „Быть может, ~~[illegible]~~ надежда,
Укажет будущій невѣжда
На мой прославленный портрет!"

Оце такі наперці для листів видали полтавці (нова крамниця, така як київський „Час" у Київі). Я, бувши в Полтаві, купила — і оце пишу тобі на такому. — Багато, дуже багато треба було-б писати, (хіба списати цілу „волову шкуру"), щоб роскажати все, що тобі було-б цікаво знать, і про мої подорожі й про всякі справи. Ото хіба найголовніше скажу, ~~найперше~~ — хоч коротенько: я кидаю Київ і переїзджаю в Зелений Гай, — не на літо тільки, а зовсім, уже й від київської домівки відмовилась. Декретовано й підписано. — „А Р. Край?" І „Р. Край" з „Мол. Укр." тепер беру в Гай, буду друкувати у Гадячі, в Земській друкарні, що друкує „Гад. Газету". Чому ні?... Аби тільки полті. Губернатор пустив у свою губернію. Маються де-які шанси на се.

Автограф листа Ольги Драгоманової-Косач
до Лесі Українки від 20 червня 1913 р.

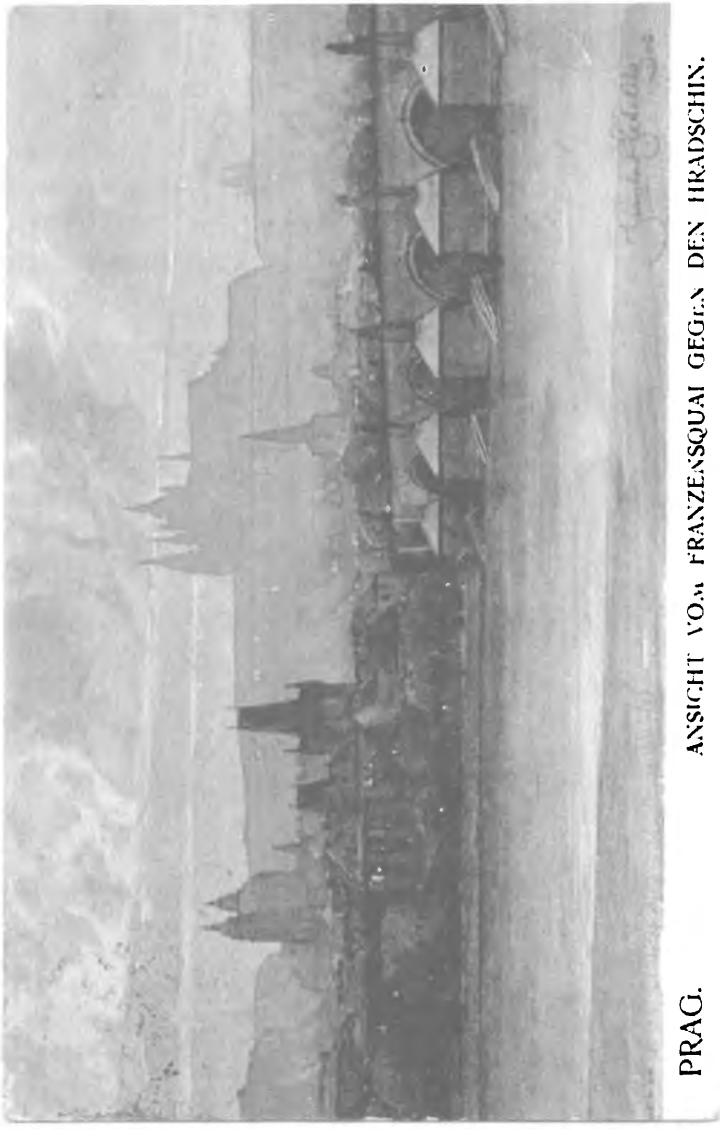

Прага. Листівка поч. XX ст. Із архіву Кривинюків

Будинок в Празі, де зупинялась Леся Українка
в травні 1903 р. (вул. «На Боїшті», 12)

Могила Оксани Косач-Шимановської на Виноградському кладовищі в Празі

1913

Correspondenz-Karte.

M. Krywyniuk
Na Bojišti, 12, II patro
Praha II

POZDRAV Z HOSPODÁŘSKÉ VÝSTAVY

Милая Ліля и Лесь

Дякую вам за ю
и за вазочк
понра
ци

Grosse Pfarrg. 23. Hotel Garni N.S.
25 V 1903. II Wien.

Дорогий Михайло!
Оце я вже у Відні, завтра над-
де Оксана з нашою товариш-
кою Сан-Ремостською (товаришкою
по віллі і курації), — вони за-
стряли в Мюнхені у Юрка,
я поїхала вертать справи
Годлий нотнабель
до середи прий-
ми в середу у
у Вас.

Львів 16/12 1900

Лесю Вам одержав я ще перед
нами. Не гнівайтеся що не відпи
не мій я з браку відповідного
нами за Вашою справою. Ужи
за кількадень, а на завдані
потому відповідати Вам ще
Марше..
Мені в цім строки добре, маю над
Навіть що ми приватимемо
Про Київські наші згадую в дуже
ото і дуже приємно і тоді
Вчера вислав я Короспондентку
Здоровлю Вас сердечно
Ваш

Р.З. Від Лілі

БІБЛІОТЕКА
Наук. Т-ва ім. Шевченка
у Львові, Чарнецького ч. 24.
БІБЛІОТЕКА
T-wa Nauk. im. Szewczenki
we Lwowie, Czarnieckiego 24

Pan
Olha Krywyniuk
Praha XIV
Lomnickstr. 3/22
Protektorat Buch.

Ausgang des Telegrammes
Druk telegramu

Einsendung
doily pod

krywyniuk prag na bojisti

fr wien 25+1742-11-28-

kommen freitag halb zehn abends

1903